

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

DİVAN ŞİİRİNDE SERVİ (15. VE 16. YÜZYILLAR)

Gülümser ÖZERDEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2015

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

DİVAN ŞİİRİNDE SERVİ (15. VE 16. YÜZYILLAR)

Gülümser ÖZERDEN

Danışman: Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Çetin DERDİYOK

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Murat KARAVELİOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2015

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. İ. Çetin DERDİYOK

Üye: Doç. Dr. Murat Ali KARAVELİOĞLU

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
.../.../2015

Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt ÖNAL
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 11/09/2015

Gülümser ÖZERDEN

ÖZET

DİVAN ŞİİRİNDE SERVİ (15. VE 16. YÜZYILLAR)

Gülümser ÖZERDEN

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. H. Dilek BATISLAM

Ağustos 2015, 204 sayfa

Divan şiirinin anlaşılabilmesi için Divan şairlerinin şiirlerini meydana getirirken yararlandıkları mazmun ve benzetme dünyasının, bu dünyayı oluşturan motiflerin bilinmesi gereklidir. Sözünü ettiğimiz Divan şiirinin benzetme ve hayal dünyasında tabiatın önemli bir yeri vardır. Tabiat bu şiirde bütün unsurlarıyla yer alır. Özellikle çiçekler, ağaçlar, hayvanlar vb. unsurlarla ilgili benzetmeler Divan şiirinin temelini oluşturur. Servi de tabiatın vazgeçilmez bir parçası olarak şiirlerde sıklıkla yer almıştır. Özellikle Divan şiirinin başlangıç ve gelişme dönemlerinde, 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı bahçe kültürünün de değişimiyle şiirlerde bitkiler ayrı bir önem kazanmıştır. Bu süreçle birlikte servi de Divan şairinin hayal bahçesini süslemiştir.

Çalışmamızda, Divan şiirinde önemli bir benzetme unsuru olarak şairlerin çok sık kullandıkları servinin, hangi özellikleriyle ve nasıl kullanıldığını örnek beyitlerden yola çıkarak ortaya koymaya gayret ettik. Metin merkezli araştırmamızda 15. ve 16. yüzyıllardan seçtiğimiz 20 divanı tarayarak beyitlerle, servinin şiirde üzerinde durulan yönlerini, diğer tabiat unsurlarıyla ilişkisini ortaya çıkarmaya çalıştık. Servinin Divan şiirindeki yeri, servinin özellikleri, servi çeşitleri ve serviyle ilgili benzetmeler, servinin tabiattaki yeri, doğanın bir parçası olarak aynı beyitte birlikte anıldığı bitki ve hayvanlar vb. hakkında bilgi verdik. Çalışmanın sonunda 15. ve 16. yüzyıl Divan şiirinde, örneklerden yola çıkarak servinin kullanım sıklığını ve hangi özellikleriyle öne çıktığını değerlendirdik. Ayrıca çalışmanın sonuna redifi servi olan kaside ve gazel metinlerini de ekledik.

Sonuç olarak, ‘Divan Şiirinde Servi (15. ve 16. Yüzyıllar)’ başlıklı tez çalışmamızda; servinin Divan şiirindeki yerini, önemini, ilham verdiği benzetmeleri, taranan divan metinlerindeki örnekler yardımıyla göstermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Servi, Divan şiiri, tabiat, benzetme.

ABSTRACT**CYPRESS IN DIVAN POEM (15th and 16th CENTURIES)****Gülümser ÖZERDEN****Master Thesis, Department of Turkish Language and Literature****Supervisor: Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM****August 2015, 204 pages**

In order to understand Divan poem, we have to know the world of imagery and simile which the Divan poets get help from, while preparing the Divan poems; also we have to know the patterns which makes up this world. In the world of simile and imagination in Divan poem which we are talking about; nature is very important. The nature takes place with all of its factors in this poem. Especially the similes of flowers, trees, animals and similar functions create the main of Divan poem. Also cypress took place as a part of nature in poems very often. Especially at the times of starting and developing of Divan poem, in 15th and 16th centuries with the change of Ottoman garden culture; the plants became more important in the poems. With this process cypress also adorned the imagination garden of Divan poem.

In our study; we tried to show how and with which characteristics cypress was used in Divan poem by help of sample couplets; which Divan poets used very often as a simile's element in Divan poems. In our searching which is based on texts, we tried to bring out the characteristics of cypress in Divan poem, and the relationship of cypress with other elements of nature; by searching 20 divans picked out from 15th and 16th centuries. We gave ideas about the place of cypress in Divan poem, its characteristics, the types of cypresses and similes about cypresses, the place of cypress in nature and as a part of nature other plants and animals used in same couplets. At the end of our study; we examined how often cypresses was used in Divan poem of 15th and 16th centuries; and which characteristics were important by using samples. And also we added qasida and ghazel writings which their repeated word was cypress to the end of our study.

As a result; in our thesis study 'Cypress In Divan Poem (15th and 16th Centuries)', we tried to show the place of cypress in Divan poem, its importance and inspires of its similes with using samples of Divan texts.

Keywords: Cypress, Divan poem, nature, simile.

ÖN SÖZ

Bir gelenek şiiri olarak Divan şiiri yüzyıllar boyunca çeşitli kaynaklardan beslenerek varlığını sürdürmüştür. Gelenek içinde bulunulan coğrafya, tabiat, kültür vb. diğer unsurlarla zaman içinde zenginleşerek devam etmiştir. Divan şairlerinin benzetme ve mazmun dünyasının temelinde de gelenek bulunmakla birlikte, şairler özgün örnekler ortaya koymak adına farklı bir çaba içine girmişlerdir. Şairlerin geleneği nasıl yansıttıkları veya gelenekten ayrı örnekler verip vermedikleri, ancak Divan şiirinin belirli mazmun ve motifler bakımından yüzyıllar içindeki seyrinin takibiyle mümkün olur. Bu düşünceden yola çıkarak; servi motifinin 15. ve 16. yüzyıllarda Divan şiirinde nasıl kullanıldığını belirlemeye yönelik çalışmamızı planladık.

Tez çalışmamız Divan şiirinin kendine özgü dünyası içinde servinin nasıl bir yer edindiğini, ne gibi benzetmelerle ele alındığını ve hangi özelliklerinin eserlere yansıtıldığını değerlendirmeye yöneliktir. Metin merkezli bir çalışma olması nedeniyle çalışmada, 15. ve 16. yüzyıla ait 20 divanda bulunan örnek beyitler esas alınmıştır. Örnek beyitlerin verilisinde kronolojiye dikkat edilmiştir.

Çalışma temelde giriş, inceleme, sonuç ve örnek metinler olmak üzere dört ana bölümdür. ‘Giriş’ bölümünde çalışmayı tanıtan bilgilerin ardından incelemeye hazırlık olmak üzere ‘Divan Şiirinde Servi ve Özellikleri’ hakkında bilgi verilmiştir. ‘Servi İle İlgili Benzetmeler’, başlıklı inceleme bölümünde servinin özelliklerine ve çeşitlerine bağlı benzetmeler, divan şiirinde servinin sık kullanıldığı benzetmeler ve servinin diğer tabiat unsurlarıyla ilgisine dayanan, bitki ve hayvanlarla birlikte yer aldığı benzetmeler örneklerle verilmiştir. Sonuç bölümünde elde edilen verilerden yola çıkılarak servinin hangi yüzyılda ve hangi unsurlarla daha fazla birlikte kullanıldığına dair tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünün ardından, servinin özelliklerini ve çalışmadaki başlıkları belirlemekte yol gösterici olduğunu düşündüğümüz servi redifli şiir metinleri, yüzyıllar dikkate alınarak verilmiştir. Metinlerin ardından çalışma sırasında yararlanılan kaynaklar Kaynakça başlığı altında gösterilmiştir.

Tezimi hazırlarken engin tecrübelerini, sabrını ve anlayışını hiçbir zaman benden esirgemeyen kıymetli hocam ve danışmanım Prof. Dr. H. Dilek Batislam’a teşekkürü bir borç bilirim.

Gülümser Özerden
Adana, Ağustos 2015

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
KISALTMALAR	x

BÖLÜM I GİRİŞ

1.1. Çalışmayla İlgili Genel Bilgiler	1
1.1.1. Konu	1
1.1.2. Amaç	1
1.1.3. Yöntem	1
1.1.4. Kapsam	2

BÖLÜM II DİVAN ŞİİRİNDE SERVİ VE SERVİNİN ÖZELLİKLER

2.1. Divan Şiirinde Servi ve Servinin Özellikleri	3
---	---

BÖLÜM III SERVİNİN ÖZELLİKLERİ İLE İLGİLİ BENZETMELER

3.1. Servinin Özellikleri İle İlgili Benzetmeler.....	8
3.1.1. Hareket.....	8
3.1.2. Boy.....	14
3.1.3. Yaz Kış Yeşil Kalma	18
3.1.4. Meyve Vermeme	22
3.2. Servi Çeşitleri İle İlgili Benzetmeler	26
3.2.1. Serv-i Sehî	27
3.2.2. Serv-i Nâz	32
3.2.3. Serv-i Âzâd	36

3.3. Divan Şiirinde Sık Kullanılan Servi İle İlgili Benzetmeler	41
3.3.1. Sevgili	41
3.3.1.1. Boyu	46
3.3.1.2. Kokusu	51
3.3.2. Sultan	54
3.3.3. Mecnûn/Âşık	57
3.3.3.1. Âhı	60
3.3.4. Su	64
3.3.5. Rüzgâr	72
3.3.6. Elif	79
3.3.7. Diğerleri (Gelin/Minare/Darağacı/Sürahi)	82
3.4. Servinin Tabiatındaki Yeri İle İlgili Benzetmeler	86
3.4.1. Bitkiler	86
3.4.1.1. Çiçekler ve Çemen	88
3.4.1.1.1. Gül	88
3.4.1.1.2. Yasemin	97
3.4.1.1.3. Lale	101
3.4.1.1.4. Nergis	107
3.4.1.1.5. Sümbül	113
3.4.1.1.6. Diğerleri (Menekşe/Erguvan/Susen)	117
3.4.1.1.7. Çemen	123
3.4.1.2. Ağaçlar	128
3.4.1.2.1. Çınar	128
3.4.1.2.2. Şimşad	134
3.4.1.2.3. Sanavber	138
3.4.1.2.4. Ar'ar	141
3.4.1.2.5. Bîd	144
3.4.2. Hayvanlar	147
3.4.2.1. Kuşlar	148
3.4.2.1.1. Mürg	148
3.4.2.1.2. Bülbül	152
3.4.2.1.3. Kumru (Fâhte)	159
3.4.2.1.4. Tûtî	162
3.4.2.1.5. Tâvûs	164

3.4.2.1.6. Diğerleri (Kebk/Zağ/Hümâ/Şehbaz/Kebûter).....	166
3.4.2.2. Sürüngenler	172
3.4.2.2.1. Yılan.....	172
3.4.2.2.2. Semender.....	174
3.4.2.2.3. Diğerleri (Esb/Âhû/Kaplan/Sincap).....	175

BÖLÜM IV

SONUÇ

4.1. Sonuç	179
------------------	-----

BÖLÜM V

SERVİ REDİFLİ ŞİİRLER

5.1. Servi Redifli Şiirler.....	182
---------------------------------	-----

KAYNAKÇA.....	198
----------------------	------------

ÖZ GEÇMİŞ	204
------------------------	------------

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız.
b.	: Beyit.
C.	: Cilt.
D.	: Divanı.
DİA	: İslam Ansiklopedisi.
d.	: Dörtlük.
ed.	: Editör.
G.	: Gazel.
haz.	: Hazırlayan.
K.	: Kaside.
s.	: Sayfa.
S.	: Sayı.
TDEA	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi.
vb.	: Ve benzeri.
vd.	: Ve diğer.

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Çalışmayla İlgili Genel Bilgiler

1.1.1. Konu

Divan şairlerinin benzetme ve hayal dünyası içinde önemli bir yere sahip olan tabiat unsurları arasında ağaçlar da bulunur. Divan şiirinde söz konusu edilen ağaç çeşitlerinden biri de servidir. Servi divan şiirinde hem gerçek hem de mecazî anlamıyla sıklıkla kullanılmış, özellikle boy mazmunu olarak hemen her divan şairinin şiirinde yer almıştır. Divan şiirinde çok kullanılan servi ve serviyle ilgili diğer benzetme unsurları, bu unsurların 15.-16. yüzyıllardaki kullanım özellikleri çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

1.1.2. Amaç

Çalışmanın amacı servinin Divan şiirindeki farklı kullanımını, yüzyıllara göre kullanım sıklığını, benzetme ilişkisi içerisinde bulunduğu diğer öğelerle olan anlam ilişkilerini incelemek ve değerlendirmektir. Servi ile ilgili benzetme unsurları ve servinin anlamca ilgili olduğu diğer unsurların yanı sıra servi redifli şiirler ve bu şiirlerin özellikleri de ele alınmıştır. Örnek metinlerden yola çıkılarak yapılan değerlendirmelerle servinin 15. ve 16. yüzyıl divan şiirinin benzetme ve hayal dünyası içindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.1.3. Yöntem

Çalışma metin merkezli olduğu için 15. ve 16. yüzyıldan seçilen 20 divan taranmış ve bu divanlarda, içinde servi geçen beyitler tespit edilmiştir. Beyitler, çeşitli benzetme ilgileri dikkate alınarak farklı başlıklar altında değerlendirilip açıklanmıştır. Mümkün olan ölçülerde, her başlık için eğer varsa bütün divanlardan örnek seçilmeye çalışılmış ve örnekler kronolojik sıraya uygun verilmeye gayret edilmiştir. Örneklerin sayısal olarak ve kullanım sıklığı bakımından da ele alınarak yorumlanmasına dikkat edilmiştir.

1.1.4. Kapsam

Çalışmada öncelikli olarak yapılan taramalar sonucu servinin daha sık kullanıldığı düşünölen 15. ve 16. yüzyıl divan şairlerinin divanlarındaki şiirlerden örnekler alınarak, servinin hangi özellikleriyle öne çıktığı üzerinde durulmuştur. Bu divanlar; 15. yüzyılda Ahmed-i Dâ'î, Ahmed Paşa, Avnî, Cemâlî, Cem Sultan, Karamanlı Aynî, Karamanlı Nizâmî, Mesîhî, Mihrî Hatun, Necâtî, Şeyhî ve 16. yüzyılda Bâkî, Behîştî, Fuzûlî, Hayâlî, Muhîbbî, Nev'î, Sehî, Usûlî ve Zâtî divanlarıdır. Çalışma için toplamda 20 divan taranmış, elde edilen malzeme yardımıyla serviyle ilgili başlıklar oluşturulmuştur. Taranan divanlarda bulunan servi redifli dört kaside ve bir gazel metni de çalışmaya eklenmiştir. Söz konusu örnekler ayrıca değerlendirilip çalışmanın sonunda servi redifli şiirlerin metinlerine de yer verilmiştir.

BÖLÜM II

DİVAN ŞİİRİNDE SERVİ VE SERVİNİN ÖZELLİKLERİ

2.1. Divan Şiirinde Servi ve Servinin Özellikleri

“Servi” genel sözlüklerde ya da edebî terim sözlüklerinde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bir ağaç çeşidini ifade eden kelime edebî metinlerde, çeşitli anlam ilgileri etrafında sözlük anlamı dışında daha çok mecazî anlamlarıyla kullanılmıştır. Serviyle ilgili tanımlardan bazılarını aşağıda veriyoruz:

Servi Akdeniz bölgesinde çok yetişen, yaz-kış yapraklarını dökmeyen, koyu yeşil yapraklı, ince, uzun, piramide benzeyen bir ağaçtır. Diğer ağaçlardan ayrılmasını sağlayan en belirgin özelliği, kışın yapraklarını dökmemesidir. Yayıdığı güzel koku ve mezarlıklarda yetiştirilmesi de servi ağacının bilinen özelliklerindedir. Servi Divan şiirinde, sevgilinin boyu ile ilişkilendirilerek mecazen onun yerine kullanılır. Sevgilinin boyu serviye benzetildiği gibi bazen de elife benzetilir. Servinin dik ve doğru olma özelliği, doğruluktan şaşmaması olarak yorumlanır ve bu bağlamda tasavvufî anlamı ortaya çıkar. Şekli itibarıyla, aynı elif gibi ebced sayısıyla biri ifade eder. Tasavvufî açıdan Allah’ın simgesi olarak görülür. Servinin birlikte kullanıldığı tamlamalardan bazıları; ‘serv-i âzâd, serv-i çemen, serv-i hırâmân, serv-i nâz, serv-i revân, serv-i sehî, serv-i ser-efrâz, serv-i sîmîn’dir (Uludağ, 1996, sayfa (s.) 464; Devellioğlu, 2002, s. 944; Türkçe Sözlük, 2005, s. 1738; Baytop, 2007, s. 241; Şemseddin Sami, 2010, s. 1061).

Divan şiirinde en çok sözü edilen ağaç çeşidi servidir. Servi, uzun ve düzgün boyludur. Divan şiirinde boyu nedeniyle sevgili, serviye benzetilir. Sevgilinin boyu servi gibi ince ve uzundur. Servi, birçok benzetmede benzetilen olarak kullanılır; bunların en önemlisi ise sevgili-servi-boy ilişkisidir. Kimi zaman sevgilinin boyu ona benzetilirken, servinin sevgilinin boyuna benzetildiği de olur. Çoğunlukla sevgilinin boyu serviden üstün görülür; fakat ikisinin boyunun eş tutulduğu örnekler de vardır. Servinin hafif rüzgârda yavaşça sallanışı da sevgilinin salınışlarını anlatmak için şiirlerde konu olur. Servinin rüzgârdaki bu yavaş hareketi, nazlı oluşuna bağlanır. Hafif ve yavaş salınışlarıyla servi nazlıdır; bu özelliğiyle de sevgiliye benzetilir. Kökü derinde, dalsız bir ağaç olan servi rüzgârda asla eğilmez; sert rüzgârlarda bile eğilmeyip dimdik duruşu, âşığın aşk yolunda kararlı ve pes etmeyen tutumunu yansıtır (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA), 1990, s. 536; Onay, 1992, s. 162; Pala, 1999, s.

267; Çavuşoğlu, 2001, s. 283; Sefercioğlu, 2001, s. 434; Tolasa, 2001, s. 469; Pala, 2005, s. 400; Bayram, 2006, s. 279).

Servi su kenarlarında yetişir; bu nedenle bezme yakın yerlerde bulunur. Servinin ayaklarından ırmaklar akar. Servi ve su, âşık-gözyaşı ile tenasüp ilişkisi içindedir. Servi boylu sevgilinin ayaklarını susuz bırakmak istemeyen âşık, gözyaşlarını ırmak edip sevgiliye akıtır. Baharla coşan, yazın azalan sular serviyi hiç yalnız bırakmazken, âşığın gözyaşları da sevgiliye ulaşma çabasından vazgeçmez (Pala, 1999, s. 267; Kurnaz, 2012, s. 328).

Mevsimlere göre değişmeyen servinin yaprakları her daim yeşil kalır. Süs ağacı oluşu, boyu, yeşilliği ve diğer özellikleriyle servi, birçok beyitte çemenin sultanı olarak anılır. Çemendeki en uzun ağaç olması ve yapraklarının yaz-kış yeşil kalması, serviye diğer ağaçlardan üstünlük sağlar. Sevgilinin boyuna benzediği için çemende saygı görür; bazen de kıskanılır. Servi, yapraklarının hiç solmaması nedeniyle hayat ağacı olarak da bilinir. Servi en çok çemende, bağda, bostanda, sahrada, gülistanda, su kenarlarında görülür. Etrafında çeşit çeşit çiçekler olur. Ayaklarında, ırmakla gelen çınar yaprakları dolaşır. Çiçeklerin yapraklarının suyla birlikte servinin ayaklarına kadar gelmesi, servinin ayaklarını öpmek istemeleri olarak yorumlanır. Serviye özellikle kumru (fâhte) olmak üzere çeşitli kuşlar konar. Şiirlerde servi-kumru ilişkisi, bülbül-gül ve pervane-mum ilişkisi kadar önemlidir. Bülbülün güle, pervanenin de ışığa olan aşkını, kumru ve servi arasında da görmek mümkündür. Kumru, serviden başka ağaca konmaz; bu nedenle çoğunlukla serviyle birlikte anılır (TDEA, 1990, s. 536; Onay, 1992, s. 162; Çavuşoğlu, 2001, s. 283; Sefercioğlu, 2001, s. 434; Tolasa, 2001, s. 469; Pala, 2005, s. 400; Bayram, 2006, s. 279).

Divan şairlerinin dünyasında baharın özel bir yeri vardır. Baharın getirdiği güzelliklerden övgüyle bahseden şairlerin, baharı diğer mevsimlerden ayrı ve üstün tuttıklarını şiirlerinde hissetmek mümkündür. Baharın tasviri; bahçelerin, bağların çiçeklerle bezenmesinden akarsuların çoğalıp taşarak akmasına kadar bir yolculuk halidir. Bülbüllerin, kumruların neşeyle şakıması, dalların sanki bu müzik eşliğinde salınması bir rüya gibidir; düşen cemrede, bir çiğ tanesinde yeniden doğmak, canlanmak gizlidir. Bu etkileyici mevsimin başrolünde servi, bağ ve bahçe tasvirlerinde yerini alır. Bağ ve bahçe tasvirlerinde servi; öne çıkan, hatta diğer ağaç türlerine göre en çok dikkat çeken ağaçtır. Kökleri toprağa bağlı olan hiçbir ağaç servi gibi güzel salınamaz. Bağın kapıcısı, sıcağa gölge olan servi, bülbülün dert ortağı ve ağaçların şahıdır. O, bütün güzelliği ve nitelikleriyle bağın sultanıdır. Bazen servi; çiçeklerin askerlere, gülün

sipere ve lâlenin bayrağa benzetildiği bağda sancaktarı andırır. Meyve vermeyen bir ağaç olmasıyla sevgiliye benzer; çünkü âşığın sevgiliye kavuşması, sevgilinin meyvesini âşığa vermesiyle ilişkilendirilir. Sevgili meyvesini âşıktan esirger. Sevgilinin âşığa olan ilgisizliği de kimi zaman meyvesiz ağaçlara benzetilir. Servinin birçok özelliği, gerçek anlamıyla beyitlerde konu edilmiştir (TDEA, 1990, s. 536; Çavuşoğlu, 2001, s. 283; Sefercioğlu, 2001, s. 434; Pala, 2005, s. 400; Bayram, 2006, s. 279; Zavotçu, 2006, s. 437).

Servi ağacı, Divan şiirinde tasavvufî yönüyle de işlenmiştir. Servinin başının yukarı doğru olması, Allah'a yakın olma isteğiyle; boyunun düzgünlüğü ve eğilip bükülmemesi doğruluktan sapmamasıyla; yapraklarının yaz-kış yeşil kalması ise hayat verici ağaç, hayat ağacı tabirleriyle açıklanmıştır. Çağlar boyunca ağacın kutsal kabul edilmesi, bazı ağaçlara özel anlamlar yüklenmesini sağlamıştır. Bunlardan biri de servi ağacının hayat ağacı kabul edilmesidir. Yukarı doğru büyümesi Allah'a, hakikate ulaşma yolunu temsil eder. Şekli itibariyle elif harfine benzetilen servi, aynı elif gibi doğrudur; kendi yolundan sapmaz. 'Servi, kudret eliyle yazılmış bir eliftir.' (Bayram, 2006, s. 281). Servi de elif gibi, tasavvufî açıdan vahdeti temsil eder. İkisinin ortak özelliklerinden en önemlisi ise sevgilinin boyudur. Divan şiirinde sevgilinin boyu en çok servi ve elife benzetilir (Tanyu, 1988, s. 456; TDEA, 1990, s. 536; Onay, 1992, s. 162; Çavuşoğlu, 2001, s. 283; Sefercioğlu, 2001, s. 434; Pala, 2005, s. 400; Bayram, 2006, s. 281).

Servi, çeşitli sebeplerle mezarlıklara dikilen bir ağaçtır. Mezarlık toprağında bazı biyolojik olaylar gerçekleşir. Topraktaki mikroorganizmalar çürüten cesetleri ayrıştırır. Bu ayrıştırma sonucunda amonyak ortaya çıkar; gaz halinde buharlaşır, havaya karışır. Bu havayı soluyanlarda halsizlik, unutkanlık gibi olumsuz etkiler görülür. Bu olumsuz etkilerden kurtulmak için mezarlıklara çam, ardıç ve servi gibi iğne yapraklı ağaçlar dikilir. Çünkü bu ağaçlar, topraktaki amonyağı temizler ve amonyağın havaya karışmasını büyük ölçüde önler (Kocaçalışkan, 1998, s. 443).

Servinin mezarlıklara dikilmesinin asıl sebebi ise vahdeti temsil ediyor olmasıdır. Mezarın başında servi, bir mezar taşı gibidir. Yapraklarının rüzgârda hafifçe sallanarak 'Hû! (Allah!)' sesini çıkarması, ölümlerden gelen kokuları giderip çevreye hoş kokular yayması, minareye benzemesi, yaz-kış yeşil kalıp uzun ömürlü olması ve kuşların yuva yapabileceği türden bir ağaç olması mezarlıklarda bulunmasının diğer sebeplerindendir. Mezar başlarında servi ağaçları görüldüğü gibi, bazı mezar taşlarında servi ağacı motiflerine de rastlanır. Bu motifler genellikle tek bir servi olurken iki veya

üç servili mezar taşları da vardır (Kocaçalışkan, 1998, s. 445; Pala, 2005, s. 400; Bayram, 2006, s. 281; Delikgöz ve Alıç, 2010, s. 113). Servinin mezarlık ağacı olarak anılması şiirlerde yer almıştır.

Servi motifi çevresinde gelişen inançlar, Divan edebiyatında ölüm ve ölüme dair benzetmelere konu olur¹. Her coğrafyada ve kültürde evrensel bir tema olan ölüm, Divan şairleri için de kayıtsız kalamadıkları bir temadır. Şairlerin ölüme karşı bakışları dünyanın acımasızlığı, fanilik ve geçici hayat gibi düşüncelerin etkisinde gelişir. Divan şiirinde ölüm tasvir edilirken kötü bir şey olarak algılanmaz. Ölüm, fani dünyadan gerçek ve sonsuz hayata geçişin köprüsüdür. Bu nedenle âşıklar, ölüm karşısında tavır almayıp ölümlü her yönüyle kabul ederler (Kaplan, 2001, s. 1, 8). Her şairin ölüm anlayışı yaşadığı topluma, inancına ve geleneklerine göre değişiklik gösterir. Bunun yanı sıra Divan şairlerinin ölümü ele alışları, İslam kültürü ve tasavvufi düşüncenin etkisinde şekillenir. Şairler ölümü asla sorgulamazlar; sadece çeşitli ifade, benzetme ve deyimlerle ölüme dair fikirlerini anlatırlar (Savran, 2009, s. 170-171).

Divan şiirinde ele alınan ölüm, genellikle âşığın ölümlü ilgili düşünceleri ve istekleri üzerinde yoğunlaşır. Şiirlerde âşık, ölümlü burun buruna gelendir; sevgili ise âşığın canına kast edendir. Sevgili âşığın canını, en güçlü silahları olan güzellik unsurlarıyla tehdit eder. Âşığın canı, sevgili uğruna feda edebileceği en kıymetli şeyi olmasının yanı sıra; âşık, aşkı için çektiği ıstıraplardan bir kurtuluş olarak ölümlü görür. Can, âşıkta emanettir. Onun asıl sahibi sevgilidir ve âşık emanetini sahibine teslim etmelidir (Kaplan, 2010, s. 304, 306, 309).

Divan şiirinde işlenen ölüm teması genel olarak değerlendirildiğinde; servi motifiyle ilişkilendirilmesi, âşığın mezarı ve tabutuyla ilgili isteklerine bağlanır. Gerçek anlamda servi, biyolojik nedenler ve dini inançlardan dolayı mezarlıklara dikilir. Mezarlıklara servi dikilmesinin sebeplerinden biri, onun yaz-kış yeşil kalıp meyvesiz olması özellikleriyle, hayat ağacı olarak nitelendirilmesindedir. Kutsallığına inanılan hayat ağacı, Allah'ın sembolü olarak kabul edilir ve ölümlü sonra olduğuna inanılan ebedî hayatı simgeler. Ağaçların kötü ruhları temizlediği inancıyla da servi, mezarlıklarda yer alır. Servi ağacının bu özelliği ile Divan şiirinde, âşığın öldükten sonra mezarı başında servi istemesi arasında benzetme ilgisi kurulur. Âşığın bazen

¹ Divan şiirinde ölümlü ilgili daha farklı örnekler için bakınız (bk.) Emine Yeniterzi, "Divan Şiirinde Ölümlü Dair Bazı Hususlar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı (S.) 4, Konya, 1999, s. 87-103; H. Dilek Batislam, "Divan Şiirinde Âşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölümlü", *Folklor/Edebiyat*, Cilt (C.) IX, S. XXXIV, Ankara, 2003a, s. 186-199; H. Dilek Batislam, "Gazellerdeki Ölümlü ve Mezar Konulu Beyitler Üzerine Bir Değerlendirme", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, İstanbul, 1999, s. 271-288.

mezarının yanında bazen de mezar taşının yerine servi olmasını istemesinin nedeni, sevgilinin boyunu servide görmesindedir. Öldükten sonra isteklerini anlatan âşığın servi ağacından tabuta koyulmasını arzu etmesi, yine sevgilinin boyuyla alakalıdır (Kaplan, 2010, s. 304, 306, 309).

Divan şairleri, Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan ağaçları şiirlerinde resmetmişlerdir. Şiirlerini ağaç şeklinde yazan şairler, hem ağaca verilen öneme hem de şiirde görselliğe dikkat çekerler. Bu örnekler arasında şiirini servi ağacı şeklinde yazan Sâdıkî de vardır. Sâdıkî'nin şiiriyle resmettiği servi ağacı; Türk inancında servinin, uzun boyu ve her zaman yeşil kalmasıyla ebediyetin simgesi olduğunu anlatır (Şenödeyici, 2012, s. 88).

Bağ, bahçe tasvirlerinin yer aldığı, baharın anlatıldığı bahariye kasidelerinde ağaç ve ağaçlarla ilgili unsurlar önemli bir yere sahiptir. Bahariyelerde en fazla adı geçen ağaç ise servidir. Servinin yukarıda bahsedilen özelliklerinin tamamını, bahariyelerin hem nesip bölümünde hem de nesip bölümü dışında görmek mümkündür. Bitkilerin, tabiatın önemli olduğu bahariyelerde servi motifi de etkisini gösterir; birçok bahariye kasidesinde servinin farklı şekillerde kullanılması, bunu destekler niteliktedir (Türe, 2003, s. 36-37).

Servi yukarıda da bahsedildiği gibi pek çok farklı özelliği ile Divan şiirinde yer alır. Servinin şiirlerde işlenen en belirgin özelliklerine örnek olarak ise Fuzûlî'nin ünlü Su Kasidesi'nde yer alan şu beyti verilebilir:

Serv serkeşlük kılur kumrî niyâzından meger

Dâmenin duta ayagina düşe yalvare su

“Servi kumrunun yalvarışlarına rağmen dikbaşlılık eder; meğer suyun servinin bu inatçılıktan vazgeçmesi için eteğini tutup ayağına kapanıp yalvarmasını ister.”

Servi inatçıdır; kumrunun ona olan aşkıyla haykırıları servinin inadını artırır, servi dikbaşlılığından vazgeçmez. Servinin bu inadını ise ancak su kırabilir. Su servinin eteklerine yapışır, ayaklarına düşer ve inadı bırakması için ona yalvarır. Su bir bakıma kumru ve servi arasında arabulucudur. Beyitte servinin dört önemli özelliğine dikkat çekilir: Servi-kumru ilişkisi, servinin uzun boyu, dik oluşu ve su kenarlarında yetişmesi. Bu özelliklere bağlı olarak beyitte teşhis ve hüsn-i talil sanatlarından yararlanır. Kumrunun yalvarması ve suyun servinin ayaklarına kapanmasında teşhis; servinin rüzgârdaki hareketinin dikbaşlılıkla ilişkilendirilmesinde ise hüsn-i talil sanatı yapılır. Sevgilinin serviye, âşığın kumruya benzetilmesinde ise açık istiare vardır. Bu sanatlardan yararlanılarak beyitte, servinin belli başlı özelliklerine dikkat çekilir.

BÖLÜM III

SERVİNİN ÖZELLİKLERİ İLE İLGİLİ BENZETMELER

3.1. Servinin Özellikleri İle İlgili Benzetsmeler

İncelediğimiz kaynaklardan yola çıkarak servinin, dört özelliğini çalışmamızda ele aldık. Servinin hem gerçek hem de mecaz anlamda şiirlere yansıyan en belirgin özellikleri; boyu, hareketi, yaz kış yeşil kalması ve meyve vermemesidir. Taranan divanlardaki örnekler doğrultusunda, servinin özelliklerini ve beyitlerdeki işlenişini açıklayacağız.

3.1.1. Hareket

Servi; kökü derinde, dik ve sağlam olan bir ağaçtır. Bu nedenle hareket denildiğinde, serviyle ilgili olarak gerçek anlamda ilk akla gelen sert rüzgârlarda bile eğilmemesi, bükülmemesidir. ‘Ayağı toprakta, sabit-kâdem’ gibi tabirler, servinin toprakta sağlam duran ve rüzgâra karşı zarar görmeyen bir ağaç olduğunu anlatmak için kullanılır. Divan şiirinde servinin bu özelliği, âşıkla ilişkilendirilir. Servi, sabit duruşu ve sert rüzgârlara karşı koyuşuyla âşığa benzer. Âşık da aşk yolunda aynı servi gibi kararlıdır; servinin kararlı duruşu gibi o da sözünde durur. Dünyanın zevkleriyle, mutluluklarıyla ilgilenmeyen âşık, kendi yolundan asla vazgeçmez (Sefercioğlu, 2001, s. 434).

Servinin rüzgârda yavaş ve hafif, sağa sola sallanışları, Divan şiirinde onun yürümesi olarak ele alınır. Servi, tabiatı gereği nazlıdır ve bu yüzden yavaş hareket eder. Yürüyüşü oldukça yavaştır. Yavaş yürümesi ise salınmak olarak ifade edilir. Bu nedenle şiirlerde serviyle ilgili en çok ele alınan özelliklerden biri, servinin salınışıdır. Servinin salınması; ‘serv-i revân, serv-i hırâm, serv-i hırâmân, serv-i refât gibi tamlamalarla anlatılır. Servi, nazlı yürüyüşü ve salınışıyla Divan şiirinde, sevgilinin yürüyüşüne ve sevgiliye; rüzgârda yapraklarının sallanışı ise servinin el sallamasına benzetilir (Sefercioğlu, 2001, s. 233; Çavuşoğlu, 2001, s. 283; Kurnaz, 2012, s. 328).

Servinin hareket özelliği ile ilgili kurulan tamlamalardan bazıları şunlardır: Serv-i cûy-bâr, serv-i hırâm, serv-i hırâmân, serv-i refât, serv-i revân, serv-i revân-âsâ, serv-i hırâmân-şekil, serv-i hoş-hırâm, serv-i hôt-refât. Servi sağlam kökleriyle

toprakta sabit duruşu, hafif rüzgârla salınışı gibi özellikleriyle gerçek ve mecaz anlamda beyitlere konu olur. Servinin hareket özelliği, çeşitli benzetmelerle beyitlere yansır:

Bustân içinde seyr ider ol kadd-i hoş-hırâm

Gören sanur ki nâz ile serv-i revân geçer (Ahmed-i Dâ'î Divanı (D.), Gazel (G.) 218, beyit (b.) 5, s. 202)²

“O hoş salınışlı boylu bahçe içinde gezinir; (onu) gören su gibi akan servi naz ile geçer sanır.”

Sevgili uzun boyu ve hoş salınışı ile bahçede gezinir. Görenler ise onu, salınışı su gibi akan nazlı serviye benzetir. Sevgilinin bahçede nazlı gezinişi, âşğın başını döndürür. Sevgili hem boyu hem de salınışıyla serviye andırır. Beyitte nazla, su gibi akarak yürüyen servi, sevgili için benzetilendir. Servinin yavaş hareketi, onun nazlı oluşuna bağlanır.

Yaşım ırmağ oluban seyl döker şâm u seher

Biteli cânda sen serv-i revânın hevesi (Şeyhî D., G. 185, b. 2, s. 281)

“Sen, su gibi akan servinin arzusu canda belirlediğinden beri; sabah ve akşam yaşım ırmak olup akar.”

Sevgilinin yürüyüşü, suyun akışı gibi duru ve sakin salınan serviye benzer. Onun bu nazlı yürüyüşünü gören âşık ise hasret, keder ve aşk acısı dolu gözyaşlarını sevgilinin arkasından ırmak gibi akıtır. Beyitte servinin hareketi ile suyun akışı arasında anlam ilgisi kurulur. Bu ilgi ise sevgilinin yürüyüşü için benzetme unsuru olarak kullanılır.

Başdan ayağa hep hareket hep girişmedür

Durduğu yerde eyleyibilmez karâr serv (Necâtî D., Kaside (K.) 21, b. 10, s. 102)

“Baştan ayağa hep harekettir; servi durduğu yerde kalamaz, sabit olamaz.”

Servi uzun ve dik boyuyla durduğu yerde sabit kalamaz. Şiddetli rüzgârda bile boyu eğilmese de üstüne esen rüzgârlar, onun sağa sola hafifçe hareket etmesine neden olur. Servinin bu hali; sabit olmayan, kararsız, yaramaz gibi sıfatlarla nitelenir. Servinin özelliklerinden biri olan hareketini anlatan şair, onun baştan ayağa sallanarak hareket edişini ve sabit kalamayışını beyitte açıklar.

Sevr-i gülzâr eylese serv-i revânlarla nigâr

Râstı bu kadd(i) ânun cümleden a'lâ gelür (Avnî D., G. 17, b. 2, s. 68)

“Sevgili, salınan servilerle gül bahçesinde gezinse; onun bu doğru boyu hepsinden kıymetli olur.”

² Örnek beyitlerin sonunda bulunan şiir, beyit ve sayfa numaraları kaynakçada verilen baskılara aittir.

Sevgili, güzel salınıklı ve uzun boylu serviler arasında en yücesidir. Hem boyunun uzunluğu hem de cilveli yürüyüşüyle sevgili, servileri gölgesinde bırakır. Beyitte servinin ‘salınan’ diye anılması, servinin hareket özelliği olan sağa sola hafif sallanması nedeniyledir. Servinin bu hareketi, sevgilinin yürüyüşü ile anlam ilgisi kurularak beyitte verilir.

Gelmedi hiç kenârumuza ol serv-i revân

Gözümün yaşlarını âb-ı revân eyleyeli (Cem Sultan D., G. 305, b. 3, s. 212)

“Gözümün yaşlarını akan su eyleyeli o salınan servi kucağımıza, kıyımıza hiç gelmedi.”

Salınan servi sevgilinin aşkıyla gözyaşı döken âşık, o kadar çok ağlar ki yaşlarını sevgilinin arkasına ırmak yapıp akıtır. Âşık ne kadar gözyaşı dökse de, sevgili o yaşlara acıyıp âşığın yanına gelmez. Âşığın ise gözyaşları dökerken umut ettiği tek şey bir kez servi sevgiliyi kucaklayabilmektir. Beyitte salınan servi diye anılan sevgilidir. Servinin salınışı, nazlı hareketi sevgiliye atfedilmiştir.

Neler itdün bana iy serv-i revân bilme misin

Eyledün kanlu yaşum cûy-ı revân bilme misin (Karamanlı Aynî D., G. 388, b. 1, s. 592)

“Ey salınan servi bana neler ettin bilmez misin; kanlı yaşımı akan ırmak yaptın, bilmez misin?”

Âşık, servi salınıklı sevgilinin aşkıdan gam ve keder içindedir. İçindeki gamı, aşk acısını gözyaşlarında akıtan âşık, yaşlarını kanlı döker. O kadar çok ağlar ki gözyaşları ırmak olup akar. Sevgili ise âşığın çektiği acıların farkında bile olmadan hep daha fazla eziyet eder. Salınan servi, açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır. Sevgilinin salınan servi diye anılması; servinin salınarak hareket etmesinden dolayıdır.

Niçe kim seyr idüp ol serv-i hırâmân görünür

Râstî cism-i latîfî gözüme cân görünür (Cemâlî D., G. 9, b. 1, s. 87)

“Ne zaman ki o salınan servi gezinip görünür; gerçekten güzel varlığı gözüme can görünür.”

Sevgilinin gezinip, güzelliğini âşığa göstermesi servinin çemende salınışı gibidir. Âşık ne zaman ki servi salınıklı serviyi görür, âşığın canı tazelenir ve canına can katılır. Çemende rüzgâr estikçe hafifçe sallanan servi, âşığa yürüyüşüyle can veren sevgiliyle anlam ilgisi içinde beyitte verilir.

Gözlerüm yaşın işigüne revân itmek için

Kaddüne mânen bir serv-i hırâmân isterem (Karamanlı Nizâmî D., G. 82, b. 4, s. 202)

“Gözlerimin yaşını eşiğine akıtmak için, boyuna benzeyen bir salınan servi isterim.”

Âşık, sevgilinin vuslatına erişmek için gözyaşları dökmeye hazırdır. Gözyaşlarını sevgilinin eşiğine akıtıp ondan vefa dilemek ister. Bunun için gözleri, sevgilinin boyu gibi uzun boylu ve yürüyüşü gibi salınan bir servi arar. Çünkü sevgilinin sureti âşığa, ancak düzgün boylu ve edalı yürüyüşü olan bir servide görünür. Âşığın gözyaşlarını bir serviye akıtmak istemesi aynı zamanda servi-su ilişkisiyle ilgilidir. Beyitte edalı, işveli yürüyüş servinin hareket özelliği ile bağlantılı olarak işlenir.

Bâg-ı cihânda devlet ile ser-ferâz ola

Sahn-ı çemende eyledügince karâr serv (Mesîhî D., K. 18, b. 31, s. 73)

“Çemenin avlusunda servi sabit durdukça; dünya bağında devlet ile başı yüksekte olsun.”

Servi genellikle, rüzgârın etkisiyle sağa sola sallanan bir ağaçtır. Bu hali salınmak, yürümek olarak tabir edilir. Yerinde dik ama sabit durmayan servi, çoğu zaman kararsızlıkla suçlanır. Beyitte ise servinin, çemenin avlusunda sabit durursa başının hep yüksekte olacağı söylenir. Kararlı olup hareket etmeyen servi, devletle birlikte talihli olacaktır. Beyitte servinin sabit, kararlı duruşu anlatılır; böylece servi, başını yüksekte tutup dünya bağında iyi anılır. Buradan yola çıkarak; kararlı olan kişinin başarılı olacağına dikkat çekilir.

Göz yaşını kaddün görüp ey serv-i revânım

Yüz suyıla sen serve revân itmemek olmaz (Mihri Hatun D., G. 58, b. 2, s. 245)

“Ey salınan servim boyunu görüp, gözyaşını yüz suyuyla sen serviye akıtmamak olmaz.”

Servi gibi düzgün ve uzun boylu sevgiliyi gören âşık gözyaşlarını yanaklarından su gibi akıtıp servi sevgiliye gönderir. O boyun güzelliğini görerek ondan ayrı kalmak âşık için gözyaşlarını sel yapacak kadar büyük bir acıdır. Servi-su-revân ilgisi beyitte öne çıkarıl ayrıca “yüz suyu” deyiminden de yararlanılmıştır.

Serve âzâdlık ismiyle yaraşmaz yürümek

Anı hem şive-i reftâra giriftâr eyle (Fuzûlî D., G. 249, b. 4, s. 252)

“Serviye özgürlük ismiyle yürümek yakışmaz; onu hem (de) yürüyüşünün cilvesine tutkun yap.”

Servi, uzun boyu ve yapraklarını sallayarak salınışı ile özgür olarak nitelenir. Servi, sevgilinin cilveli yürüyüşünü görmeden özgürüm dememelidir. Çünkü âşık nasıl

sevgilinin hayranıysa; onun yürüyüşünü gören servinin de ona tutulacağını bilir. Servinin özgür yürüyüşü, inatla başını yukarı kaldırması sevgiliyi görene kadardır. Beyitte servinin yürüyüş olarak adlandırılan salınışı ile sevgili arasında bağlantı kurularak; sevgilinin yürüyüşü övülür.

Sana baş eğmeziz âzâdeyiz ey çarh amma

Togrusun diyelim ol serv-i revânın kuluyuz (Usûlî D., G. 41, b. 3, s. 137)

“Ey felek sana baş eğmeyiz, özgürüz ama; doğrusunu diyelim (ki) o salınan servinin kuluyuz.”

Âşık feleğe boyun eğmez felekten gördüğü acı ve keder olsa da felek âşığı etkileyemez. Özgür ve başı dik âşığın tek sahibi servi salınışlı sevgilidir. Âşık sadece servi sevgilinin kulu olur. Onun ettiği eziyetlerle gözyaşı döker. Âşığı kendine köle eden servi sevgilinin etkileyici boyu ve nazlı salınışıdır. Beyitte âzâde ve kul kelimeleri arasındaki tezat sanatından yararlanılarak âşığın sevgiliye olan sadakatine dikkat çekilir.

Serv uyuklarken bunu söyler zebân-ı hâl ile

Ben o şühun serv-i hôş-reftârınun hayrânıyam (Zâtî D., C. 2, G. 1002, b. 5, s. 506)

“Servi uyuklarken hal diliyle şunu söyler; ben o şüh sevgilinin yürüyüşünün, güzel servi boyunun hayranıyım.”

Servi ne kadar hoş salınsa da sevgili gibi etkileyici olamaz. Uykusunda servinin sayıkladığı tek şey hoş yürüyüşlü servi boylu sevgilinin hayranı olduğudur. Sevgilinin yürüyüşü; yavaş, edalı, nazlı bir servi gibidir. Salınışı serviyi andırsa da sevgili, her bakımdan serviden üstündür. Beyitte sevgili, hoş yürüyen servi diye geçer. Servinin bir sağa bir sola hafif sallanışları yürüyüşe benzetilir ve bu yürüyüş sevgiliye atfedilir.

Hâkde olsun Hayâlî sâyenin hem-sâyesi

Böyle seyrân eylesin serv-i revânın duymasın (Hayâlî D., G. 391, b. 5, s. 225)

“Hayâlî gölgen toprakta olsun, salınan servin gölgenle birlikte böyle gezinsin; haberi olmasın.”

‘Âşık gölgesini toprağa düşürür. Salınan servinin gölgesi ile birlikte gezinir; böylece âşık, gölgesiyle de olsa sevgilinin yanında olur. Âşığı her zaman kendinden uzaklaştıran sevgili, âşığın gölgesinden habersiz, onunla gezinir. Beyitte servinin gölgesi ve salınışı, sevgiliyle anlam ilgisi içinde verilir. Servi, uzun boylu olduğu için büyük gölgeli; yaprakları rüzgârda sallandığı için hoş salınışlı olarak anılır.

Seni seyr itmek için reh-güzer-i gül-şende

İki cânibde turur serv-i hırâmân saf saf (Bâkî D., G. 229, b. 2, s. 241)

“Gül bahçesinin yolunda seni seyretmek için iki tarafta salınan serviler saf saf durur.”

Sevgili gül bahçesine gelirken, bahçenin yolunda iki tarafta serviler sıra sıra dizilir. Hafif esen rüzgârın etkisiyle ve sevgiliyi görecekt olmanın heyecanıyla serviler sağa sola yavaşça salınırlar. Beyitte servinin özelliklerinden; sıra sıra dizilmeleri ve sağa sola hafifçe sallanmaları verilir. Bu özellik, sevgilinin gül bahçesine gelişi ile ilişkilendirilir; böylece serviler, sevgiliyi karşılamak için dizilmiş olurlar. Servinin yollara dizilişi hüsn-i talil yapılarak sevgilinin gül bahçesine gelişine bağlanır.

Nev'î cemen-i dehrde bir nahl-i dilârâ

Bulunmadı ol serv-i hırâmân ile hem-ser (Nev'î D., G. 83, b. 5, s. 279)

“Nev'î, dünya çemeninde o salınan servi boylu sevgiliye denk bir gönül alıcı fidan yoktur.”

Âşık dünyadaki bütün çemenleri dolaşır; ama sevgili gibi gönül alıcı bir fidan ve salınan bir servi bulamaz. Sevgilinin boyu fidan gibi uzun ve ince; yürüyüşü ise servi gibi nazlı ve edalıdır. Beyitte servinin yavaş ve nazlı olarak tabir edilen hareketi sevgiliye yakıştırılır. Sevgilinin yürüyüşünün serviyle anılması, servi ağacının hafif salınımlı hareketi dolayısıyladır.

N'ola bizden yana salınsan ey serv-i hırâmânım

Nihâl-i tâzenün her cânibe refâtı olmaz mı (Behiştî D., G. 539, b. 2, s. 524)

“Ey edalı yürüyen servim bizden yana salınsan ne olur; genç fidanın salınarak yürüyüşü her yana olmaz mı?”

Servi sevgilinin edalı salınışı etrafını mest eder. Servi, endamıyla her yanda salınır. Âşığın isteği ise servinin, kendinden yana salınmasıdır. Böylece servi boylu sevgiliyi görebilecektir. Genç sevgili fidan boyuyla her yanda yürür; âşıklarını kendine hayran bırakır. Âşık sevgilinin sadece kendisi için salınmasını ister. Sevgilinin yürüyüşü ve salınışı nedeniyle servi diye anılması, servinin hoş hareketli olması ve sabit durmamasındandır.

Salınur gül-şende gerçi sana karşı nârven

Cânı mı vâir ide sen serv-i hırâmânıla bahs (Sehî Bey D., G. 24, b. 3, s. 194)

“Karaağaç gül bahçesinde sana karşı salınır ama; canı mı var ki senin (gibi) salınan serviyle yarışsın.”

Gül bahçesinde karaağaç ve servi güzel endamlarıyla salınır. Karaağaç, serviden daha güzel salındığı kanıtlamak ister gibi serviye doğru yürüyüşünü gösterir. Âşık, sevgiliyi temsil eden servinin salınışına karaağacın yetişemeyeceğini bilir. Karaağaç servi kadar güzel ve hoş salınımlı değildir; onun canı serviyle yarışmaya yetmez. Beyitte servinin,

salınışı ve hoş hareketi anlatılır. Servinin hareket özelliği, sevgilinin yürüyüşü ile ilişkilendirilir.

Gonca dirdüm ağzına lâkin anın güftarı yok

Serv dirdüm kaddüne amma anın refâtı yok (Muhibbî D., C. 2, G. 323, b. 1, s. 206)

“Ağzına gonca derdim ama onun sözü yok; boyuna servi derdim ama onun nazlı salınışı yok.”

Âşık, sevgilinin ağzını goncaya; boyunu ise serviye benzetmek ister. Goncanın kapalı oluşunu, onun söz söyleyemeyen ve sır saklayan oluşuna bağlayan âşık; goncayı sevgilinin ağzına benzetmeye yakıştırmaz. Çünkü sevgili hoş sözlü, tatlı dillidir. Sevgilinin uzun boyunu servinin boyuyla bağdaştıran âşık, sevgilideki hoş salınışı servide göremez. Bu nedenle serviye de sevgilinin boyuna ve yürüyüşüne benzetmeye layık görmez. Beyitte servi hem boyu hem de salınışı ile anılır. Servinin nazlı hareketi, hoş salınışı sevgiliye erişemez.

Servinin hareket özelliğinin kullanım sıklığı şöyle sıralanabilir: Ahmed-i Dâ'î 15; Ahmed Paşa 18; Avnî 4; Cemâlî 9; Cem Sultan 10; Karamanlı Aynî 14; Karamanlı Nizâmî 6; Mesîhî 11; Mihrî Hatun 16; Necâtî 63; Şeyhî 10; Bâkî 32; Behîştî 27; Fuzûlî 25; Hayâlî 13; Muhibbî 55; Nev'î 37; Sehî 35; Usûlî 11; Zâtî 60.

15. yüzyılda 176 ve 16. yüzyılda 295 beyitte, servinin hareket özelliği işlenir. Yüzyıllar arasındaki sayısal fark, 16. yüzyıl şairlerinin servi ve servinin hareketi ile ilgili daha çok mecaz ve benzetme yaptıklarını düşündürür. Servinin yapraklarıyla birlikte hafif sallanışları onun, nazlı ve yavaş yürümesine bağlanır. Bu hareket özelliğinin sevgiliyle ilişkilendirilmesi ise şairlerin hayal dünyasında, servinin hareket özelliğine daha sık yer vermelerine neden olur. Buradan yola çıkarak; 16. yüzyıl şairlerinin diğer yüzyıla göre servinin hareketini, sevgilinin yürüyüşüyle alakalı olarak anlam ve benzetme ilgisi içinde daha çok kullandıkları söylenebilir.

3.1.2. Boy

Servi; düzgün, doğru, ince ve uzun boyludur. Boyunun uzunluğu 35 metreye kadar ulaşır. Bilinen en uzun ağaç çeşitlerinden biridir. Servi, dik ve düz olarak uzar. Dalları yukarıya doğru ve diktir. Dallarının yukarıya doğru oluşu, servinin ellerini açıp Allah'a dua etmesiyle yorumlanır. Boyunun muntazam ve uzun oluşu, Divan şiirinde konu edilir. Servinin boyuyla alakalı olarak; râst, mevzûn, bâlâ, ser-efrâz, bülend,

başına dik, baş eğmez, sehî, sehî-kâmet, kıyâmet en fazla kullanılan kelimelerden bazılarıdır. Servi Divan şiirinde; en çok boyunun uzunluğu ile ele alınır. Servi-boy ilişkisi şiirlerde sevgili ile birlikte anılır; servinin boyu, sevgilinin boyuna benzer (Sefercioğlu, 2001, s. 215, 434; Tolasa, 2001, s. 469; Kurnaz, 2012, s. 328).

Servinin boyu çok uzun olduğu için gölgesi de büyük olur. Servinin gölgesi genellikle boyuyla birlikte anılır. Gölge ferahlık, rahatlık ve huzur verir; ayrıca güven ve koruma duygusunu da ifade eder. Bundan dolayı servi; hoşluk, güzellik ve himaye etme gibi duygularla algılanır. ‘Sâye salmak’ tabiriyle kastedilen servinin geniş gölgesidir; gölgesi aracılığıyla da boyuna gönderme yapılır. Servi, boyu nedeniyle şiirlerde elife, minareye ve sevgiliye benzetilir (Sefercioğlu, 2001, s. 215, 434; Tolasa, 2001, s. 469; Kurnaz, 2012, s. 328).

Servinin Arap harfleriyle yazılışında noktalı harf kullanılmaz. Bu durum, ‘Kimse yetişemez boyuna, üstüne bir nokta koyamaz.’ gibi ifadelerle servinin boyuyla ilişkilendirilir. Servi o kadar uzundur ki tepesine kimse ulaşamaz; o, nokta tutmaz. Divan şairleri, şiirlerinin güzelliğini ve akıcılığını anlatmak için kimi zaman serviden yararlanırlar. Servinin düzgün boyu, şiirlerinin düzgünlüğünü ve hoşluğunu; uzun boyu ise akıcılığını, gerçek anlamda da uzunluğunu ifade eder. Şairler özellikle kasidelerde, kasidelerinin uzun oluşunu anlatmak ve övmek için bazı beyitlerde şiirlerini serviye benzetirler (Sefercioğlu, 2001, s. 215, 434; Tolasa, 2001, s. 469; Kurnaz, 2012, s. 328).

Boyu hevâsı ile bu hevesde hâk oldum

Ki sala sâyesin ol serv gâh gâh bana (Ahmed Paşa D., G. 4, b. 5, s. 121)

“O servi yer yer bana gölgesini salsın diye boyunun hevesi ile toprak oldum.”

Âşık sevgilinin boyunu görüp ona kavuşabilmek için toprak olur. Çünkü sevgili, gölgesi büyük olan servidir. Âşık toprak olunca, sevgilinin gölgesini üzerine salacağını, böylece sevgiliye kavuşacağını hayal eder. Beyitte servi-sevgili-boy arasında benzerlik ilişkisi vardır. Servinin gölgesi, servi boyu uzun bir ağaç olduğu için beyitte anılır.

El kavşurub edeble ayag üstine durur

İşbu selis nazma idüb i'tizâr serv (Necâtî D., K. 21, b. 45, s. 104)

“Servi, bu akıcı nazma, şiire özür dileyip; el kavuşturarak ayağının üstünde edeble durur.”

Şair, şiirinin akıcılığını servinin uzun boyuyla karşılaştırır. Şairin şiirin serviden çok daha uzundur ve servinin salınışından daha akıcıdır. Bunu gören servi, ellerini önünde kavuşturup ayakta durarak özür diler; şiirin üstünlüğünü kabul eder. ‘El kavuşturup ayak üstünde durma’ tabiri, servinin uzun boyu nedeniyle kullanılır.

Müntehâdur sebzedde servün ser-efrâz olduğu

Kim özini Sidre-i a'lâya hem-tâ gösterür (Cemâlî D., K. X, b. 3, s. 77)

“Bahçede servinin başının dik olduğu kesindir; ki özünü yüce Sidre’ye denk gösterir.”

Çemendeki servinin boyu uzun, başı yukardadır. Diğer ağaçlara ve çiçeklere göre servinin boyu en uçta, sondadır. Öyle ki servi kendini; boyunu göğü geçip cennete kadar uzanan Sidre ağacı ile bir tutar. Beyitte servinin boyunun özelliklerine dikkat çekilir.

Tûbâ iremez lutf ile sen serv-i bülende

Bî-asl olanun hem-seri ‘âlî-neseb olmaz (Karamanlı Nizâmî D., G. 47, b. 2, s. 166)

“Tûbâ iyilik ile senin yüksek servine (boyuna) eremez; aslı (kökü) olmayanın arkadaşı, soyu yüce (olan) olmaz.”

Tûbâ uzun, boyu cennete ulaşan bir ağaçtır. Etrafa iyilik saçsa da boyu, servinin katına erişemez. O sadece serviye özenir. Servi gibi yüce boylu olmak ister ve ona ulaşmayı arzular. Fakat kendi gibi olmayıp başkasını taklit eden, yüce soylu serviyle arkadaş olamaz. Beyitte servinin boyunun yüceliği ve uzunluğu Tûbâ ağacı ile karşılaştırılarak övülür. Servinin endamının güzelliği yüce soyundan gelir; Tûbâ ancak onun taklidi olarak kalır.

Mâh-simâlar ile arsâ-i bezmin gerdûn

Serv-i bâlâlar ile hâk-i harimin gül-zâr (Fuzûlî D., K. 40, b. 26, s. 122)

“Ay yüzlüler ile sohbet meclisinin yeri felektir; yüce serviler ile kutsal toprağın, gül bahçesi(dir).”

Ay yüzlü güzeller gittikleri her yeri sohbet meclisine çevirir. Dünyanın her köşesi ay yüzlülerin salındığı sohbet meclisidir. Yüksek boylu servilerin bastığı kutsal topraklar ise gül bahçesine döner. Beyitte yüce, yüksek serviler salındığı ay yüzlülerin gezindiği dünya ile bahar ve bahçe tasviri yapılır. Servinin ‘bâlâ’ kelimesi ile birlikte kullanılmasının nedeni ise boyunun çok yüksek olmasıdır.

Âlem ana kul olmağile fahr eder bugün

Azâdelikle gerçi eder iftihâr serv (Hayâlî D., K. 11, b. 18, s. 43)

“Dünya ona kul olmakla övünür bugün; servi (de) gerçi özgür olmakla övünür, kendini beğenir.”

Bütün dünya servinin boyunun güzelliğine ve yüceliğine kuldur. Ona kul olmak ise övünülecek şeydir. Herkes serviye kul olmakla övünürken servi ise özgürlüğüyle övünür. Servinin özgürlüğü, göğe uzanan boyuna bağlıdır. Servi, başını yukarı kaldırıp

düzgün bir şekilde göğe doğru boy atar. Kimse buna engel olamaz; bu nedenle servi özgür yaradılışlı kabul edilir.

Nev'iyâ ser-menzil-i maksûda istersen vusûl

Serv-veş a'lâ gözetme su gibi ednâyâ bak (Nev'î D., G. 221, b. 5, s. 362)

“Ey Nev'î amacına erişmek istersen; servi gibi yüceyi gözetme, su gibi en aşağı bak.”

Âşığın amacı, erişmek istediği son durak sevgilidir. Âşık isteğini kavuşmak isterse; servi gibi yükseklerle gözünü dikmek yerine, su gibi aşağılara bakmalıdır. Çünkü servi çok uzun boyludur, boyu göklere uzanır; ona ulaşmak imkansızdır. Su ise yerededir; âşık su gibi olursa sevgilinin ayaklarına akıp ona erişebilir. Beyitte servi-su ve yüce-yer arasında tezat sanatı vardır; tezat sanatından yararlanılarak servinin uzun ve yüce boyu öne çıkarılır.

İrmez ayagın öpmege serv-i bülendümün

Yolında olmayınca kişi sâye gibi mest (Behiştî D., G. 56, b. 3, s. 257)

“Kişi yolunda gölge gibi mest olmayınca; yüce boylu servimin ayağını öpmeye erişemez.”

Düz ve uzun boyuyla servi sevgilinin âşığı olmak herkese kısmet olmaz. Çünkü servi sevgilinin ayaklarına akıp ona gönlünü vermek için divane olmak gerekir. Beyitte yüksek servi tamlaması açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır. Servinin sevgiliyle benzetme ilgisi içinde beyitte işlenmesi boyunun uzun ve güzel olması dolayısıyladır.

Zikr itdügince şi'rümi gül-şende 'andelîb

Vecd oluben safâyıla başın salar serv (Sehî D., K. 31, b. 13, s. 162)

“Bülbül gül bahçesinde şiirimi okudukça, servi mutlulukla âşık olup başını salar.”

Bülbül gül bahçesinde şairin şiirinin övgüsünü okur. Akıcı ve uzun şiirin güzelliğini bülbülden dinleyen servi şiire hayran kalır. Sevinçle şairin şiirine âşık olur; aşkıyla başını salıp yukarı doğru daha da çok uzar. Şairin şiirini övdüğü beyitte servinin baş salması, boyunun uzaması anlamındadır. Şair servinin uzun boyuyla şiiri arasında anlam ilgisi kurar.

Serv gibi ser çeküb merdüm hevâyı gözleme

Menzilün hâk olıser bilmez misün üftâde gel (Muhibbî D., C. 2, G. 443, b. 2, s. 26)

“Servi gibi baş çekip (sonra) insan (olma) hevesini gözleme; senin menzilin, yerin toprak olmak bilmez misin divane, gel.”

Âşık, servi gibi başını yukarı diker; böylece uzun boylu sevgiliye erişebilecektir. Sevgiliye kavuşmak isteyen divane âşık, emeline ulaşmak istiyorsa insan kalma

hevesini bırakıp toprak olmalıdır. Yerini yurdunu toprak yapan âşığın üstünde bir servi biterse; âşık sevgiliye kavuşmuş olur. Beyitte ‘baş çekmek’ deyimini servinin uzun boyuyla alakalıdır. Baş çeken servi uzun boyludur; boyu hep yukarı doğru uzar.

Servinin boyunun özellikleri ile ilgili beyitlerin kullanım sıklığı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ’î 9; Ahmed Paşa 18; Avnî 4; Cemâlî 2; Cem Sultan 5; Karamanlı Aynî 14; Karamanlı Nizâmî 6; Mesîhî 13; Mihrî Hatun 3; Necâtî 41; Şeyhî 6; Bâkî 13; Behîştî 10; Fuzûlî 9; Hayâlî 16; Muhîbbî 10; Nev’î 15; Sehî 45; Usûlî 9; Zâtî 56. Servinin uzun, düzgün ve doğru boyunun anlatıldığı beyitler toplamda 15. yüzyılda 121, 16. yüzyılda 183 beyittir.

Genel olarak değerlendirildiğinde örnekler; servinin boyunun en belirgin özelliği olan uzun olmasıyla alakalıdır. Servi genellikle, düzgün ve yukarıya doğru uzayan boyu ile beyitlere konu olur. Uzun ve düzgün boylu bir ağaç olan servi, doğrudan ya da dolaylı olarak boyu itibarıyla sevgiliyle ilişkilendirilir.

3.1.3. Yaz Kış Yeşil Kalma

İnce uzun boyu, meyve vermemesi özellikleriyle diğer ağaçlardan ayrılan servinin bir diğer belirgin ve farklı özelliği ise her mevsim yapraklarının yeşil kalması ve hiçbir zaman yapraklarını dökmemesidir. Servi ağacı iğne ve sık yapraklıdır. Yaprakları sık olduğu için rüzgârdan kolay kolay etkilenmez. Her mevsim yeşil kalan servinin yapraklarını en şiddetli rüzgârlar bile dökemez. Servi, yaz-kış yeşil kalması ve yapraklarını dökmemesiyle Divan şiirinde çeşitli benzetme ve mecazlara konu olur (Pala, 1999, s. 267).

Servi ağacının Divan şiirinde hayat ağacı olarak anılmasının nedenlerinden biri, yapraklarının her mevsim yeşil olması ve dökülmemesidir. Özellikle Osmanlı Türklerindeki inanca göre; hayat ağacında dünyadaki insan sayısı kadar yaprak bulunur. Her insanın kaderi bir yaprakta yazılıdır ve ne zaman bir yaprak düşerse bir insan ölür. Bu nedenle türbe ve yadır gibi yerlerdeki, yaz kış yeşil kalan ve kutsal sayılan ağaçlara insanlar dokunmaz; dallarını veya yapraklarını koparmaz. Bu ağaçlardan biri de servidir. Servi de yapraklarını dökmeyip ve hep yeşil kalarak; Tanrı’nın sonsuzluk vasfını üstlenen ağaçlardan biri kabul edilir. Birçok özelliği gibi bu özelliği de şairler tarafından şiirlere yansıtılır (Ergun, 2004, s. 368-369).

Yaz kış yeşil kalıp yaprak dökmemesi nedeniyle servi Divan şiirinde; ‘sonbahar ve kar ona dokunamaz, güzelliğini bozamaz, kararlı ve doğru duruşlu, canlı ve hayat verici’

gibi tabirlerle anılır. Yeşil oluşundan dolayı serviye; yeşil elbise giyen, taze, yeşil kaftana giren gibi benzetmeler yakıştırılır. Bu yakıştırmalar üzerinden serviyle kurulan tamlamalar ise; serv-i sebz-kabâ, serv-i sebz-pûş, serv-i kabâ-pûş, serv-i ser-sebz vb. şeklindedir. Ne sonbaharın rüzgârından ne de kışın soğuşundan etkilenen servi, yeşil yapraklarıyla güzelliğın timsalidir. Dalları boş ağaçların yanında o, bütün görkemiyle dimdik durur (TDEA, 1990, s. 537).

Her ki seyyâh-ı cihândur bunı hîç görmedi kim

Kamere tâc uralar servi kabâ-pûş ideler (Ahmed-i Dâ'î D., G. 175, b. 2, s. 174)

“Her (kim) ki dünya gezgini (dir); aya taç takılıp, serviye elbise giydirildiğini hiç görmedi.”

Dünyayı gezip sevgiliyi arayan her âşık, sevgiliye erişemez. Sevgilinin güzelliğini görmek herkese kısmet olmaz. Hayal edemediği sevgilinin ay yüzüne taç takıp servi boyuna yeşil, taze elbise giydiremez. Beyitte açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılan servi için ‘elbise giydirmek’ tabiri kullanılır. Bu tabir servinin, yeşil yapraklarını anlatır.

Üftâdesine kâmetünün dest-gir olur

Dâ'im yeşil geyerse nolu Hızır-vâr serv (Necâtî D., K. 21, b. 20, s. 102)

“Boyunun âşığına servi yardımcı, hizmetkar olur; Hızır gibi her zaman yeşil giyse ne olur.”

Servi yeşil yapraklarıyla, Hızır gibi geçtiği yerleri yeşile boyar. Hoş boyuyla o yeşilliklerde salınır. Serviye gören âşık ise servinin güzel boyunu izleyerek sevgilinin boyuna olan hasretini gidermeye çalışır. Beyitte servinin yeşil oluşu, yeşil elbise giymiş olarak tabir edilir. Kelime olarak yeşil, taze anlamına gelen Hızır'ın, inanışa göre geçtiği yerleri yeşilliklerle donatması nedeniyle servi Hızır'a benzetilir. Servi Hızır gibi âşığa yardım eder. Hızır'a telmih yapılır.

Bir sebz köhne câmeyi her yaz u kış giyüp

İtmez libâs-ı kisvetini müste'âr serv (Mesîhî D., K. 18, b. 20, s. 72)

“Servi, bir yeşil eski elbiseyi yaz kış giyip; o giysiyi emanet etmez, emaneten giymez.”

Servi, yaz kış yapraklarını dökmez. Yeşil yapraklarını üstünde bir giysi gibi hep taşır. Yapraklarını dökmediği için o giysiyi hiç çıkarmaz. Bu durumu âşık, servinin giysisinin eski olduğunu söyleyerek anlatır. Servinin hep yeşil kalıp hiç dökülmeyen yaprakları emanet değildir. Beyitte servinin yaz kış yeşil kalma ve yaprak dökmemeye özelliği anlatılır. Servinin yaprakları, yeşil eski bir elbiseye benzetilir.

Seyr kıl gör kim gül-istânın ne âb ü tâbı var

Her taraf bin serv-i ser-sebz ü gül-i sîrâbı var (Fuzûlî D., G. 74, b. 1, s. 166)

“Gez gör ki gül bahçesinin ne tazeliği var; her tarafta bin tane baştan ayağa yeşil servisi ve taze gülü var.”

Âşık gül bahçesinde gezinirken; bahçenin tazeliğini ve parıltısını sevgilinin servi boyuyla gül yanağından aldığını görür. Beyitte yeşil-servi-su arasında canlılık ilgisi kurulur. Su canlılığı simgeler ve suyun sağladığı canlılığı, yaz kış yeşil kalan yapraklarıyla servi gül bahçesinde karşılar.

Bir güzel nâzûg yeşil hil'at geyüb bin naz ile

Salınan bâğ-ı tarâvetde o servi nâz imiş (Zâfî D., C. 2, G. 585, b. 4, s. 89)

“Bir güzel nazik, yeşil kaftan giyip tazelik bağında bin naz ile salınan o nazlı serviymiş.”

Tazelik bağına canlılık getiren, servinin üstüne kaftan gibi giydiği yeşil yapraklarıdır. Boyu, taze oluşu ve nazı ile serviye benzetilen sevgili, nazlı salınışıyla tazelik bağına can katar. Beyitte servinin yeşil kaftan giymesi, yaz kış yeşil kalıp hiç dökülmeyen yapraklarını anlatır. Böylece servi canlılığını korur. Canlılığını koruyuşuyla ise sevgilinin gençliği ve tazeliği arasında anlam ilgisi kurulur.

Kabâ-yi sebz ile gerçi ki bir serv-i çemensin sen

Boyunca kanıma girmiş büt-i gül-pîrehensin sen (Hayâlî D., G. 411, b. 1, s. 232)

“Sen yeşil elbise ile bir çemen servisisin; boyunca kanıma girmiş gül gömlekleli putsun sen.”

Genç ve taze oluşuyla sevgili, yeşil elbise giymiş bir çemen servisine benzer. Sevgilinin güzelliğine olan tutkunluğu âşığın kanına girer. Al yanaklarıyla gülden bir gömlek giymiş puta benzeyen sevgili, güzelliğin abidesidir. Sevgilinin güzellik unsurlarının övüldüğü beyitte servinin yeşil elbiseli olarak anılması; çemende yeşil yapraklarıyla kışın soğuşuna ve sonbaharın şiddetli rüzgârlarına karşı koyup hep yeşil kalmasıyla ilgilidir.

Serv-kadsin serve ‘âdet sebz-pûş olmag iken

Ergavânî câmeye girmek neden ey nev-cevân (Bâkî D., G. 390, b. 5, s. 341)

“Ey genç sevgili sen servi boylusun, servinin adeti yeşil giyinmek iken; erguvan gibi elbiseye girmek neden?”

Genç sevgiliyi âşık, boyunun güzelliği nedeniyle serviye benzettir. Yemyeşil yaprakları servinin elbisesidir. Bunu bilen âşık, serviye benzettiği sevgilisinin doğal olarak yeşil giymesini bekler. Sevgilinin yanakları gibi kırmızı elbisesi ise erguvanı andırır. Sevgilinin servi gibi yeşil yerine, erguvan gibi kırmızı elbise giymesine âşık anlam veremez. Beyitte

sevgili, servi boylu olarak anılır; ‘servinin adeti yeşil giymektir’ cümlesiyle ise servi ağacının her zaman yeşil kalan yaprakları kastedilir. Servi hiçbir zaman farklı renklere bürünmez; dökmediği yapraklarıyla hep yemyeşil kalır.

Yanağı gül-şeni tâb-ı mey ile gül gül olup

O serv-i sebz-kabâ içse câm-ı gül-nârı (Sehî Bey D., G. 281, b. 3, s. 334)

“O yeşil giysili servi narçiçeği kadehini içse; yanağının gül bahçesi içkinin yakıcılığı ile gül gül olur.”

Üstüne elbise gibi giydiği yeşil yapraklarıyla servi, narçiçeği gibi kırmızı içki dolu kadehi içince; yanakları gül bahçesi gibi al al olur. İçki kadehinin parlaklığı yüzüne yansır ve yanağı gül gibi kırmızılıkla parlar. Servi boyu ve tazeliği ile gül ise parlaklığı ve rengiyle sevgilinin güzellik unsurlarından boyunu ve yanağını niteler. Beyitte yeşil giysili servi açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır. Servinin yeşil giysi giymesi ile kastedilen yemyeşil, gür ve canlı yapraklarıdır.

Câme-i sebzi giyüben salınur serv-i sehî

Cûylar her bir yana olmuş ayağına revân (Muhibbî D., C. 2, G. 566, b. 4, s. 330)

“Düzgün servi yeşil elbiseyi giyerek salınır; ırmaklar her bir yandan (onun) ayağına akar.”

Düzgün ve uzun boylu servi, yeşil yapraklarını bir elbise gibi üstüne giyer ve o yapraklarıyla birlikte hafif rüzgârda salınarak yürür. Onu gören ırmaklar her yandan ayaklarına akıp ona yüz sürerler. Beyitte düzgün servi diye anılan sevgilidir. Âşık-sevgili ilgisinin su-servi ilişkisiyle kurulduğu beyitte; servinin yeşil elbise giymesi onun tazeliğini simgeler.

Ahmed Paşa, Avnî, Cemâlî, Cem Sultan, Karamanlı Aynî, Karamanlı Nizâmî, Mihrî Hatun, Şeyhî ve Usûlî beyitlerinde servinin yaz kış yeşil kalma özelliğini işlemez. Diğer şairlerde bu özelliğin kullanım sıklığı ise şu şekildedir: Ahmed-i Dâ’î 4; Mesîhî 1; Necâtî 9; Bâkî 1; Behiştî 3; Fuzûlî 1; Hayâlî 2; Muhîbbî 2; Nev’î 3; Sehî 8; Zâtî 6. Servi ağacının bu özelliği 15. yüzyıl divanlarında 14, 16. yüzyıl divanlarında ise 26 beyitte işlenir.

Örneklerin tamamında, servinin yapraklarının yaz kış yeşil kalması ve hiçbir mevsim yaprak dökmemesine dikkat çekilir. Servi redifli kasidelerdeki örneklerin çoğu, servi ağacının sadece bu özelliğini öne çıkarır ve sevgiliyle ilgili herhangi bir benzetme yapmaz. Diğer örneklerin geneli ise servinin yaz kış yeşil kalmasını sevgilinin tazeliği, gençliği ve canlılığı ile anlam ilgisi içinde verir; bu özellik aynı zamanda benzetme unsuru olarak kullanılır.

3.1.4. Meyve Vermeme

Divan şiirinde, hayata dair birçok konunun ve unsurun yer aldığı gibi meyveler de, şairler tarafından özelliklerine göre şiirlere konu edilirler. Meyveler, ekonomisi tarıma dayalı olan Osmanlı'da, özellikle önemli bir yere sahiptir. Ağaçların, çiçeklerin konu edildiği Divan şiirinde, şüphesiz ki meyveler de ele alınır. Divan şairleri; mitolojiden efsanelere, dinden sosyal yaşama her alanda çeşitli özellikleriyle meyvelere şiirlerinde yer verirler. Meyvelerin ve meyve veren ağaçların yanı sıra meyvesiz ağaçlar da beyitlerde, özelliklerine göre işlenir. Bu ağaçlardan biri olan servinin, şiirlerde ele alınmasının bir nedeni de meyvesiz oluşudur (Bayram, 2007b, s. 220, 226)

Servi, meyvesiz bir ağaçtır. Meyvesinin olmaması hem ağaç kültü, mitoloji ve efsanelerde hem de Divan şiirinde çeşitli benzetmelere, inanışlara konu olmuştur. Servinin hayat ağacı olarak anılmasının sebeplerinden biri de meyve vermemesidir. En eski kaynaklardan bu yana farklı efsane ve mitlerde adı geçen hayat ağacı, meyvesiz bir ağaçtır. Hayat ağacının meyvesiz bir ağaç olarak tasvir edilmesi, Tanrı'nın doğmamış ve doğurmamış olmasına bağlanır. Tanrı'nın bir simgesi olan hayat ağacı, aynı Tanrı gibi doğurmaz; meyve vermez. Bu özelliğe sahip olan ağaçlardan biri de servidir; serviden başka çınar, kayın, çam, ardıç ağaçları, öncelikle meyvesiz olma özellikleriyle kutsal sayılırlar. Kutsal sayılan meyvesiz ağaçların dalları kırılmaz; dallarına ya da yapraklarına insanlar dokunmaz. Aksi takdirde başlarına kötü şeylerin, uğursuzluğun geleceğine inanırlar. Servinin hayat ağacı olarak düşünülmesi, mezarlıklara dikmek için uygun görülen ağaçlardan biri olmasına sebep olmuştur. Bu durumda, mezarlık ağacı olmasının bir nedeni de meyve vermemesi; bu özelliğine bağlı olarak hayat ağacı olduğuna inanılmasıdır (Ergun, 2004, s. 367).

Servinin meyvesiz oluşu, Divan şiirinde de ele alınır. Yukarıda bahsedilen özellikleriyle şiirlerde işlense de; en çok sevgiliyle ilişkili olarak, meyvesiz olması öne çıkar. Âşık için sevgilinin meyvesi kavuşmadır. Sevgili, meyvesinden âşığa verse âşık vuslatına erer ve en büyük isteğine kavuşmuş olur. Sevgilinin âşığı bu mutluluktan mahrum etmesi, ona meyvesini vermemesi ile anlatılır. Bu bağlamda sevgili, meyvesiz bir ağaç olan serviyle ilişkilendirilir. Meyve vermeyen servi, bu özelliğiyle sevgiliye benzer. Servinin meyvesiz oluşu beyitlerde; 'dest-i tehî, tehî-dest, hâm-dest, eli kuru, müflis' gibi ifadelerle anlatılır (Sefercioğlu, 2001, s. 214; Çavuşoğlu, 2001, s. 283).

Boyun ki serv-i çemendür yimişi şeftâlû

Bu lezzet ü bu halâvet semerde buluna mı (Ahmed-i Dâ'î D., G. 279, b. 4, s. 240)³

“Boyun çemen servisidir, meyvesi şeftali; bu lezzet ve bu tatlılık meyvede bulunur mu?”

Sevgili, düzgün boyuyla çemende salınan bir servidir. Servi sevgilinin meyvesi ise şeftalidir. Lezzetli ve tatlı bir meyve olan şeftaliyi âşık, sevgilinin tatlılığını ve hoşluğunu anlatmak için onun meyvesi olarak düşünür. Beyitte diğer örneklerden farklı olarak şair, servinin meyvesinin şeftali olduğundan bahseder. Aslında meyvesiz bir ağaç olan servide şeftali bitmesini, boyunu serviye benzettiği sevgilinin tatlılığıyla ve güzelliğiyle bağdaştırır.

Sensin cihânda ey gül-i gül-zâr-ı ma'dilet

Bostân-ı saltanatda bu gül mive-dâr serv (Necâfî D., K. 21, b. 29, s. 103)

“Ey adaletin bahçesinin gülü, saltanat bostanında bu gün, meyve veren servi sensin.”

Kasidede övülen kişinin adaleti, saltanatının gücü ve kudreti bir bahar, bahçe tasviri içinde verilir. Adaletin gül bahçesinin gülü olan, adalet dağıtandır. Saltanat bir bostan olsa o bostanın servisi meyve verir. Çünkü güç de iktidar da ondadır. Onun servisi asla meyvesiz kalmaz. Servinin meyve vermeyen bir ağaç olmasına rağmen beyitte verme verdiğinden bahsedilmesi; övülen kişinin saltanatını ve kudretini övmek amacıyla.

Görmedüm kadd-i ser-efrâzun gibi bir serv hiç

Kim ola yaprağı şive irişe yimişi nâz (Cem Sultan D., G. 124, b. 4, s. 112)

“Yaprağı işve, meyvesi naz olan başı dik boyun gibi bir servi hiç görmedim ki.”

Sevgilinin başı dik, boyu ince ve uzundur. Onun boyunun güzelliğine yetişecek yaprağı işve, meyvesi naz olan hiçbir servi bahçelerde bulunmaz. Beyitte sevgilinin boyu ve nazlı oluşu, servi ile teşbih yapılarak anlatılır. Şair servinin naz meyvesi verdiğini hayal etse de nazlılıkta serviyle sevgiliyi yarıştıramaz.

Sendedür sîb-i zekan sana iy sehî

Benedeydüm olsa şeftâlû-yı serv (Karamanlı Aynî D., G. 405, b. 4, s. 605)

“Çenenin elması sendedir ey düzgün (boylu); servinin şeftalisi olsa (onu) sana benzetirdim.”

Sevgilinin boyu düzgün, çenesi ise elma gibi kavislidir. Sevgilinin güzellik unsurlarından boyu, düzgünlüğü ile serviye; çenesi ise tatlılığı ve güzel şekliyle elmayı andırır. Âşık, sevgilinin boyunu serviye benzetirken; servinin meyvesi olsa sevgilinin

³ Bu beyit Şeyhî'nin aynı başlıktaki örnek beyti ile aynıdır. Söz konusu beyit için ayrı bir açıklama yapılmamıştır.

çenesini de şeftaliye benzeteceğini söyler. Beyitte servi ve sevgilinin boyu ile çene ve şeftali arasından teşbih ilgisi kurulur. Âşık, sevgilinin çenesini servide biten şeftaliye benzetmemesinin nedenini servinin meyvesiz olmasına bağlar.

Ol kadd u zenahtân u leb eyler beni hayrân

Kim serv-i sehî meyvesi sîb ü rutab olmaz (Karamanlı Nizâmî D., G. 47, b. 5, s. 166)

“O boy, çene ve dudak beni hayran bırakır; ki düzgün servinin meyvesi elma ve hurma olmaz.”

Sevgilinin boyu servi, çenesi elma ve dudakları hurmadır. Sevgilinin uzun servi boyuna, şekli ve rengiyle elmaya benzeyen çenesine ve tatlılığıyla hurma gibi olan dudaklarına âşık hayrandır. Sevgilinin servi boyu üstünde iki güzelliği, elma çenesi ve hurma dudağı, âşığı şaşırtır. Çünkü servide elma ve hurma meyvesi bitmez. Beyitte servi ağacının meyve vermemesine dikkat çekilir. Buna rağmen sevgilinin çenesi ve dudağı için, elma ve hurma benzetme unsuru olarak kullanılır ve bu meyvelerin sevgilinin servi boyunda yetiştiği hayal edilir.

Var ey vefâ vü mihr uman ol dil- firîbden

Dünyâda ola mı ki vire berg ü bâr serv (Mesîhî D., K. 18, b. 23, s. 72)

“Ey o cazibeli, gönül alandan vefa ve şefkat uman (kişi) var; dünyada olur mu ki, servi yaprak ve meyve versin.”

Sevgiliden ilgi ve merhamet beklemek; servinin yaprak dökmesini ve meyve vermesini beklemek gibidir, yani imkansızdır. Servi fedakarlık edip yaprak dökmez; lütuf edip meyve vermez; sevgili de âşığa karşı ne fedakar ne de bağışlayıcıdır. Beyitte âşığın, sevgiliden şefkat beklemesi ve servinin yaprak döküp meyve vermesi arasında teşbih yapılır. Servi yaprak dökmeyen ve meyve vermeyen bir ağaçtır; servinin bu özelliği sevgilinin vefa göstermemesine benzetilir.

Didüm ki bana servüm şeftâlûlar revân it

Nâz ile didi mîve serv-i revânda bitmez (Zâtî D., C. 2, G. 563, b. 4, s. 67)

“Servim bana şeftaliler gönder dedim; naz ile dedi ki, salınan servide meyve bitmez.”

Âşık, sevgiliden ilgi görmek ister. Servi salınılı sevgili ise nazlı bir tavır ile âşığa, servide meyve bitmediğini söyler. Böylece âşığı, her zaman olduğu gibi ilgisiz bırakacağını ve ona acı çektirmeye devam edeceğini belirtmiş olur. Servinin açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanıldığı beyitte, servi ağacından meyve yetişmemesi özelliği öne çıkarılır. Servinin meyve vermemesi, sevgilinin ilgisizliği ile ilişkilendirilir.

Sen kaddi nahl bana vefâ etmesen nola

Bâğ-ı cihânda olduğu yok meyve-dâr serv (Hayâlî D., K. 11, b. 3, s. 42)

“Sen boyu fidan olan bana vefa etmesen ne olur; dünya bağında meyve veren servinin olduğu yok.”

Âşık, sevgiliden ne vefa ne de merhamet görür. Fidan gibi ince ve uzun boylu sevgili, âşığa günden güne daha çok eziyet eder. Âşık, sevgilinin vefasızlığını yadırgamaz. Çünkü dünya bağında gezen âşık, hiçbir yerde meyve veren servi görmez. Âşık sevgiliyi, boyu nedeniyle serviye benzetir. Vefasızlığını ise servinin meyve vermemesi ise açıklar. Servi nasıl meyvesini esirgerse sevgili de âşıktan ilgisini esirger. Beyitte servinin meyvesiz olma özelliğine dikkat çekilir. Bu özellik, sevgilinin vefasızlığıyla bağlantılıdır. Sevgili yerine aynı zamanda beyitte, açık istiare yoluyla servi kullanılır.

Ne biter dersen gönül kaddinden ol sîmîn-berün

Kimse ber yemiş degüldür serv ile şimşâddan (Nev’î D., Mukatta’lar 3, b. 2, s. 567)

“Gönül, o gümüş göğüslünün boyundan ne biter dersen; kimse servi ve şimşâddan meyve yemiş değildir.”

Teni gümüş gibi parlayan sevgiliye âşık, gönlünü bağlar. Gümüş tenli sevgilinin güzel boyu ise servi ve şimşâd gibidir. Gönül, aşkıyla yanıp tutuştuğu sevgiliden ilgi görmek ister. Güzelliğin timsali olan sevgili ise hiçbir zaman inadını bırakıp âşığa vuslatı göstermez. Bunu bilen âşık, gönlüne nasihatte bulunur ve hiç kimsenin servi şimşâddan meyve yemediklerini söyleyerek; sevgiliden boşuna ilgi beklediğini anlatır. Beyitte sevgilinin ilgisizliği, servinin meyve vermemesine bağlanır.

Bustân-ı ‘ârızunda o sîb-i zenah nedür

Kim gördi ola sencileyin mîve-dâr serv (Sehî D., K. 31, b. 17, s. 162)

“Yanağının bostanında o çene elması nedir; senin gibi meyve veren servi kim gördü (ki).”

Sevgilinin çenesi, şekli nedeniyle elmaya benzetilir. Servi gibi uzun ve ince boylu sevgiliyi, boyundan sonra serviden üstün kılan bir özelliği ise çenesinin elma oluşu, yani meyvesi olmasıdır.

Ne umarsın ey gönül sen nahl-i kaddünden anın

Meyve kim gördi yine hiç serv ile şimşâddan (Muhîbbî D., C. 2, G. 633, b. 2, s. 362)

“Ey gönül, sen onun boyunun ince ve uzun fidanından ne umarsın; servi ile şimşâddan kim meyve gördü.”

Sevgili servi gibi ince ve uzun boyludur; âşık ise o boyuna hayranıdır. Sevgilinin ilgisizliğini ise yadırgamaz. Çünkü sevgilisinin boyunu benzettiği servi ve şimşad ağacında meyve bitmez. Servi ve şimşadın meyve vermemesi, sevgilinin ilgi göstermemesi ile ilişkilendirilir. Beyitte servinin meyvesiz bir ağaç olması konu edilir. Servinin bu özelliği, sevgilinin iyilik ve ilgi verici olmaması için benzetilendir.

Avnî, Cemâlî, Mihrî Hatun, Bâkî ve Usûlî divanlarında, servi-meyve ilgisine rastlanmaz. Bu şairler dışında beyitlerinde meyveye yer veren şairler ve beyitlerin kullanım sıklığı şöyledir: Ahmed-i Dâ'î 4; Ahmed Paşa 2; Cem Sultan 1; Karamanlı Aynî 2; Karamanlı Nizâmî 2; Mesîhî 1; Necâtî 2; Şeyhî 1; Behiştî 1; Fuzûlî 1; Hayâlî 1; Muhîbbî 1; Nev'î 1; Sehî 4; Zâtî 3.

Servinin meyve vermeme özelliği ve servi-meyve ilişkisiyle kurulan mecaz ve benzetmeler, 15. yüzyılda 15 ve 16. yüzyılda ise 12 beyitte görülür. Servi, meyve vermeyen bir ağaçtır. Servinin meyvesiz oluşunu beytinde açıklayan şairlerin yanı sıra; serviyi sevgili ile bağdaştırıp servide meyve bittiğini hayal eden şairler de vardır. Örneklerin genelinde servinin meyvesiz olduğu anlatılır ve bu özellik sevgilinin ilgisizliği, merhametsizliği ile benzetme ilgisi içinde beyitlerde verilir.

Servi ağacının özelliklerinin ele alındığı beyitler genel olarak değerlendirildiğinde toplamda; hareket özelliği 471, boy özelliği 304, yaz kış yeşil kalma özelliği 40 ve meyve vermemesi 27 beyitte işlenir. Servinin en az konu edilen özelliği meyve vermemesidir. En az bu özelliğin işlenmesi, servi ve meyvenin sevgiliyle fazla ilişkilendirilmemesine bağlanabilir. Sonuç olarak; servinin sevgiliye en çok yakıştırılan özelliği hareketidir; daha sonra ise boyudur. Yaz kış yeşil kalma özelliği ise meyve vermemesi kadar az olmasa da beyitlerde daha az konu edilir.

3.2. Servi Çeşitleri İle İlgili Benzetmeler

Servinin üç ayrı çeşidi vardır: Serv-i nâz, serv-i âzâd, serv-i sehî. Bu çeşitleri, servinin belli özellikleri belirlemiştir. Rüzgârda hafif salınışları nazlı oluşuna bağlanan serviye, serv-i nâz; başı göğe bakan, uzun ve dik boylu serviye, serv-i âzâd; yine uzun boyunun öne çıkarıldığı serviye ise serv-i sehî denir. Bu tamlamaların hepsi, sevgiliyi anlatmak için kullanılır. Sevgilinin yürüyüşü, salınışları 'serv-i revân, serv-i hırâmân, serv-i hoş-hırâm'; boyunun güzelliği ise 'serv-i bülend, serv-i ser-efrâz, serv-i bâlâ' gibi tamlamalarla da ifade edilir. Boyunun uzunluğu, 'âh, dûd, âb-ı revân, sancak, bayrak, tabut, minâre, kalem' ve benzeri (vb.) somut varlıklarla ilişkilendirilir. Bunların dışında

sevgiliyi bire bir anlatmak için kullanılan tamlamaların bazıları ise; ‘serv-i ra’nâ, serv-i gül-endâm, serv-i gül-izâr, serv-i semen, serv-i lâle-ruh’ şeklindedir. ‘Sevgili, boy, âh, elif, mızrak, ok, sancak, tuğ, dūd-ı hasret, darağacı, minâre, yeni gelin, derviş, sürahi, beyit, satır vb.’ unsurlar servinin çeşitli özellikleri (renk, şekil gibi) ile ilgili benzeyen veya benzetilen olarak Divan şiirinde işlenir (Onay, 1992, s. 162; Bayram, 2006, s. 279; Zavotçu, 2006, s. 437; Kurnaz, 2012, s. 136, 328).

Sevgiliyi yansıtan ve sevgili yerine kullanılan servi motifinin sevgilinin özelliklerini belirleyici olan çeşitleri, beyitlerdeki kullanımları ve öne çıktığı yönleriyle incelenecektir.

3.2.1. Serv-i Sehî

Serv-i sehî; aynı kökten birbirine paralel, iki dal olarak büyüyen servidir (Pala, 1999, s. 267). Servi dendiğinde akla uzun boy, uzun boy denince de servi boylu sevgili gelir. Sevgilinin boyu ilk olarak serviye benzetilir. Sehî kelime anlamı olarak düz, doğru demektir. Servi, sehî kelimesiyle tenasüp ilişkisi içindedir. Göklere yükselen uzun, düz boyu ile servi, sevgiliyi hatırlatır; fakat o bile sevgilinin boyunun uzunluğuna ve endamının güzelliğine erişemez. Serv-i sehî Divan şiirinde düz, doğru, fidan gibi boyu ifade eder; boy mazmunu olarak kullanılır. Servinin diğer çeşitlerine göre boyunun daha uzun, daha güzel ve endamlı olması nedeniyle şiirlerde, sevgilinin boyunun doğruluğu ve düzgün uzaması serv-i sehî ile ifade edilir. Bu nedenle sevgili için hem benzeyen hem de benzetilendir (Pala, 1999, s. 267; Bayram, 2006, s. 279; Devellioğlu, 2007, s. 930).

Sevgilinin boyundan şiirlerde her zaman övgüyle bahsedilir. Bu övgüleri yaparken sevgiliyi anlatmak için ‘serv-i sehî’ tamlaması yerinde bir benzetmedir. Çünkü sevgilinin boyunun güzelliğine erişebilen yoktur (Sefercioğlu, 2001, s. 214).

Servi, uzun boyludur; boyunun uzunluğuna dikkat çeken kelime ise sehî’dir. Bu tamlamanın aynı zamanda açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanıldığı örnekler de vardır:

Sen bâğ içinde salınuban çok yürüme kim

Kaddün görürse serv-i sehî bî-karâr olur (Ahmed-i Dâ’î D., G. 126, b. 4, s. 142)

“Sen yeşillik içinde salınarak çok yürüme ki; uzun servi senin boyunu görürse ne yapacağını şaşırır.”

Sevgili çemende salındığı zaman herkesi kendine hayran bırakır. Çemenin sultanı olarak bilinen servi, sevgilinin çemende salınışını görünce kendi boyundan utanır, rahatsız olur. Servi, uzunlukta ve güzellikte sevgilinin boyuyla yarışamaz; onun boyunun güzelliği karşısında şaşırır. Bunu bilen âşık, sevgiliyi uyarır; yeşillikler içinde çok yürürse serviyi kıskandıracağını söyler. Beyitte sevgilinin boyunu öne çıkarmak için sehî boylu servi kullanılmıştır.

Hoş hırâmân salınır nâz ile ol serv-i sehî

Güzer etse nola bostânımıza gâh gehî (Şeyhî D., G. 197, b. 1, s. 293)

“O uzun servi hoş eda, naz ile salınır; zaman zaman bahçemize gelse ne olur.”

Sevgili, âşığın gönül bahçesinin servisidir. Âşık, servi boylu sevgiliyi bahçesinde görmek ister. O servi, hoş endamıyla gönül bahçesinde salınsın diye can atar. Âşığın tek arzusu servi boylu, nazlı sevgiliyi o bahçede görmektir.

Ol kad-i bâlâya kul oldun çü ey serv-i sehî

Hem hazândan kurtulup hem yanmadan âzâdsın (Ahmed Paşa D., G. 249, b. 5, s. 239)

“Ey düz, doğru servi hem sonbahardan hem yanmaktan kurtulup özgürsün; çünkü o uzun boyluya kul oldun.”

Beyitte servi ile sevgilinin boyu karşılaştırılarak sevgili üstün tutulmuştur. Yüce boylu sevgili sehî boylu serviyi kendine köle eder. Sevgilinin boyunu gören servi, onun önünde eğilir ve köleliği kabul eder. Bu kölelik sayesinde âşık, serviyeye sonbahardan ve yanmaktan kurtulduğunu söyler. Sonbaharda bile yapraklarını dökmediği bilinen servinin bu özelliğine gönderme yapılır. Servinin yaz-kış yaprak dökmediğini bilen şair, bu durumu hüsn-i talil yaparak; servinin sevgiliye kul olmasına bağlar. Sevgilinin himayesine giren servi, sonbaharda yapraklarını döküp, yapraksız, kuru dallarla kalıp yanmaktan kurtulur. Serv-i sehî beyitte gerçek anlamıyla, sevgilinin boyunu yüceltmek için kullanılmıştır.

Sâye-perver yaraşır serv-i sehî lûtf eyle

Yerlere çalma ben üftâdeni refâtârın ile (Necâtî Beg D., G. 552, b. 4, s. 396)

“Boyu düzgün servi iyilik et, (sana) gölge etmek yaraşır; benim (gibi) âşığı, çaresizi, edalı salınışınla yerlere çalma.”

Servinin boyu uzun olduğu için gölgesi de büyüktür. Âşık o gölgenin himayesinde olmak, sevgiliden lütuf görmek ister. Bunun yerine servi boylu sevgili, salınışlarıyla âşığı mest eder; onu divaneye çevirir. O salınışlar âşığa hem mutluluk hem de acı verir.

Mest olmanın sevinci, sevgilinin lütfuna erişememenin acısı birbirine karışır. Âşığın iyilik bekleyip, gölgesine sığınmak istediği servi, sevgilidir.

Gül yüzün bâğın gören ‘âlemde iy serv-i sehî

‘Ömri oldukça dahı seyr-i gül-istân istemez (Cem Sultan D., G. 119, b. 4, s. 109)

“Ey uzun boylu servi (sevgili), dünyada gül yüzünün bağına gören bir daha, ömrü oldukça gül bahçesinde gezinmek istemez.”

Serv-i sehî, sevgilidir. Sevgilinin gül yüzünü görmeye nail olan, onun gül bahçesinde bulunan, bir daha hiçbir gül bahçesinde dolaşmak istemez. Sevgilinin yüzü, dünyadaki bütün gül bahçelerinden daha güzeldir. Bu beyitte; servi boylu sevgilinin yüz güzelliği anlatılır. ‘Serv-i sehî’ açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılmış; beyitte, sevgilinin güzellik unsurlarından boyu ve yüzü üzerinde durulmuştur.

Müntehâ kaddüne dil serv-i sehî dirse n’ola

Ruhuna yâ felegün mihr ü mehi dirse n’ola (Karamanlı Aynî D., G. 18, b. 1, s. 312)

“Gönül, uzun boyuna servi derse ne olur; ya yanağına, feleğin ayı ve güneşi derse ne olur ki.”

Gönlünü sevgilinin aşkıyla dolduran âşık; sevgilinin boyunu serviye, yanağını ise feleğin ayı ile güneşine benzetir. Sevgili, âşığın gönlünün sultanıdır. O sultanın boyu servi gibi uzun ve düzgündür. Yanakları da gökteki güneş ve ay gibidir. Şair, sevgilinin boyunu ‘serv-i sehî’ye, yüzünü de ay ve güneşe benzetir.

Şöyle gonc eyle ki dem-beste ola gonca görüp

Yüri nâz ile ki hayretde kala serv-i sehî (Karamanlı Nizâmî D., G. 119, b. 3, s. 240)

“Şöyle açıl, işveli ol ki gonca seni görünce soluğu kesilsin, naz ile yürü ki düzgün servi hayrete düşsün.”

Sevgili bağda yüzünü açınca henüz açılmamış olan taze goncanın soluğu kesilir; gonca, sevgili karşısında açılmaktan utanır. Sevgilinin yüzünün güzelliği, goncayı soldurur. Nazlı salınışlarıyla bağda yürüyen sevgiliyi görünce servi hayrete düşer. Servinin bağdaki bütün nazları, salınışları sevgilinin gelişiyile önemini kaybeder. Çünkü ne servi sevgili gibi yürüyebilir, endamını gösterebilir; ne de gonca sevgilinin güzelliğinin üstüne açılabilir. Sevgili bağın en düzgün, güzel boylusudur; şair bunu anlatmak için sevgiliyle kıyaslayarak ‘serv-i sehî’den yararlanır.

Bâğda dernek idüp leşker-i ezhâr oldı

Gül siper lâle ‘alem serv-i sehî sancak-dâr (Mesîhî D., K. 8, b. 14, s. 43)

“Çiçek askerleri bahçede bir araya geldiler; gül siper, lale sancak, servi (de) sancaktar oldu.”

Şair bir bahçe tasviri yapar; bahçenin içindeki çiçekleri askerlere benzetir. Bahçede bir araya gelen çiçek askerlerinin siperi gül, sancağı lale, sancaktarı ise servidir. Bu, Divan şiirinde kullanılan bir benzetmedir. Bahçe tasvirlerinde çiçekler asker, gül siper ve lale sancak olduğunda, servi o bahçenin sancaktarı olur. En kıdemli görev servidedir; servi boyunun uzunluğu, yapraklarının yeşilliği gibi birçok özelliğiyle diğer bitkilere üstünlük sağlar ve sancaktar olur.

Gülşenün her tarafı serv-i sehî oldı yine

Virdi hoş zevk u safâ cân u cihâna nitekim (Mihri Hatun D., K. 10, b. 8, s. 200)

“Gül bahçesinin her tarafı yine uzun servi ile doldu; böylece cana ve cihana zevk ve hoşluk verdi.”

Gül bahçesinin uzun servilerle dolması hem gerçek anlamıyla hem de mecaz anlamıyla düşünülebilir. Bahçe tasvirinde gül bahçesindeki serviler gerçek anlamıyla kullanılır. Cana ve dünyaya hoşluğu getiren serviler ise sevgiliyi hatırlatır. Âşığın canına ve dünyaya hoşluk, güzellik gelmesi gül bahçesindeki servi boylu güzellerin salınışıyla gerçekleşir. ‘Serv-i sehî’ beyitte, âşığın gönlünü kaptırdığı güzeller yerine kullanılmıştır.

Gelir ol serv-i sehî ey gül ü lâle açılın

V'ey meh ü mihr çıkın kudrete nezzâre kılın (Fuzûlî D., G. 159, b. 1, s. 207)

“Ey gül ve lale açılın, o uzun boylu servi gelir; ey ay ve güneş kudrete çıkın, seyredin.”

Uzun boylu sevgili çemende görününce çemenin güzelleri gül ve lale kenara çekilir. Ay ve güneş gökyüzünde aynı anda yerini alır ve sevgilinin güzelliğini izlemeye koyulur. Güzelliğin timsali olan sevgili, gülü ve laleyi gölgede bırakır.

Togrusu refârda sihr eyler ol serv-i sihî

Su gibi diller revân hep ayagina akdılar (Zâtî D., C. 1, G. 259, b. 2, s. 259)

“Doğrusu o uzun boylu servi edalı yürüyüşte sihir yapar; gönüller su gibi onun ayağına aktılar.”

Sevgilinin yürüyüşü öylesine güzeldir ki görenleri büyüler. Bu edalı, etkileyici yürüyüş beyitte, servinin salınışına benzetilir. Sevgili, uzun boylu servidir; salınışlarıyla sanki sihir yapar. Su kenarlarında bulunan servinin ayaklarına hep sular akar. Servinin ayağına akan sular gibi sevgilinin ayağına, ona âşık gönüller su olup akmıştır. Âşık gönüller, sevgilinin ayaklarına kapanıp onun için yaşlar akıttırlar. ‘Serv-i sehî’, salınışıyla âşıkları büyüleyen, onların gönüllerini ayaklarına akarsu eden sevgilidir.

Kaddün nihâli hem-ser-i serv-i sehî degül

Tûbâyı alma sâyene ol kûtehi degül (Bâkî D., G. 288, b. 1, s. 278)

“Düzgün, fidan boyun, uzun serviye denk değil; Tubâ ağacını gölgene alma, o kısa değil.”

Sevgilinin boyunun düzgünlüğü ve güzelliği ile servi yarışamaz. O yüzden servi ile sevgilinin arkadaş olması mümkün olamaz. Âşık, sevgilinin boyunun yüceliğini anlatmak için onu serv-i sehî ile karşılaştırır. Bununla da yetinmez; boyunun uzunluğu ile bilinen Tûbâ ağacına ‘kısa’ diye seslenip sevgiliye, onu gölgesine almamasını söyler. Tûbâ ağacı, sevgilinin gölgesinde kalır. Beyitte sevgilinin boyu övülür. Serv-i sehî’ye arkadaşlığını, Tûbâ ağacına gölgesini yakıştırmadığı sevgiliyi şair, boyu itibariyle öne çıkarır.

Olmazsın kad-i bâlâsına hem-ser yârün

Sana ey serv-i sehî kim didi kim ana iriş (Nev’î D., G. 206, b.3, s.353)

“Ey serv-i sehî (uzun boylu servi), yârin uzun boyu ile arkadaş olamazsın; sana kim ona eriş dedi.”

Servi sehî boyludur, uzun boyu ile anılır. Servinin boyu ne kadar uzun olsa da sevgilinin boyunun yanında onun lafı bile edilmez. Servi, sevgilinin boyuna erişemez; onun boyu ile arkadaşlık edemez. Şair, sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan uzun ve endamlı boyunu anlatmak, onu övmek için servinin boyundan yararlanmıştır. Sevgiliyi; servinin boyu ile karşılaştırarak yüceltmıştır.

Güller çemende olmasa pür-bâde câmlar

Serv-i sehîde olmazdı bu hırâmlar (Behiştî D., G. 190, b. 1, s. 331)

“Çemende güller, içki dolu kadehler olmasa; uzun boylu servide bu nazlı yürüyüşler olmazdı.”

Çemende güller ve içki kadehleri olmasa yani içki ve eğlence meclisi olmasa servide de salınma olmazdı. Şair, çemendeki o güller olmasa servilerdeki salınışların olmayacağını güllerin kadeh, servilerin de sâkî olmasına bağlar. İçi içki dolu kadehlere benzeyen gülleri; nazlı salınışlarıyla servi, âşığa sunar. Beyitte, ‘serv-i sehî’ ile sâkîlik yapan sevgili kastedilir. Sâkî, sevgilinin salınarak içki dağıtması, serviye benzetilip; servinin düzgün boyuna ve nazlı hareketlerine dikkat çekilir.

Lebi tiryâkini gayra sunar ol serv-i Sehî

Tâs tâs zehr-i gamın ‘âşık-ı bî-çâre çeker (Sehî Bey D., G. 81, b. 5, s. 226)

“O düzgün, servi boylu sevgili dudağının panzehirini rakibe sunar; tas tas gamın zehrini çaresiz âşık içer.”

Doğru boylu servi (olan) sevgilinin dudağı, hayat vericidir; dudağının suyu âşık için âb-ı hayattır. Fakat sevgili bu suyu, çektirdiği cefâların panzehiri olarak rakibe sunar. Âşığa ise gam dolu zehrini verir. Sevgiliye kavuşmanın hayaliyle yaşayan âşık, çaresiz bir şekilde o zehri içer. Çünkü âşık, sevgilinin elinden zehir içmeye bile hazır; ondan gelen her gamı, kederi de çekmeye razıdır. Dudağının lütfunu rakibe, zehrini ise âşığa layık gören sevgili, ‘serv-i sehî’dir.

Bu Muhibbî yaşını âb-ı revân ister isen

Cilveler eyle salın karşıma ey serv-i sehî (Muhibbî D., C. 3, G. 792, b. 5, s. 448)

“Ey uzun boylu servi, bu Muhibbî’nin gözyaşı akarsu olsun istersen; cilveler yap, karşımda salın.”

Âşık Muhibbî, sevgili için yaşlar dökmeye hazırdır. Sevgili de bu yaşları isterse âşığı cilvesiz bırakmamalıdır. Sevgili naz yaptıkça, âşığın karşısında salındıkça âşık; gözyaşlarını ırmak edip servi boylu sevgilinin ayaklarına akıtır. Sevgilinin nazları âşığa gözyaşları akıttırsa da âşık, bu nazlardan mahrum kalmak istemez. Beyitte açık istiare yoluyla serv-i sehî sevgili yerine kullanılmıştır.

Avnî, Hayâlî ve Usûlî divanlarında yer almayan ‘serv-i sehî’nin taranan diğer divanlardaki kullanım sıklığı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ’î 7; Ahmed Paşa 3; Cemâlî 1; Cem Sultan 8; Karamanlı Aynî 12; Karamanlı Nizâmî 3; Mesîhî 2; Mihrî Hatun 4; Necâtî 7; Şeyhî 1; Bâkî 3; Behiştî 3; Fuzûlî 2; Muhibbî 13; Nev’î 1; Sehî 4; Zâtî 11.

Serv-i sehî’nin yüzyıllara göre kullanım sıklığı; 15. yüzyılda 48 beyit, 16. yüzyılda 37 beyit şeklindedir. ‘Serv-i sehî’ incelenen beyitlerin tamamında boy ile ilişkilidir. Hem açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılmış; hem de sevgilinin boyunu anlatmak için sevgilinin boyuyla karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

3.2.2. Serv-i Nâz

Yeni yetişen, nazlı, dalları etrafında sarkmış olan servidir. Servinin rüzgârda salınışları, edalı hareketleri nazlı oluşuna yorumlanır. Nazlı bir insan nasıl yavaş hareket ederse, serv-i nâz da öyle yavaş ve salınarak hareket eder. Sevgilinin en belirgin özelliklerinden biri olan nazı, Divan şiirinde çeşitli benzetmelerle anlatılır. Bu benzetmelerden biri, sevgilinin endamıyla salınarak nazlı serviyi andırmasıdır. Serv-i nâz tamlamasındaki ‘nâz’ kelimesi genç, yeni yetişen anlamındadır; bu durum nazlı olmanın genç olmaya bağlanmasına sebep olur (Onay, 1992, s. 162; Pala, 1999, s. 266; Pala, 2005, s. 75).

Sevgili nazlıdır, edalıdır; onun çemende gezinmeleri herkesi mest eder. Sevgilinin en çok işlenen yürüme şekli, salınmasıdır. Servi nazlı oluşunu, uzun boyunu, edalı yürüyüşünü adeta sevgiliden almıştır. Onun salınışları, çemendeki bütün çiçekleri hayran bırakır. Servi, kökü toprağa bağlı olduğu için sevgili kadar güzel salınamaz ve sevgiliyi kıskanır. Sevgili her konuda olduğu gibi nazlı oluştta da serviden üstündür. Servinin nazı çemendeki çiçekleri, kuşları kendine hayran bırakırken; sevgilinin nazı ise âşığa cefâ çektirir. Âşık, bu eziyetlere üzülse de sevgiliden gelen her şeye razıdır. Sevgili âşığa karşı acımasızdır; onu yaralamaktan çekinmez. Sevgili nazdan, âşık ise niyazdan vazgeçmez. Serv-i nâz, Divan şiirindeki kullanımları dışında müzikte, bir makam adını ifade eder (Tolasa, 2001, s. 469; Zavotçu, 2006, s. 437; Bayram, 2006, s. 279).

Divan şiirinde ‘serv-i nâz’ın sevgiliye benzetilerek kullanılmasının yanı sıra sevgili yerine de kullanıldığı örnekler vardır. Taranan divanlardaki örnek beyitlere bakılarak sevgilinin özelliklerini yansıtan nazlı servinin, açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanıldığı örneklerin daha fazla olduğu söylenebilir.

Cânum fidî şu bâg-ı İrem serv-i nâzına

Ol hüsn-i mülk ü pâdişeh-i ser-firâzına (Ahmed-i Dâ’î D., G. 304, b. 1, s. 256)

“Şu İrem bağının nazlı servisine, o güzellikler şehrine ve yüce padişahına canım feda.” Sevgili, güzellikler şehrinin cennet bahçesindeki nazlı servi; o şehrin yüce sultanıdır. Uzun boyu ve endamıyla bahçelerin sultanı servi, beyitte güzelliklerin sultanı sevgiliye benzetilmiştir. Şair sevgiliye canını feda etmeye hazırdır. Beyitte sevgilinin, güzelliği övülmüştür. Sevgili; hem boyu hem de çemenin sultanı olmasıyla anılan servinin ta kendisidir.

Nâz eder âşıklara nâz etmeğe ol serv-i nâz

Nâz hüsnü râzıdır dîvâneye açsın mı râz (Ahmed Paşa D., G. 124, b. 1, s. 178)

“O nazlı sevgili âşıklara naz etmeye bile naz eder; naz onun güzelliğinin bir sırrıdır, âşıklara bu sır açılır mı?”

Sevgilinin en önemli özelliklerinden biri nazlı olmasıdır. Fiziksel özelliği olan uzun boyuyla nazlı birleşince sevgili, nazlı bir serviye benzer. Sevgili, her zaman âşıklara naz eder. Âşıklar ise bu nazlardan asla usanmaz. Sevgili naz etmeyi, âşıklar da bu nazları çekmeyi sever. Âşık bu beyitte, nazlı serviden güzelliğin sırrını açmasını ister. Güzelliğin sırrı, sevgilide saklıdır. Bu sırna nail olan âşık, muradına erer; bu sır için her türlü cefâyı ve nazı çekmeye razıdır. Nazlı servi olan sevgili ise naz etmekten usanmaz.

Ey serv-i nâz ettin elinden gelenleri

Bir dahi uş benim gibi bî-çâre buluna (Necâtî Beg D., G. 471, b. 3, s. 360)

“Ey sevgili, elinden gelenleri yaptın; bir daha işte benim gibi çaresiz bir âşık bulamazsın.”

Nazlı serviye benzeyen sevgili, âşığa eziyete etmek için elinden geleni yapmıştır. Âşık onun eziyetleri karşısında çaresizdir. Sevgiliyi uyararak ona kavuşamayacağını bilse de kendi gibi çaresiz, ona boyun eğen, eziyetlerine katlanan başka bir âşık bulamayacağını söyler.

Karalar geymiş meh-i tâbân gibi ol serv-i nâz

Mülk-i Efrengün meger kim hüsn içinde şâhıdır (Avnî D., G. 14, b. 2, s. 58)

“O sevgili parlak ay gibi karalar giymiş; meğer (o), Efreng ülkesinin güzellikler içindeki şahıdır.”

Şair, gecenin gelmesiyle gökyüzünde parlayan ayın siyahlar içinde tek güzellik olmasını, nazlı serviye benzetmiştir. Nazlı servinin bütün hoşluğunu, endamını üzerinde taşıyan sevgili de parlak ay gibi karanlıklar içindeki tek güzelliştir. Sevgili, güzelleriyle ünlü olan Frenk ülkesinin şahıdır. Sevgilinin güzelliği yanında ülkenin bütün güzelleri ve güzellikleri; parlayan ayın etrafındaki gece gibi kalır. Nazlı sevgiliye ancak, o güzelliklerin sultanı olmak yakışır.

Bâga geldüğün bilüp iy serv-i nâz

Yüz virüben zeyn ider gül-zârı gül (Cem Sultan D., G. 197, b. 3, s. 154)

“Ey nazlı servi (sevgili), güller bağa geldiğini bilip yüz vererek gül bahçesini süsler.”

Sevgili, gül bahçesinin nazlı servisidir. Salınışıyla gül bahçesini süsleyen serviye eşlik etmek isteyen güller açılır. Onun gelişiyle gül bahçesinde bir bayram havası eser. Güllerin açılmasına sebep olarak sevgilinin bahçeye gelişi gösterilir. Gül bahçesinin naz servisi, böylece güllerden ve diğer çiçeklerden üstün tutulur.

İy cân tazarru‘ eylegil ol dil-nüvâzuna

Hem çü çınâr el açuban ol serv-i nâzuna (Karamanlı Aynî D., K. 28, b. 1, s. 154)

“Ey cân o gönül okşayan (sevgili) için dua et, yakar; çünkü çınar (da) el açıp o nazlı servi için dua eder.”

Âşığın amacı sevgiliye ulaşmaktır. Gönlünü okşayan sevgiliye erişmek için ellerini açıp dua eder. Bunu yaparken de el açıp nazlı servi için dua eden çınarı örnek alır. Âşık, kendisiyle çınar arasında benzerlik ilgisi kurar. Her ikisi de sevdiklerine ulaşmak için el açıp dua etmektedirler.

Ey boyı serv-i nâz Kâsım Beg

Saçı `ömr-i dırâz Kâsım Beg (Mesîhî D., G. 130, b. 1, s. 201)

“Ey boyu naz servisi (gibi olan) Kâsım Bey, saçı uzun ömür gibi olan Kâsım Bey.”
Beyitte Kâsım Bey’in boyu ve saçı övülür. Boyu, naz servisi gibi uzun ve doğrudur. Saçı ise uzun ömre benzetilir. ‘Serv-i nâz’ tamlaması, boy için kullanılmıştır.

Bulur hayât-ı tâze vü ter sebze-zâr olur

Ey serv-i nâz her yere bassan ne dem kadem (Mihri Hatun D., K. 9, b. 12, s. 199)

“Ey naz servisi (sevgili), ne zaman yere ayak bassan (orası) taze hayat bulur ve canlanır.”

Nazlı serviye andıran sevgili, gittiği her yere tazelik, hayat, güzellik götürür. Servi sürekli yeşil kalan bir ağaç olması nedeniyle hayat verici olarak da anılır. Servinin bu özelliğinin sevgili serviye benzediği için onda da olduğu anlatılmıştır.

Râz-i aşkın saklarım elden nihan ey serv-i nâz

Gitse başım şem tek mümkün değil ifşâ-yi râz (Fuzûlî D., G. 114, b. 1, s. 185)

“Ey naz servisi aşk sırrını elden (yabancılardan) gizlerim; mum gibi başımı alsalar bile bu sırrı açıklamam mümkün değil.”

Âşık için sevgiliye duyduğu aşk ulaşılmazdır. Nazlı, uzun boylu serviye benzettiği sevgilisini herkesten gizlemek isteyen âşık; sonunda ölüm bile olsa, mum gibi başını kesseler aşkını kimseye açmaz. Âşık, aşk ateşiyle yandığı için muma benzetilir. Âşkıdan mum gibi olan âşığın, uğruna başını vereceği sevgilisi ise naz servisidir.

Ahum duhânı bana yeter serv-i ser-fîrâz

Var sen salın rakîb ile ye şûh serv-i nâz (Zâtî D., C. 2, G. 564, b. 1, s. 68)

“Ey neşeli sevgili, başı dik servi; sen rakip ile salın, benim âhımın dumanı bana yeter.”
Dik başlı servi olarak nitelenen sevgili âşığa yüz vermeyip inatla rakiple salınır. Âşık, sevgilinin rakibe yüz vermesinden rahatsızdır. Sevgilinin bu tavırları âşığa âh çektirir; âşık kendisine bu âh dumanının yeteceğini söyleyerek sitem eder. Beyitte âh-servi ilgisi dikkati çeker.

Benüm serv-i nâzum efendüm meded

Cefâ ile nâzı dırâz itme gel (Nev’î D., G. 285, b. 2, s. 400)

“Benim naz servim, efendim, yardım et; cefâyı ve nazı uzatma, gel.”

Âşık, nazlı serviye benzettiği, efendisi olduğunu söylediği sevgiliden yardım bekler; insaf umar. Nazıyla ünlü olan sevgiliden, bu nazları ve cefâları bırakmasını ister. Âşık ne kadar umut ederse etsin; sevgili çektirdiği cefâlardan ve ettiği nazlardan vazgeçmez. Âşığın sevgiliden medet umması boşunadır. Sevgilinin nazı, ‘serv-i nâz’ tamlamasıyla öne çıkar; aynı zaman açık istiareyle tamlama sevgiliyi ifade eder.

Baş çeküp kaçma Sehî dervîşden ey serv-i nâz

Hüsn ili sultânısın ben bendeden ‘âr eyleme (Sehî Bey D., G. 218, b. 6, s. 301)

“Ey nazlı servi, başını alıp dervîş Sehî’den kaçma; sen güzellik ilinin sultanısın (ben kölenim), kölenden utanma.”

Şair kendini dervîşe, sevgiliyi güzellik ülkesinin sultanına, âşığı da köleye benzetir. Köle âşık sevgilinin kendinden utanıp kaçmamasını ister. Beyitte ‘nazlı servi’, sevgili yerine kullanılmıştır. Sultan-köle tezadından yararlanmışır.

Cennete hûra eğer bin nâz ile kılssa hırâm

Bir kadem ol serv-i nâzum gibi refât eylemez (Muhibbî D., C. 1, G. 251, b. 2, s. 165)

“Cennet hurisi eğer (cennette) bin naz ile salınarak yürüse; bir adım bile nazlı servim gibi edalı yürüyemez.”

Boyunun uzunluğu ve nazlı oluşuyla serviye benzetilen sevgili salınışları ile âşıkları mest eder. Cennet hurisinin cennette naz dolu salınışları, sevgili ile yarışamaz. Sevgilinin edalı yürüyüşleri cennet hurisini bile kıskandırır. Beyitte, servinin özelliklerinden yararlanılarak sevgilinin yürüyüşünün güzelliğine, endamına dikkat çekilmiştir. ‘Serv-i nâz’ tamlaması açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılmıştır.

Cemâlî, Usûlî, Şeyhî, Bâkî, Behiştî, Hayâlî divanlarında bulunmayan serv-i nâz tamlamasının taranan diğer divanlardaki kullanım sıklığı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ’î 1; Ahmed Paşa 11; Avnî 2; Cem Sultan 1; Karamanlı Aynî 1; Karamanlı Nizâmî 2; Mesîhî 1; Mihrî Hatun 2; Necâtî 7; Fuzûlî 3; Muhîbbî 5; Nev’î 4; Sehî 14; Zâtî 6. Yüzyıllara göre değerlendirildiğinde; ‘serv-i nâz’ın en fazla 16. yüzyıl divanlarında kullanıldığı söylenebilir. 15. yüzyılda 28, 16. yüzyılda 32 beyitte geçer.

İncelenen beyitlerde servi çeşitlerinden ‘serv-i nâz’ın çoğunlukla açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanıldığı görülür. ‘Serv-i nâz’ tamlaması örnek beyitlerin tamamında ‘sevgili’ ile ilişkilendirilmiştir. Nazlı servi, kimi beyitte sevgili yerine geçerken kimi beyitte ise naz servisi ile sevgili arasında kıyaslama yapılarak sevgili yüceltilmiştir. Sevgili için ‘serv-i nâz’ denilmesi, onun genç ve nazlı oluşuna bağlanabilir.

3.2.3. Serv-i Âzâd

Serv-i âzâd; uzun, düz ve boyu göklere uzayan servidir. Görüntüsü en düzgün servi olduğu için çok beğenilir. Âzâd kelimesinin bağımsız, hür anlamına gelmesi

sevgilinin kimseye bağlanmayan, kendi başına buyruk hallerini ifade eder. Serv-i âzâd (gibi olan) sevgilinin kimse umurunda olmaz; o, âşıklara bağlanmaz. Divan şiirinde servinin bu çeşidi öncelikle özgürlük, bir şeye bağlanmama, başı dik olma gibi özelliklerle; daha sonra meyve vermeyen, meyveden ve kozalaktan ayrılmış olmasıyla ilişkilidir. Sevgilinin özgürlüğüne düşkün olması, âşıklarına ilgi göstermeyip yüz vermemesi, her zaman başının dikine gidip inatçı olması ‘serv-i âzâd’a benzetilir. Sevgili bu yönleriyle özgür serviye benzetilirken bazen de açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır. Servi ne kadar hür olup başını göklere dikse de, sevgilinin başına buyruk tabiatına ve âşıklara karşı kırılmayan inadına yetişemez. Serv-i âzâd, sevgilinin erişilmezliğini anlatmak için de kullanılır (Pala, 1999, s. 266; Sefercioğlu, 2001, s. 214).

Serv-i âzâd’ın bir diğer anlamı tasavvufu ilgilidir. Âzâd olmuş, özgürlüğünü ilan etmiş olan servi alır başını, göklere doğru uzar gider. Yukarı doğru uzaması, Allah’a yakın olma isteğiyle; boyunun düz olması, doğruluktan şaşmamasıyla ifade edilir. Doğruluktan vazgeçmeyen, eğilip bükülmeyen, boyu hep yukarıyı gösteren servi; tasavvuf yolunda Alla’ya ulaşmak için asla vazgeçmeyen bir sûfi gibidir (Bayram, 2006, s. 281).

Örnek beyitlerde ‘serv-i âzâd’, hem sevgilinin uzun boyunu anlatmak için hem de açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılmıştır. Gönül sarayının padişahı olan sevgili ile çemenin sultanı olan servi arasında adeta bir taht savaşı vardır. Bu anlam ilişkisi üzerinden değerlendirme yapıldığında, örnek beyitlerde ‘serv-i âzâd’, çoğunlukla sevgili yerine kullanılmıştır.

Serv-i âzâdı görün kim niçesi meyl ider ol

Baş eger kulluga sen kâmeti âzâdeyiçün (Ahmed-i Dâ’î D., G. 230, b. 3, s. 210)

“Senin gibi boyu uzun (hür) için nice uzun boylu servi kulluğa baş eğer ve (önünde) eğilir.”

Sevgilinin düzgün ve uzun boyu, güzelliği karşısında servinin, ona kulluk etmekten başka yapabileceği bir şey yoktur. O uzun, başı göklere değen servi ağacı; sevgilinin boyunun güzelliğini görünce dik başını önüne eğer. Sevgilinin huzurunda eğilir; ona kul olur. Beyitte hem servi ağacının hem de sevgilinin boyunun uzunluğu öne çıkarılmıştır. Şair; sevgiliyle serviyi kıyaslayarak sevgilinin boyunu serviden üstün tutmuştur.

Serv-i âzâda demen bâğ-ı cihândan çıkmaz

Boynu bağlı kuludur bir yanağı gül-günun (Ahmed Paşa D., G. 172, b. 2, s. 201)

“Başı dik servi, yanağı gül renkli sevgilinin boynu bağlı kuludur; dünya bağından çıkmaz demeyin.”

Bu beyitte bâğın endamlı servisi ile gül yanaklı sevgili karşılaştırılmıştır. Servi her ne kadar bâğın vazgeçilmezi de olsa gül yanaklı sevgili o bâğın sultanıdır. Servi ise sevgilinin kuludur. Servi, bu kulluğa razıdır; beyitte güle benzetilen sevgili dünya bâğında oldukça servi de onun kulu kalacaktır.

Didi zülfün ben Hutende müşgi ben de çekmişem

Didi kaddün ben çemende serv-i âzâd itmişem (Karamanlı Aynî D., G. 355, b. 6, s. 568)

“Saçların, ben kokuyu Huten’den almışım dedi; boyun, ben çemende servi gibi salınmışım dedi.”

Beyitte, sevgilinin güzellik unsurlarından boyu ve kokusu işlenmiştir. Sevgili kokusunu, güzel kokuların ülkesi olan Huten’den; boyunu ise çemenin sultanı uzun boylu serviden almıştır. Sevgilinin saçları misk kokuludur; boyu, uzun ve düzgün boylu serviye benzer. Serv-i âzâd tamlaması beyitte, sevgilinin uzun boyunu anlatmak için kullanılmıştır.

Serv-i âzâd u hırâmân kâmeti seyr eyle kim

Pâyi gilde bende-vâr olmuş durur hayrân-ı gül (Cemâlî D., K. VI, b. 13, s. 67)

“Uzun ve salınan servinin boyunu seyret ki; gülün hayranı köle gibi olmuş, ayağı toprakta durur.”

Gül, sevgilidir; çemenin hür servisi ise güle hayrandır. Servi, güle olan hayranlığından dolayı köleye benzetilir. Onun toprakta sabit duruşu, bu köleliğe bağlanır. Servinin âzâd oluşu ve salınması ile ayağının toprakta durması tezat oluşturur. Çemende salınışıyla bilinse de servi, gülün karşısında ayağı toprağa esir olmuş bir köledir. Güle benzetilen sevgilinin boyunun güzelliği, uzun serviyle karşılaştırılarak ondan üstün tutulur.

Kapunda bende olur serv-i âzâd

Elünde mûm olur lutfunla pûlâd (Mihri Hatun D., Mesneviler/K. 2, b. 4, s. 342)

“Özgür (olan) servi kapında köle olur; güzelliğin (sayesinde) elindeki çelik mum olur.”

Hür, baş çekmiş servi, sevgilinin kapısında köle olur. Beyitte ‘serv-i âzâd’ ve ‘bende’ arasından tezat vardır. Tezat sanatından yararlanılarak sevgilinin boyu öne çıkarılır. Sevgilinin boyu, güzelliğinin en önemli unsurudur. Sevgili güzelliği ile elindeki çeliği bile muma çevirir, eritir. Çeliği muma çeviren güzellik, serviye köle etmekte hiç zorlanmaz. Şair; sevgilinin güzelliğinin gücünü, boyunu ‘servi’ ve ‘mum’ motiflerinden yola çıkarak övmüştür.

Serv-i âzâd kadınle bana yek-san görünür

Neye ser-geşte olan baksa hırâmân görünür (Fuzûlî D., G. 108, b. 1, s. 182)

“Uzun servi bana senin boyunla bir görünür; şaşkın olan neye baksa salındığını görür.”

Âşık, sevgilinin güzelliğiyle sarhoş olmuştur. Bu sarhoşlukla âşık bir sevgilinin boyuna, bir de servinin boyuna bakar. Servi ve sevgilinin boyu âşığa aynı görünür. Fakat sevgilinin boyuna hiçbir şey erişemez. O, uzun ve düzgün boyuyla tektir. Bu nedenle âşık, gördüğü şeyi sarhoşluğuna yorar. Âşık tam bir aşk sarhoşudur; baktığı her şeyde salman sevgiliyi görür.

Seni bir serv-i âzâda efendi mübtela dirler

Cihân ana gulâm iken kul oldu pâdişâ dirler (Zâtî D., C. 1, G. 201, b. 1, s. 201)

“Efendi, senin uzun boylu bir serviye tutulduğunu söylerler; dünya ona köleyken, padişah kul oldu derler.”

Şairin ‘efendi’ diye seslendiği âşıktır. Âşık, uzun boylu serviye benzetilen sevgiliye tutkundur, divanedir. Âşığın sevgiliye duyduğu aşk o kadar büyüktür ki; bu aşk, bir padişahı köleye çevirirken köleyi de sultan yapabilir. Âşık bir sultan, etrafındakiler ise onun kölesi olsa da; âşığın tek sultanı sevgili, onun kölesi ise âşıktır. ‘Serv-i âzâd’, âşığı kendine köle eden sultandır.

Yolunda cûy eden gözden akan eşk-i firâvânı

Yürür ol serv-i âzâdım hıramânî hıramânî (Hayâlî D., K. 14, b. 18, s. 48)

“Gözden akan bol gözyaşlarını yolunda ırmak eden hür servim salına salına yürür.”

Boyu uzun, tabiatı özgür olan sevgili, ‘serv-i âzâd’a benzer. Sevgilinin narin ve yavaş salınışlarına âşık, hasret gözyaşları döker. Bu yaşlar çoğalıp ırmak olur. Âşığın gözlerinden ırmak gibi yaşların akışı, sevgilinin servinin hareketine benzeyen yürüyüşünü andırır.

Bi’llah ey nahl-i ter ol şîve-i refât nedür

Serv-i âzâduna kul eyledün’a şimşâdı (Bâkî D., G. 520, b. 2, s. 423)

“Ey taze fidan (gibi olan sevgili), o edalı yürüyüş nedir; şimşir ağacını vallahi o yüce servi boyuna kul ettin.”

Taze fidan boylu sevgili nazlı salınışı ile âşığın başını döndürür. Âşık, bu yürüyüşü ile sevgiliyi yüce boylu serviye benzetir; şimşir ağacını ise o serviye kul yapar. Bu beyitte, servi ağacını şimşir ağacından daha üstün tutan şair, sevgilinin boyunu serviye benzeterek yüceltmıştır. Sevgilinin en önemli güzellik unsurlarında biri olan boyuna dikkat çeken şair; sevgiliyi, boyuyla olduğu kadar salınışıyla da anılan serviye benzetmiştir.

Çok haberler uçdı gerçi ol perî-zâd üstine

Kimse nokta koyamaz bu serv-i âzâd üstine (Sehî Bey D., G. 232, b. 1, s. 309)

“O peri suretli sevgiliye çok haberler gitti; gerçi kimse boyu uzun servi üstüne nokta koyamaz.”

Sevgili, peri görünümlü ve servi boyludur. Âşık, sevgiliye birçok haber göndermek ister. Perilerden, hurilerden bile güzel olan sevgilisine haberler uçursa da âşık, bu haberlerin sevgiliye ulaşmamasından endişe eder. Çünkü sevgili ‘serv-i âzâd’dır; boyu öylesine uzundur ki başını görmek mümkün değildir. Hiç kimse sevgilinin boyuna erişip başının üstüne bir nokta bile koyamaz. Sevgilinin boyunun uzunluğunu anlatmak için ‘serv-i âzâd’ ve ‘kimse nokta koyamaz’ tabirleri kullanılmıştır. Servinin üstüne nokta koyulamaması, Divan şiirinde servinin elife benzetilmesini akla getirir. Servi; başının üstüne nokta koyulamayan bir elif harfi olarak düşünülebilir.

Avnî, Cem Sultan, Karamanlı Nizâmî, Mesîhî, Şeyhî, Behiştî, Muhîbbî, Necâtî ve Usûlî divanlarında bulunmayan ‘serv-i âzâd’ın diğer divanlara göre kullanım sıklığı şöyledir: Ahmed-i Dâ’î 2; Ahmed Paşa 1; Cemâlî 1; Karamanlı Aynî 4; Mihrî Hatun 1; Bâkî 1; Fuzûlî 1; Hayâlî 3; Nev’î 2; Sehî 2; Zâtî 7.

Beyitlere bir bütün olarak bakıldığında; ‘serv-i âzâd’ tamlamasına en çok sevgili ve sevgilinin boyuyla ilişkili olarak ya da tasavvufî anlamda yer verildiği görülür. Tamlama, incelenen divanlardan 15. yüzyılda 9 kez, 16. yüzyılda ise 16 kez geçmiştir. Bu bağlamda; ‘serv-i âzâd’ kullanımının 16. yüzyılda diğer yüzyıla nazaran daha çok olduğu söylenebilir.

İncelenen divanlardaki örneklerden yola çıkarak üç servi çeşidiyle ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında, şu sonuçlara ulaşılmıştır: Servinin üç çeşidini de kullanmayan tek şair Usûlî’dir. 16. yüzyıl şairlerinden olan Usûlî, üç tür olarak ele alınan servi çeşitlerine şiirlerinde yer vermemiştir. Diğer şairlerden kimi servinin sadece bir, kimi iki ya da üç çeşidini birden şiirlerinde konu etmiştir. Servi çeşitlerinin kullanım sıklığına genel olarak bakacak olursak toplamda; serv-i sehî 85, serv-i nâz 60 ve serv-i âzâd 25 beyitte geçmiştir. Bunun yüzyıllara göre dağılımı şöyledir: Şiirlerde; serv-i nâz (15. yüzyılda 28, 16. yüzyılda 32); serv-i âzâd (15. yüzyılda 9, 16. yüzyılda 16); serv-i sehî (15. yüzyılda 48, 16. yüzyılda 37) kez kullanılmıştır.

Bu sonuca göre servi çeşitleri; 15. yüzyılda 85, 16. yüzyılda ise 85 defa geçer. Servi çeşitlerinin divanlara göre kullanım sıklığının iki yüzyılda eşit olması, iki dönem şairlerinin de servinin çeşitlerini bir motif olarak aynı değerde işlediklerini gösterir.

Beyitlerde en fazla serv-i sehî tamlamasının kullanılması, servinin öncelikle boy mazmunu ile ilişkilendirilmesine bağlanabilir. Çünkü servinin bu çeşidinde diğerlerinden farklı olarak, uzun ve düzgün boy öne çıkarılarak servi-sevgili bağlantısı

kurulur. İkinci sırada serv-i nâz'ın kullanılması ise sevgilinin diğer önemli özelliği olan nazıyla ilgilidir. Bu durumda; sevgiliyle ilgili bir benzetme unsuru olarak ele alınan servi çeşitlerinden 'serv-i âzâd'ın diğerlerinden daha az kullanılması, sevgilinin hür ve başı dik olmasının şiirlerde daha az konu edildiğini gösterir. Şairlerin sevgilinin inatçılığına, güzellik unsurlarına nazaran daha az yer vermesi anlaşılacak bir tutumdur; âşık sevgilinin boyunu ve nazını, dik başlı ve ilgisiz olmasından önde tutar.

3.3. Divan Şiirinde Sık Kullanılan Servi İle İlgili Benzetmeler

Divan şiirinin temeli hayale dayanır. Hayal, şiiri gerçek anlamdan ya da hayattan anlama götürür. Kimi zaman ise şiirdeki anlamın arkasında hayal vardır. Divan şiirindeki hayali oluşturan ve geliştiren şüphesiz ki Divan şairlerinin kendi hayal dünyalarıdır. Hayal şair için hünerinin ve ustalığının göstergesidir. Şairler hayallerini yaşadıkları hayatın içinde kalarak şiirlere dökerler. Hayalin şiire döküldüğü yerde ise şairin en büyük yardımcısı, edebî sanatlar ve Divan şiiri geleneğidir (Mengi, 2007, s. 69-70).

Servi de şiirlerde çeşitli benzetmelerle yer alır. Bu başlıkta servinin, hangi kelimeler ya da unsurlarla benzetme ilişkisi içinde şiirlere yansıdığını ortaya koymaya çalıştık.

3.3.1. Sevgili

Divan şiirinin iki önemli kişisinden biri sevgilidir. Divan şairleri ideal güzelliği ve aşkı, sevgiliyle ilgili hayallere yer vererek anlatırlar. Sevgilinin özelliklerinin başında, âşığa acı ve ıstırap çektirmesi gelir. Sevgilinin gönlü mermer gibi soğuk ve serttir; asla ele geçmez ve merhamet etmez. Onun en büyük zevki âşığa sebepsiz yere cefa etmektir. Bu nedenle sevgili kıymet bilmeyen, aldatıcı ve vefasız olarak anılır. Sevgili, rakiplerine ilgi gösterip âşığa ayrılığı layık görerek fitneler koparır ve âşıklar arasında kargaşaya sebep olur. Sevgili, aşk oyunları yaparak rakiplerin gönlünü çalıp âşığı ateşler içine atar; kıskançlıktan delirtir. O, sohbet meclisinin vazgeçilmezidir. Onun sohbet meclisine geldiği günler, âşığın bayram günleridir. Çünkü sevgiliye ulaşmak, ancak hayallerde gerçek olur. Âşık, sabah yeliyle sevgiliye haber uçursa da ondan bir yanıt alamaz. Ne kadar çok eziyet ve acı görse de âşık, sevgiliden şikâyet etmez. Çünkü gerçek âşık, sevgilinin yaptığı bütün fenalıkları iyilik olarak gören ve

ondan asla şikâyet etmeyendir (Çavuşoğlu, 2001, s. 113-114; Sefercioğlu, 2001, s. 137; Tolasa, 2001, s. 156; Kurnaz, 2012, s. 136; Pala, 2005, s. 401-402).

Sevgili, paraya ve servete düşkün olarak hayal edilir. O, âşığın gönül mülkünün sultanıdır. Sultana yakışan ise daima yüceltilmektir. İki cihan, sultan sevgilinin yoluna feda edilir. Sevgili sadece gönül mülkünün değil, güzellik ülkesinin de padişahıdır. Güzellikte, onun eşi ve benzeri yoktur. Boyu, yüzü, teni, yanağı, gözü ve dudağı yani onda olan her şey güzeldir. Onun güzellik unsurları saymakla bitmez. Sevgili kimi zaman merhamet gösterir. Bu haliyle o, can bağışlayıcı, canlılık ve hayat vericidir. Onun güçlü tabiatı ve narin, zarif güzelliği övülürken sevgili her zaman yüceltilir (Çavuşoğlu, 2001, s. 113-114; Sefercioğlu, 2001, s. 137; Tolasa, 2001, s. 156; Kurnaz, 2012, s. 136; Pala, 2005, s. 401-402).

Divan şiirinin tasavvufi boyutunda sevgili, Allah'tır. Yeryüzündeki her şey ise onun yansımasıdır. Gerek gerçek gerekse mecazi ya da tasavvufî anlamda olsun, sevgili ve sevgilinin özellikleri anlatmakla bitmez (Pala, 2005, s. 401-402).

Servi-sevgili ilişkisinin anlatılışı beyitler, öncelikle boy mazmunu üzerine kurulur. Çünkü servi ve sevgiliyi aynı mecaz veya benzetmede bir araya getiren, ikisinin de boy özelliğidir. Sevgilinin yürüyüşü, nazı, inatçı tabiatı, uzun boyu, ince endamı için servi benzetilendir. Sevgilinin âşığa karşı olan ilgisizliği ve vefasızlığı, servi ağacının meyvesiz oluşuyla; hep genç ve taze olan sevgili ise servinin yaz kış yeşil kalan yapraklarıyla ilişkilendirilir. Sevgili için genellikle açık istiare yoluyla; can, canân, cânâne, mâşuk, mahbûb, dost, güzel, nigâr, server, sultan, şâh, mâh, sâkî, perî, melek gibi sıfatlar kullanılır. Serviyile birlikte kurulup sevgiliyi karşılayan tamlamalardan bazıları ise şunlardır: Serv-i cennet, serv-i dil-ârâ, serv-i dil-cû, serv-i dil-dâr, serv-i dil-nüvâz, serv-i kamer-ruh, serv-i meh-likâ, serv-i meh-rû, serv-i nârîn, serv-i nigâr, serv-i ra'nâ, serv-i sîm, serv-i sîmîn, serv-i yâr, serv-i bî-günâh, serv-i mâh-ser-mihr, serv-i hevâ-bahş (Çavuşoğlu, 2001, s. 113-114; Sefercioğlu, 2001, s. 137; Tolasa, 2001, s. 156; Kurnaz, 2012, s. 136; Pala, 2005, s. 401-402).

Servinin açık istiare yoluyla sevgiliyi karşıladığı ve sevgilinin özellikleriyle anlam ilişkisi içinde bulunduğu örnek beyitlerden seçtiklerimizi aşağıda veriyoruz:

Ol serv-i sim-ten soyunup çıksa câmeden

Cismin gören sanır ki buluttan kamer çıkar (Ahmed Paşa D., G. 67, b. 4, s. 150)

“O gümüş tenli servi soyunup elbiseden çıksa; cismini gören sanır ki, buluttan ay çıkar.”

Servi boylu sevgilinin gümüş gibi parlak tenini gören onu aralanan bulutlar içinden çıkan ay zanneder. O, uzun ve düzgün boyuyla gümüştten bir serviye andırır. Beyitte açık istiare yoluyla gümüş tenli servi olarak anılan sevgili buluttan çıkan aya benzetilir.

Hiçe saymaz gözlerimin bir yumup bin dökdüğün

Olmaz âhim yeline ol serv mâyl bir nefes (Necâfî Beg D., G. 245, b. 3, s. 260)

“Gözlerimi bir kere yumup bin defa yaş dökmemi (o sevgili) görmez; o servi âhimin yelinden bir an bile etkilenmez.”

Âşığın ayrılık hasretiyle döktüğü yaşlar, çektiği âhlar bir an olsun sevgiliyi etkilemez; onu insafa getirmez. Servi sevgili için âşığın âhi, döktüğü gözyaşları hiçtir. Âşık yine de gözyaşlarını sel edip âhimin ise yele katıp servi sevgiliye göndermekten vazgeçmez. Gözyaşı ve âh ile âşığın aşkının ve acısının büyüklüğü anlatılır. Beyitte âşığın merhamet beklediği sevgili ise, servidir.

Sürmege yüz pâ-y-i serv-i yâre bolur dest-res

Kangı ‘âşık kim su gibi meşrebini ide pâk (Avnî D., G. 39, b. 4, s. 134)

“Hangi âşık ki huyu su gibi temiz olursa; servi sevgilinin ayağına yüzünü sürmeye erişir.”

Servi sevgiliye ulaşmak isteyen âşık servinin ayağına akan su gibi temiz olmalıdır. Uzun boyuyla erişilmez olan serviye sadece su, onun ayaklarını öperek ulaşır. Bu nedenle âşık da servi sevgilinin ayaklarına yüzünü sürüp onun yakınlığına erişmek isterse su gibi olmalıdır. Su gibi saf ve temiz huylu olan âşık servi sevgilinin lütfuna erer. Beyitte sevgili-âşık ilişkisi servi-su ilgisi aracılığıyla verilir. Âşığın huyu teşbih yapılarak suya benzetilir.

İy sanem üstüne yaprak gibi ditrer çü gönül

Düşse her lahzada sen servün ayagina n’ola (Cem Sultan D., G. 5, b. 6, s. 46)

“Ey sevgili, gönül her an sen servinin ayağına düşse ne olur; çünkü gönül senin üstüne yaprak gibi titrer.”

Uzun ve ince boyuyla sevgili serviye andırır. Servinin ayaklarına suyla gelen yapraklar gibi âşık da gönlünü servi sevgilinin ayaklarına serer. Âşığın gönlünün servi sevgilinin ayaklarına akmasına şaşılmaz; çünkü o gönül sadece sevgiliye ulaşmak için çabalar ve sevgiliye zarar gelmesi korkusuyla her an onun üzerine titrer. Beyitte hem ‘sanem’ hem de ‘servi’ açık istiare yoluyla sevgiliyi karşılar. Sevgili yerine servi kullanılması, servinin uzun boylu olma ve ayaklarında yaprak toplama özellikleri dolayısıyladır. Servinin bu özellikleri beyitte âşığın gönlü ve sevgili ile bağlantı kurularak verilir.

Su eyledüm sirişkümü iy serv ayağına

Teşne-dilüm n'idem elüm irmez ayağuna (Karamanlı Aynî D., G. 427, b. 1, s. 622)

“Ey servi, gözyaşımı ayağına su eyledim; seni candan isteyen, seven benim ne yapayım, elim ayağına ermez.”

Servi sevgilinin ayaklarına ulaşip onları öpmeye nail olamayan âşık çareyi sevgiliye gözyaşlarını ulaştırmakta bulur. Ayrılığın verdiği üzüntüyle sürekli ağlayan âşık gözyaşlarını su gibi servi sevgiliye akıtır. Beyitte servi-su ilgisi ile sevgili yerine açık istiare yoluyla servi kullanılarak âşığın sevgiliye olan aşkı anlatılır.

Bâgda yer bulmaz sen serve kılmaga nazar

Gül budag üzre çıkup nice temâşâlanmasun (Mesîhî D., G. 176, b. 3, s. 230)

“Gül budak üstüne çıkıp nasıl (seni) seyretmesin; sen serviye bakmaya bahçede yer bulamaz.”

Servinin endamını görmekte zorlanan gül onu seyredebilmek için budak üstüne çıkar. Gülün budağa çıkması ile kastedilen açılıp büyümesidir. Servinin bahçeye dağıttığı tazeliği ve canlılığı ile gül açılır ve hayranlıkla serviye izlemeye başlar. Bağ, servi, gül ve budak arasında tenasüp sanatının olduğu beyitte öne çıkan sanat ise servi ile yapılan açık istiaresidir.

Bâğa servim geldiğin bilmiş seherden şâh-i gül

Rûşen etmiş reh-güzârı üzre her yan bin çerâğ (Fuzûlî D., G. 145, b. 4, s. 200)

“Gülün şahı bahçeye servimin geldiğini bilmiş; sabah vakti yolunun üstünün her yanını bin mum ile parlatmış.”

Bahçedeki çiçeklerin sultanı olan gül, bahçenin yolunu mum gibi parlak yapraklarıyla donatır. Bu hazırlığı, sabah vakti geleceğinin haberini aldığı servi için yapar. Gül, çiçeklerin sultanı olsa da servinin önünde kul olmaya hazırdır. Servinin yüceliği, düzgün boyundan hoş salınışından ve en önemlisi sevgiliyi temsil etmesinden gelir. Beyitte şah/sultan servi ile dolaylı olarak alakalıdır. Şah olarak anılan güldür. Açık istiare yoluyla sevgili yerine adı geçen servinin yollarını mum gibi parlatmasıyla gül; bir bakıma serviye olan hayranlığını ve kulluğunu gösterir. Böylece servi, çiçeklerin şahının şahı kabul edilebilir.

Gamdan ey servüm cihân bağında âzâd olmadum

Togmadı hôrşîd-i maksûdum ferah şâd olmadum (Zâtî D., C. 2, G. 971, b. 1, s. 475)

“Ey servim dünya bağında gamdan kurtulamadım; arzusun güneşi doğmadı, mutlu ve ferah olmadım.”

Âşığı kedere salan servi sevgilinin ayrılığıdır. Her zaman servi sevgilinin vuslatına erebilmeyi umut eden âşık bu arzusunun yerine geldiğini göremez. Âşık için güneş ancak sevgiliye kavuştuğu gün doğacaktır. Mutluluğun ve iç ferahlığının ilacı servi sevgilidir. Sevgilinin ayrılığında düştüğü umutsuzluğu ve mutsuzluğu anlatan âşık beyitte açık istiare yoluyla sevgiliyi servi olarak anar.

Hüsnü gülzârında ol servin dehânı guyiya

Gonca-i nev-rüstedir bitmiş miyân-ı hârda (Hayâlî D., G. 468, b. 4, s. 252)

“Güzelliğin gül bahçesinde o servinin ağzı güya, diken ortasında bitmiş yeni yetişen bir goncadır.”

Güzelliğin gül bahçesinde sevgili, uzun ve ince boylu bir servidir. Açılıp da içinden bir söz dökülmeyen sevgilinin ağzı ise, yeni yetişen henüz açılmamış bir goncadır. O goncanın, dikenlerin ortasından çıkması ile sevgilinin rakipler arasında kaldığı kastedilir. Gül bahçesinin gonca ağızlı servi sevgilisinin etrafını rakipler sarmış olsa da onun en sadık kulu âşıktır. Beyitte sevgili yerine açık istiare yoluyla servi kullanılması, sevgili ve servi arasında boy ilgisi kurulması nedeniyledir.

Sehî sen servi nakş itse gazelde

Yazılır sanki Şîrîn ile Ferhâd (Sehî Bey D., G. 32, b. 5, s. 199)

“Sehî, sen servi sevgiliyi gazelde yazsa, işlese; sanki Şîrîn ile Ferhâd yazılır.”

Âşık Sehî servi gibi ince, doğru boylu sevgilinin güzelliğini gazelinde anlatır. Şiirinin her beytinde servi sevgiliyi işler, özenle onu resmeder. Âşığın gazelini gören ise Şîrîn ile Ferhâd⁴ aşkı yazılmış sanır. Çünkü âşık, Ferhâd gibi aşkıdan divanedir ve sevgili ise güzelliğiyle Şîrîn’i bile gölgede bırakır. Âşık Sehî’nin gazelinde onun sevgiliye olan aşkını okuyan Şîrîn ile Ferhâd’ı okumuş olur. Sevgili beyitte, açık istiare yoluyla servi adıyla yer alır.

Servinin açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanıldığı beyitlerin kullanım sıklığı şöyledir: Ahmed-i Dâ’î 4; Ahmed Paşa 18; Avnî 3; Cemâlî 2; Cem Sultan 2; Karamanlı Aynî 7; Karamanlı Nizâmî 1; Mesîhî 4; Mihrî Hatun 2; Necâtî 20; Şeyhî 5; Bâkî 6; Behîştî 2; Fuzûlî 20; Hayâlî 15; Muhîbbî 22; Nev’î 12; Sehî 58; Usûlî 3; Zâtî 32. Servi motifi, 15. yüzyılda 68 ve 16. yüzyılda 170 beyitte açık istiare yoluyla sevgiliyi karşılayarak sevgili üzerine kurulan hayallere konu olur. Sehî’nin serviyi sevgili yerine diğer şairlere oranla daha çok kullanması, mahlasıyla servi arasındaki anlam ilgisini sevgiliyi anlatmak için konu etmesine bağlanabilir.

⁴ Şîrîn ile Ferhâd hikâyesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 152.

3.3.1.1. Boyu

Divan şiirinde genellikle kad ve kâmet kelimeleriyle anılan boy, sevgili ve âşıktaki birbirinden farklı benzetmelere konu edilir. Servi motifi ise şiirlerde sevgilinin boyu için benzetilendir. Sevgili uzun ve düzgün boyludur. Sevgilinin boyu ile ilgili kullanılan sıfatlar; bülend, bâlâ, rast, doğru, mevzûn, ser-keş, dil-keş, hırâmân, revân, âzâde vb. şeklindedir. Bunların dışında boy; sancak, kalem ve elife de benzetilir. Bütün bu sıfatlar, servi ile bir araya gelerek sevgilinin boyunu anlatır. Sevgilinin boyu kimi zaman çınar, şimşad, sanavber, servi; kimi zaman ise Tûbâ ve Sidre ağacı olur. Bu ağaçların yüksek oluşu, sevgilinin boyu için kullanılmalarındaki en önemli sebeptir (Pala, 2005, s. 75; Bayraktutan, 1997, s. 14-15).

Divan şiirinde sevgilinin boyu en çok serviye benzetilir. Bazen boy söylenmeden, sadece servi ile sevgilinin boyunun ifade edildiği örnekler vardır. Boy-servi ilişkisi en fazla işlenen motiflerden biridir. Sevgilinin güzellik unsurlarından boyunun uzun, düzgün, ince ve yürüyüşünün ahenkli oluşu serviyle bağlantılı olarak işlenir. Kimi zaman sevgilinin boyunu yüceltmek isteyen şair, onu serviye benzetir. Sevgilinin boyunun övgüsü yapılırken servinin sevgiliye kul olduğu hayal edilir; servi ne kadar uzun olsa da sevgilinin boyunun gölgesinde kalır (Kurnaz, 2012, s. 183). Servinin boyu uzun olduğu için gölgesi de büyük olur. Bu özelliği sevgilinin bağışlayıcı, gölgesini lütfedici oluşuyla bağdaştırılır; sevgilinin servi boyunun gölgesine nail olan âşık, mutluluğa ve feraha erer. Sevgilinin boyu aynı zamanda fitne koparıcıdır. Sevgili yüksek boyuyla yürüdüğünde kıyamet kopar; âşıklar arasında kargaşa başlar. Kıyamet günü olacak olan kargaşayla, sevgilinin boyunun kopardığı feryat ve fitne arasında ilgi kurulur (Çavuşoğlu, 2001, s. 194-195; Sefercioğlu, 2001, s. 214).

Servi-boy ilişkisi çoğunlukla sevgiliyle bağlantılıdır. Bu anlam ilgisinin servi ile kurulduğu tamlamalardan bazıları ise; serv-kad, serv-kâmet, serv-i bâlâ, serv-i bülend, serv-i bülend-kâmet, serv-i hoş-bâlâ, serv-i kad, serv-i kıyâmet-kad, serv-i kıyâmet-kâmet, serv-i mevzûn, serv-i mevzûn-kâmet, serv-i râstîn, serv-i sehî-bâlâ, serv-i sehî-kad, serv-i sehî-kâmet, serv-i ser-bülend, serv-i ser-efrâz, serv-i ser-firâz, serv-i ser-keş, serv-i sîm-beden, serv-i sîm-endâm, serv-i sîmîn-beden, serv-i sîmîn-ten, serv-i sim-ten, serv-i vücûd, serv-i dirâz, serv-i müstakim, serv-i sıfat şeklindedir. Sevgili, güzelliği ve boyunun yüceliği ile âşığın boyunu iki büklüm eder. Sevgilinin dik ve düzgün boyu ile âşığın iki büklüm, eğri boyu arasındaki tezat; âşık-mâşuk ilişkisini gösterir. Sevgili

boyu ile hoşluğun, güzelliğin sembolü; âşık ise eğrilmiş boyuyla aşk acısının, gamın ve kederin timsalidir (Pala, 2005, s. 75).

Aşağıda servi-boy ilgisini esas alan beyitlerden seçtiğimiz örnekleri veriyoruz:

Serv ol boyuna benzedüğü togrudur velî

Kaşun hilâle benzeden ol kec nazar kılır (Ahmed-i Dâ'î D., G. 249, b. 2, s. 222)

“Servinin senin boyuna benzediği doğrudur, velakin; kaşını hilale benzeten o eğri (boylu) sana bakar.”

Gamın ve kederin yükünü taşıyan eğri boyu ile âşık, sevgilinin boyunda serviyi kaşlarında ise hilali görür. Sevgili servi gibi uzun boyludur; onun kaşları ise eğriliğini hilalden alır. Âşık sevgilinin servi boyunu ve etkileyici kaşlarını izlemekten bıkmaz. Sevgilinin güzellik unsurlarından boyu ve kaşının övüldüğü beyitte âşık, açık istiare yoluyla eğri boylu diye anılır.

Serv-kaddin sâyesin k'edinmişim püşt ü penâh

Gün toğisar başıma püşt ü penâhımdan benim (Şeyhî D., G. 126, b. 5, s. 222)

“Servi boyunun gölgesini sığınacak yer edinmişim; benim başıma sırtımı dayadığım sığnağımdan gün doğacaktır.”

Âşık, servi boylu sevgilinin gölgesine girer. Âşığın mutluluğu ve huzuru bulacağı yer servi sevgilinin gölgesidir. Servi sevgilinin koca gölgesine sırtını dayayan âşık için bundan büyük mutluluk yoktur. Bağışlayıcı ve koruyucu özelliklere sahip olan sevgilinin gölgesi artık âşığın sığnağıdır. Karanlık geceler son bulmuş ve âşık için gün doğmaya başlamıştır. Beyitte servi boylu tamlaması boyunun benzerliği nedeniyle sevgili yerine kullanılır. Servi-boy-gölge arasındaki tenasüp ilişkisi üzerinden sevgilinin gölgesinin kudreti ve koruyuculuğu anlatılır.

Uzandı hasretim benim ol serv-kâmete

Uş kalısar kıyâmete hasret ne fâ`ide (Ahmed Paşa D., G. 261, b. 2, s. 244)

“Benim hasretim o servi boyluya uzandı; şimdi hasret kıyamete kalırsa ne fayda.”

Servi boylu sevgiliden ayrı kalan âşığın hasreti günden güne büyür ve başı göğe uzanan serviye erişmeye çalışır. Âşık ne kadar çok hasret çekse ve hasretini servi boylu sevgiliye gönderse de ona bir türlü ulaşamaz Bu nedenle âşık hasreti ve acıyı kıyamet gününe kadar çekmekten korkar. Sevgilinin vuslatı kıyamet gününde nasip olsa bile âşığın hasretine fayda etmez. Servi, kâmet ve kıyamet kelimeleri arasına boy itibarıyla tenasüp ilgisi bulunan beyitte sevgilinin boyu serviye benzetilir ve açık istiare yoluyla sevgili yerine servi boylu tamlaması kullanılır.

Nahl-i kadün ki serv-i ser-efrâz-ı hüsndür

Oldı bülend kadd-i bülendünle kâr-ı hüsn (Avnî D., G. 57, b. 3, s. 198)

“Boyunun fidanı ki güzelliğin başı dik servisidir; yüksek boyunla güzelliğin kazancı yücelik oldu.”

Sevgilinin fidan gibi ince ve düzgün boyu, başı yukarda ve güzelliğin timsali olan servi gibidir. Servi boyuyla sevgili başını göklere uzatır ve güzelliğiyle yücelik kazanır. Servi sevgilinin boyu, inceliği, hoşluğu ve ululuğu simgeler. Beyitte sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından biri olan boyuna övgü yapılır. Sevgilinin boyu teşbih yapılarak uzun serviyeye benzetilir ve yüce olarak nitelenir.

Kıyâm itse kaçan ol serv-kâmet

Sanasın kim kopar ol dem kıyâmet (Cem Sultan D., G. 22, b. 1, s. 55)

“O servi boylu ne zaman ayağa kalksa, o vakit kıyamet kopar sanırsın.”

Servi boylu sevgili, ayağa kalkıp uzun ve etkileyici boyunu âşıklara gösterir. Servi boyluyu gören âşıklar kıskançlıklarından birbirine girer ve servi sevgiliye ulaşabilmek için birbirleriyle yarışır. Sevgilinin servi gibi düzgün ve gönül alıcı boyu kıyamet koparır. Serv, kıyâm, kâmet ve kıyamet kelimeleri arasında tenasüp ilişkisi vardır. Hem âşıklar arasında bela çıkarmak hem de boyunun güzelliğiyle dünyanın sonunu getirmek anlamlarının verilebildiği kıyamet kelimesinde, tevriye sanatı yapılmıştır.

Ey dil görürsen ol boyı serv-i revânunı

Su gibi ayagina revân it revânunı (Karamanlı Nizâmî D., G. 112, b. 1, s. 232)

“Ey gönül o salınan servi boyu görürsen; (onun) ayağına su gibi ruhunu akıt.”

Aşığın gönlü servi boylu sevgilinin yoluna su gibi akmaya hazırdır. Servi sevgili nereye giderse âşık gönlünü, ruhunu su gibi sevgilinin arkasına akıtır. Sevgilinin servi boyuna tutulan âşığın gönlünde artık sevgiliye kavuşma arzusundan başka bir şey yoktur. Beyitte sevgili için açık istiare yoluyla salınan servi tamlaması kullanılır. Sevgilinin uzun boyu, servi ve revân kelimeleri arasında tenasüp ilgisi içinde verilir.

Sen serv-kad gelür diyü her gün ümid ile

Gülşende nice nice çeker intizâr serv (Mesîhî D., K. 18, b. 26, s. 73)

“Sen servi boylu gelir diye, servi gül bahçesinde her gün ümit ile yolunu bekler.”

Gül bahçesinin güzel duruşuyla ünlü olan servisi kendi gibi servi boylu güzeli ümitle bekler. Gül bahçesinde servi boylunun yolunu gözleyen servi günler geçse de umunu yitirmez. Beyitte, kasidede övülen kişinin boyunun özelliğinden bahsedilir. Övülen kişinin boyu servi gibi uzun ve düzgündür; onu gül bahçesinde servinin beklemesi ise övgüyü arttırır.

Gerçi çok seyr eyledüm bâg-ı cihân sahrâların

Râstî kaddün gibi hiç görmedüm serv-i bülend (Mihri Hatun D., G. 15, b. 5, s. 222)

“Gerçi dünya bağıni, çölleri çok gezdim; senin boyun gibi yüce boylu servi gerçekten hiç görmedim.”

Sevgiliye hasret, bahçeleri ve çölleri dolaşan âşık; değil sevgiliyi bulmak, sevgilinin güzel boyuna biraz benzeyen bir serviyeye bile rastlamaz. Servi ne kadar düzgün, narin ve yüce boylu olursa olsun sevgilinin boyuna biraz olsun benzeyemez. Sevgilinin boyu beyitte, servinin boyuyla kıyas yapılarak övülür. Servi ile sevgilinin boyu arasındaki benzerlik ilişkisi sevgilinin üstünlüğü ön plana çıkarılarak kurulur.

Gitti başından gönül ol serv kaddin sâyesi

Ağla kim idbâra tebdil oldu ikbâlin senin (Fuzûlî D., G. 168, b. 2, s. 211)

“Gönül, o servi boyun gölgesi başından gitti; ağla ki senin talihin, bahtın talihsizliğe döndü.”

Her zaman sevgiliye kavuşup onun gölgesinde saadete ermek isteyen âşık için ondan ayrılık en büyük talihsizliğidir. Âşık bu talihsizlikle sevgilinin servi boyuna hasret, gözyaşları döker. Beyitte sevgilinin gölgesi uzun boyuyla ilişkilendirilerek serviyeye benzetilir. Sevgiliye boy mazmunu nedeniyle ‘servi boylu’ yakıştırması yapılır.

Boyun servine ermez el sana el sunmasın engel

Olur olmaz pelide gel hevâdâr olma sultânım (Usûlî D., G. 91, b. 4, s. 187)

“Servi boyuna el ermez, el (rakip) sana engel olmasın; olur olmaz rakibe hevesli olma sultanım, gel.”

Âşık, servi gibi yüce boylu sevgiliye kavuşma arzusuyla yanıp tutuşurken rakiplerin onun aklını çelmesinden korkar. Yüce boyuyla servi el değmez, ulaşılmazdır. Âşığın servi sevgiliden isteği ise ne olursa olsun sevgilinin rakiplere heves etmemesi ve âşığa gelmesi için ona engel olmamasıdır.

Serv-kâmetler cihânı nâz ile öldürdiler

Ben za’îfi ah kim öldürmege nâz itdiler (Zâtî D., C. 1, G. 156, b. 2, s. 156)

“Servi boylular dünyayı naz ile öldürdüler; âh ki benim gibi zayıfı öldürmeye naz ettiler.”

Dünyanın bütün bahçelerine naz dağıtan servi boylu güzeller nazlarıyla herkesi mest edip öldürürler. O eda ve nazdan nasibini alan âşık servi boylu güzellerin ettiği eziyetlerle ölmekten beter olur. Âşık için ölüm bir kurtuluş olsa da güzellerin aşkıyla âşık, sürünmeye razıdır. Çünkü servi boylular âşığa merhamet göstermez ve âşık ne

kadar ah etse de onun kurtuluşu olan ölümü ona vermezler. Beyitte gönül alıp âşıkları deliye çeviren güzeller, boy itibariyle servi boylular diye anılır.

Serv-kâmetler iki yanın alurlar yolun

Râh-ı gül-zâre döner yolları İstanbulun (Bâkî D., G. 266, b. 1, s. 264)

“Servi boylular yolun iki yanına dizilirler; İstanbul’un yolları gül bahçesinin yoluna döner.”

Servi boylu güzeller geçtiği yerleri gül bahçesine çevirir. İstanbul’daki yolların iki tarafında salınarak âşığı kendinden geçiren sevgililer, etrafı gül bahçesine çevirir. Böylece İstanbul’un yolları servi boyuyla gezinen güzellerle tazelik kazanır. Beyitte şair servi boylu sevgiliyi İstanbul’un sokaklarında hayal eder. Özgün bir hayali şiirine yansıtan şair sevgiliye servi boylu iye seslenir.

Düşüp ayağına her serv-kadün su gibi zâr

Ey gönül niçeye dek bu heves-i bûs u kinâr (Nev’î D., Tercî’-i Bend VIII/1, b. 1, s. 203)

“Ey gönül, her servi boylunun ayağına su gibi düşüp inlemek ve bu öpme ve kucaklama hevesi ne zamana kadar (gider).”

Âşık gönlüne seslenerek her servi boylu güzelin ayağına su gibi düşüp inlemek ve servi boylu sevgiliyi öpüp kucaklama hevesi ne zaman kadar devam edecek diye sorar. Gördüğü her servi boylu güzele gönlünü akıtmak âşığı gerçek aşktan uzaklaştırır. Beyitte servi boylular, fani hayatın arzularını karşılar. Âşık gerçek aşk olan ilahi aşka kavuşmak istiyorsa servi boyluların hevesinden vazgeçmelidir.

Hayretümden kaddüne geh serv ü geh Tûbâ didüm

Bilmezem ne söylediğim kalmışam idrâkden (Behiştî D., G. 422, b. 2, s. 460)

“Hayretimden, şaşkınlığımdan boyuna bazen servi bazen Tûbâ dedim; düşünmekten yoksunum, ne söylediğimi bilmem.”

Âşık, sevgilinin boyunun güzelliğine hayret eder ve onu serviyle Tûbâ ağacına benzetir. Uzun ve düzgün boylu servi ile başı cennete kadar uzanan Tûbâ; sevgilinin boyunun güzelliğini anlatmak için yeterli değildir. Âşık bunu düşünmekten yoksundur; servi ve Tûbâ’nın sevgilinin boyuna erişemeyeceklerini sonradan fark eder. Sevgilinin boyunun güzelliğini övmek için servi, sevgiliyle karşılaştırılır. Servi, sevgilinin boyuna benzetilse de; üstün olan her zaman sevgilidir.

Salınsa nâz ile yârim gören dir servi kâmetdür

Ne serv-i kâmet olsun ol ki durdukça kıyâmetdür (Muhibbî D., C. 1, G. 183, b. 1, s. 130)

“Sevgilim naz ile salınsa onu gören servi boyludur der; nasıl boyu servi olsun ki, o durdukça kıyamettir.”

Sevgili nazlı tavırlarıyla salınırken etrafını güzelliğiyle etkiler. Salınışından etkilenip boyunu görenler onu serviye benzetir. Sevgilideki naz ve uzun boy ancak servide olur. Fakat âşık için sevgilinin boyu, serviye bile gölgede bırakır; onun boyunun güzelliği herkesi kıyamete sürükler.

Bir benzetme unsuru olarak boyun, taranan divanlardaki kullanım sıklığı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ’î 39; Ahmed Paşa 28; Avnî 4; Cemâlî 10; Cem Sultan 21; Karamanlı Aynî 21; Karamanlı Nizâmî 14; Mesîhî 36; Mihrî Hatun 18; Necâtî 59; Şeyhî 15; Bâkî 42; Behîştî 18; Fuzûlî 24; Hayâlî 30; Muhîbbî 65; Nev’î 32; Sehî 60; Usûlî 10; Zâtî 62. Servinin boy için benzetilen olarak kullanılması, doğrudan sevgilinin boyuyla ilişkilendirilir. Şairlerin servi motifine şiirlerinde yer vermelerinin en belirgin sebeplerinden biri, servi ve sevgilinin boyu arasında ilgi kurulmasıdır. Dolayısıyla taranan divanlardaki boy ile ilgili örneklerin tamamında servi, sevgilinin boyunu anlatmak, övmek veya üstün tutmak amacıyla kullanılır. İncelenen beyitlerin 265’i 15. yüzyıl, 343’ü ise 16. yüzyıl divanlarına aittir.

3.3.1.2. Kokusu

Servi, güzel kokulu bir ağaçtır. Süs ağacı da denen servinin güzel kokusu, çeşitli yerlerde serviden yararlanılmasına neden olur. Bunlardan biri, kokusu nedeniyle mezarlıklara dikilmesidir. Servinin mezarlıklardaki kötü kokuları giderdiğine inanılır. Mecazen ise servi, hoş kokusundan dolayı Divan şiirinde öncelikle sevgili ile ilgilidir. Sevgilinin güzel kokan saçları ve teni kimi zaman serviyle anlam ilişkisi içinde kullanılır. Bazen serviden aldığı güzel kokuları sevgiliye götüren rüzgâr, bazen de sevgilinin kokusunu serviye götürür. Bu nedenle şiirlerde, servinin hoş kokması sevgilinin saçından aldığı kokuya bağlanarak hüsn-i talil yapılır. Kimi Divan şairi ise sevgilinin saçının ve teninin kokusunu, serviden aldığını konu eder. Servinin, sevgili için benzetilen olmasının sebeplerinden biri, servinin etrafına yaydığı mis kokularıdır. Divan şiirinde sevgilinin saçının kokusu genellikle sünbül, reyhân, nâfe, yâsemen ile birlikte anılır. Şekil ve koku itibarıyla en çok sünbüle benzetilse de saç, sevgilinin yaydığı kokunun kaynağı olması ve bu kokunun zaman zaman serviyle birlikte ele alınmasıyla da şiirlere yansır (Sefercioğlu, 2001, s. 159; Bayram, 2006, s. 280; Kurnaz, 2012, s. 150).

Divan şiirinde, kokuyla ilgili olarak en fazla ‘misk, müşg, anber, nâfe’ kullanılır. Misk; âhûnun göbeğinden çıkan siyah urdan elde edilir. Misk şiirlerde, müşg ve nâfe adıyla da geçer. En çok sözü edilen koku maddesi olmakla birlikte; rengi ve hoş kokması nedeniyle sevgilinin saçıyla tenasüp ilişkisi içindedir. Hıta, Hutun ve Tatar kelimeleriyle anılır. Bunun nedeni, bu isimle anılan ülkelerin misk kokusunun anavatanı olarak kabul edilmesidir (Pala 2005: 324-346). Anber ise bir çeşit ada balığından elde edilen, aynı misk gibi siyah renkte, hoş kokulu bir maddedir. Divan şiirinde, sevgilinin ayva tüyleri ve benleri anberle ilişkilendirilir. Sevgilinin saç da her zaman misk ve anber kokar. Anber şiirlerde, gece ve yakılınca güzel koku yayan buhurla tenasüp ilgisi içinde ele alınır (Pala, 2005, s. 23; Güfta, 2009, s. 1331).

Servi ve sevgili, yaydıkları misk kokuları ile çemenin diğer fertlerini ve âşıkları mest ederler. Servi, sevgilinin şanını çemende üstlenir ve bu şana layık olabilmek için çemendeki diğer çiçeklere nispet yaparak misk gibi güzel ve hoş kokusunu yayar; bütün çiçekleri kendine hayran bırakır (Güfta, 2009, s. 1320-1321). Servi ağacının farklı mecazlarla kullanıldığı beyitlerde; ‘müşg, misk, anber, nâfe, Tatar’ gibi koku unsurlarıyla hangi anlam ilişkileri içerisinde bir araya geldiği, aşağıdaki örnekler yardımıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır:

Ol büt-i sîm-tenün serv-i semendür kokusu

‘Ârızı sûsen ü reyhân-ı çemendür kokusu (Ahmed-i Dâ’î D., G. 180, b. 1, s. 177)

“O gümüş tenli putun (sevgilinin) kokusu yasemin kokulu servidir; yanağı susam ve kokusu çemen reyhanıdır.”

Sevgilinin güzellik unsurları ve güzel kokusu; gümüş, yasemin, servi, susam ve reyhanla benzerlik ilişkisi içinde anlatılır. Sevgilinin teni gümüş gibi parlak ve beyazdır. Boyu servi gibi ve kokusu serviye sarılan yasemin kadar güzeldir. Yanağı susam çiçeğinden güzeldir ve etrafa çemendeki reyhanın kokusunu yayar. Beyitte sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan hoş kokusuna dikkat çekilir. Sevgili servi boylu, yasemin ve reyhan gibi güzel kokuludur.

Hoş-bûy olur meğer ki Hutun sebze-zârıdır

Yer yer bi’tirdi nâfe-i müşg-i tatâr serv (Necâtî D., K. 21, b. 2, s. 101)

“Meğer ki Hutun (servinin) yeşilliğidir, hoş kokulu olur; servi yer yer Tatar miskinin kokusunu dağıttı.”

Servinin güzel kokusunun kaynağının anlatıldığı beyitte; servinin yetiştiği yeşillik Hutun, etrafına yaydığı kokusu ise Tatar miski olarak anılır. Hoş kokuların anavatanı kabul edilen Hutun ve Tatar, servinin güzel kokusunun en önemli sebepleridir. Beyitte

servi ağacının özelliklerinden biri olan güzel kokusu anlatılır. Bu güzel koku, Hutentatar-misk ilişkisine bağlanır. Telmih yapılır.

Sen ser-firâz ayagina îsâr itmege

Dâmânı tolu nâfe-i misk-i Tatâr serv (Sehî D., K. 31, b. 23, s. 163)

“Sen başı dik (sevgilinin) ayağına saçmak için; servinin eteği Tatar miskin kokusuyla dolu.”

Boyu uzun, başı dik sevgilinin ayaklarına güzel kokunun ülkesi olan Tatar’dan gelen misk kokularını servi saçar. Servinin güzel kokulu olması miske, sevgilinin hoş kokusunun kaynağı ise serviye bağlanır. Beyitte servi, sevgilinin ayaklarına misk kokularını yayar.

Âh kim hicrân şebinde bana hâb olsa nasîb

Düşde bâri ol bûy-ı servi derâguş eylemek (Muhibbî D., C. 2, G. 358, b. 2, s. 224)

“Âh ki ayrılık gecesinde bana uyku nasip olsa; bari rüyamda o servi kokuluyu kucaklamak nasip olsa.”

Âşık ayrılık gecesinde uykuya dalıp rüyasında servi kokulu sevgiliyi kucaklamayı, sevgiliye kavuşmayı arzular. Sevgili, servi boylu ve servi gibi güzel kokuludur. Rüyasında servi kokulu sevgiliyi görmek âşığa nasip olmasa da âşık, bu arzusundan vazgeçmez. Beyitte servi kokulu, açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır. Servi ağacı, güzel kokulu bir ağaçtır. Bu nedenle sevgili beyitte, hem boyu hem de kokusu nedeniyle servi ile birlikte anılır.

Avnî, Cem Sultan, Mesîhî, Behiştî, Hayâlî ve Usûlî divanlarında koku ve kokuyla ilgili kelimeler yer almazken diğer örnek beyitlerin kullanım sıklığı ise şu şekildedir: Ahmed-i Dâ’î (müşg/müşgîn 1, koku 2, anber 2); Ahmed Paşa (müşg/müşgîn 4, misk/miskîn 2, anber 2); Cemâlî (müşg/müşgîn 1, anber 1); Karamanlı Aynî (müşg/müşgîn 2, bû/bûy 3); Karamanlı Nizâmî (anber 1); Mihrî Hatun (müşg/müşgîn 1, misk/miskîn 1, anber 3, bû/bûy 1); Necâtî (müşg/müşgîn 2, anber 3, nâfe 2, bû/bûy 3); Şeyhî (bû/bûy 1); Bâkî (müşg/müşgîn 1, anber 1, bû/bûy 1); Fuzûlî (müşg/müşgîn 3, bû/bûy 1); Muhibbî (bû/bûy 1); Nev’î (bû/bûy 1); Sehî (misk/miskîn 6, nâfe 2, bû/bûy 3); Zâtî (misk/miskîn 2).

Koku toplamda, 15. yüzyılda 38 ve 16. yüzyılda 23 beyitte serviyle anlam ilgisi içinde kullanılır. İncelenen beyitler genel olarak değerlendirildiğinde; servi ve koku unsurlarının bir araya geldiği beyitlerde, kokunun genellikle sevgilinin saç ve teni ile ilgili benzetme yönüyle kullanıldığı görülür. Sevgili servi ya da servi boylu olduğunda,

onun üstüne dökülen saçları misk, anber veya nâfe gibi kokar. Saçlarının yanı sıra sevgilinin teni de güzel koku yayması ile beyitlere konu olur.

3.3.2. Sultan

Saray çevresinde gelişen Divan şiiri; şairlerin hayal dünyasında, saray hayatı ve yapısıyla ilgili benzetmelerin yer almasına zemin hazırlar. Divan şiirinin başrolünde olan sevgili, sarayın başkişisi sultanın özellikleriyle bağdaştırılır ve sevgiliye sultanlık vasfı yüklenerek farklı mecazlarla, bu anlam ilgisi şiirlerde işlenir. Sevgili, çoğu zaman âşığın gönlünün veya güzellik ülkesinin sultanıdır. Sevgilinin sultan olarak hayal edilmesi öncelikle, onun güzelliğini ve ihtişamını belirtmek amacına dayanır. Âşığın gönlü taht olurken sevgili tahtın sultanı, sevgilinin güzelliği ise devlet olur. Sevgili-sultan benzetmesiyle birlikte kılıç, bayrak, tuğra, saray, kul, saç gibi kelimeler anılır. Bütün güzeller, sultan sevgilinin kuldur. Sevgili, kudretiyle iradesini kaş, kirpik ve gamzeden oluşan kılıcıyla sağlar (Çavuşoğlu, 2001, s. 108-109; Sefercioğlu, 2001, s. 135; Tolasa, 2001, s. 155-156; Kurnaz, 2012, s. 140).

Sevgilinin sultana benzetilmesi âşığın kul, köle olarak düşünülmesine neden olur. Padişah-kul arasındaki ilgi sevgili-sultan benzetmesi ile şiirlerde ele alınır. Padişahın kullarını huzurundan kovması, sevgilinin âşığa yüz vermeyip ona acı çektirmesiyle; padişahın tebaasını huzuruna çağırması ise sevgilinin âşığa haber gönderip onu yanına almasıyla ilişkilendirilir. Sevgilinin âşığa çektirdiği eziyetler ise padişahın tebaasına ettiği zulümleri hatırlatır (Çavuşoğlu, 2001, s. 108-109; Sefercioğlu, 2001, s. 135; Tolasa, 2001, s. 155-156; Kurnaz, 2012, s. 140).

Sultana ulaşmak zordur; onun huzuruna çıkmaya herkes nail olamaz. Sevgiliye kul olan âşık için de ona erişmek neredeyse imkansızdır. Âşık, sevgiliye ulaşabilmek için bin bir türlü zorluğa göğüs gerer. Sevgilinin saçları şiirlerde, sultanlık özelliğiyle birlikte anılır. Sultanın ava çıkışı gibi sevgili de saçlarıyla avlanır. Âşığın gönlü, sevgilinin zindan gibi saçlarına düşer ve hapis olur. Sultan sevgilinin zindan saçlarında âşık, zulüm görür; sevgilinin eğrilen kaşları ise çektirdiği acıların yükünü taşır (Çavuşoğlu, 2001, s. 108-109; Sefercioğlu, 2001, s. 135; Tolasa, 2001, s. 155-156; Kurnaz, 2012, s. 140).

Dolaylı olarak benzetme veya açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılan sultan motifinin servi ile anlamlandırılması; servinin uzun boyu, yaz-kış yeşil kalması, yapraklarını dökmemesi gibi özellikleri ile bir güç, kudret timsali olmasına ve diğer

bitkilerden üstünlük sağlamasına bağlanabilir. Birçok yönüyle sevgiliye benzeyen ve benzetilen servi, çemende sultanlık unvanını elinde bulundurur. Âşığın gönlü bir saray, o sarayın sultanı ise sevgilidir. Âşık, sultanının zavallı kuludur. Sevgili o sarayda salınır, kuluna eziyetler eder. Dik başı, çemende salınışı ve uzun boyuyla servi, bahar tasvirlerinde çemenin sultanıdır. Bütün çiçekler, bitkiler onu imrenerek izler. Servinin güzel kokusu gülü, uzun boyu sanavberi, yeşil yaprakları çınarı kışkandırır. Çemenin güzel kuşları, konmak için servi sultanının dallarını seçerler. Bülbül ve kumru onda öter. Çemenin ırmakları onun ayaklarına akar. Rüzgâr onun kokusunu alır, savurur; her yer servinin kokusuyla canlanır. Doğa adeta servinin sultanlığını kabul etmiş; onun büyüleyici güzelliği ve erişilmez boyunun önünde ellerini birleştirip eğilmiştir (Çavuşoğlu, 2001, s. 108-109; Sefercioğlu, 2001, s. 135; Tolasa, 2001, s. 155-156; Kurnaz, 2012, s. 140).

Servi-sultan ilgisinin işlendiği örnek beyitlerde kurulan mecaz ve benzetmeler, açıklanmaya çalışılacaktır:

Ol şâh-ı serve eşkim akıtma dedim dedi

Ser-sebz olur mu bulmayıcak şâh-sâr âb (Ahmed Paşa D., K. 36, b. 29, s. 103)

“O servi sultana, gözyaşımı akıtma dedim; su bulmayınca ağaçlar baştan ayağa yeşil olur mu, dedi.”

Servi, ağaçların ve çiçeklerin yani çemenin sultanıdır. Hem uzun boyu hem de yemyeşil yapraklarıyla servi, bütün ağaçlardan ve çiçeklerden daha üstündür. Servinin suyu seven bir ağaç olması ile servi sultanın ayağına gözyaşı akıtılması, benzerlik ilişkisi içinde verilir. Susuz kalan servi, yeşilliğini koruyamaz. Onun gücünü kudretini koruması için suya ihtiyacı vardır. Kasidede övülen kişiyle servi arasında ilgi kurulur ve servi sultanı açık istiare yoluyla övülen kişiyi karşılar.

Serv-i kadidür şâh-ı ser-efrâz-ı revân-bâhş

Göz yaşımı her yirde ayagı nöker eyler (Karamanlı Aynî D., G. 178, b. 2, s. 434)

“Can bağışlayıcı başı dik sultan, boyu servi (olandır); gözyaşını her yerde ayağa hizmetçi eyler.”

Servi gibi boyu uzun ve başı dik olan sultan, sevgilidir. Sevgili sultan olunca âşığa ona kul olmak yakışır. Bu nedenle âşık, vuslat hasretiyle akıttığı gözyaşlarını sultan sevgilinin ayaklarına hizmetçi yapar. Âşığın gözyaşları her zaman sevgilinin emrindedir. Beyitte sevgili; boyu nedeniyle servi diye anılır. Servi boylu sevgilinin sultanlığı, âşığın gözyaşlarının ona kul olmasıyla öne çıkarılır. Ayrıca servi-su ilgisine de gönderme yapılır.

Cemâlî rûh vir ol serv-i mâh-ser-mihre

Ki milk-i ‘âleme server durur müsellemdür (Cemâlî D., G. 43, b. 6, s. 104)

“Cemâlî o başı ay ve güneş olan serviye canını ver; ki dünya mülküne sultan olur, (o) doğruluğuna güvenilendir.”

Sevgilinin yüzü ay gibi beyaz ve güneş gibi parlaktır; boyu servi gibi düz ve güzeldir. Âşık bu güzellik karşısında canını vermek ister. Dünya mülkünün sultanı yine o sevgilidir; onun her sözü emir, her söylediği doğrudur. Bu nedenle âşığın sevgili karşısında köle olmaması düşünülemez. Âşık canıyla, sultan sevgilinin kulu kölesidir. Beyitte sözüne güvenilen, dünyanın sultanı diye bahsedilen sevgilidir; boy ilişkisiyle, servi de açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır.

Sâye saldı üstüne ol serv ben üftâdenin

Bir gedâya şâh gûya hil'at ihsân eyledi (Hayâlî D., G. 595, b. 2, s. 296)

“Ben delinin üstüne o servi gölge saldı; o şâh gûya bir kula kaftan lütfetti.”

Sevgilinin aşkıdan ve ona kavuşma arzusundan deliye dönen âşık, servi boylu sevgilinin gölgesine girmeyi başarır. Âşık servi boylu sultan sevgilinin gölgesine muhtaç olan bir kuldur. Sultan sevgilinin gölgesi onun için en kıymetli kaftandır. Beyitte açık istiare yoluyla sevgili yerine hem servi hem de şâh benzetmeleri yapılır. Servi sevgili gücü gölgesinin kudretiyle bir şâh, âşık ise onun kuludur. Bu anlam, şâh-kul tezadından yararlanılarak verilir; gedâ ve şâh kelimeleri arasında tezat sanatı vardır.

Salınan kûyında ol serv-i semen-sîmâ mıdur

Gül-şen-i cennetde şâh-ı Sidre vü Tûbâ mıdur (Bâkî D., G. 120, b. 1, s. 175)

“Mahallende salınan o yasemin yüzlü servi midir; cennetin gül bahçesinde Sidre sultanı ve Tûbâ mıdır?”

Âşığın mahallesinden salınarak geçen yasemin gibi parlak ve beyaz yüzlü, servi boylu sevgilidir. Sevgili güzel boyuyla, cennetteki gül bahçesinin Sidre ağacını anımsatır. En uzun boylu, boyu cennete erişen ağaç olarak bilinen Sidre gibi sevgili de yüce boyludur. Hatta sevgili, Sidre sultanı diye anılır; böylece boyunun Sidre’den bile daha uzun ve güzel olduğuna dikkat çekilir. Cennet bahçelerinin iki güzel ağacı Sidre ve Tûbâ, sevgilinin boyunun gölgesinde kalır. Âşık, sevgilinin boyunun güzelliğinin farkındadır; beyitte bunu bilmiyormuş gibi soru sorarak tecahül-i ârif sanatı yapar. Boyunun övüldüğü beyitte sevgili Sidre sultanı olarak adlandırılır. Sevgilinin sultanlığı, boyuyla alakalıdır.

Geldi gülzâra kabâ-i sebzile serv-i revân

Âblar akup ayagina didiler gel emîr (Behiştî D., G. 136, b. 4, s. 301)

“Salınan servi yeşil giysisi ile gül bahçesine geldi; sular ayağına akıp şahımız gel dediler.”

Hoş yürüyüşüyle ve tazeliği ile serviye benzeyen sevgili gül bahçesine geldiğinde âşıklar onun güzelliği karşısında gözyaşı dökmeye başlar. Sultanlarını gül bahçesinde gören yaşlar, ırmak olup onun ayaklarına akar. Beyitte sevgili, hem salınan servi hem de sultan (emir) olarak anılır. Canlılık ve güzellik getiren servi sevgili, gül bahçesinin sultanıdır.

Benüm serv-i hırâmânüm Sehî miskîne cevri itme

Kulundur pâdişâhum gel ele al gönlünü karşı (Sehî Bey D., G. 200, b. 5, s. 292)

“Benim salınan servim zavallı Sehî’ye eziyet etme; padişahım, o senin kulundur, gel yabancılara karşı onun gönlünü al.”

Çektiği acılardan ve servi sevgilinin ettiği cefalardan zavallıya dönen âşık; servi gibi salınan sevgiliden eziyet etmeyi artık bırakmasını ister. Padişahım diye seslendiği sevgilinin en sadık kulu odur. Rakiplere karşı eziyet değil ilgi görmek isteyen âşığın sevgiliden isteği, onun gönlünü alıp ele karşı âşığı mahcup etmemesidir. Âşığın kul sevgilinin padişah olarak anıldığı beyitte; tezat sanatı öne çıkar. Şah-kul ilişkisi aracılığıyla âşık, servi sevgiliden merhamet dilenmektedir.

Cem Sultan ve Şeyhî divanlarında sultanla ilgili örnek olmamakla birlikte; diğer divanlardaki kullanım sıklığı ise şu şekildedir: Ahmed-i Dâ’î 3; Ahmed Paşa 4; Avnî 1; Cemâlî 1; Karamanlı Aynî 2; Karamanlı Nizâmî 1; Mesîhî 11; Mihrî Hatun 1; Necâtî 11; Bâkî 4; Behîştî 4; Fuzûlî 1; Hayâlî 15; Muhîbbî 4; Nev’î 6; Sehî 27; Usûlî 3; Zâtî 14.

15. yüzyılda 35, 16. yüzyılda ise 78 beyitte sultan motifinin ele alındığı beyitlerde sevgilinin önemli özelliklerinden; boyu, salınışı ve yaradılışı servi-sultan ilişkisi ile anlatılır. Sevgili bazen servilerin sultanı, bazen de dünyanın sultanı olur. Örneklerin çoğunda sevgilinin sultan tabiatlı olmasıyla birlikte güzellik unsurlarından boyu ve yürüyüşü, servi motifine bağlanır. Bazen sultan sevgili servi boyludur, bazen de servilerin sultanı sevgili olur. Kaside örneklerinde ise özellikle bahar tasvirlerinde servi, sultan sıfatıyla anılır. Baharın ve çemenin sultanı servidir.

3.3.3. Mecnûn/Âşık

Kelime anlamı olarak deli, divane anlamına gelen ‘mecnûn’, Divan şiirinde âşıkla ilgili hayallere konu edilir. Mecnûn, âşığın sembolüdür. Bu benzetme ve hayal

ilgisi ise Divan edebiyatında en çok işlenen aşk hikayesi, Leyla ve Mecnûn mesnevisine dayanır. Mesnevinin konusu ise kısaca şöyledir: Benî Âmir kabilesinden Kays ile Leyla çocukluktan beri birbirlerini severler. Bu dedikodu kabilede yayılınca Leyla, annesi tarafından çadıra kapatılır. Kays ise Leyla'yı görememenin acısına dayanamaz ve kendini çöllere atar. Çölde kuşlarla, vahşi hayvanlarla konuşup arkadaşlık eden Kays aklını kaçıır ve Mecnûn diye anılmaya başlar. Çeşitli zorluklardan geçen Leyla ise bir süre sonra serbest kalır ve çölde Mecnûn'u bulur; fakat Mecnûn onu tanımaz. Çünkü Mecnûn, maddi olan her şeyden elini eteğini çekmiş ve manevi aşkın sarhoşu olmuştur. Böylece Leyla, Mecnûn'u çölde bırakıp geri döner ve bir müddet sonra ayrılığın acısından ölür. Leyla'nın haberini alan Mecnûn, hemen mezara gider ve kendisi de ölmek için Allah'a yakarmaya başlar. Duası kabul olan Mecnûn, oracıkta can verir ve iki sevgili cennette buluşurlar (Tolasa, 2001, s. 86; Sefercioğlu, 2001, s. 264; Pala, 2005, s. 288-289; Kurnaz, 2012, s. 97).

Divan şiirinde Leyla, sevgiliyi temsil eder. Bunun nedenlerinden biri söz konusu mesnevidir. Diğeri ise Leylî kelimesinin gece anlamına gelip sevgilinin saçıyla bağlantı içinde olmasıdır. Şiirlerde Leyla mâşuk, Mecnûn ise âşıktır. Âşığın sadakatini ve aşkının büyüklüğünü anlatmak için âşık, Mecnûn'la ilgili hayallerle ele alınır. Mecnûn kimi zaman aşk yolunda âşığın akranı ya da ustasıdır. Âşığın kendini daha büyük âşık ve divane gördüğü, Mecnûn'u küçümsediği örnekler de vardır (Tolasa, 2001, s. 86; Sefercioğlu, 2001, s. 264; Pala, 2005, s. 288-289; Kurnaz, 2012, s. 97).

Servi ve Mecnûn'u bir araya getiren örneklerden bazılarını aşağıda veriyoruz:

Şöyle hayrân itdi kaddün servi ey Leylî-hırâm

Kim başında yaptı Mecnûn gibi kuşlar âşiyân (Karamanlı Nizâmî D., G. 88, b. 2, s. 208)

“Ey Leyla yürüyüşlü, (senin) boyun serviye şöyle hayran etti ki; başında kuşlar Mecnûn gibi yuva yaptı.”

Leyla yürüyüşlü sevgilinin boyunu gören servi,onun boyuna hayran olur. Çölde kuşların Mecnûn'un başına yuva yapması gibi, Leyla sevgilinin aşkından Mecnûn olan serviye de kuşlar yuva yapar. Beyitte sevgili, Leyla'ya benzetilir. Leyla'ya âşık Mecnûn ise servidir. Servinin Mecnûn'a benzetilmesi nedeniyle bu beyit ilgi çekicidir. Serviye yuva edinen kuşlar; aşkından divane olup çöllere düşen Mecnûn'un başına yuva yapan kuşları hatırlatır. Böylece beyitte telmih yapılır.

Bâg-ı bâzâr içre tabla gezdürürken bir civân

Serve benzetdüm ki ola başı üzre âşiyân (Mesîhî D., G. 181, b. 1, s. 233)

“Bir genç güzeli, pazar bahçesi içinde tabla gezdirirken; başının üstünde kuş yuvası olan serviye benzettim.”

Sevgiliyi pazar yerinin bahçesinde tabla gezdirirken gören âşık, sevgilinin boyuna hayran kalır. Öyle ki, sevgiliyi başının üstünde kuşların yuva yaptığı bir serviye benzetir. Beyitte kullanılan bu benzetme, Mecnûn’un Leyla’nın aşkıdan çöllere düşüp, başında kuşların yuva yapmasına gönderme yapar. Servi başındaki kuş yuvası ile Mecnûn’u hatırlatır. Beyitte Leyla ve Mecnûn hikayesine yapılan telmih sanatı öne çıkar.

Serve yol mudur alıp murg âşiyânın başına

Kendiyi râh-ı vefâda Kays ile akrân ede (Hayâlî D., G. 526, b. 2, s. 272)

“Kuş yuvasını başına alıp (gitmek) serviye yol mudur; (ki) vefa yolunda Kays (Mecnûn) ile kendini bir saysın.”

Servinin üstünde kuşların yuva yapması âşığa, Leyla’nın hasretiyle çöllere düşen Mecnûn’un başına kuşların yuva yapmasını hatırlatır. Âşık arada bağ kurmaya çalışsa da Mecnûn’un aşk yolundaki vefasını servide göremez. Servi başına kuş yuvası almakla Mecnûn gibi sadık bir âşık olamaz. Beyitte servi, kendini Mecnûn’la bir tutmaya çalışan bir âşık olarak hayal edilir. Mecnûn’un aşkı için vefası ve sadakati, servi ile kıyaslanarak Mecnûn serviden üstün tutulur.

Âşiyân olalı serve dūd-ı âh

Bana Mecnûn diyü virdiler lakâb (Muhibbî D., C. 1, G. 26, b. 3, s. 51)

“Âhımın dumanı serviye yuva olalı; bana Mecnûn diye lakap verdiler.”

Âşığın âhının dumanından kurtulamayan servi sevgili, orayı yuva edinir. Servi endamlı sevgiliyi âşığın âh dumanının içinde görenler ise; âşığın ne halde olduğunu tahmin eder ve ona Mecnûn lakabını takarlar. Çünkü âşık, aynı Mecnûn gibi aşkıdan ateşlere düşmüş haldedir ve ayrılık hasretiyle âh edip durmaktadır. Servi beyitte, açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır. Mecnûn ise aşkında Mecnûn gibi deliye dönen âşık için benzetilendir.

Taranan divanlarda Mecnûn’un konu edildiği beyitlerin kullanım sıklığı; Cem Sultan 1, Karamanlı Nizâmî 1, Mesîhî 1, Hayâlî 4, Muhibbî 1 ve Sehî 1 şeklindedir. Bu şairler dışında Mecnûn’u, servi motifi ile aynı beyitte konu eden şair yoktur. Örnek beyitlerde servi kimi zaman Mecnûn olur, sevgili için divaneye döner; âşığın Mecnûn olduğu örneklerde ise sevgili servi boylu ve salınışıdır.

3.3.3.1. Âhı

Divan şiirinde işlenen konuların başında gelen aşk, sevgili-âşık-rakip üçlüsü arasında çeşitli benzetme ve mecazlarla anlatılır. Âşık, sevgilinin aşkıyla yanıp tutuşurken bir yandan da rakiplerle mücadele eder. Sevgilinin âşığa yüz vermeyip sürekli eziyet etmesi, rakiplerin yaptıkları ve sevgilinin rakiplere ilgi göstermesi âşığı dertle doldurur. Âşığa reva görülen, kıyamete dek acı içinde yanıp ayrılık gamıyla yaşamasıdır. Bu acılar ve gamla âşık, âh eder. Âşığın âhı sinesinden, yüreğinden gelir. İçinde yanan aşk ve keder ateşini âşık, âhla dışarı atar; bu ateşten dolayı âh, dumanlı ve kıvılcımlıdır. Âşığın gönlünde yanan ateşin âhının dumanı, yükseldiği gökleri de yakıp tutuşturur. Bu âh öylesine büyüktür ki; göğü tutuşturmakla kalmaz, cennet ve cehennemi dahi yakar. Âşık âh ederken bir taraftan da vücudundaki yaralar, onun âhını resmeder. Âşığın vücudunda iki çeşit yara vardır; bunlardan biri göz göz yuvarlak yara, diğeri ise düz çizgi halinde kılıcı andıran yaradır. Divan şiirinde, yaralardan yuvarlak olanı şekil itibariyle 'h', kılıç gibi olanı ise elif harfine benzetilir. Bu harfler yan yana geldiğinde ise 'âh' kelimesini yazar. Böylece âşık, vücudundaki yaralarla âhının resmini çizer (Kurnaz, 1997, s. 423-425).

Divan edebiyatında âşığın âh etmesi tabiatındandır; âşık, âh etmek için yaratılmıştır. Âşık bir nefesini bile âh etmeden geçirirse günah işler. Âşığın âh ateşi, duman olup göğe yükselir; Allah katına erişir. Âşığın gözyaşlarıyla âh edip içten ettiği duaları, Allah katında daha makbuldür. Âhın şiirlerde konu edilen bir diğer özelliği, sevgili ve âşık arasında haber taşımasıdır. Âşık âhı ile sevgiliden ilgi, merhamet ve adalet diler. Âşığın âhı rüzgârla birlikte sevgiliye ulaşır; sevgilinin saçlarını perişan eder, mahallesini ateşe verir. Âşığın acısının tercümanı olan âhı bile sevgiliyi etkilemez, insafa getirmez. O zaman ise âşığın gözyaşları sel olur ve âhının ateşiyle tutuşan sevgilinin mahallesine akıp orayı söndürür. Sevgiliden âşığa haber götüren ve sevgiliyle söyleşen âhdır. En etkili âh ise sabah vakti çekilendir; fakat âşık ne kadar büyük âh etse de sevgilinin taş kalbini yumuşatamaz. Âşığın âhı sevgiliye bir şarkı, bir ninni gibi gelir (Kurnaz, 1997, s. 429; Çavuşoğlu, 2001, s. 235; Sefercioğlu, 2001, s. 330-331; Tolasa, 2001, s. 359-360; Pala, 2005, s. 10; Kurnaz, 2012, s. 245).

Divan şiirinde âh; rüzgâr, seher, hava, râh, ateş ve duman gibi kelimelerle benzetme ilgisi içindedir. Bunun yanı sıra âh; ok, kalem, kaş, elif, servi vb. unsurlara benzetilir. Âşığın âhının büyüklüğünü anlatmak için Divan şairleri, âhın dumanının serviye eriştiğinden bahsederler. Servinin boyuna, onun makamına erişmek neredeyse

imkansızdır. Bu imkansızı ise çok büyük bir acının âhı başarabilir. Bazı örneklerde ise âşık, servi boylu sevgiliye âhını ulaştırır; servi sevgiliye ve onun güzel boyuna olan hasretinden âh çeker (Çavuşoğlu, 2001, s. 235; Sefercioğlu, 2001, s. 330-331; Tolasa, 2001, s. 359-360; Pala, 2005, s. 10; Kurnaz, 2012, s. 245).

Örnek beyitlerde servi ve âhın ele alındığı anlam ve benzetmeler âşık ve sevgili etrafında şekillenir:

Nola meyl etsen Ahmed âhına kim

Olur bâd ile her dem serv mâyil (Ahmed Paşa D., G. 177, b. 5, s. 204)

“Ahmed’in âhına meyletsen ne olur ki; servi her zaman rüzgâr ile meyleder.”

Âşık, sevgiliden uzak olmanın verdiği acı ile içinde yanan ateşi dışarı vurur ve âh eder. Âhının sevgiliye ulaşmasını, sevgilinin ise âhına acıyıp kendine ilgi göstermesini ister. Âşık; servinin rüzgâra gösterdiği ilgiyi sevgiliden kendi âhına göstermesini bekler. Beyitte âh-rüzgâr ve servi-sevgili ilgisi kurulur. Âşığın âhı rüzgâra, sevgili ise serviye benzetilir.

Ol serv kimin ahına meyl eyledi aceb

Kangı yel esdi k’ol yüzü gül bu yana gelir (Necâfî Beg D., G. 203, b. 6, s. 242)

“O servi kimin âhına ilgi duydu acaba; hangi yel esti ki gül yüzlü bu tarafa gelir.”

Servi boylu sevgilinin kendinden yana geldiğini gören âşık, sevgiliyi yürütenin bir âh yeli olduğunu düşünür. Gül yüzlü, servi boylu sevgili âşığın âhının yelinden etkilenip âşığa doğru salınır. Buna şaşırın âşık, sevgilinin hangi âh yeliyle ilgilenip ondan etkilendiğini merak eder. Beyitte tecahül-i ârif sanatı yapan şair, salınan sevgilinin kendi âhının rüzgârıyla birlikte yürüdüğüne inanamaz. Sevgili beyitte, açık istiare yoluyla servi olarak adlandırılır.

Bâg-ı nâz içinde ol servi hırâmân eyleyen

Togrı bilün dostlar bu bâd-ı âhumdur benüm (Mesîhî D., G. 160, b. 3, s. 221)

“Naz bağı içinde o serviyi yürüten benim âhımın rüzgârıdır dostlar, doğru bilin.”

Nazlı sevgili, bahçede nazlı edasıyla salınır. Bu yavaş ve işveli salınışı serviyi hatırlatır. Rüzgârın esip hafifçe salladığı servi gibi sevgili, âşığın âhının rüzgârının etkisiyle bahçede nazlı nazlı yürür. Beyitte açık istiare yoluyla servi diye anılan sevgilinin yürüyüşü; hüsn-i talil yapılarak âşığın âhının rüzgârına bağlanır. Servi sevgiliyi yürüten âh rüzgârıdır.

Koyup beni ey serv-i revân kanda gidersin

Kor mu seni bu âh u figân kanda gidersin (Usûlî D., G. 106, b. 1, s. 202)

“Ey salınan servi beni (bir başıma) koyup nereye gidersin; seni bu âh ve feryat bırakır mı, nereye gidersin?”

Servi gibi düzgün boylu, salınan sevgili âşığı ayrılık acısıyla bırakıp çeker gider. Âşık sevgiliden ayrı düşse de aşk derdiyle ettiği âhlar ve feryatlar sevgiliyi mutlaka bulur. Sevgili nereye giderse gitsin, âşığın âhının rüzgârı ona eser. Âşık ise ettiği âh ve feryatlara sevgilinin acımasını umut eder. Salınan servi tamlaması beyitte, açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır. Âşığı bırakıp giden sevgilinin arkasından âşık, âhını gönderir.

Nâz ile ol serv-kadler salınub agyâr ile

Dûd-ı âhın ‘âşıkun serv-i ser-efrâz itdiler (Zâtî D., C. 1, G. 156, b. 4, s. 156)

“O servi boylular naz içinde rakiple salınıp, âşığın âhının dumanını başı yukarda servi yaptılar.”

Servi boylu güzeller, nazla salınıp rakibe yüz verirler. Âşık, acı içinde kıvrılırken servi boylu dilberler ise rakiple ilgilenir, onunla salınır. Bu durum âşığı daha çok üzer. İçindeki aşk ateşi ve kederi öylesine büyür ki; âhının dumanı başını yukarı diken, göklere uzanan bir servi olur. Beyitte sevgili yerine, boy itibariyle teşbih ve açık istiare yoluyla ‘serv-kadler’ tamlaması kullanılır. Âşığın âhının büyüklüğü ise dumanının servi gibi göklere kadar uzanması ile anlatılır. Böylece bu beyitte servi; hem sevgili hem de âşığın âhi ile tenasüp ilişkisi içinde olur.

Cûybâr ey serv ayağın öpse dûd-ı âh ile

Çeşme-i Hayvân gibi anı siyeh pûş eyleyem (Hayâlî D., G. 361, b. 4, s. 215)

“Ey servi akan su ayağını öpse; âhının dumanı ile onu ölümsüzlük suyu gibi siyahla örteyim.”

Âşığın akıttığı gözyaşları servi sevgilinin ayaklarına akıp, ayaklarını öper. Âşığın âhının dumanı ise öylesine acı doludur ki; âşığın ölümsüzlük suyuna benzeyen gözyaşlarını siyaha boyar. Çünkü ölümsüzlük suyu karanlıklar ülkesindedir. Beyitte âşığın âhi, ölümsüzlük suyuna benzetilir. “Çeşme-i hayvan” tamlamasıyla telmih yapılır.

Kâmetün yâdına bir âh ideyin kim dûdı

Gül-şen-i ‘aşkuna bir serv-i hırâmân olsun (Bâkî D., G. 354, b. 4, s. 319)

“Boyunun anısına bir âh edeyim ki; dumanı, aşkın gül bahçesine bir salınan serviyi getirsin.”

Âşık, sevgilinin boyunu anıp âh eder. Çünkü sevgilinin güzel endamı ve yürüyüşü, servinin boyunda ve salınışında vardır. İçi yanarak âh eden âşığın âhının dumanı, bahçeye bir servi getirse bile âşık, sevgiliye kavuşmadan âh etmekten vazgeçmez. Beyitte âşığın

âhının dumanı, sevgiliyi aramaya gider. Boy-servi-sevgili ilgisinin kurulduğu beyitte, âşığın gözleri servi boylu sevgiliyi bekler.

Yaramaz hâli var kaddünle serv-i ser-keşün ammâ

Yakında bâd-ı âhumla yıkılmazsa eyüdü bu (Behiştî D., G. 433, b. 2, s. 466)

“İnatçı servinin (senin) boyunla yaramaz bir hali var ama; bu, âhımın rüzgârıyla yakında yıkılmazsa iyidir.”

Servi yaramaz bir çocuk gibi sevgilinin boyuna erişmeye, onun gibi uzun olmaya çalışır. Servi sevgili ile yarışa girerken hesap edemediği şey, âşığın âhının rüzgârıdır. Sevgilinin boyuna ulaşmak için inat eden servi, âşığın âhının rüzgârından etkilenip yıkılabilir. Sevgili ise âh rüzgârına dayanıklıdır. Âşık içindeki aşk ateşini âh edip rüzgârıyla sevgiliye gönderse de sevgili, âhın ateşiyle yanmaz; rüzgârıyla yıkılmaz. Sevgilinin, âşığın âhının rüzgârına dayanıklı olması ve âşığın acısını umursamaması da âh rüzgârının sevgiliyi değil serviyi yıkmasına bağlanır.

Serv-i kadünle zülfün anup âh ider Sehî

Bin derdle her âhı ciger-gâhdan gelür (Sehî Bey D., G. 76, b. 5, s. 223)

“Sehî, servi boyunla saçını anup âh ider; her âhı bin dert ile ciğerinden gelir.”

Sevgilinin saçları ve boyu, âşığın gönlünü fetheden en önemli özelliklerindedir. Âşık, sevgilinin servi boyunu ve can alıcı saçını andığı zaman hasret ve kederle âh eder. Her bir âhı, içinde bin dert barındırır ve bu âhlar âşığın yüreğinden gelir. Çünkü aşk acısı âşığın önce yüreğini yakar. Sevgilinin boyunun serviye benzetildiği beyitte âşık, sevgilinin boyunu hatırladıkça ayrılığın derdiyle âh eder.

Serv-i kaddüni kaçan ansam bu gözüm yâş olur

Âh kılsam derd ile derdâ bu sırrum fâş olur (Muhibbî D., C. 1, G. 207, b. 1, s. 142)

“Servi boyunu ne zaman ansam gözlerim yaş olur; dert ile âh etsem ne yazık ki bu sırrım açığa çıkar.”

Âşık, sevgilinin servi boyunu hayal edip andıkça gözlerinden hasret yaşları dökülür. Âşığın en büyük acısı sevgiliden ayrı kalmaktır. Bu acıyla âh etmek isteyen âşık, sevgiliye olan aşkının ortaya çıkacağından korkar. Beyitte sevgilinin boyu teşbih yapılarak serviye benzetilir. Aşk derdi ile âh etmekten çekinen âşık, sevgiliyi sır gibi herkesten saklar.

Ahmed-i Dâ’î, Avnî, Cemâlî, Cem Sultan, Karamanlı Nizâmî, Mihrî Hatun ve Fuzûlî divanlarında başlıkla ilgili örnek beyit bulunmazken; diğer divanlardaki örneklerin kullanım sıklığı ise şöyledir: Ahmed Paşa 2; Karamanlı Aynî 1; Mesîhî 3;

Necâtî 8; Şeyhî 1; Bâkî 3; Behiştî 2; Hayâlî 6; Muhîbbî 8; Nev'î 3; Sehî 9; Usûlî 1; Zâtî 17. Âh; 15. yüzyılda 15, 16. yüzyılda 49 beyitte servi motifiyle bir arada kullanılır.

Örnekler genel olarak değerlendirildiğinde; 'âh'ın âşıkla anlam ilgisi içinde olduğu görülür. Servi-âh ilgisi sevgili-âşık ilişkisi aracılığıyla verilir. Âşık bazen servi sevgiliye âh eder; kimi zaman ise âşığın âhının büyüklüğü, âh dumanının serviye yetişmesiyle anlatılır. Örnek beyitlerde âh; bâd, yel, duman, ateş ile birlikte anılır.

3.3.4. Su

Yaşam kaynağı olan su, dünyanın oluşumundan bu yana varolan her şeyle ilişkilidir. Su, tabiattaki dört unsurdan biridir. Canlıların hayatta kalabilmeleri için suya ihtiyaçları vardır; bu yüzden suyun en belirgin ve bilinen özelliği hayat vericiliğidir. Hayatın içinde birçok özelliğe sahip olan su, tarih boyunca insanların yerleşim yerlerinden gelenek-göreneklerine; kültürel birikimlerinden dinlerine kadar her şeyi etkilemiştir. Su, çeşitli dinler ve kültürlerde farklı anlamlar kazanmış; hayatın her alanında önemini korumuştur. Toplumların yerleşim yerlerini suya yakın yerlerde seçmeleri, suyun saflığı ve temizliğiyle kutsal sayılması ve mitoloji ile efsanelerde yer alması; toplumsal, dinî, kültürel vb. açılardan suyun önemini vurgular (Sefercioğlu, 2001, s. 396-397; Batislam, 2013, s. 43-44).

Divan şiirinde su ve suyla ilgili unsurlar, oldukça geniş bir yere sahiptir ve su, çeşitli mecazlara, inanışlara konu olur. Gündelik yaşamın vazgeçilmezi olan su, Divan şairlerinin hayal dünyasıyla buluştuğunda çok farklı benzetmelerle şiirlerde işlenir. Benzetmelerin dışında şiirlerde; suyla ilgili telmih unsurlarına, çeşitli atasözü ve deyimlere, inançlara, örf ve âdetlere de yer verilir (Batislam, 2013, s. 43-44, 57).

Divan şiirinde su aynı zamanda, Arapça 'mâ' ve Farsça 'âb' karşılıklarıyla yer alır. Divan şiirinin geniş hayal dünyasında su, çoğunlukla sevgilinin dudağına benzetilir. Bunun nedeni suyun hayat verici özelliğidir. Aşkının verdiği acıyla âşık, ölüm döşeğindedir; onu hayatta tutacak tek şey ise sevgilinin canlandırıcı dudağıdır. Sevgilinin diğer bir güzellik unsuru olan saçı, kesilmeden akması özelliği nedeniyle su gibidir. Bunların dışında su, sevgilinin yanağı ve yüzüne de benzetilir. Temizliğin ve saflığın timsali olan su, sevgilinin yüzünü andırır. Bazen de âşığın gözü çeşme, gözyaşı ise akan su olur. Şiirlerde âşığın gözyaşı anlatılırken suyla ilgili mübalağalar yapılır. Âşık, sevgilinin yoluna o kadar çok gözyaşı döker ki bu yaşlar, fazlalığı nedeniyle çeşmeden akan suya benzetilir. Sevgilinin verdiği kederden ve acıdan sürekli ağlayan

âşığın yaşları ırmak, nehir olur; sevgilinin ayaklarına akar, taş olan gönlünü yumuşatmak için uğraşır. Sevgilinin mahallesini süpüren, yine bu yaşlardır. Âşığın gözü o kadar çok yaş döker ki artık kan ağlamaya başlar. Şiirlerde kan ağlayan gözler, su-şarap ilişkisiyle açıklanır. Sâkî olan güzel sevgilinin şarap kadehini âşık, kanlı gözyaşlarıyla doldurur. Ayrılığın acısıyla yanıp tutuşan âşığın vuslatı sudadır. Aşk ateşi içindeki gönlünü âşık, su ile sakinleştirmek ister. Su, sürekli aksa da bu ateşi söndüremez. Âşık ve sevgiliyle ilgili yapılan mecazların dışında su, parlaklık yönüyle aynaya, akıcılığı nedeniyle şiiire benzetilir. Cömertliği temsil etmesinin yanı sıra; boğucu oluşuyla tehlike, temizleyici özelliğiyle ise nimettir (Batislam, 2013, s. 44-45).

Servi, suyu seven ve su kenarlarında yetişen bir ağaçtır. Servi-su ilişkisine bağlı olarak şiirlerde ırmak, çemen, bezm vb. unsurlar kendini gösterir. Servinin ayaklarına dolanan akarsular kimi zaman zincir gibidir. Su, özgür serviyi esareti altına almak istercesine servinin eteklerine dolanır. Servinin dibi sevgilinin ayaklarına benzer ve âşık, gözyaşlarını servi boylu sevgiliye akıtır. Çınar, gül, sümbül ve diğer çiçeklerin yapraklarını akarsular, servinin ayaklarına taşır. Bu nedenle yaprakların servinin ayağını, eteğini öptükleri tabir olunur. Beyitlerdeki ‘servinin ayağını öpmek’ kullanımı suyla alakalıdır. (Pala, 2005, s. 400; Batislam, 2013, s. 49).

Suyun hiçbir engele takılmadan akıp gitmesi, sevgilinin yürüyüşünü hatırlatır. Servinin rüzgârdaki hareketi ve suyun akışı sevgilinin bezmde salınmasını anlatmak için şiirlerde konu edilir. Sevgilinin boyu yerine kullanılan ‘âb-ı revân’ tamlaması ile servi arasında anlam ilişkisi vardır. Sevgilinin boyu anlatılırken aynı beyitte, serviyi ve akar suyu görmek mümkündür. Servinin başı dik, yukarı doğru oluşu gururu; suyun yerden, alçaktan akması ise tevazu ve alçakgönüllülüğü simgeler (Batislam, 2013, s. 49).

Suyun söz konusu edilen özelliklerini yansıtan, servi-su ilgisine yönelik taranan divanlardan seçilen örnek beyitler aşağıda verilmiştir:

Döker pınar u denizler kaçan ki gözlerime

Hayâl-i serv-i hırâmân kâmetin görünür (Şeyhî D., G. 73, b. 5, s. 169)

“Ne zaman ki salınan servinin hayali görünür (o zaman) gözlerime pınar ve denizler ni döker.”

Servi sevgilinin hayalini gören âşık, deniz ve pınar gibi gözyaşı dökmeye başlar. Sevgiliye ulaşma arzusu artar. Beyit gözyaşı (su)-servi ilgisi üzerine kurulmuştur. Âşığın sevgilinin servi boyunun hayalini görünce pınar ve deniz gibi çok gözyaşı dökmesinin sebebi bu gözyaşlarının kendisini servi sevgiliye ulaştırma ihtimalidir.

Dür dişin derdi ile serv boyun hasretine

Dem ola kim gözümün yaşını deryâ göresin (Ahmed Paşa D., G. 229, b. 8, s. 229)

“(Senin) inci dişlerinin derdi ve servi boyunun hasretiyle gözümde akan yaşları her zaman deniz olarak görürsün.”

Âşık, sevgilinin hasretiyle döktüğü gözyaşlarından bahseder. Sevgilinin inci gibi dişlerini görme derdi ve servi gibi uzun boyuna kavuşma arzusuyla âşığın gözünden akan yaşlar taşar; deniz olur. Sevgilinin gördüğü deniz, aslında âşığın gözyaşlarıdır. Şair, gözyaşlarının çokluğunu gözyaşı-deniz ilişkisi ile mübalağa sanatından yararlanarak anlatır.

Eremedim serv-i kaddine döküp saçmag ile

Yaşımın gevherlerine bahr-i Ummân acısın (Necâti Beg D., G. 420, b. 5, s. 337)

“Döküp saçmakla boyunun servisine eremedim; yaşımın mücevherlerine (değerine) Umman denizi (büyük deniz) acısın.”

Âşık, sevgilinin hasretiyle gözyaşları dökmekte, etrafa acı dolu yaşlarını saçmaktadır. Sevgili, bu yaşları görmez; âşığa acımaz. Âşık gözyaşlarını akıtarak servi boylu sevgilinin ilgisini çekmeyi başaramaz; sevgilinin servi boylu erip ona ulaşmak imkânsızdır. Sevgilinin değerini bilmediği yaşlarına âşık, Umman denizinin acımasını ister. Sevgilinin boyunun serviye benzetildiği beyitte; âşığın gözyaşları Umman denizi ile tenasüp ilişkisi içinde anlatılır.

Kadün servi firâkında yaşımı cûy-bâr itdüm

Yüzün gülzârı yâdına gözüm ebr-i behâr itdüm (Avnî D., G. 55, b. 3, s. 190)

“Servi boyunun ayrılığında yaşımı ırmak ettim; yüzünün gül bahçesinin anısına gözümü bahar bulutu ettim.”

Âşık, servi boylu sevgiliden ayrıdır. Sevgiliye kavuşma yolunda âşığın çektiği acılar, ona ırmaklar kadar gözyaşı döktürür. Âşık, sevgilinin yoluna gözyaşlarını ırmak eder; gül yüzlü sevgiliyi görebilmek için ise gözlerini bahar bulutu yapar. Bahar bulutu olup gül bahçesinin üstüne düşen âşığın gözleri, yağmur gibi gözyaşları akıtır. Bütün bunlar gül yüzlü ve servi boylu sevgilinin ilgisini çekebilmek içindir. Beyitte sevgili, servi boylu olarak anılır. Âşığın gözyaşları ise, servi boylu sevgiliyi bulmak için akan ırmaktır.

Delürüp kaddüne öykündüğü’çün

Takar su servün ayagina zincir (Cem Sultan D., G. 102, b. 4, s. 98)

“(Servi) delirip boyuna özendiği için; su servinin ayağına zincir takar.”

Ne yaparsa yapsın sevgili gibi güzel salınamayan servi, sevgiliyi kıskanır. Onun boyuna özenir; kıskançlıktan delirir. Fakat sevgilinin boyuna özenmek servinin haddi değildir; çünkü onun boyuna erişmek mümkün olmaz. Su, sevgilinin boyuna özenmekte ısrar eden servinin ayağına zincir olur; onu kendine getirir. Zincir gibi servinin ayaklarına takılan su, onun sevgilinin boyuna yetişmeye çalışmasına engel olur. Beyitte servi ve sevgili kıyaslanarak, sevgilinin boyu öne çıkarılır. Su ise zincire benzetilerek servinin ayağına takılır.

Kadün itdi cüst u cû vü dökdi yaş

Gözlerüm her yirde oldı cûy-ı serv (Karamanlı Aynî D., G. 405, b. 2, s. 605)

“Boyun arayıp sordu ve yaş döktü; gözlerim her yerde servinin akarsuyu oldu.”

Âşığın gözleri, sevgiliyi arar. Sevgili servi boylu olduğu için âşık, akıttığı gözyaşlarını servilerin ayaklarına ırmak yapar. Servinin kıyısında büyüdüğü akarsuları âşık, gözyaşları ile doldurur ve her servide sevgilinin boyunu arar, sevgiliyi anar. Beyitte sevgilinin boyu ve servi arasında benzerlik ilişkisi vardır. Âşık servi boylu sevgiliyi, akıttığı gözyaşlarının akarsu olup servilere akmasının yardımıyla arar.

Görmeg için misâlini serv-i revânunun gözüm

Eyledi hâk-i pâyüne eşkini reşk-i Nîl ü Şatt (Cemâlî D., G. 11, b. 4, s. 88)

“Gözüm, salınan servinin örneğini görmek için; ayağının toprağına Nil ve Şatt’ı kıskandıran gözyaşları döktü.”

Âşık, sevgilinin salınan bir serviyi andıran boyuna hasrettir ve onun yürüyüşünü görmek için gözlerinden yaşlar akıtır. Salınan servi boylu sevgiliye kavuşma hayaliyle âşık, aşk acısı ile dolu gözyaşları döker. Bu yaşlar o kadar çoktur ki Nil ve Şatt, âşığın sevgili için döktüğü gözyaşlarının fazlalığını kıskanır. Âşık, ırmak olup taşan yaşlarını servi boylu sevgilinin ayaklarına akıtır. Beyitte sevgili, salınan serviyeye benzetilir; bu nedenle âşık, akıttığı gözyaşlarını servinin topraktaki ayaklarına akıtır. Âşığın gözyaşlarının fazlalığını anlatmak için şair, Nil ve Şatt nehirleri ile âşığın yaşları arasında tenasüp ilişkisi kurar ve gözyaşlarının Nil ve Şatt’tan daha çok olduğunu söyler.

Yüz sürmege irmez eli sen serv ayağına

Her kim su gibi dîde-ter ü teşne-leb olmaz (Karamanlı Nizâmî D., G. 47, b. 6, s. 166)

“Her kim (ki); gözü yaşlı ve dudağına susamış olmaz sen servinin ayağına yüz sürmek için eli yetişmez.”

Her gözü yaşlı ve sevgiliye kavuşmaya susamış olan âşık, emeline ulaşamaz. Çünkü servi boylu sevgilinin ayağına yüz sürebilmek kolay değildir. Servi sevgiliye erişmek, su gibi onun ayaklarına akmak imkânsızdır. Âşık ne yaparsa yapsın, sevgilinin ayaklarını öpen su gibi olamaz. Suyun eriştiği lütfâ, o erişemez. Âşık ise servi boylu sevgilinin ayaklarına kapanmak için her şeyi göze alır. Gözlerinden akıttığı gözyaşları içinde su olup sevgiliye akmak ister. Servi beyitte, sevgilidir.

Her beyt-i âb-dârı bu nazm-ı kasidenün

Bir cûybârdur ki kenârında var serv (Mesîhî D., K. 18, b. 29, s. 73)

“Bu kasidenin nazmının her taze beyti bir ırmaktır ki kenarında servi vardır.”

Şiirini kaside olarak yazan şair, yazdığı her beyti taze ve yeni olarak niteler. Her taze beyit, bir ırmaktır. Beyitlerin ırmağa benzetilmesi, şiirin akıcılığını anlatmak içindir. Su gibi akan kasidenin, ırmak olan her bir beytinin kenarında ise servi vardır. Su kenarlarında servi yetişir; ırmak olan beyitlerin kıyılarına da bu nedenle servi kondurmak yakışır. Şair kasidesini övdüğü beyitte; şiirinin akıcılığı ve güzelliğini anlatmak için her beytini bir ırmağa benzetir. Irmağa benzettiği beyitlerin kenarında servi olmasıyla ise, servinin su kenarlarında yetişmesi özelliğine gönderme yapar.

Yaş degüldür gözüm akıttuğu kaddin göricek

Serv ayagına yüzün sürmek için sudur bu (Mihri Hatun D., G. 139, b. 6, s. 286)

“Boyunu görünce gözümün akıttığı yaş değildir; bu, servi ayağına yüzünü sürmek için sudur.”

Sevgilinin boyu, servi gibi uzun ve düzgündür. Bu güzel boyu gören âşık, o servinin ayaklarına akan ırmaklar gibi gözlerinden gelen yaşı onun akıtmak ister. Servinin ayaklarına yüzünü sürebilmek âşık için bir lütuftur. Âşığın gözyaşları, su olur; servi boylu sevgilinin ayaklarına akıp yüzünü sürer. Sevgilinin boyu serviye benzetilir. Boyu serviye benzeyen sevgiliye ulaşmak için âşık, çareyi döktüğü gözyaşlarını servinin ayaklarına akıtmakta bulur. Beyitte servi-sevgili ve gözyaşı-su arasında benzerlik ilişkisi kurulur.

Suda aks-i serv sanman kim koparıp bâğ-bân

Suya salmış servini serv-i hırâmânım görüp (Fuzûlî D., G. 36, b. 6, s. 148)

“Sudakini servi yansıması sanmayın ki; bahçıvan, salınan servimi görüp servisini koparıp suya salmış.”

Sevgilinin boyu serviye benzer fakat yücelik ve güzellikte servi, sevgilinin boyuna yetişemez. Bahçıvan, bahçesindeki servilerin güzelliği ile övünürken, bahçeye gelen sevgilinin boyunu görünce ona hayran olur. Bu nedenle bahçıvan, kendi servisini

koparıp suya atar. Suda görünen servi boylu sevgilinin aksi değil, onunla yarışamayan bahçıvanın koparıp attığı servidir. Şair beyitte, servi ile sevgilinin boyunu karşılaştırır. Sevgili, güzelliği ile serviden üstündür. Bunu bahçıvan da görür ve bahçedeki serviyi suya atar; bahçede tek salınan sevgili olmalıdır.

Gözlerimden kadd-i dil-cûsunu ırag eyledi

Kanlı yaşımlı yine ol serv ırmag eyledi (Usûlî D., G. 135, b. 1, s. 231)

“Gözlerimden gönül alan boyunu uzak tuttu; yine o servi, kanlı yaşımlı ırmak eyledi.”

Servi boylu sevgili, âşığın gönlünü alan güzel boyunu ondan uzak tutar. Onun gönül alıcı boyunu göremeyen âşığın gözyaşları kanlı akmaya başlar. Âşık, döktüğü gözyaşlarını kanlı ırmak edip servi sevgilinin ayaklarına akıtır. Servi, âşiğe kanlı yaşlar döktürüp o yaşları ırmak yapar. Sevgili yerine servi kullanılması; servinin ayaklarından ırmaklar akması ile âşığın gözyaşları arasında kurulan ilgiden dolayıdır.

Eşk-i çeşmüm ‘âlemi pür eylemezdi mâ’ ile

Dôstlar ol serv-i ser-keş mâyl olsa mâyle (Zâtî D., C. 3, G. 1434, b. 1, s. 275)

“Dostlar, o dik başlı servi (ona) hayran olana hayran olsaydı; gözümün yaşı su ile âlemi doldurmazdı.”

Sevgili, servinin başını yukarı dikmesi gibi dik başlı ve inatçıdır. Âşiğe olan ilgisizliğinden vazgeçmez. Âşık ise servi boylu sevgiliye hayrandır. Sevgilinin hasretiyle yanıp tutuşan âşık, gözünden akıttığı gözyaşları ile dünyayı suyla doldurur. Âşığın gözyaşları, sevgili de ona hayran olmuş olsaydı, böyle akmazdı. Maalesef ki âşığın sevgiliye olan hayranlığı karşılıksızdır. Dik başlı servi, sevgilidir. Servi-sevgili ve âşık-gözyaşı-su ilgisi kurularak beyitte, âşığın sevgili için döktüğü gözyaşları anlatılır.

Ol boyu servin Hayâlî gözlemekden yolların

Lâle-i sahraların indi gözüne kara su (Hayâlî D., G. 456, b. 7, s. 248)

“Hayâlî, o servi boylunun yolunu gözlemekten, sahra lalelerinin gözüne kara su indi.”

Âşık çöllere düşen bir laledir. Sevgilinin hasretiyle çöllerde servi boylu sevgilisini arayan âşık, lale gibi kanlı yaşlar döker. Âşığın akıttığı kanlı yaşlar lalenin yaprakları gibi kırmızı, sevgiliyi beklemekten gözüne inen kara su ise lalenin içindeki siyah lekesidir. Göze kara su inmesi deyimini kullanan şair bu deyimle, âşığın beklemekten ve ağlamaktan gözlerinin kör olduğunu anlatmak ister.

Hasret-i kaddün ile bâgda seyl-i eşküm

Takdı serv-i çemenün pâyine sîmîn halhâl (Bâkî D., G. 294, b. 2, s. 282)

“Boyunun hasreti ile gözyaşımın seli bahçede, çemen servisinin ayağına gümüşten halhal taktı.”

Âşık, sevgiliye kavuşmasa da döktüğü gözyaşlarını sevgilinin olduğu çemene akıtıp gözyaşlarını sevgiliye ulaştırmak ister. Çemene ulaşan âşığın yaşları, servinin ayaklarını bulup bir halhal gibi o ayaklara sarılır. Servi boylu sevgilinin ayaklarında halhal olan âşığın gözyaşları artık, sevgilinin ayaklarından ayrılmayan bir köledir. Çemen servisi boy itibariyle sevgili yerine kullanılır. Âşığın gözyaşları beyitte; su gibi parlak rengi nedeniyle gümüşe, sevgilinin ayaklarına dolanmasıyla ise halhala benzetilir.

Kaddün hevâsına düşüp ey serv-i cûybâr

Tutdı çemende eşk-i firâvân revişlerin (Nev'î D., G. 319, b.3, s.421)

“Ey ırmak (akarsu) servisi, boyunun arzusuna düşüp çemende yürüyüşlerin çok fazla gözyaşı tuttu.”

İrmak kenarındaki serviye (sevgiliye) ulaşma hevesine düşenler çemende ona ulaşmak için çok gözyaşı dökerek yürürler. Kendine hayran ettiği âşıklarının gözyaşlarını servi, ayaklarında toplar. Onun âşıklara çektiği aşk acısı, ayaklarına akan gözyaşlarını artırır. Beyitte servi, açık istiare yoluyla sevgiliyi simgeler. Sevgilinin yürüyüşü ise akan bir ırmağa benzetilir. Çemende âşıkların akıttığı gözyaşları ise, sevgilinin ayaklarına akar.

Mümkün olmaz ki kenâre gele ol serv-i revân

Her dem ol nigehle eşk âbına ırmaguz biz (Behiştî D., G. 193, b. 4, s. 333)

“O salınan servinin su kıyısına gelmesi mümkün olmaz ki; her zaman biz o bakışla gözyaşı suyuna ırmağız.”

Salınan servi boylu sevgiliyi su kenarında bekleyen âşık, umutsuzdur. O servinin âşığın umduğu gibi su kenarında salınması mümkün değildir. Çünkü sevgili, âşığın olduğu yere gitmez; ilgisizliği ile âşığa acı çektirmekten vazgeçmez. Bunu bilen âşık, sevgiliyi su kenarında beklemek yerine; sevgilinin bir bakışını görebilmek için gözyaşlarını döküp ırmak yapar. Döktüğü gözyaşları ırmak olur ve salınan servi olan sevgilinin ayaklarına akar. Böylece âşık, su olup sevgiliye kavuşmayı umar. Beyitte sevgili, salınan serviye; âşığın gözyaşları ise o serviye akan ırmağa benzetilir.

Nâzüklük eyleyüp Sehî ol serv-i nâzî gör

Ayagina akıtdı gözüm yaşın itdi çay (Sehî Bey D., G. 290, b. 6, s. 339)

“Sehî, o nazlı serviye gör, naziklik edip; gözümün yaşını çay edip ayaklarına akıttı.”

Sevgili, servi boylu ve servi gibi nazlıdır. Onun bu nazları ve eziyetleri âşığa gözyaşı döktürür. Âşık, o kadar çok gözyaşı döker ki bu yaşlar çay olup servi sevgilinin ayaklarına akar. Sevgili nezaket gösterip âşığın çaya dönen gözyaşlarının ayağına akmasına, servinin ayağına akan su gibi izin verir. Beyitte servinin su kenarlarında

yetişmesi ile âşığın gözyaşlarını çay yapıp sevgilinin ayağına akıtması arasında tenasüp ilişkisi vardır. Nazlı servi, açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılan tamlamadır.

Âh kim bir serv-i kadd derdi akıtdı yaşımı

Su gibi taşdan taşa ursam aceb mi başımı (Muhibbî D., C. 3, G. 801, b. 1, s. 452)

“Âh ki bir boyu servi olanın derdi, yaşımı akıttı; acaba başımı, su gibi taştan taşa mı vursam.”

Âşığın tek derdi, servi boylu sevgiliden uzak olmaktır. Âşık aşk acısı ve ayrılığın verdiği kederle ne yapacağını bilemez. Akıttığı gözyaşları ile su olup başını taşlara vurmak ister. Bu durum, âşığın çaresizliğini gösterir. Ne kadar çaresiz olsa da âşık, sevgiliyi arzulamaktan hiçbir zaman vazgeçmez. Beyitte, suların akarken taşlara çarpması ile âşığın başını taşlara vurması arasındaki benzerlikle kurularak teşbih yapılmıştır. Âşık kendini suya benzetir ve başını su gibi taşlara vurmak ister. Âşığa bunları yaptıran ise servi boylu sevgilidir.

Su-servi ilişkisinin taranan divanlardaki kullanım sıklığı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ'î (âb 3, yaş 2, su 1); Ahmed Paşa (âb 12, su 1, cûy 2, yaş 3, deryâ 1, eşk 5); Avnî (su 1, yaş 3, cûy 3); Cemâlî (âb 1, cûy 1, eşk 2); Cem Sultan (âb 4, cûy 2, yaş 3, su 2, eşk 2); Karamanlı Aynî (bahr 1, mâ 1, âb 1, cûy 9, su 2, eşk 6, yaş 14); Karamanlı Nizâmî (âb 1, yaş 2, su 2); Mesîhî (ırmak 1, cûy 5, su 2, eşk 4, âb 6, yaş 7); Mihrî Hatun (bahr 1, âb 2, yaş 8, ırmak 1, mâ 1, su 5, eşk 1); Necâtî (bahr 2, âb 7, cûy 4, yaş 18, ırmak 4, mâ 1, su 10, eşk 3, deniz 1); Şeyhî (cûy 1, yağmur 1, yaş 1, eşk 1, su 1, âb 5, ırmak 1); Bâkî (âb 7, cûy 6, yaş 3, su 5, eşk 3); Behiştî (ırmak 1, yaş 2, âb 5, eşk 4, cûy 1, su 4); Fuzûlî (âb 3, su 8, eşk 1, yaş 4); Hayâlî (deryâ 1, âb 7, su 10, eşk 3, ırmak 2, yaş 9, cûy 5); Muhîbbî (ırmak 1, mâ 2, su 11, âb 10, cûy 15, yaş 47, eşk 4); Nev'î (deryâ 1, âb 3, cûy 8, yaş 2, ırmak 2, su 3, eşk 5); Sehî (âb 6, mâ 1, su 5, cûy 4, bahr 1, gözyaşı 9, eşk 5, ırmak 1, çay 1); Usûlî (ırmak 1, su 3, eşk 1, cûy 1, yaş 3); Zâtî (ırmak 2, mâ 1, cûy 3, eşk 11, âb 4, su 16, yaş 9).

Toplamda, çalışmada incelenen beyitlerde; servi ile birlikte su ve suyla ilgili kelimelerin kullanıldığı beyit sayısı ise şöyledir: Ahmed-i Dâ'î 5; Ahmed Paşa 24; Avnî 7; Cemâlî 4; Cem Sultan 13; Karamanlı Aynî 34; Karamanlı Nizâmî 5; Mesîhî 25; Mihrî Hatun 19; Necâtî 50; Şeyhî 11; Bâkî 24; Behiştî 17; Fuzûlî 16; Hayâlî 37; Muhîbbî 90; Nev'î 24; Sehî 33; Usûlî 9; Zâtî 46. 15. yüzyılda 197, 16. yüzyılda 296 beyitte işlenen su-servi ilişkisi, çoğunlukla âşığın gözyaşları ile ilgilidir. Beyitlerde en fazla servi boylu sevgilinin ayaklarına, âşığın gözyaşlarını ırmak, deniz, su gibi akıtması

görülür. Servi-sevgili ve âşık-gözyaşı ilgisinden sonra en çok sevgilinin yürüyüşü, salınışı su ile bağlantılı olarak beyitlerde işlenir. Servi boylu sevgilinin yürüyüşü, suyun akışına benzetilir. Fazla olmasa da birkaç örnekte ise, şairin şiirini akan suya benzettiği görülür. Bu benzetme ile şair, şiirinin akıcılığına dikkat çekmek ister. Su-servi ilişkisinin 16. yüzyılda daha çok ele alınması; söz konusu yüzyılda diğer yüzyıla göre bahçe kültürünün artıp bitkiler üzerinden daha çok hayaller kurulmasına ve servinin suyu seven bir ağaç olmasına bağlanabilir.

3.3.5. Rüzgâr

Rüzgâr, birçok motifin yer aldığı Divan şiirinde çok geniş bir kullanım alanı bulur. Rüzgâr, Anasır-ı Erbaa'nın dört unsurundan biri olan havayı oluşturur. Doğaya hayat ve canlılık verir. Baharın habercisi, tazeliğin ve güzelliğin taşıyıcısıdır. Çemende akan ırmakları, çiçeklerin yapraklarıyla doldurur. Goncayı açan, bağa misk kokuları getiren, nergisin gözünü açan, lâleyi kırmızıya boyayan ve serviye yeşilliklerle donatan rüzgârdır. Estiği yerleri adeta bir cennet bahçesine çevirir. Rüzgârın bu özelliği, Divan şiirinde 'can vermek' olarak yorumlanır ve 'İsa nefesli' tabir edilerek Hz. İsa'ya telmih yapılır. Çemeni şenlendiren, ona can verip etrafa taze nefes gibi gelen rüzgârdır (Batislam, 2005, s. 4).

Rüzgârın en önemli özelliklerinden biri postacı olmasıdır. Rüzgâr her yere girip çıkar; birçok yerden eser geçer. Sevgilinin mahallesine uğramayı da unutmaz. Bunu bilen âşık, sevgilisinden haber alabilmek için rüzgârla iyi geçinir. Rüzgâr, sevgili ve âşık arasında haber taşır. Rüzgâr sayesinde âşık, sevgilinin ayağının tozuna kavuşur. Sevgiliden gelen bu tozlar âşığa derman olur. Rüzgâr çeşitlerinden biri olan sabânın, estiği yön dolayısıyla Çin, Maçın ve Hıta ülkelerinden geldiği kabul edilir. Güzel kokunun anavatanı olarak bilinen bu ülkelerden geçen sabânın, güzel kokulu olması buna bağlanır. Fakat rüzgârın taşıdığı güzel kokuların asıl kaynağı, sevgilinin saçıdır. Sevgilinin saçını açıp dağıtan sabâ, ondaki misk kokusunu alır; çemene ve âşığa götürür. Çemen misk kokularıyla dolar; âşık ise mest olur. Rüzgâr; sevgiliden âşığa güzel koku ve naz, âşıktan sevgiliye ise özlem ve niyâz taşır (Sefercioğlu, 2001, s. 410; Çavuşoğlu, 2001, s. 273; Batislam, 2005, s. 4; Pala, 2005, s. 381).

Divan şiirinde 'bâd, yel' isimleriyle de geçen rüzgârın en fazla konu edilen çeşitleri, sabâ ve nesîmdir. Yukarıda bahsedilen sabânın özellikleri nesîmde de görülür. İkisi de ılık esen rüzgârlardır; genellikle seher vaktinde eserler ve baharla birlikte

anırlılar. Güzel koku taşıma, sevgili ve âşık arasında haberci olma, çemene tazelik ve can verme gibi özelliklerin tamamı sabâ ile nesîmde görülür. Diğer bir rüzgâr çeşidi olan hazân⁵ yeli ise soğuk esen rüzgârdır. Sert eserek çiçeklere, bahçelere zarar verir. Şiirlerde bu özelliği ve soğuk ile ilişkilendirilir (Batislam, 2005, s. 4; Pala, 2005, s. 357, 383).

Rüzgârın şiirlerde konu edilen bir diğer yönü ise ‘âh’la ilgilidir. Âşığın ‘âh yeli’ beyitlerde sıkça karşımıza çıkar. Aşk acısıyla âşık, o kadar çok âh eder ki; bu âhlar yel olup sevgiliye eser. Sevgilinin saçları âh yeli ile dağılır. Bu âhlar, âşığın gönlünden çıktığı için ateş gibi yakıcıdır; bu yüzden sevgili, âh yelinden sakınır. Âşığın âhının rüzgârı bile sevgilinin ilgisizliğini değiştiremez (Sefercioğlu, 2001, s. 411).

Servi sert rüzgârlara dayanıklı, sonbaharda yapraklarını dökmeyen bir ağaçtır. Soğuk esen hazân yelinden etkilenmezken; ılık ve hafif rüzgârlar olan sabâ ve nesîmin etkisiyle yeşilliğine yeşillik katar. Ne kadar sert eserse essin, servinin yemyeşil yapraklarını dökemeyen rüzgâr, serviye boyun eğer. Hafif rüzgârda servi, yavaşça sallanır. Bu sallanışı, sevgilinin çemendeki salınışına benzetilir. Rüzgârın servi üzerindeki bir başka etkisi, bazen ona bazen de ondan güzel kokular taşımasıdır. Servinin hoş kokan bir ağaç olması, sabâ yelinin ona getirdiği misk kokularına bağlanabilir. Kimi zaman da sabâ, servinin kokusunu çemene yayar (Çavuşoğlu, 2001, s. 273-275).

Rüzgârda salınan servi, sevgiliyi andırır. Servinin sevgiliye benzetiliği beyitlerde, rüzgârın ilgisi servinin üzerindedir. Bağda serviyle dans eden rüzgâr, sevgiliden misk kokuları bekleyen âşığın özlemini giderir. Divan şiirinde rüzgârla alakalı olarak; ‘bâd-ı sabâ, bâd-ı nesîm, bâd-ı âh, âhum yeli (yili), hazân yeli, bâd-ı subh, bâd-ı seher’ vb. tamlamalar kullanılır (Pala, 2005, s. 381-382). Rüzgârın ve rüzgârla ilgili kullanımların, servi motifiyle bir arada olduğu örnek beyitlerden bazılarını açıklamaya çalışacağız:

Çü bâga hil‘ati rengin geyürdi bâd-ı hazân

Çınâra pençe urup servi bî-karâr idelüm (Ahmed-i Dâ’î D., G. 111, b. 4, s. 133)

“Çınara pençe vurup serviye rahatsız edelim; çünkü sonbahar yeli, bahçeye renkli kaftan giydirdi.”

⁵ Divan şiirinde ‘hazân’la ilgili ayrıntılı bilgi ve farklı örnekler için bk. H.Dilek Batislam, “Divan Şiirinde Hazân”, *Diriözler Armağanı, Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*, Hazırlayan (haz.) Yard. Doç. Dr. M. Fatih Köksal ve Ahmet Naci Baykoca, Ankara, 2003b, s. 155-174.

Sonbahar gelir ve her yer sarı renge boyanır. Sonbaharı getiren hazân yeli, bahçeyi baştan başa sarı ve kahverengi tonlarına boyar; adeta bahçenin üstüne solgun bir kaftan giydirir. Sonbaharın doğasında olan bu durum bahçedeki servi ve çınarı etkilemez; çünkü onların yapraklarını sonbahar rüzgârı bile sarartıp dökemez. Çınara pençe geçirir gibi esen rüzgâr, serviyi de rahatsız eder. Sonbahar tasvirinin yapıldığı beyitte servinin hep yeşil kalma özelliğine dikkat çekilir; bu özelliği bozamayan sonbahar rüzgârı, servi hariç bahçenin her köşesini etkiler.

Bâd-ı sabâ boyundan serve haber getirmiş

Ol mu'tedil hevâya cân ile oldu mâyl (Şeyhî D., G. 110, b. 4, s. 206)

“Sabâ yeli (senin) boyundan serviye haber getirmiş; o uygun havaya (servi) canı ile hayran oldu.”

Sevgilinin güzelliğini estiği her yerde anlatan sabâ yeli, bu sefer sevgilinin boyunu serviye anlatır. Boyunun güzelliği ve uzunluğu ile çemende salınan servi, sevgilinin boyunun kendinden kat kat üstün olduğu haberini alınca sevgiliye hayran olur. Şair sevgilinin boyunu övdüğü beyitte, serviyi sevgiliye hayran yaparak sevgilinin boyunun güzelliğine ve üstünlüğüne dikkat çeker. Sevgilinin boyunu serviye anlatan ise sabâ yelidir.

Seyr eder serv bağı bî-ser ü pâ

Ağdı başına çün hevâ-yi sabâ (Ahmed Paşa D., K. 38/I, b. 2, s. 107)

“Servi başsız ve ayakta bahçeyi seyrederek; çünkü sabânın havası başına yükseldi.”

Servi uzun boyuyla ayakta durup bahçeyi seyre dalar. Sabâ yelinin getirdiği canlılıkla havası değişen servi, bahçede ayaklanır. Sabânın güzel ve canlı havasını başının üstüne yükselten servi, kendinden geçer. Beyitte sabâ yelinin bahçeye getirdiği canlılık ve tazelik anlatılır. Bu canlılıktan nasibini alan servi, ayağa kalkar; bahçede gezinmeye başlar.

Rûzigâra ne için baş eğe ol kaddi bülend

Nev-bahâra biliriz serv-i semen nâzlanır (Necâtî Beg D., G. 109, b. 4, s. 199)

“O yüce boylu neden rüzgâra baş eğsin; yasemin kokulu servi ilkbaharda nazlanır, biliriz.”

Yasemin kokulu servi, baharın gelişiyle yavaşça, naz ile çemende salınmaya başlar. Baharı çemene taşıyan rüzgâr, serviye değse de boyunu eğemez. Yüce, uzun boyuyla servi hiçbir rüzgârdan etkilenmez, başını öne eğmez. Bu haliyle servi, âşığa cefâ çektirmekte inatçı olan sevgiliyi hatırlatır. Beyitte servinin özelliklerinden biri olan

şiddetli rüzgârlarda bile eğilmeyen uzun boyuna dikkat çekilir. Servi-rüzgâr ve nazlı salınış arasında tenasüp ilişkisi kurulur.

Birinün serv-i sehî kadd-i ser-efrâzına kul

Birinün ayagina yüzün sürer bâd-ı seher (Cem Sultan D., G. 115, b. 4, s. 106)

“Düz servi, birinin başı dik boyuna kul; seher yeli birinin ayağına yüzünü sürer.”

Âşık sevgiliden biri diye bahseder. Uzun ve düzgün boylu servi, sevgilinin başı dik ve serviyi bile gölgede bırakan boyuna kuldur. Seher yeli ise sevgilinin ayaklarına esip ona yüzünü sürer. Sevgili, servi ve seher yelini güzelliği ile kulu, kölesi yapar. Beyitte biri diye kastedilen sevgilidir. Sevgilinin boyu başı dik olarak nitelenir ve servi ile kıyaslanır. Sevgilinin boyunun güzelliğinin övüldüğü beyitte servi, sevgiliye kul; seher yeli ise sevgilinin ayaklarına yüzünü süren bir köledir.

‘İşk-ı tarîkinde anun kaddi bigi toğrulugum

Sana emânet ki sabâ serv ü çınâra diyesin (Karamanlı Aynî D., G. 375, b. 6, s. 583)

“Onun boyu gibi yolunun aşkında doğruluğum sana emanet sabâ yeli; ki servi ve çınara diyesin.”

Âşık, sevgilinin boyunun doğru olması gibi aşk yolunda doğruluğun peşindedir. Sevgiliye olan aşkıdan şaşmayan âşık, bütün zorluklara rağmen doğruluktan, yani aşkıdan vazgeçmez. Bunu sabâ yeline söyleyen âşık, sabâ yelinin bu haberi sevgiliye götürmesini umut eder. Âşık, doğru oluşunu kanıtlamak için sabâ yelinden servi ve çınara bunu söylemesini ister. Çünkü âşığın sevgisi, servi ve çınarın boyundan bile daha doğrudur. Beyitte sabâ yeli, haber taşıma görevi ile anılır. Âşık bu sefer sevgilinin boyu yerine, kendi aşkının doğruluğunu servi ve çınarın boyuyla kıyaslar.

Kâmet-i ra`nâna karşı âh itdürme bana

Bâd-ı berd irişmesün ol serv-i sîmîn üstine (Mesîhî D., G. 225, b. 4, s. 261)

“Güzel boyuna karşı bana âh ettirme; o gümüşten servi üstüne soğuk rüzgâr erişmesin.”

Âşık, âh rüzgârının soğuk ve şiddetli olup servi boylu sevgiliyi perişan edeceğini bilir ve sevgiliye bunun uyarısını yaparak üstüne âh ettirme der. Âşık çektiği acılara rağmen sevgilinin üzülmelerini istemez. Soğuk rüzgâr olarak kastedilen âşığın âh rüzgârıdır; gümüşten servi tamlaması ise açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır; sevgilinin uzun boyuna ve parlak, beyaz tenine dikkat çekilir.

Ey bâd kıl ahvalimi cânânıma arz

Ser-geşteliğim serv-i hırâmânıma arz (Fuzûlî D., Rubai ‘Rubâ’iyyat’ 39, b. 1, s. 322)

“Ey rüzgâr halimi sevgilime arz et; avâreliğimi ve sersemliğimi salınan servime bildir.”
 Âşığın avare halinin sorumlusu sevgilidir. Bu halini sevgiliye duyuracak olan ise rüzgârdır. Rüzgâr âşık ve sevgili arasında postacıdır. Bu nedenle âşık rüzgârdan, divane durumunu sevgiliye bildirmesini ister. Beyitte âşığın aşkını sevgiliye taşıyan rüzgâr; sevgili ise salınan servidir.

Sabâ ger hâk olursam ben izi tozundan ol servin

Yürü var toprağını cân gözüne tûtiyâ eyle (Usûlî D., G. 118, b. 5, s. 214)

“Sabâ, eğer o servinin izi tozundan toprak olursam; yürü, toprağımı al sevgilinin gözüne sürme yap.”

Âşık, sevgilinin ayağı toprağı olmak için canını vermeye hazırdır. Servi boylu sevgilinin izinin tozu uğruna toprak olan âşık, canını sevgilinin yollarına serer. Âşığın sabâ yelinden isteği ise, toprak olduğunda toprağını alıp sevgilinin gözüne sürme yapmasıdır. Âşık hayattayken kavuşamadığı sevgiliye öldüğünde bu şekilde kavuşmayı hayal eder. Beyitte sabâ, ölünce âşığın toprağını taşıyıp servi boylu sevgilinin gözüne sürme yapar. Servi, açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır.

Âhuma karşı turan mâhun hilâl ebrûları

Servlerdür bâg-ı hüsn içre egilmiş bâddan (Zâtî D., C. 3, G. 1205, b. 6, s. 127)

“Âhıma karşı duran ayın (sevgilinin) hilal kaşları, güzellik bağının içinde rüzgârdan eğilmiş servilerdir.”

Âşık, aya benzettiği sevgilisinin kaşlarını ise âhının etkisiyle eğilen hilale benzetir. Sevgilinin kaşlarının eğriliği, hilal şeklini andırır. Âşık sevgilinin bu halini, güzellik bağındaki servinin rüzgârdan bükülmüş durumuyla ilişkilendirir. Sevgilinin eğilmiş kaşları servi, âşığın âhi ise rüzgâr olur. Beyitte servi-kaş ve âh-rüzgâr arasında teşbih yapılır. Sevgilinin âşığın âhiyle eğilmiş kaşları, rüzgârdan eğilmiş servilere benzetilir.

İncinip âhım yelinden hiç egilmez ol nihâl

Âh kim serv-i revânım olmadı mâ'il bana (Hayâlî D., G. 24, b. 2, s. 97)

“O fidan âhımın yelinden incinip hiç eğilmez; âh ki salınan servim bana (eğilmedi) meyletmedi.”

Sevgilinin boyu fidan gibi ince ve uzundur. İnatçı sevgili, âşık ne kadar âh etse de boyun bükmez ve ona acımaz. Âşık ne yaparsa yapsın sevgili onun aşkına karşılık vermez. Servi gibi salınıp âşığı baştan çıkararak sevgili inadından vazgeçmez, âşığın âhları ona tesir etmez. Salınan servi olarak anılan sevgili beyitte, âşığın âh yelinden nasibini almaz.

Bir haber vir ey sabâ n'oldı gül-istânım benüm

Kimler ile salınur serv-i hırâmanum benüm (Bâkî D., G. 345, b. 1, s. 313)

“Ey sabâ rüzgârı, benim gül bahçem nasıl oldu; benim salınan servim kimlerle gezer, bir haber ver.”

Sabâ rüzgârı, sevgili ile âşık arasında haber taşır. Âşığın divane halini sevgiliye ileten sabâ, sevgiliden de âşığa haberler götürür. Bu nedenle sabâ rüzgârı, âşığın en önemli yardımcısıdır. Âşık, sabâ rüzgârının yolunu gözler ve salınan servi boylu sevgilinin ne durumda olduğunu öğrenmek ister. Gül bahçesinde salınan servi sevgili ne yapar, rakiplere yüz verir mi diye merak eden âşık, sabâ rüzgârından sevgiliyi sorar. Sevgilinin nasıl olduğunu öğrenmek için âşığın tek umudu ve yardımcısı sabâ rüzgârıdır. Beyitte, gül bahçesinde salınan servi diye anılan ise sevgilidir.

Rûzgâr el vermeyüp itmezsen ol servi kinâr

Nev’iyâ dil zevrakın deryâ-yı istignâya sal (Nev’î D., G. 295, b.5, s.407)

“Rüzgâr, el vermeyip o serviyi kıyıya getirmezsene; ey Nev’î gönül kayığımı naz denizine sal.”

Âşığın rüzgârdan isteği, servi boylu sevgiliyi su kenarına getirmesidir. Böylece âşık, sevgiliyi görebilecektir. Rüzgâr yardım etmeyip servi sevgiliyi su kenarına getirmezse; âşık gönlünü bir kayık yapar ve sevgiliyi bulmak için naz denizine salar. Çünkü sevgilinin nazını bilen âşık, onu ancak naz denizinin kıyısında bulacağını düşünür. Beyitte servi, açık istiare yoluyla sevgiliyi karşılar. Sevgiliye kavuşmak için âşık, rüzgârdan yardım ister.

Köki Tûbâ gibi servün yukarı gelmek ister kim

Boyunla bahse turmuş bâd-ı âhum gayretin bilmez (Behiştî D., G. 199, b. 4, s. 336)

“Servinin kökü Tûbâ gibi yukarı gelmek ister ki; âhımın yeli boyunla bahse girmiş, (senin) gayretini bilmez.”

Servi boylu sevgili, Tûbâ ağacı gibi göklere kadar uzanmak ister. Âşık ise sevgilinin hasretiyle âh edip âhının yelini sevgiliye gönderir. Âşığın âh yelinin sevgiliye ulaşması kolay olmaz; çünkü sevgilinin boyu servi ve tûbâ gibi yücedir. Ona ulaşmak zor olsa da âh yeli sevgiliye esmekten vazgeçmez. Böylece sevgilinin boyu ve âh yeli arasında bir rekabet başlar. Âh yeli ne kadar yükseğe çıksa da inatçı sevgili, servi boyunu daha da yükseğe diker. Beyitte âşığın âhının yeli, servi boylu sevgiliye erişmeye çalışır.

Bir tâze serv dikdi Sehî bâg-ı vasfa kim

Görmedi hergiz ancılayın rûzgâr serv (Sehî D., K. 31, b. 43, s. 164)

“Sehî nitelik bağına bir taze servi dikti ki; rüzgâr asla onun gibi bir servi görmedi.”

Âşığın, nitelik bağına diktiği taze servi sevgilidir. Rüzgâr, gezdiği dolaştığı bahçelerde âşığın servisi gibi güzel bir servi göremez. Çünkü âşığın servisi, eşsiz güzellikteki sevgilidir. Sevgilinin boyunun övüldüğü beyitte rüzgâr, dünyayı dolaşır ama sevgilinin boyu gibi güzel boylu bir servi bulamaz.

Gülşende diyün ol serv-i hırâmâna salınsun

Âhum yilüne karşı ko her yana salınsun (Muhibbî D., C. 2, G. 623, b. 1, s. 357)

“O salınan serviye söyleyin gül bahçesinde salınsın; âhımın yeline karşı koyun, her yana salınsın.”

Âşık, sevgiliyi gül bahçesinde salınırken görmek ister. Sevgili, uzun boylu bir servidir ve âşığın âhının yeliyle gül bahçesinde salınır. Âşık, aşk acısıyla âh eder; âhının yelini sevgiliye ulaştırır. Gül bahçesinde bir servi olan sevgili, âh yelinin etkisiyle her yana salınır. Bu salınışlar âşığı daha çok mest eder. Salınan servi tamlamasıyla sevgilinin kastedildiği beyitte sevgili, âşığın âhının yelinin şiddetiyle bahçede salınır.

Karamanlı Nizâmî ve Mihrî Hatun divanlarında rüzgârla ilgili kelimelere rastlanmamakla birlikte, taranan diğer divanlardaki kullanım sıklığı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ'î (bâd 3, sabâ 1, nesîm 1); Ahmed Paşa (bâd 1, yel 1, sabâ 4); Avnî (yel 1); Cemâlî (sabâ 1); Cem Sultan (bâd 2, sabâ 2); Karamanlı Aynî (sabâ 1, yel 1); Mesîhî (bâd 7, sabâ 2, nesîm 1, yel 1, hazân 1); Necâtî (bâd 9, sabâ 9, yel 7, rüzgâr 1, nesim 1, hazân 1); Şeyhî (bâd 1, sabâ 1, yel 2); Bâkî (bâd 2, sabâ 4, nesîm 1, yel 1, rüzgâr 1); Behiştî (bâd 2, sabâ 2); Fuzûlî (bâd 4, yel 1, sabâ 2); Hayâlî (bâd 1, yel 1, rüzgâr 3); Muhibbî (sabâ 1, yel 2); Nev'î (bâd 3, sabâ 1, rüzgâr 4); Sehî (bâd 6, sabâ 3, rüzgâr 2, nesîm 1, yel 3); Usûlî (nesîm 1, sabâ 1, yel 1); Zâtî (bâd 8, sabâ 2, yel 3).

Toplamda 15. yüzyılda 63 ve 16. yüzyılda 67 beyitte geçen, rüzgâr ve rüzgârla ilgili kelimelerin şairlere göre genel dağılımı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ'î 5, Ahmed Paşa 6, Avnî 1, Cemâlî 1, Cem Sultan 4, Karamanlı Aynî 2, Mesîhî 12, Necâtî 28, Şeyhî 4, Bâkî 9, Behiştî 4, Fuzûlî 7, Hayâlî 5, Muhibbî 3, Nev'î 8, Sehî 15, Usûlî 3, Zâtî 13. Genellik âşığın âhi ve haberci özelliği ile beyitlerde ele alınan rüzgâr, servi sevgili ve âşık arasında haber taşır; âşığın âhını alıp sevgiliye ulaştırır. Örnekler bir bütün olarak değerlendirildiğinde; rüzgârın âşık ve sevgili arasında iletişim kurması, en fazla işlenen anlam ilgisidir.

3.3.6. Elif

Elif, Arap alfabesinin ilk ve noktasız harfidir. Düz çizgi halinde olan elif, Divan edebiyatında sevgilinin boyuyla birlikte anılır. Sevgilinin boyunun elifle ilişkilendirilmesi, şekil benzerliği nedeniyledir. Sevgili elif gibi düz, uzun ve ince boyludur. Sevgilinin ince elif boyu, âşığın boyunu büküp lâma çevirir. Elif doğruluğu ile sevgilinin; lâm ise eğriliği ile âşığın boyunu temsil eder. Sevgilinin güzelliği bir kitap olsa âşık o kitapta ilk olarak sevgilinin elif boyunu okur; bu benzetme, elifin alfabenin ilk harfi olmasıyla alakalıdır. Bu nedenle sevgilinin güzellik unsurları içinde boyu, diğerlerinden farklı bir öneme sahiptir (Uzun, 1995, s. 36; Tolasa, 2001, s. 273; Tökel, 2003, s. 86; Pala, 2005, s. 137).

Elifin Divan şiirine yansıyan özelliklerinden biri de âşığın yarasının elife benzetilmesidir. Divan şiirinde sıkça kullanılan ‘elif çekmek’ deyimini, âşığın sinesinde açan yara anlamındadır. Âşık elif çekerek sinesine elif gibi düz yaralar açar. Bu yara sayesinde âşık, her gece ve gün sevgilinin elif gibi düzgün boyunu ve güzel endamını hatırlar (Çavuşoğlu, 2001, s. 198).

Elifin şiirlerde ele alınan tasavvufi boyutu; kendinden sonraki harfle birleşmeyen bir harf olması üzerinden kurulan benzetme ilgisinin, kesrete bulaşmamış ve hür olarak nitelenmesidir. Elif harfi bir rakamını, dolayısıyla vahdeti simgeler. Servi ağacının da boyunun uzunluğunun ve şeklinin doğruluğu ve vahdeti temsil etmesi, beyitlerde elifle bir araya gelmesine neden olur. Servi-elif ilişkisi beyitlerde, hem sevgilinin boyu hem de vahdet anlayışı dolayısıyla kurulur (Sefercioğlu, 2001, s. 219; Kurnaz, 2012, s. 184).

İncelenen beyitlerde, elif ve servinin tasavvufi boyutunu yansıtan örneklere rastlanmaz; fakat servi-elif-boy benzerliğini işleyen beyitler vardır:

Yay mı egri ya kaşun yâ gökdeki şekl-i hilâl

Ok mı togru yâ elif yâ serv-i reftârün senün (Ahmed-i Dâî D., G. 28, b. 3, s. 79)

“Yay mı eğri yoksa kaşın mı ya da gökteki hilal şekli mi; ok mu doğru yoksa elif mi ya da senin salınan servin mi.”

Sevgilinin, âşığın gönlünü avlayan güzellik unsurlarından biri olan kaşı yay ve hilal gibi eğridir. Bu nedenle âşık, yay mı hilal mi yoksa sevgilinin kaşı mı daha eğri karar veremez. Sevgilinin boyunun doğru ve düz oluşunu ise elif ve okla karşılaştıran âşık, sevgiliyi salınan bir serviye benzetir. Ok ve elif gibi düz ve doğru boylu olan sevgili, boyunun doğruluğunu aynı zamanda serviden alır. Servi gibi doğru boylu olup hoş

salınan sevgilinin yanında elif ve ok eğri kalır. Beyitte sevgilinin boyunun doğru oluşu elif ve servi ile benzetme ilgisi içinde verilir.

Ey boyu servim elif gibi yolunda doğruyam

Râ kaşınla dal zülfün etmesinler beni red (Necâtî Beg D., G. 49, b. 3, s. 172)

“Ey boyu servim, senin yolunda elif gibi doğruyum; râ kaşınla dal saçın beni reddetmesin.”

Servi boylu sevgiliye olan sadakatinde âşık, elif harfi gibi hem şekil olarak hem de manen doğrudur. Âşık hiçbir zaman aşk yolundan şaşmaz. Sevgilinin onu reddetmesi ise âşık için hayal kırıklığıdır. Râ harfi gibi eğri kaşı ve dal harfinin kıvrımlı şeklini alan sevgilinin saçı, âşığa korku salar. Çünkü sevgilinin kaşı ve saçı bir araya gelince ‘red’ kelimesini yazar.

Tîğ-i ‘ışk ile şu kim çekdi elifler sîneye

Bu cihân bâğında ol serv-i hırâmân istemez (Zâtî D., C. 2, G. 567, b. 6, s. 71)

“Göğsüne aşk kılıcıyla elifler çeken (kimse); bu dünya bağında o salınan serviyi istemez.”

Sevgilinin yüce boyunun hasretiyle âşık, göğsüne aşk kılıcıyla elifler çeker; yaralar açar. Sevgilinin düzgün boyu gibi uzun elifleri âşık göğsünde yara olarak taşır. Dünya bahçelerindeki bütün serviler âşık için salınsa da âşığın gözü göğsüne elif çektiren sevgiliden başkasını görmez. Beyitte elif ve servi boy itibariyle karşılaştırılır. Âşığın göğsüne elif çektiren, sevgilinin boyunun hasretidir; fakat servi bile o boyun güzelliğine yetişemez.

Sînem üzre görünen yer yer elifler sanmanız

Sâye-i kaddi o servin düştü ben hâk üstüne (Hayâlî D., G. 474, b. 2, s. 254)

“Göğsümün üstünde yer yer görünenleri elifler sanmayın; ben toprağın üstüne o servinin boyunun gölgesi düştü.”

Âşık aşk yolunda toprak olur ve servi boylu sevgilinin gölgesi üstüne düşsün diye dua eder. Servi sevgilinin gölgesi, toprak olan âşığın üstüne düştüğünde; gölgeyi görenler servinin boyunu, âşığın göğsündeki eliflere benzetirler. Beyitte servinin gölgesini, âşığın göğsüne saplanmış eliflere benzeten şair; servi-elif ve boy-yara ilgisi kurar. Elif hem âşığın göğsündeki yaralara gönderme yapmak hem de sevgilinin boyunun doğruluğuna dikkat çekmek için kullanılır.

Hasret-i kaddün ile kanlu elifler çeksem

Sîrede her biri bir serv-i gül-endâm olsa (Bâkî D., G. 460, b. 4, s. 385)⁶

“Boyunun hasreti ile (sineme) kanlı elifler çeksem; her biri sinemde birer gül endamlı servi olsa.”

Sevgiliden ayrı düşen âşık, sevgilinin boyuna duyduğu hasretle göğsüne kanlı elifler çeker. Göğsünde, elif çekip açtığı yaraları âşık, gül gibi ince ve uzun boylu servilere benzetir. Sevgilinin boyuna hasret olduğu için, göğsündeki servilerin uzun boylarıyla kendini avutur. Beyitte servi boyu nedeniyle sevgiliyle ilişkilidir. Kanlı elifler ise gül gibi düzgün boylu servilere benzetilir.

Kadd-i mevzûnın elifdür didiler kaşını med

‘Ömr-i sermeddür hele ben bildüğüm ol serv-i nâz (Nev’î D., Mukatta’lar 32, b. 2, s. 578)

“Onun düzgün boyuna elif, kaşına med dediler; bu yüzden benim bildiğim o naz servisinin ömrü uzundur.”

Sevgilinin boyu elif gibi ince ve düzgün; kaşı ise med gibi eğridir. Elif ve med birlikte sonsuzluğu ifade ederler. Sevgilinin boyu ve kaşının sonsuzluk anlamını vermesi, onun uzun ömrüne işarettir. Açık istiare yoluyla naz servisi diye seslenilen sevgilinin beyitte, uzun ömrüne dikkat çekilir.

Sînemi dağ eyleyüb çekdim ana yir yir elif

Sanki bir dağ içre bitmiş serv ü lâlê muhtelif (Muhibbî D., C. 2, G. 313, b. 1, s. 202)

“Sanki bir bağ içinde servi ve lale bitmiş (gibi); sinemi dağlarla doldurup yer yer elif çektim.”

Âşık çektiği acılarla göğsünde yaralar biriktirir; âşığın göğsündeki elifler de aşk yaralarıdır. Âşık gam dolu göğsünün yaralarını servi ve lale ile ilişkilendirir. Göğsünü bir bağ gibi düşünen âşık yaralarını (dağ) laleye, elifi ise serviye benzetir. Beyitte şekil itibariyle âşığın göğsündeki elifler ve servi arasında teşbih ilişkisi kurulur.

Ahmed Paşa, Avnî, Cemâlî, Cem Sultan, Karamanlı Aynî, Mesîhî, Mihrî Hatun, Şeyhî, Fuzûlî ve Sehî divanlarında bulunmayan elifin diğer divanlardaki kullanım sıklığı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ’î 2; Karamanlı Nizâmî 1; Necâtî 11; Bâkî 4; Behiştî 1; Hayâlî 9; Muhibbî 8; Nev’î 3; Usûlî 1; Zâtî 10. İncelenen örnekler genel olarak değerlendirildiğinde; elifin hem âşık hem de sevgiliyle ilişkili olarak beyitlere konu edildiği görülür. Kimi örnekte elif, âşığın göğsüne çektiği bir yaradır; kiminde ise

⁶ Konuyla ilgili farklı örnekler için bk. Saadet Karaköse, “Bir Elif Çekmek: Klasik Edebiyatımızda Elif”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 2/1, 2013, s. 199-228.

sevgilinin uzun boyudur. İki benzetmeye de konu olan elif, 15. yüzyılda 14 ve 16 yüzyılda 36 beyitte geçer.

3.3.7. Diğerleri (Gelin/Minare/Darağacı/Sürahi)

Divan şiirinde tabiatın baharla birlikte canlanması ve sevgilinin süslü oluşu, yeni gelin üzerine kurulan hayal ve mecazlarla ele alınır. Kültürümüzde önemli bir yere sahip olan gelin olmak tabiri, çeşitli benzetmelere konu olur. Yeni gelin süslü ve gençtir. Bu haliyle güzelliğin ve tazeliğin simgesidir. Divan şiirinde, düğün yeri gibi tasvir edilen eğlence ve coşku dolu bezm meclisinin süslü ve güzel gelini sevgilidir (Sefercioğlu, 1999, s. 84).

Bahar tasvirlerinde bir şölen yerine dönen çemende servi; ihtişamlı boyu, hiç solmayan yapraklarıyla, yani en süslü haliyle yeni gelin gibi süzülür. Servinin ayaklarına yapışan çiçekler ve yapraklar gelinin başından dökülen saçığı andırır (Sefercioğlu, 1999, s. 84). Baharda canlanan çemen, bütün güzellikleriyle düğün yerini; servi ise uzun boyu ve süslü duruşuyla gelini hatırlatır:

Anberine olmak için nev-arûs-ı hüsnüne

Serv-i nâz üstünde bitmiş kâkülün vardır senin (Ahmed Paşa D., G. 161, b. 3, s. 195)

“Güzelliğinin yeni gelinine anber kokusu olmak için; naz servisi üstünde senin kâkülün vardır.”

Sevgili, yeni gelin gibi güzel süslüdür. O süslü haline yakışan ise anber kokulu kâkülüdür. Boyu uzun ve ince olan sevgili, naz servisi gibi düzgün boyuyla salınır. Nazlı oluşu hem servi gibi salınışından hem de yeni gelin olmasından dolayıdır. Yeni gelin güzelliğindeki sevgilinin gönül alıcı, anber kokulu saçları servi boyunun üstüne dökülür. Beyitte sevgili yerine açık istiare yoluyla servi kullanılır. Servi sevgilinin güzelliği, yeni geline benzetilir.

Çün nev-arûs-ı gülşen-i bağ-i zamânedir

Yükün yukarı yıgar ise vechi var serv (Hayâlî D., K. 11, b. 8, s. 43)

“Servi, yükünü yukarı yıgar ise yeri var; çünkü zaman bağının gül bahçesinin yeni gelini(dir).”

Zaman gül bahçesi zamanı, yani bahardır. Servi ise gül bahçesinin yeni gelinidir; yeni gelinler gibi başını süsler. Servinin yükünü yukarı yığması, başını gelin gibi süslemesiyle ilgilidir. Yeşilliğini hiç bozmayan servi, baharla birlikte daha da canlanır

ve gül bahçesinde yeni gelin gibi süzölmeye başlar. Beyitte servinin, baharla birlikte canlanması ve yeni gelin gibi süslenip yeşillere bürünmesi anlatılır.

‘Arûs-ı hüsnüne hacet degül ey serv meşşâta

Baş egme şâneye zülfün ucundan zîr-dest olma (Nev’î D., G. 411, b.2, s.474)

“Ey servi güzelliğinin gelinine süslenmek gerekmez; saçının ucundan tarağa baş eğme, aşağı olma.”

Servi sevgilinin süslenmeye ihtiyacı yoktur. Çünkü o gelin gibi genç ve her haliyle güzeldir. Sevgilinin güzelliği kimseye baş eğmez. Bu nedenle sevgili, saçının ucuna değen tarağa bile baş eğmez. Başını eğip aşağıyı gözetmeyen sevgili, her zaman servi gibi başını yukarı diker. Beyitte sevgilinin güzelliği övölür. Açık istiare yoluyla servi, beyitte sevgiliyi karşılar; servi sevgilinin güzelliği ise geline benzetilir.

Ahmed Paşa’nın iki Nev’î ve Hayâlî’nin birer beyitte konu ettiğı yeni gelin, kaside örneğinde baharın getirdiğı tazelikle ilişkilendirilmiştir. Diğer örneklerde ise servi ve gelin, sevgilinin güzelliğini öne çıkarıp onun süslü tabiatını anlatmak için bir arada kullanılır. Taranan divanlarda konu ile ilgili başka bir örneğe rastlanmamıştır.

Orta Asya ile İran’daki haberleşme ve Suriye’deki gözetleme kulelerinin, Akdeniz ölkelerindeki deniz fenerlerinin minarelerin kökenini oluşturduğu düşünölür. Camilerin en karakteristik unsuru olan minareyi, camiye ilk ekleyen kişi ise Emevî Halifesi I. Muâviye’nin Mısır valisi Mesleme b. Muhalled’dır (Gündüz, 2005, s. 98). Eski zamanlarda minarelerin yapıları, değişik bölge ve költürlere göre farklılık göstermiş ve genellikle taş, tuğla ve ahşaptan yapılmıştır. Gövdeleri yuvarlak veya dört köşe olan minareler; ana hatlarıyla kürsü, pabuç, gövde, şerefe, petek, külah, ve alem bölümlerinden meydana gelir. Minare, İslam dünyasında farklı özellikler kazanır ve zamanla dinî mimarinin en önemli unsurlarından biri olur. Minare mimarisi Osmanlı döneminde, 16. ve 17. yüzyıllarda en gelişmiş seviyeye ulaşır. Klasik dönem minareleri, özellikle Mimar Sinan zamanında daha olgun ve ince bir görünüme sahip olur. 18. yüzyıldan itibaren ise Osmanlı minaresi, Batı’dan gelen barok etkisiyle boyut ve biçim açısından değişir; çok ince ve yüksek minareler inşa edilmeye başlanır (Gündüz, 2005, s. 98, 100).

Servi ağacının boyunun ince ve uzun olma özelliğı, minareyle benzerlik ilgisi kurularak Divan şiirine konu edilir. Kimi zaman ince ve uzun minareler, Divan şairlerine serviyi kimi zaman ise sevgiliyi hatırlatır. Genel olarak servi-minare arasında, sevgilinin boyuna ilişkin mecaz ve benzetmeler kurulur; bu benzetmelere verilebilecek birkaç örnek ise şunlardır:

Gülşen münevver oldı serâser Medine-vâr

Kumrular anda mukrî olurlar menâr serv (Necâtî D., K. 21, b. 9, s. 102)

“Gül bahçesi baştan başa Medine gibi nurla doldu; servi minare oldu, kumrular onda Kur’an okurlar.”

Beyitte gül bahçesi Medine’ye benzetilir. Medine gibi kutsal olan gül bahçesinde serviler minare olur; kumrular ise o servi minarelerin üzerinde Kur’an okur. Kumrunun servi ağacına konması ile minarede Kur’an okunması arasında teşbih ilgisi kurulan beyitte, servi şekil itibariyle minareye benzetilmiştir.

Temâşâ eylesen her bir minâre

Dönüpdür serv-kâmet bir nigâra (Mesîhî D., Şehrengiz, b. 62, s. 94)

“Baksan, seyretsen, her bir minare servi boylu bir sevgiliye döner”

Sevgiliye kavuşma arzusu ve onun hayalini hiçbir zaman gönlünden çıkarmayan âşık; gezdiği, gördüğü her bir minareyi, servi boylu sevgili zanneder. Âşığın gözü, her minareyi servi boylu sevgili olarak görmeye başlar. Beyitte sevgilinin boyunun güzelliği serviye; uzun minareler ise yine boy nedeniyle serviye benzetilir.

‘Âşıklarun namâzın kılmagıçün salâya

Her serv-i ser-firâzun kaddi minârelerdür (Behiştî D., G. 99, b. 3, s. 282)

“Âşıkların namazını sala verip kılmak için her başı yukarda servilerin boyu minareleridir.”

Âşıklar servi boylu güzellerin uğruna canlarını verirler. Aşkları için ölümü göze alan âşıkların servi boylular için yapamayacakları şey yoktur. Âşıkların aşk acısıyla ölmesine sebep olan servilerin her biri ise namazın kılınacağı yerde minare olur. Cenaze namazı için salanın verildiği minareler, servilerdir. Beyitte açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılan servi, aynı zamanda boyu itibariyle minareye benzetilir.

Çalışmada taranan divanlarda Mesîhî, Necâtî, Behiştî, Hayâlî, Nev’î ve Sehî servi motifi ile birlikte minareyi birlikte yer verirlerken, diğer şairlerde bu başlıkla ilgili örnek bulunmaz. Örnek beyitlerin kullanım sıklığı ise şu şekildedir: Mesîhî 1, Necâtî 1, Behiştî 2, Hayâlî 1, Nev’î 1, Sehî 1. Behiştî’nin gazelinden alınan beyit örneğinde servi adıyla anılan sevgilinin boyu, minareye benzetilir. Servi ve minare arasındaki anlam ilgisi boy aracılığıyla kurulur. Diğer servi-boy-minare arasında bağlantı kurulan beyitte, şair minarelerin servi sevgilinin boyu gibi uzun olduğundan bahseder.

Divan şiirinde, tutsak ediciliği ve öldürücü özelliği nedeniyle sevgilinin saçları darağacına benzetilir. Sevgili, âşığı darağacında asarak cezalandırır (Pala, 2005, s. 105).

Başlıkla ilgili çalışmanın tek örneği olan aşağıdaki beyitte, servi ve darağacı arasında benzetme ilgisi kurulur:

Zülf ü kadin gamından eger kendimi asam

Sünbül den eyleyen resenim ola dâr serv (Hayâlî D., K. 11, b. 7, s. 43)

“Saçının ve boyunun gamından eğer kendimi asarsam; halatım sünbül den, darağacım da servi olsun.”

Beyitte saç ile sünbül ve halat, boyla ise servi ve darağacı arasında teşbih yapılır. Âşık kederinden kendini öldürmek istediği sevgilinin sünbül saçlarından halat, servi boyundan ise darağacı ister. Sünbül halatla kendini darağacı olan servide asar.

Hayâlî’ye ait olan bu beyitte, özgün bir hayale konu edilerek uzun ve düz boyu nedeniyle servi darağacına benzetilir.

Servinin incelenen örnekler doğrultusunda tek bir nesne ile ilişkili olarak beyitlerde yer aldığı görülür. İnce ve uzun bir nesne olan sürâhi, söz konusu örnek beyitlerde servi için benzetilen olur. Bahar ve bahçe tasviri yapılırken servinin sürâhiye benzetilmesi, çalışmadaki özgün örneklerden bir tanesidir.

Sanasın çînî surâhidür çemende servler

Al güller kâsesi pür şerbet-i reyhânîdür (Sehî Bey D., K. 19, b. 16, s. 120)

“Sanarsın ki çemende serviler çiniden sürahidir; kırmızı güllerin kasesi, reyhan gibi şerbet doludur.”

Şekli, inceliği ve zarıflığıyla serviler çini sürahiye benzetilmiştir. Kırmızı güller ise şekil itibarıyla içleri reyhan şerbeti dolu kaseye benzetilir. Sürahi, kase ve şerbet üçlüsü; bir sevinci, bahar coşkusu ifade eder. Baharın coşkusu çini sürahiden serviler ve kırmızı güller çemene yayar. Beyitte servi, gül ve reyhan aracılığıyla bahar ve çemen tasviri yapılır. Beyit, servinin çini sürahiye benzetilmesi ile farklı bir örnektir.

Serv-i surâhî itmez idi secde gâlibâ

Bu gice Kadr gicesi olmasa ey nigâr (Zâtî D., C. 1, G. 452, b. 2, s. 452)

“Ey sevgili, bu gece Kadir gecesi olmasaydı; sürahi (gibi olan) servi galiba (sana) secde etmezdi.”

Şekil olarak sürahiye benzetilen servi, sevgilinin uzun ve güzel boyuna erişemez. Sürahi serviye sevgilinin boyu önünde eğilmek ve ona secde etmek düşer. Boyu asla eğilip bükülmeyen servinin sevgiliye secde edişini âşık Kadir gecesine bağlar. Aslında sürahi gibi düzgün boylu servi Kadir gecesi olduğu için secde etmektedir. Beyitte ‘serv-i surâhî’ tamlamasıyla teşbih sanatı yapılır. Servinin sevgiliye secde edişi ve Kadir gecesi arasında ise hüsn-i talil sanatı vardır.

İncelediğimiz divanlar içinde servi-sürahi benzetmesini 15. yüzyıldan Necâfî ve 16. yüzyıldan Hayâlî, Sehî, Zâtî dışındaki şairler kullanmaz. Adı geçen şairler ise sürahiye, servi ile birlikte sadece birer beyitte benzetme ilgisi içinde yer verirler.

3.4. Servinin Tabiattaki Yeri İle İlgili Benzetmeler

Geçmişten günümüze bitkiler ve hayvanlar, pek çok alanda yer alır; birçok çalışmaya, esere, araştırmaya konu olur. İç içe yaşadığımız doğanın en çok konu edildiği alanlardan biri de edebiyattır. İlk çağlardan bu yana, hayatın içinde her zaman ayrı bir öneme sahip olan tabiat⁷, farklı özellikleriyle Türk edebiyatında işlenir. Servi de tabiatın bir parçası olarak şiirlerde yerini alır.

İncelenen divanlarda, servi motifinin birlikte kullanıldığı bitkiler ve hayvanlar tespit edilmeye çalışıldı. Bunların serviyile kurulan anlam ilişkileri, örnekler üzerinden değerlendirildi.

3.4.1. Bitkiler

Türk kültüründe, birçok alanın şekillenmesinde olduğu gibi bitki motifinin seyrinde de yerleşik hayata geçiş belirleyici olur. Göçebelikten yerleşik hayata kadar, bitkilerle iç içe yaşayıp onların çeşitli özelliklerini keşfetmek, bitkilerin edebiyat, sanat vb. alanlardaki gelişimini etkiler. Türklerin yüzyıllar boyunca karşılaşmış tanıştıkları dinler, geliştirdikleri gelenek-görenekler ve yerleşik hayatın etkileri Türk kültürünü oluşturan unsurlar arasındadır. Bu kültür, kendi içinde bitkilere yönelik bir bakış açısı ve motif sistemi geliştirir. Bunlardan bazıları; kimi ağaçların kutsal sayılması, bazı çiçeklerin, otların şifalı olduğu inancı, edebiyat ve sanatta çiçeklere, ağaçlara yüklenen sembolik anlamlardır (Çetindağ, 2002, s. 174-175).

Bitkiler; Osmanlı döneminde süsleme sanatlarında, kitap ciltlerinde, tuğralarda, halı dokumada, mimarîde ve bahçe düzenlemelerinde önemli bir yere sahiptir. Yerleşik hayatla birlikte gelişen bitki motifinin, sanat eserlerine ve yaşama yansımada en çok kendini gösterdiği zaman Osmanlı dönemidir. Birçok çiçek ve bitkinin kitap ciltlerine işlenmesi, halılara dokunması, mimarî eserlerde yer alması bu gelişimin göstergesidir. Bu dönemin vazgeçilmez bitki motiflerinden biri de servi olmuştur. Servi ağacı, 15.

⁷ Tabiatın Divan şiirindeki yeri ile ilgili beyit örnekleri için bk. Ali Nihat Tarhan, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 170, 172.

yüzyılda Kula halılarında ve 17. yüzyılda Osmanlı tuğrası üzerinde görülür (Çetindağ, 2002, s. 176).

Bahçeler, bozkır kültüründen ayrı düşünülemezken Türklerde, her dönemde önemini korur. Türklerin İslam dinini benimsemeleriyle birlikte, bu yeni din anlayışı bahçe kültüründe de etkili olur. Osmanlı'ya gelindiğinde bahçe düzenlemeleri aynı özenle devam eder. Osmanlı bahçelerinde türlü türlü çiçekler, ağaçlar yer alır. Osmanlı şairlerine ilham kaynağı olan bu bahçeler, tüm nebatlarıyla Divan şiirine yansır. Bu dönemde birçok alanda motif olarak kullanılan çiçeklerden gül, 18. yüzyıla kadar en çok işlenen ve en önemli çiçek unvanını taşır. 18. yüzyıldan sonra güle lale katılır. Ağaçlardan ise servi ve çınar, her zaman önemlerini koruyup en değerli ağaçlar olarak anılırlar (Çetindağ, 2002, s. 177-178).

Klasik şiirde doğa, mecazlar ve benzetmeler içinde gezinir. Çiçekler, ağaçlar ve hayvanlar gerçek anlamlarının yanı sıra birer mazmun olarak şiirlerde işlenir. Bahar, tabiat ve bitkiler; alegorik ve sembolik olarak farklı anlam ilişkileri içinde, şairlerin hayal dünyalarını ve onların tabiata bakışını yansıtır (Karahan, 1980, s. 58).

Divan şiirinde, özellikle gazel ve kasidelerin nesip bölümünde hemen her beyitte çiçeklerden, ağaçlardan ve bahçelerden bahsedilir. Beyitlerdeki benzetme ve mecazlarda, bitki motiflerinin hakimiyeti görülür. Çoğu zaman güzelliğin, güzellik unsurlarının ve baharın tasviri bitkilerle yapılır. Bu unsurların övgüsünde, Divan şairleri yine bitkilerden yararlanır. Divan şiirinde en çok görülen bitkilerin başlıcaları; servi, çınar, sanavber, ar'ar, söğüt, gül, lale, nergis, menekşe, sümbül, sūsen, yasemin, erguvandır. Divan şairlerinin amacı, şiirlerinde ideal olan güzelliği anlatmaktır. Bu hedeflerinde en büyük yardımcılar şüphesiz ki bitkilerdir. Divan şairi için tabiat; hünerini, şairlik yeteneğini gösterebileceği bir alandır. Şairler doğa tasvirlerinde, bitki motiflerini ele alan bir zemin oluşturup sanatlarında üstünlük göstermeye çalışırlar. Şiirlerde sanat zemini oluşturmak için bahar, bahçe tasvirleri ve dolayısıyla bitkiler önemlidir. Bitkiler renkleri, şekilleri, kokuları kimi zaman ise tasavvufi yönleriyle Divan şiirine yansır (Karahan, 1980, s. 57; Levend, 1984, s. 567; Çetindağ, 2002, s. 179).

Servinin tabiatla olan ilişkisine yer veren beyitlerdeki, serviyle kurulan tamlamalardan bazıları şunlardır: Serv-i bûstân/bostân, serv-i çemen, serv-i dâl, serv-i gonce-leb, serv-i gül, serv-i gül-endâm, serv-i gülgûn-pûş, serv-i gül-ruh, serv-i gül-ruhsâr, serv-i gülsitân/gülistân, serv-i gülşen, serv-i gülzâr, serv-i lâle-had, serv-i lâle-ruh, serv-i lâle-ruhsâr, serv-i nârven, serv-i sanavber, serv-i semen, serv-i semen-ber,

serv-i semen-endâm, serv-i bâg, serv-i nahlistân, gusn-ı serv. Bu tamlamalar kimi zaman bahar tasvirini karşılarken kimi zaman ise sevgilinin güzelliklerini anlatır.

3.4.1.1. Çiçekler ve Çemen

3.4.1.1.1. Gül

Çiçekler içinde en güzel ve en ünlü olanı güldür. Gül, çiçeklerin sultanı ve baharın habercisidir. Gülün açtığı bahçeden güzellik eksik olmaz. O, güzelliğin ta kendisidir. Rengi, kokusu, dalları ile gül; bahçelerin hep en nadide köşelerinde yerini alır ve hiçbir zaman ününü kaybetmez. Etrafına böylesine hoşluklar veren ve ona bakanlarda hayranlık uyandıran bir çiçeğin, Divan şairleri üzerinde etki bırakmaması mümkün olamaz. Bu nedenle Divan şiirinde en çok sözü edilen çiçek, güldür (Kurnaz, 1996, s. 220; Pala, 2005, s. 171).

Divan şiirinde gülün, en çok konu edilen çiçeklerden biri olmasının en önemli ve belirgin sebebi; sevgilinin sembolü olmasıdır. Sevgilinin güzellik unsurlarının gül merkezli anlatılması, Divan şiirinde gül motifini ortaya çıkarır. Gül; rengi, kokusu ve şekli nedeniyle birçok şair tarafından şiirlerde benzetme unsuru olarak ele alınır. Bunların en önemlisi, sevgilinin yanağıdır. Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan yanağı, renk ve koku bakımından güle benzer. Sevgili, gül yanaklıdır. Hatta sevgilinin yanağı daha al ve daha güzel kokuludur; onun yanağını gören gül, solar. Sevgilinin boyu ise gül fidanı gibi ince, narin ve zariftir. Sevgilinin yanağını ve boyunu tarif etmek için gül, vazgeçilmez bir motiftir. Gül ve sevgilinin güzellik yönünden kıyaslandığı da olur; sevgili her zaman gülden üstündür. Gülün alını solduran sevgilinin güzel yüzü, fidanını büken ise sevgilinin yüce boyudur. Gülün açılmış hali ise kulağa benzetilir; böylece gül, sabâ yelinden gelen haberleri dinler. Gül, Divan şiirinde sadece sevgili için benzetilen olmamıştır. Âşık için de şiirlerde ‘gül-i ra’nâ’ tamlaması kullanılır. Gül-i ra’nâ içi kırmızı, dışı sarı olan güldür. Bu nedenle âşığın kanayan içini, acılardan ve çektiği eziyetlerden dolayı sararan bedenini ifade eder (Kurnaz, 1996, s. 220; Zavotçu, 2002, s. 896; Bayram, 2007a, s. 211; Yazar, 2009, s. 2371-2372).

Gonca, gülün açılmamış halidir. Gonca halindeki gülle ilgili şiirlerde; uykuya dalmış, sır saklıyor, yüzünü örtmüş gibi benzetmeler yapılır. Gonca, sır saklayandır; açılıp gül olduğunda ise sırları dışarı dökülür. Goncayı açan sabâ rüzgârıdır. Kapalı olduğu ve sır sakladığı için gonca, sevgilinin ağzına benzetilir. Sevgili, gonca ağızlıdır.

Onun ağzından âşığı mutlu edecek tek söz çıkmaz. Gonca aynı zamanda tazeliğin, el değmemişliğin ve saflığın simgesidir (Kurnaz, 1996, s. 220).

Divan şiirinde gül denince, akla bülbül gelir. Gül ile bülbülün aşk hikayesi, Divan şiirinde en önemli mesnevi konuları arasındadır. Gül-bülbül konulu ilk eser Mevlânâ'nın küçük mesnevisidir; bununla birlikte Gül ve Bülbül mesnevileri, 16. yüzyılda artış gösterir. O dönemde yazılan mesneviler içinde en güzeli, Kara Fazlî'nin Gül ü Bülbül mesnevisi sayılır (Zavotçu, 2002, s. 898). Bülbül, güle âşıktır. Onu bulmak için gül bahçesine doğru havalanır. Oraya vardığında gül bahçesinin fertleri tarafından isteksizce karşılanır. Fakat bülbül, bu hoş olmayan karşılamayı önemsemez ve gözleriyle gülü arar. Bahçenin kıskanç çiçekleri bülbüle, onu kovarcasına bakışlar atarken; gülün koruyucusu ise servidir. Bülbül, gül bahçesini aşk dolu nağmeleriyle inletmeye başlar. Gül, bülbülü duyar; bülbül, gülü görür. Ama gülün kalbini kazanmak kolay değildir. Böylece gülün naz ve cefaları, bülbülün ise aşk acısı ve niyazları ile hikaye başlar. Gül nazdan, bülbül ise niyazdan vazgeçmez (Özkan, 1996, s. 222; Ayvazoğlu, 2002, s. 861; Ayvazoğlu, 2013, s. 100-101).

Gülün kırmızı rengini alışı, bülbülle ilgili bir inanişe bağlanır. Gül aslında kırmızı değildir. Gülün aşkıyla yanıp tutuşan bülbül, bir gün dayanamaz ve her şeyi göze alıp gülün yanına uçar. Gülün dalına konan bülbülün göğsüne gülün dikenleri batar ve bülbülün göğsünden akan kan, gül fidanının dibine dökülür. Kökünden damarlarına yayılan bülbülün kanı, güle kırmızı rengini verir (Ayvazoğlu, 2002, s. 858).

Gül bahçeleri, Divan şiirinde önemli bir yere sahiptir. Baharın bütün güzelliklerini sergilediği yer bu bahçelerdir. Bahardan haber getiren, gülün yapraklarını sayfa sayfa kitap gibi açan sabâ yeli, gül bahçesinde eser. Baharın sevinci, canlılığı gül bahçesinin tüm çiçek ve ağaçlarına yansır. Böylece bir cümbüş başlar. Divan şiirinde, âşığın içinin aşkla dolduğu zaman bahar vakti; sevgilisini ve mutluluğu aradığı yer ise gül bahçesidir. Bahar mevsiminin, gül mevsimi ve gül vakti gibi tabirlerle anılması da şiirlerde güle verilen değer göstergesidir (Turan, Akgül, Çetin, 2013, s. 88-90).

Gülün Divan şairleri tarafından en çok tercih edilen çiçek olması ve şiirlerde önemle yer almasının bir sebebi de Hz. Peygamber'e benzetilmesidir. Gülün, kokusunu Hz. Muhammed'den aldığına inanılır; gül koklamak, sevaptır. Misafirlere ya da mevlidlerde gül suyu ikram etmek, etrafa gül suyu serpmek gibi adetler bu inanç doğrultusunda gelişmiştir. Gül, tasavvufî anlamda ise ilahi güzelliğin sembolüdür; Hz. Muhammed'i temsil eder. Gülün açılmamış hali vahdetin, açılmış gül ise kesretin

simgesidir. Gül ve servinin tasavvufî anlamları ile işlendiği beyitlerde; gül kesret, servi ise vahdettir (Kurnaz, 1996, s. 221; Dinç, 2013, s. 44).

İncelenen beyitlerde gül, servi ile çeşitli anlam ilişkileri içinde karşımıza çıkar. Bu anlamlar, gülün Divan şiirindeki özellikleri ile serviyi bir araya getirir. Birçok beyitte, sevgilinin yüzü gül, boyu servidir. Kimi zaman servi gülden üstün tutulurken kimi zaman ise sevgili, hem gülden hem de serviden üstündür. Gül, sevgilinin yüzünün kırmızılığına; servi, boyunun uzunluğuna yetişemez. Sevgilinin al yüzünü gören gül solar, uzun boyunu gören servi onun önünde baş eğer. Gül, nazlıdır; servinin nazlı salınışıyla adeta yarışır. Sevgilinin nazlarına ve âşığa çektirdiği aşk acısına ise her ikisinin de yetişmesi mümkün değildir. Bülbülün güle kavuşma arzusu ile şakıdığı gül bahçesinde, servinin gülün koruyucusu olması da gül-servi ilişkilerinden biridir. Kimi zaman ise servi, bülbüle yardım eder; onu dallarına alıp aşk nağmelerini okumasına izin verir (Ayvazoğlu, 2002, s. 862). Gülün açılması bir neşe ve sevinç belirtisidir. Seher vakti sabâ yeliyle gül açılınca bahar gelir, eğlence başlar. Baharın gelişi, serviyi çemende yürütür; çemenin iki incisi, servi ve gül parlar. Gülün ömrü servinin aksine kısadır. Güzel ve çekici olmasına rağmen çok çabuk solar. Gül de servi gibi suyu çok sever. Kökleri su içinde olursa daha güzel yetişir. Bu nedenle güller, su kenarlarını servi ile paylaşır; su kenarlarında bulunurlar (Pala, 2005, s. 172).

Gül ile bülbülün aşkları dillere destandır. Çoğu beyitte bülbülün güle aşkı anlatılırken kumrunun da serviyeye olan aşkı ele alınır. Gül, bülbülün; kumru, servinin sevgilisidir. Servi ve gül, uzun ve güzel dallarıyla bülbülü, kumruyu, fahteyi mest ederler. Bu kuşlar için o dallar, yuvadır; can yuvasıdır, aşk meclisidir. Bülbül, kendini gülden ayrı düşünemez. Gülün dallarından ötmek onun için vazgeçilmezdir, hayat vericidir. Gülün dikenleri bağrını delse de bülbül, gül dalında ötmekten asla vazgeçmez. Bülbül için gül ne ise kumru (fahte) için de servi odur. Kumrunun serviyeye konmasının en önemli nedeni, onun uzun boyuna âşık olmasıdır. Servinin nazlı salınışları, kumrunun ötüşleri ile ahenk tutar, dans eder (Pala, 2005, s. 172).

Aşağıdaki örnek beyitler, gül-servi anlam ilişkilerini açıklayan beyitlerdendir:

Meger ol serv bugün bâga temâşâyâ gider

Müjdeler bâd-ı sabâdan gül-i ra'nâyâ gider (Ahmed-i Dâ'î D., G. 198, b. 1, s. 189)

“Meğer o servi bugün bâga gezmeye gider; saba yelinden sarı güle müjdeler gider.”

Servi boylu sevgili, bâga gezmeye ve salınmaya gider. Bunu saba yelinden haber alan âşık, sevinç içindedir; saba yeli ona, en güzel müjdeyi vermiştir. Saba, servi sevgilinin

bağa geleceğini öğrenir öğrenmez, tek arzusu sevgiliyi görmek olan âşığa bunu iletir. Aşkından gül gibi sararıp solan âşığın içi kan ağlamaktadır. Gül-i ra'nâ tamlaması; aşkıdan sapsarı olan, adeta solan ve içi kan ağlayan âşığı ifade eder. Âşığa bu aşk acısını çektiren ise serviye benzeyen sevgilidir.

Her gece Şeyhî âh eder eydür bu mısra'ı

Gel ey zarîf ü serv-i gül-endâm kandasın (Şeyhî D., G. 139, b. 7, s. 235)

“Şeyhî her gece bu mısrayı söyleyip ‘ey zarif ve gül endamlı servi nerdesin, gel’ diye âh eder.”

Mısralarında bile sevgilinin çektirdiği eziyetlere âh eden âşık, zarif ve gül gibi ince boylu servisini bekler. Âşığın umudu, sevgiliyi âhının bulup âşığa getirmesidir. Beyitte şair, mısrasıyla âh ettiğini söyler; mısradaki sevgili ise gül endamlı servi diye açık istiare yoluyla anılır.

Serv-i bülend-kâmet ü ma'sûk-ı dil-nevâz

Olmuş nihâl-i gül gibi başdan ayağa naz (Ahmed Paşa D., G. 117, b. 1, s. 174)

“Yüce boylu servi, gönül okşayan mâşuk; baştan ayağa gül fidanı gibi naza bürünmüş.” Sevgilinin boyu, servinin yanı sıra ince oluşu ve düzgünlüğüyle gül fidanına benzetilir. Yüce boylu servi (olan) sevgili, gül fidanı gibi baştan ayağa nazlıdır. Sevgilinin nazlı oluşunun gül fidanına benzetilmesi; gülün nazla, yavaş açılmasına bağlanabilir. Açık istiare yoluyla sevgili yerine geçen servi, âşığın gönlünü okşayan mâşuktur. Sevgilinin naz yapması, teşbih yapılarak gül fidanına benzetilir. Hem boy hem de naz özellikleri nedeniyle servi ve gül bir arada kullanılmıştır.

Hoş gülsitân değil mi ki solmaya gülleri

Hoş bûstân değil mi serâser kenâr serv (Necâtî D., K. 21, b.52, s.104)

“Gül bahçesi hoş değil mi ki gülleri solmasın; bostan güzel değil mi, baştan başa kıyısı servidir.”

Gül bahçesinin hoşluğu gülden, bostanın hoşluğu ise serviden gelir. Su kenarlarında bulunan serviler ise; bostandaki su kıyılarında yan yana dizilip uzun boyları ve yeşil yapraklarıyla görsel bir şölen oluştururlar. Onların sıralanışı ve boylarının düzgünlüğü görenleri şaşkına çevirir; çünkü böylesine güzel ağaçlar başka yerde bulunmaz. Bahçe ve bağ tasvirinin yapıldığı beyitte; gül bahçesinin sultanı gül, bostanın sultanı ise servi olarak anılır. Onların bu güzellikleri şüphesiz ki sevgiliyi hatırlatır.

Görün ol gonca-lebi kim nice ra'nâ olmuş

Bir nihâl idi kadi serv-i dil-ârâ olmuş (Avnî D., G. 32, b. 1, s. 113)

“O gonca dudağı görün ki nasıl güzel olmuş; boyu bir fidan idi gönül alan (bir) servi olmuş.”

Sevgilinin dudağı; kırmızılığı, sır gibi kapalı oluşuyla henüz açılmamış bir goncaya benzer. Fidan gibi düzgün ve ince boyu ise büyüyüp uzadıkça bir serviye andırır. Âşık, dudakları kırmızı, boyu servi sevgilinin güzelliğine hayran kalır. Sevgili, bu güzellikleriyle âşığın gönlünü alır. Beyitte sevgilinin dudağı goncaya, boyu serviye benzetilir.

Cem yaraşur o servi kenârına çekse berg

Cân gül-şeninde kâmeti çün gül budagıdır (Cem Sultan D., G. 104, b. 8, s. 100)

“Cem o servi kenarına yaprak çekse yaraşır; çünkü, (onun) boyu can gülbahçesinde gül fidanıdır.”

Âşık Cem kendini, canının gül bahçesindeki bir gül fidanına; sevgiliyi ise su kenarındaki serviye benzetir. Âşık, gül fidanı boyundan sevgiliye gül yaprakları döker ve o yaprakları servi sevgilinin ayaklarına suya verip gönderir. Âşığın can bahçesindeki gül fidanı, sevgiliye olan aşkı simgeler. Âşık, aşkıdan yapraklar dökmekte, canının bahçesindeki gülden dökülen bu yapraklarla aslında sevgili uğruna canını vermektedir.

Eyâ dâmân-keşîde serv elünden

Çü gül çâk eyler âhir girîbân (Karamanlı Aynî D., K. 21, b. 124, s. 127)

“Ey elbisesi uzun servi, çünkü (senin) elinden; gül sonunda elbisesinin yakasını yırtar.”
Gül, serviye âşıktır. Uzun boylu, yeşil yapraklarını üstüne kaftan gibi giymiş olan servi, gülü kendine hayran eder. Gül, servinin yüce boyunun ve mest ediciliğinin karşısında aşkıdan elbisesini yırtar; yani açılır. Yapraklarını açıp kendini perişan eden gül, servinin uzun boyuyla salınışlarını izler; kendinden geçer. Beyitte servi, sevgilidir. Şair servi boylu sevgilisinin güzelliğini anlatmak için gülden yararlanır. Gülü, sevgiliye âşık eder ve yapraklarını sevgili için açtırır. Böylece gül âşık, servi ise mâşuk olur.

Nola sen serv-i hırâmâna karîb olsa rakîb

Ki olur gül-şen içinde gül ile hâr dahı (Cemâlî D., G. 7, b. 3, s. 86)

“Rakip senin gibi salınan serviye yakın olsa ne olur; ki gül bahçesinin içinde gül ile diken (birlikte) olur.”

Salman servi, sevgilidir. Gül bahçesinde servinin dallarına sarılan sarmâşık gülü âşık, o gülün dikenleri ise rakiptir. Servi, sevgiliyi temsil ederken âşık, kendini o serviye dolanan güle benzetir. Bu benzetmede rakibini diken olarak görüp onun da sevgiliye ulaşma isteğini doğal karşılar; aynı zamanda da ‘diken’ yakıştırmasıyla rakibi küçümser, kötüler.

Gelmedi kaddün gibi bûstâna serv

Gelmedi haddün gibi gülstâne gül (Karamanlı Nizâmî D., G. 72, b. 5, s. 192)

“Bostana boyun gibi (bir) servi gelmedi; gül bahçesine yanağın gibi (bir) gül gelmedi.”

Bostanda sevgilinin boyu gibi uzun, düzgün ve ince boylu bir servi görmek mümkün olmaz. Gül bahçesindeki bütün güller sevgilinin yanağı gibi taze, kırmızı ve güzel kokulu olamazlar. Sevgilinin boyu ve yanağı gibi bir servi ve gülün bulunamayacağını anlatan şair, sevgiliyi servi ve gülden üstün tutar.

Var gülşene salın k'ola şermende şâh-ı gül

Gel bâğa sâye sal ki ola şermsâr serv (Mesîhî D., K. 18, b. 13, s. 72)

“Gül bahçesine var, (orada) salın ki gül dalı utansın; gel, bağda gölgeni sal ki servi utansın.”

Gül bahçesindeki çiçeklerin sultanı olarak anılan gül dalında salınır. Gül bahçesine gelen sevgili, salınışı ve endamı ile gülü utandırır. Çiçeklerin sultanı gül, sevgili gibi salınamaz; sultanlığı sevgili karşısında kulluğa dönüşür. Uzun boyuyla bağda en büyük gölgeye sahip olan servi, ondan daha uzunun olmadığına emindir. Fakat bu iddiası ve gölgesinin haşmeti, sevgili bağa gelene kadardır. Göklere uzanan boyuyla bağa gelen sevgili, serviyi bile gölgesine alır. Sevgilinin salınışı, gül dalıyla; boyunun uzunluğu ise servi ile karşılaştırılır.

Görelen Mihrî haddünle semen-sîmânı ey meh-rû

Başından çıkdı sevdâsı gül-i serv ile nesrînün (Mihrî Hatun D., G. 89, b. 5, s. 261)

“Ey ay yüzlü, Mîhrî (senin) yanağınla yasemin yüzünü görünce; servi gülü ile yaban gülünün sevdası başından çıktı.”

Âşık ay yüzlü sevgilinin yanağının güzelliğini ve yasemin kokulu yüzünü görünce; servinin sarmâşık gülü ve yaban gülüne olan aşkını aklından çıkarır. Çünkü sevgili, onun aklını başından alır. O, bütün güllerden daha güzeldir; onun yanakları daha al ve kokusu mest edicidir. ‘Gül-i serv’, servi ağacının dallarına sarılan sarmâşık gülüdür. Âşık beyitte, çiçeklerin şahı güle olan hayranlığını, sevgilinin yanağını ve ay yüzünü görünce kaybettiğinden bahseder.

Âşık olmuş hüsnüne ey serv-i hoş-reftâr gül

Çâk çâk etmiş senin çün sîne-i efgâr gül (Fuzûlî D., K. 9, b. 22, s. 45)⁸

⁸ Tabiatın ve gülün Divan şiirine yansıyan özellikleriyle ilgili daha farklı örnekler için bk. Şükrü Elçin, *Türk Edebiyatında Tabiat*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1993, s. 116; Hüseyin Güfta, “Fuzûlî Divanı’nda Gül”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 26, Ordu, Bahar/2013.

“Ey hoş salınışlı servi; gül, yaralı yüreğini senin için parçalamış çünkü, gül (senin) güzelliğine âşık olmuş.”

Beyitte gül, serviye âşıktır. Servinin hoş salınışları gülü kendine âşık eder. Divane gül, servinin güzelliği aşkına yaralı yüreğini parçalar. Gülün, yüreğini parçalaması ile gerçek anlamda onun açılması kastedilir. Çemende salınan serviye gören gül, servinin salınışıyla baharın gelişini haber alır ve yapraklarını parçalayarak açılır. Salınan servi, sevgilidir. Genellikle gülün açılması, baharın habercisi olarak görülür; beyitte ise gülü açtıran ve bahardan ilk haberi veren servi salınışlı sevgilidir.

Şeb-külâh üstünde dülbendin görenler dedi kim

Başına bir deste gül koymuş o serv-i sîm-ten (Usûlî D., K. 4 (Diğer), b. 18, s. 71)

“Gece külâhının üstünde tülbent görenler dedi ki; o gümüş bedenli servi başına bir deste gül koymuş.”

Sevgilinin gece gibi siyah saçları bir külaha benzer. Sevgilinin siyah külaha benzeyen saçları ve al yanakları servi ve gül ile ilişkilendirilir. Sevgilinin bu halini görenler onu; ince ve yukarıya doğru dik uzayan boyuyla külâh gibi olan gümüş tenli serviye, al yanaklarını da o servi üstündeki bir deste kırmızı güle benzetirler. Beyitte sevgilinin boyu ve yanağı, servi-gül ilişkisiyle anlatılır.

Mest olub ağladı ol serv-i gül-endâm bu gün

Gözinün yaşı döküldi gül-i bâdâm gibi (Zâtî D., C. 3, G. 1552, b. 3, s. 354)

“O gül endamlı servi mest olup ağladı bugün; gözünün yaşı badem gülü gibi döküldü.”

Servi, sevgilinin boyunu görünce ince gül fidanına benzeyen endamından utanır ve sevgiliye mest olur. Kendi boyundan daha düzgün ve incesi, kendi güzelliğinden daha üstünü olduğunu düşünmeyen servi, sevgili karşısında kıskançlığından badem gibi iri gözyaşları döker. Öylesine çok ağlar ki badem gözyaşları, kana döner ve gül gibi kırmızı akmaya başlar. Şair beyitte; sevgilinin boyunun güzelliğini anlatmak için serviye ona divane yapar. Servinin boyunu ise gül fidanına benzetir.

Kaddin ile ârızın gülzârda yâd eyledim

Servi pest etdim gülü âhımla berbâd eyledim (Hayâlî D., G. 323, b. 1, s. 201)

“Boyunu ve yanağını gül bahçesinde andım; âhımla serviye alçaltım, gülü perişan ettim.”

Gül bahçesine gelen âşık, sevgilinin aşkıyla âh eder; bu âhta sevgilinin boyunu ve yanağını anar. Âşığın âhı, sevgilinin boyunu ve yanağını öyle güzel anlatır ki servi onun boyu karşısında eğilir, küçülür; gül ise perişan olur. Gül bahçesinde sevgilinin boyu gibi

servi, yanağı gibi de güzel ve al gül bulunmaz. Beyitte sevgilinin boyunu ve yanağını öven şair, bu övgüyü servi ve gülden yararlanarak yapar.

Bulmaz ol ruhsâr ile ol kadd-i zîbâ hâletin

Baglasan bir deste gül serv-i hırâmân üstüne (Bâkî D., G. 438, b. 2, s. 371)

“Salınan servi üstüne bir deste gül bağlasan (da); o yanak ile süslü boyunun sureti (gibi) olamaz.”

Sevgilinin yanağının ve boyunun güzelliğine, servi-gül benzetmesinden yararlanılarak dikkat çekilir. Âşık, sevgilinin süslü boyu ile yanağını servi üzerine bağlanan bir deste güle benzetir. Uzun servi üstüne bir deste al gül de bağlansa; o servi, sevgilinin boyu gibi süslü görünemez, servi üstündeki güller ise sevgilinin yanakları gibi al ve hoş olamaz. Sevgilinin yanakları ve boyu, gül ve servi üzerinden farklı bir benzetmeyle anlatılır.

Hüsnün güli açıldı bahârın zamânıdır

Ey serv-i bâğ-ı nâz kenârın zamânıdır (Nev’î D., G. 70, b.1, s.271)

“Güzelliğin gülü açıldı, baharın zamanıdır; ey naz bahçesinin servisi su kıyısının zamanıdır.”

Güzelliğin gülü açılınca bahar vaktinin geldiği anlaşılır. Baharın bütün güzellikleri tek tek ortaya çıkarken naz bahçesinin servisi ise kendini en son gösterir. Çünkü o, nazlıdır. Bunu bilen âşık, naz servisine artık kendisinin de su kıyısına gelme zamanının olduğunu söyler. Âşık, servi boylu, nazlı sevgilisini bahçede görmeyi arzu etmektedir. Naz bahçesinin servisi, sevgilidir. Sevgiliyi bahçeye çağıran baharın habercisi ise güldür.

Ruhları lâle dili bülbül yüzi gül kaddi serv

Cân u dil eglencesi bir hüsnî bâğum var benüm (Behiştî D., G. 320, b. 2, s. 403)

“Yanakları lale, gönlü bülbül, yüzü gül, kaddi servi (olan) can ve gönül eglencesi bir güzellik bağım var benim.”

Güzellik unsurlarıyla bir çiçek bahçesini andıran sevgili, âşığın güzellik bağıdır. O güzellik bağının lalesi sevgilinin yanağı; gül, yüzü; servi ise boyudur. Âşığın gönlü, bu bahçede aşkla öten bülbüldür. Bütün bu güzellikler âşığın canı ve gönlü için eglencedir. Güzelliğin timsali olan sevgilinin yüzü güle, boyu serviye benzetilir. Sevgilinin güzelliği çiçeklerle anlatılır.

Serv ol durur ki dâmenine konmaya gubâr

Gül gibi pâk-dâmen ola ey nigâr serv (Sehî D., K. 31, b.5, s.161)

“Ey (servi); o servidir ki elbisesine toz konmasın; gül gibi eteği temiz olsun.”

Kasidenin övülen kişisi düz ve dik boyuyla toprakta duran bir servidir. Onun elbisesinin kirlenmesi, ona toz gelmesinden sakınılır. Beyitte şair elbisesi temiz yakıştırması ile övgü yaptığı kişinin güzel tabiatını kasteder. Bunun yanı sıra servi ağacının ayaklarına suyla gelen yapraklara gönderme yapılır. Beyitte servinin dibinde çiçek ve ağaç yapraklarını toplaması özelliği kullanılır.

Bülbülün âhı yilünden her seher

Serv gibi salınur ra'nâ-yı gül (Muhibbî D., C. 2, G. 422, b. 3, s. 256)⁹

“Her sabah bülbülün âh rüzgârından gül güzeli, servi gibi salınır.”

Hasretle baharın gelişini ve sevgilisi gülün açılmasını bekleyen bülbül; baharla birlikte aşkını anlatmaya başlar. Gülün ettiği eziyetler, bülbülün ötüşlerini âha çevirir. Sabah vakti gül bahçesine ulaşan bülbülün âh rüzgârı, gülü servi gibi salındırır. Beyitte âşık, bülbüle benzetilirken; güle benzeyen sevgilinin salınışları ise serviyi andırır.

Taranan divanlarda, servi ile birlikte kullanılan gül ve goncanın kullanım sıklığı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ'î 23 (gonca 0); Ahmed Paşa 23 (gonca 3); Avnî 4 (gonca 1); Cemâlî 8 (gonca 2); Cem Sultan 5 (gonca 1); Karamanlı Aynî 5 (gonca 0); Karamanlı Nizâmî 6 (gonca 1); Mesîhî 7 (gonca 1); Mihrî Hatun 9 (gonca 4); Necâtî 34 (gonca 10); Şeyhî 7 (gonca 0); Bâkî 10 (gonca 3); Behiştî 8 (gonca 2); Fuzûlî 21 (gonca 6); Hayâlî 17 (gonca 7); Muhibbî 33 (gonca 9); Nev'î 9 (gonca 2); Sehî 48 (gonca 8); Usûlî 2 (gonca 0); Zâtî 14 (gonca 2).

Gül; 15. yüzyılda 154, 16. yüzyılda 201 beyitte servi ile birlikte kullanılır. İki yüzyıldaki şairler arasında servi ve gülü aynı beyitte, en fazla bir araya getiren şair Sehî'dir. Bu sayısal değerler sonucunda; Divan şiirinde çiçek motiflerinin başında gelen gülün 16. yüzyılda daha çok kullanılması, şairlerin çiçeklerle daha çok iç içe oldukları ve hayal dünyalarında gül ve gülle ilgili tasvirlerle daha fazla yer verdikleri söylenebilir.

Divan şiirinde adından en çok söz edilen çiçeklerden biri güldür. Gül, bütün çiçeklerin sultanıdır. İncelenen beyitlerde gül, çoğunlukla sevgili yerine kullanılmış; sevgilinin yüzü ve yanağı için benzetilen olmuştur. Örneklerde ‘gül-i ra'nâ’ tamlamasıyla, âşığın anlatıldığı beyitler de vardır; açıklanan beyitlerde bu örneğe de yer verilmiştir. Sevgili güzel kokusu ve al yanaklarıyla gül olur, kimi zaman ise sevgili gülden üstün tutulur. Sevgilinin iki önemli güzellik unsurundan olan yanağı ve boyu beyitlerde, servi ve gülle kurulan teşbih, tenasüp ilişkileri aracılığıyla verilir.

⁹ Konuyla ilgili farklı örnekler için bk. Aydın Kırman, “Muhibbî'nin Gül Redifli Gazellerinde Gül Tasavvuru”, *Tunca Kortantamer İçin*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2007.

3.4.1.1.2. Yasemin

Yasemin çiçeği güzel kokulu, çoğu zaman beyaz, saflığı ve temizliği simgeleyen bir çiçektir. Narin görüntüsü ve güzel kokusuyla çemende yerini alır; böylece Divan şiirinde kullanılan çiçek motiflerinden biri olur. Divan şiirinde yasemin, güzel kokusu ve rengiyle öne çıkar. Sevgili, yasemin gibi mis kokuludur. “Serv-i semen” tamlamasında güzel, yasemin kokulu servi olarak bahsedilen sevgilidir. Beyaz rengiyle yasemin; sevgilinin teni, göğsü, yüzü ve yanağı için benzetilen olarak kullanılır. Sevgili, yasemin gibi beyaz tenli, parlak yüzlüdür. Sevgilinin saçıyla yasemin arasındaki ilgi güzel koku aracılığıyla kurulur (Tolasa, 2001, s. 479; Kurnaz, 2012, s. 331; Açıl, 2015, s. 17).

Kokusunun yanı sıra yaseminin beyazlığı, sevgilinin teninin gümüş gibi parlak olmasıyla birlikte anılır. Bu nedenle gümüş ve yasemin arasında da bazı beyitlerde, sevgilinin teninin güzelliğine ve rengine dayanan tenasüp ilişkisi görülür. Divan şiirinde yasemin, genellikle rengi ve kokusu nedeniyle ele alınır (Tolasa, 2001, s. 479; Kurnaz, 2012, s. 331; Açıl, 2015, s. 17).

Sevgilinin uzun boyunun serviye benzetildiği beyitlerde, mis kokusu ve beyaz teni de yaseminle ilişkilendirilir:

Ol kad midür ya serv bu ten mi yahod semen

Ol leb midür ya la'l ü bu incü midür ya diş (Ahmed-i Dâ'î D., G. 273, b. 6, s. 237)

“O boy mudur yoksa servi mi, bu ten midir yoksa yasemin mi; o dudak mıdır ya da lal mi bu inci midir yoksa diş mi.”

Sevgilinin güzellik unsurlarından boyu serviye, teni yasemine, dudağı kırmızı lal taşına ve dişleri inciye benzetilir. Âşık, sevgilisinin tasvirini yaparken onun güzelliğini servi, yasemin, lal, inci gibi unsurlarla tenasüp ilişkisi içinde anlatır. Sevgilinin güzellik unsurlarının anlatıldığı beyitte, boy-servi ve ten-yasemin, dudak-la'l, inci-diş arasında kurulan benzerlik ilişkisi dikkat çeker.

Serv-i revândır salınan boy demen

Berg-i semendir görünen ten değil (Şeyhî D., G. 109, b. 3, s. 205)

“Salınan yürüyen servidir, boy demeyin; görünen ten değil yasemin yaprağıdır.”

Sevgilinin yürüyüşünü gören âşık, onu salınarak gelen bir serviye benzetir. Çünkü sevgilinin boyu, aynı servi gibi uzun ve güzeldir. Sevgilinin teni ise parlaklığı ve beyazlığı ile ten değil adeta yasemin yaprağıdır. Onun teninden yayılan güzel kokular

ancak yaseminden gelebilir. Beyitte, sevgilinin boyu salınan bir servi; teni ise yasemin yaprağıdır.

Servin ayağına saçı saçmak diler çınâr

Kim ellerini pür-güher-i yâsemen tutar (Ahmed Paşa D., G. 62, b. 7, s. 148)¹⁰

“Servinin ayağına çınar saçı saçmak ister; ki yaseminin cevher dolu ellerini tutar.”

Çınar, servinin ayaklarına saçı saçmak ister. Bu nedenle servinin ayağına saçmak için, yaseminin mücevher dolu ellerini tutar. Beyitte servi, sevgiliyi temsil eder. Güzellik ve boy açısından serviye benzeyen sevgilinin üstünlüğünü kabul eden çınar, onun eteklerini yasemin çiçekleriyle süsler. Sevgiliye yakışan budur. Beyitte saçı geleneğine de gönderme yapılmıştır.

Gonca gülsün serv salınsın semen nâz eylesin

Bağa gel kim taraf-ı gülşen hubdur mergubdur (Necâfî Beg D., Murabba-7, b. 2, s. 129)

“Gonca gülsün, servi salınsın, yasemin naz yapsın; bağa gel ki gül bahçesinin görüntüsü hoş ve rağbet edilir olsun.”

Baharla birlikte gül bahçesi de canlanmaya başlar. Gonca gülerek açılır; servi keyifle salınır ve yasemin nazla etrafa güzel kokusunu yayar. Bütün bu güzelliklere rağmen gül bahçesinin tek eksiği sevgilidir. Âşık, tüm güzellikleri tamamlayacak olan sevgiliyi gül bahçesinde görmek ister. Ancak onun gelişiyle bahçe, hoşluğa bürünüp beğenilir. Beyitte gül bahçesinin tasviri yapılır. Servinin salınıp yaseminin nazlandığı bahçenin en önemli eksiği sevgilidir.

Kadd ü ruhun hevâsına şol denli ağlaruz

Her kanda baksa serv ü semendür kenârumuz (Cem Sultan D., G. 121, b. 3, s. 110)

“Boy ve yanağının arzusuna şu denli ağlarız; her nereye baksa kıyılarımız servi ve yasemindir.”

Âşık, sevgilinin boyuna ve yanağına kavuşma arzusu ile gözyaşı döker. Çektiği aşk acısı onu o kadar çok ağlatır ki; âşığın gözyaşları ırmak olur, akar. Âşığın oluşturduğu ırmakların kıyılarında servi ve yaseminler biter. Sevgiliye kavuşamayan âşık, ırmakların kenarlarında biten servilerde onun boyunu, yaseminlerde ise yanağını arar. Beyitte sevgilinin boyu servi, yanağı ise yasemin ile ilişkilendirilir.

Bâğbâna bunda bu gün ol semen-bû geldi mi

¹⁰ Saçı geleneğiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Orhan Kurtoğlu, “Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği”, *Millî Folklor Dergisi*, Yıl 21, S. 81, 2009, s. 89-99.

Hâlini seyr eyleyü ol serv-i dil-cû geldi mi (Karamanlı Aynî D., G. 489, b. 1, s. 669)

“Bahçıvan, bugün o yasemin kokulu geldi mi; o gönül alan servi, hâlini seyredip geldi mi.”

Bahçıvan, âşıktır. Bahçede sıkıntı ve keder içinde sevgiliyi beklemektedir. Sevgili, yasemin kokulu, servi boyludur. Âşığın isteği, bu acınası halini görüp sevgilinin bahçeye gelmesidir. Gönül alıcı sevgili, servi boyuyla bahçede salınıp yasemin kokusunu etrafa yaydığı zaman âşık muradına kavuşur. Beyitte; yasemin kokulu ve gönül alıcı servi tamlamaları, açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır.

Geh geh ol serv-i sehî seyr itdügince bâgda

Hâk-i pâyine yüzün sür benden ey serv-i semen (Mihri Hatun D., G. 131, b. 2, s. 282)

“Ara sıra o doğru boylu servi bahçede gezinince; ey yasemin kokulu servi benim yerime yüzünü (onun) ayağının toprağına sür.”

Düzgün boylu servi, sevgilidir. O, bahçede gezinirken herkes ona hayran kalır. Âşık serviye benzettiği sevgilisinin ayaklarını, bahçedeki yasemin kokulu servinin öpmesini ister. Bahçenin etrafa yasemin kokuları saçan servisi, düzgün boylu servi olan sevgilinin ayaklarına yüzünü sürer; bu durum âşığı, sevgiliye kavuşup ayağının toprağına canını seremese de mutlu eder. ‘Serv-i sehî’ tamlaması açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır. Bahçedeki servi ise güzel kokular yaydığı için yasemin kokulu olarak anılır.

Serv-kâmetler semen-ruhsârlar toprağıdır

Her semen kim açılır her serv kim kâmet çeker (Fuzûlî D., G. 78, b. 6, s. 169)

“Servi boylular, yasemin yanaklılar (senin) toprağındandır; her yasemin ki açılır, her servi ki boy atar.”

Baharın gelişiyile yaseminler açılır, serviler boy atar. Yasemin ve servi güzelliklerini sevgiliden alır. İkisi de sevgilinin toprağındandır, yani ona bağlıdır. Servinin uzun ve düzgün boylu olması, yaseminin beyaz ve parlak güzelliği sevgiliden dolaydır. Çünkü sevgilinin boyu servi, yanağı yasemindir. Sevgilinin boyunun yüceliği serviye, yanağının parlaklığı yasemine yansır; böylece servi ve yasemin güzelleşir. Beyitte servi ve yasemin, sevgilinin boyunu ve yanağını karşılar.

Yüzünün agını görsün yürü ey serv-i revân

Bâgda âyine-i hüsnüni ‘arz it semene (Zâtî D., C. 3, G. 1332, b. 3, s. 210)

“Yürü ey salınan servi yüzünün akı görünsün; bâgda güzelliğinin aynasını yasemine sun, göster.”

Nazla salınan servi, sevgilidir. Sevgilinin yüzü beyaz ve ay gibi parlaktır. Bağa gelen sevgiliden âşığın isteği ise yüzünün bu güzelliğini yasemine sunmasıdır. Bağda beyazlığı ve saflığı ile ünlü olan yasemin, sevgilinin yüzünü görünce solar. Boyu salınan bir serviyi andıran sevgilinin yüzünün güzelliğine yasemin erişemez. Sevgilinin yüzünün beyazlığı ve parlaklığı yasemin ile karşılaştırılır ve sevgili yaseminden üstün tutulur. Beyitte açık istiare yoluyla sevgili yerine salınan servi tamlaması kullanılır.

Ol kâmet üzre zülf-i semen-bûya benzedi

Şol yâsemen ki serv-i hırâmâne sarmaşur (Bâkî D., G. 47, b. 7, s. 129)

“Şu yasemin ki salınan serviye sarmaşır; (böylece) o, (sevgilinin) boyu üstündeki yasemin kokulu saça benzedi.”

Bahçede endamıyla salınan serviye, yasemin çiçeği sarmaşır. Servinin etrafını, beyazlığı ve saflığıyla saran yasemin; serviyi andıran sevgilinin boyu üzerindeki saçlarını andırır. Sevgilinin boyu, servi gibi uzun ve güzeldir. Servinin üstündeki yasemin ise sevgilinin boyunun üstüne dökülen güzel kokulu saçlarıdır. Sevgilinin boyu, uzunluğu nedeniyle serviye; saç ise kokusundan dolayı yasemine benzetilir. Beyitte; sevgilinin üzerine dökülen saçları, serviye sarmaşan yasemine benzetilerek hoş bir teşbih yapılır.

Kadd-i bâlâ ile bir dahı sana kim öykünür

Var mıdur bir dahı ey serv-i semen-ber üstüne (Behiştî D., G. 491, b. 3, s. 498)

“Uzun boy ile sana başka kim özenir; ey yasemin tenli servi (senin) üstüne bir başkası var mıdır.”

Sevgilinin uzun boyuna özenen yoktur. Çünkü herkes, onun boyuna erişmenin mümkün olmadığını bilir. Sevgilinin boyu göklere yükselir, düz ve incedir. Sevgilinin teni ise yasemin gibi beyaz ve parlaktır. Yasemin gibi parlayan sevgili, servi boyludur. Sevgilinin boyunun ve teninin güzelliğine sahip bir başkası yoktur.

Ben hâke n’ola sâye salarsa o semen-sâ

Bir yanığı gül serv-i hırâmâna yetişdüm (Sehî Bey D., G. 157, b. 3, s. 269)

“Ben toprağa o yasemin gölge salarsa ne olur; bir gül yanaklı salınan serviye yetiştim.”

Âşık, sevgilinin yoluna toprak olur. Yasemin bedenli, gül yanaklı, servi salınılı sevgilinin üstüne gölge salması için âşık, canını verip toprak olur. Ömrünü sevgiliye kavuşma umuduyla geçiren âşık, sevgilinin yaptığı eziyetlerden ve çektiği acılardan bile mahrum kalma korkusuyla yaşar. O nedenle öldüğü zaman da toprak olup üstüne sevgilinin gölgesinin düşmesini ister. Beyitte sevgili, yasemin ve salınan servi olarak anılır.

Bu gün gülzâr-ı hüsn içre biten berk-i semen sensin

Yâhud nâz ile reftâra gelen serv-i çemen sensin (Muhîbbî D., C. 2, G. 543, b. 1, s. 318)

“Bugün güzelliğin gül bahçesinde biten yasemin yaprağı sensin; ya da naz ile salınmaya gelen çemen servisi sensin.”

Güzelliği gül bahçesindeki yasemin, sevgilidir. Onun beyaz teni, yüzü ve hoş kokusu yasemini andırır. Bu güzellikle gül bahçesindeki yasemin yaprağı, ancak sevgili olabilir. Çemende nazla salınan servi ise sevgilinin edalı yürüyüşünü hatırlatır. Salınışıyla âşığı mest eden çemen servisi, sevgilinin ta kendisidir. Beyitte teşbih yapılarak yasemin ve servi sevgiliye benzetilir.

Avnî, Cemâlî, Mesîhî, Hayâlî, Nev’î ve Usûlî divanlarında örneği olmayan yaseminin servi ile birlikte kullanıldığı beyitlerin divanlara göre dağılımı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ’î 6; Ahmed Paşa 3; Cem Sultan 3; Karamanlı Aynî 2; Karamanlı Nizâmî 2; Mihrî Hatun 7; Necâtî 10; Şeyhî 3; Bâkî 9; Behiştî 2; Fuzûlî 3; Muhîbbî 5; Sehî 7; Zâtî 2.

Örneklerin tamamında sevgiliyle anlam ilişkisi içinde kullanılan yasemin; 15. yüzyılda 36, 16. yüzyılda ise 28 beyitte geçer. Örnek beyitlerde genel olarak yasemin; sevgilinin yanağı, yüzü, teni ve saçı ile birlikte benzetme yönüyle anılır. Bunun dışında yaseminin, açık istiare yoluyla sevgiliyi karşıladığı örnekler de vardır. Bu ilgi yine, sevgilinin güzellik unsurları aracılığıyla kurulur. Yasemin-servi ilgisi ise örneklerde teşbih ya da açık istiare yoluyla sevgiliyle bağlantılıdır.

3.4.1.1.3. Lale

Lale¹¹; kırmızı renkli, ortasında siyah lekesi olan, hoş kokulu bir çiçektir. Osmanlı döneminde bahçelerde, gülden sonra önemli bir yer edinir. Lale özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda ünlenmeye başlar ve bahçe sanatları başta olmak üzere çeşitli süsleme sanatlarında çiçek motifi olarak kullanılır. Ünü artan lale bahçeleri de çevreyi süslemeye başlar. Taşra çiçeği olarak bilinen lale; dağlarda, kırlarda yetişir ve bu taşralı haliyle utangaçlığı temsil eder. Lale rengi, kokusu, şekli, yapraklarının güzelliği ile çini, örtü işlemlerinde; pencere, kitabe üzerinde ve daha farklı süslemelerde kullanılan ünlü bir motife dönüşür. Böylece güzel görüntüleri ve kokularıyla lale bahçeleri ve laleler, şairlerin gözünden kaçmaz. Şairlere birçok benzetme ve mecaz açısından ilham kaynağı

¹¹ Lalenin Divan şiirindeki yeri ile ilgili kapsamlı bilgi için bk. Ahmet Kartal, *Klasik Türk Şiirinde Lâle*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.

olan lale, şiirlerde yerini alır (Gökyay, 1990a, s. 223; Gökyay, 1990b, s. 291; Ayvazoğlu, 2013, s. 121, 124).

Divan şiirinde lale, öncelikle sevgilinin yanağı için benzetilendir. Sevgilinin yanağının kırmızılığıyla lalenin rengi yarışır. Sevgilinin yanağının alı, laleye rengini verir. Lalenin ortasındaki siyahlığın, sevgilinin yanağının güzelliğine olan kıskançlığından dolayı çıkan bir yara olduğu söylenir. Lalenin rengi gibi kokusu da sevgilinin yanağı ve yüzüyle ilişkilendirilir. Bunun yanı sıra lale, şekli nedeniyle kadehe benzetilir. Sevgilinin sâkî olduğu beyitlerde lale kadeh olur. Lale kadehleri, şarap yerine âşığın kanlı gözyaşlarıyla dolar. Lalenin kırmızı rengi, âşığın gözyaşlarını da hatırlatır. Âşığın gözyaşları, lalenin rengi gibi kırmızı akar; bunun nedeni ise âşığın kan ağlamasıdır. Beyitlerde rengi nedeniyle lalenin, kına ile anlam ilişkisi içinde olduğu da görülür (Tolasa, 2001, s. 477; Sefercioğlu, 2001, s. 443-444; Baytop ve Kurnaz, 2003, s. 80; Pala, 2005, s. 284; Bayram, 2007a, s. 213).

Lale, yabani bir çiçektir ve çabuk solar. Bu özelliklerini de şiirlerde görmek mümkündür. Suyu seven bir çiçek olması ise ırmaklara düşüp servinin ayaklarına akmasıyla ilişkilidir. Baharın lale devri olarak anılması, Divan şiirinde laleye verilen önemin göstergesidir. Bahar gelince lale güzelliğiyle, servi de uzun boyu ve nazlı salınışlarıyla çemende, lale bahçesinde boy gösterir. Servi, çemenin sultanıdır; lale ona saygı duyar. Serviye karşı üstünlük sağlamaya çalışsa da sevgilinin çemene gelişi ile lale solar, servi boynunu büker (Pala, 2005, s. 284).

Bütün bu özellikleriyle lale, beyitlerde daha çok sevgilinin güzellik unsuru olarak geçer. Servi ile laleyi aynı beyitlerde buluşturan sevgilidir, sevgilinin özellikleridir. Kimi zaman sevgili, lale yanaklı servidir; kimi zaman lale bahçesinde yatan bir servidir. Bir savaş meydanı olan lale bahçesinde (lâlezâr), sevgilinin boyunu gören lale, serviyi o bahçede yürütmez. Ne lale kırmızı rengi ile ne de servi uzun boyuyla sevgiliden üstün olamaz. Aşağıdaki örnekler lale ve serviyi bir araya getiren bu özellikleri yansıtır:

Sâkiyâ toldur kadeh kim müjde-i bâd-ı seher

Lâleyi sîr-âb idüp servi kabâ-pûş eyledi (Ahmed-i Dâ'î D., G. 240, b. 4, s. 217)

“Ey sâkî kadehi doldur ki; sabah rüzgârının müjdesi laleyi suya doyurup serviye elbise giydirdi.”

Sabah rüzgârının müjdesiyle birlikte bahar gelir. Bu müjde taze laleler açtırır, serviyi yeşil yapraklarla donatır. Bu güzelliklerle donanan aşk meclisinin tek eksiği kadeh dağıtan sâkî, yani sevgilidir. Sabah rüzgârının müjdelediği lale ve serviyle birlikte âşık,

sevgilinin elinden aşk kadehini içmek ister. Aynı beyitte kullanılan kadeh ve lale arasında tenasüp ilişkisi vardır. Lale ve servi beyitte, baharın gelişini anlatır.

Haddin katında yeke varır lâleyile gül

Kaddin katında serv ü çenâr olur iki kat (Şeyhî D., G. 7, b. 3, s. 103)

“(Senin) yanağının katına ulaşmak için lale ve gül kendini rüzgâra verir; (senin) boyunun katında servi ve çınar iki kat olur.”

Lale ve gül; ne kadar taze açılırsa açılışın, ne kadar kırmızı olursa olsun sevgilinin yanağının güzelliğine erişemez. Bunu bilen lale ve gül, sevgilinin yanağının güzelliğinin mertebesine ulaşmak hevesine rüzgâra kapılıp giderler. Servi ve çınar ise sevgilinin boyuna yetişmek isterse; boylarını iki kat daha uzatmaları gerekir. Sevgilinin boyu servi ve çınarı gölgesinde bırakır. Sevgilinin seviyesinde bir güzelliğe ulaşmaya çalışan servi ve lale, başarılı olamaz; âşık, sevgilinin yanağının ve boyunun övgüsünü yapar.

Sanma ey serv ayağına baş komuştur lâleler

Dâmenine yapışan uşşâk-ı mestin kanıdır (Ahmed Paşa D., G. 106, b. 4, s. 170)

“Ey servi ayağına lalelerin baş koyduğunu sanma; eteğine yapışan mest olmuş âşıkların kanıdır.”

Servinin ayaklarına baş koyan yapraklar lale yapraklarıdır. Sevgiliye divane olmuş âşıkların kanını âşık, servinin eteğine yapışan bu yapraklara benzetir. Âşıkların sevgiliye kavuşma yolunda çektikleri acılar gözyaşlarında toplanır ve o yaşlar kan olup sevgiliye akar. Servi sevgilinin ayağındaki kırmızı laleler, bu kanlı yaşların ta kendisidir. Beyitte açık istiare yoluyla sevgili yerine servi kullanılır. Âşığın sevgiliye akıttığı kanlar ise servinin eteklerine yapışan kırmızı lalelere benzetilir.

Lâle yaktı ciğerini gül-i handânın için

Servler kesti kolun kadd-i hırâmânın için (Necâfî Beg D., G. 421, b. 1, s. 337)

“Açılan gülün için lale yüreğini yaktı; salınan boyun için serviler kolunu kesti.”

Sevgilinin yanakları açılan bir gül gibi taze ve aldır. O yanakların güzelliğini gören lale, kıskanır ve ciğerini yakar. Çünkü lalenin, sevgilinin gül yanağı gibi güzel ve taze olması mümkün olamaz. Sevgilinin uzun boyunu gören serviler ise kollarını keserler. Lale ve servi beyitte; sevgilinin yanağının ve boyunun güzelliğine vurgu yapmak için birlikte kullanılır ve kişileştirilirler.

Ol lâle-ruh semen-ber bir serv-kâmet ancak

Yok yok ne serv-kâmet ol kad-kıyâmet ancak (Cem Sultan D., G. 170, b. 1, s.

“O lale yanaklı yasemin tenli sevgili ancak bir servi boyludur; hayır hayır, ne servi boylusu, onun boyu kıyamettir ancak.”

Sevgilinin yanağı lale, teni yasemindir. Sevgilinin yasemin gibi beyaz teninde al yanakları birer lale gibidir. Âşık, sevgilisinin boyunu önce serviye benzetir. Sonra serviyi, sevgilinin boyuna yakıştıramaz. Çünkü sevgili, o kadar uzundur ki; onun boyu ancak kıyamete ulaşır; gökleri aşar. Yanağı laleye benzeyen sevgilinin boyu beyitte, servi ile beraber anılarak öne çıkarılır.

Bini dil lâlesine düzdi dâğın

Uvatdı kâmeti servün budağın (Karamanlı Aynî D., G. 368, b. 1, s. 577)

“Beni gönül lalesine (senin) yaran yaptı; boyun servinin budağını küçülttü.”

Âşığın gönlünde lale gibi bir aşk yarası açılır. Sevgilinin özlemini ve aşkını içinde yaşayan âşık, gönlünde lale gibi büyük kırmızı yaralar edinir. Sevgili, ilgisizliği ve çektirdiği cefalarla; âşığın gönlünde sıra sıra laleler, yani yaralar dizer. Sevgilinin boyu ise onu gören serviyi küçültür, servinin boyunu bükür. Çünkü onun boyundan daha üstünü yoktur. Beyitte sevgilinin boyunu överken âşık, gönlünde açtığı yaraları ise laleye benzetir.

Lâle vü serv-i hırâmâne nazar eylemezem

Ey yüzi lâle boyı serv-i revân sen gideli (Karamanlı Nizâmî D., G. 113, b. 3, s. 233)

“Ey yüzü lale, boyu salınan servi (olan) sevgili, sen gittiğinden beri lale ve salınan serviye bakmam.”

Sevgilinin yüzü lale, yürüyüşü ise salınan bir servi gibidir. Hayranlıkla sevgilisini izleyen, ona ulaşma hayalleri kuran âşık, sevgilisi gittikten sonra mutsuzluğa düşer. Sevgilinin al yanakları gibi bir lale, boyu gibi hoş salınan bir servi bulamaz. O yüzden dolaşırken gözü ne lalelere gider ne de servilere. Âşık, sevgilinin hasretini gideremediği lale ve servilerin içinde aşkıyla yanar tutuşur. Sevgilinin salınan boyunu servide, güzel yüzünü ise lalede arayan âşık, başarılı olamaz. Beyitte teşbih yapılarak yüz laleye, boy ise seviye benzetilir.

Çevre yanında görinen lâleler ey serv-kad

Her birisi bir şehîdün dîde-i hûn-bâridur (Mesîhî D., G. 50, b. 3, s. 147)

“Ey servi boylu, çevrende görünen lalelerin her biri, bir şehidin kan saçan gözleridir.”

Âşığın ey servi boylu diye seslendiği sevgilidir. Servinin kenarından akan sular, onun ayaklarına lale yaprakları taşır. Bu yapraklar; sevgilinin aşkından, onun çektirdiği acı ve cefalardan şehit olan âşıkların kan akıtan gözleridir. Lale şekil ve renk itibarıyla beyitte

kan saçan gözlere benzetilir. ‘Serv-kad’ tamlaması açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır.

Ey cihân halkı bilün kim yârdan ben dönmezem

Serv-kadd ü lâle-had dildârdan ben dönmezem (Mihri Hatun D., G. 101, b. 1, s. 267)

“Ey dünya halkı bilin ki ben yardan vazgeçmem; (o) servi boylu lale yanaklı sevgiliden dönmem, (onu bırakmam).”

Âşık ne kadar acı da çekse, bu yolda öleceğini de bilse sevgiliden vazgeçmez. Hiçbir zaman umudunu kaybetmez. Sevgilinin yaptığı eziyetleri lütuf olarak görür. Bütün dünyaya aşkıdan ve sevgiliden vazgeçmeyeceğini, onu bırakmayacağını haykırır. Âşığı böylesine divane eden, lale yanaklı servi boylu sevgilidir. Beyitte teşbih yapılarak sevgilinin yanağı laleye, boyu ise serviye benzetilir.

Ey büt-i seng-dil ü sim-ten ü müşğîn-hâl

V'ey meh-i serv-kad ü sebz-hat ü lâle-'izar (Fuzûlî D., K. 40, b. 8, s. 120)

“Ey taş yürekli güzel, gümüş tenli ve misk kokulu (olan); ve ey servi boylu ay, ayva tüylü ve lale bahçesi (olan sevgili).”

Sevgilinin özelliklerine dikkat çekilen beyitte sevgili; taş yürekli, gümüş gibi parlak tenli, misk kokulu, servi boylu, ay yüzlü, ayva tüyleri çıkan genç ve lale bahçesi yanaklıdır. Âşık, sevgilinin bütün güzelliğini sıralar. Lale bahçesine benzettiği sevgilisinin taş yürekli olduğunu söylemekten de çekinmez. Sevgili taş yürekli ve acımasızdır. Beyitte, sevgilinin güzellik unsurlarına dikkat çekilir. Bu unsurlardan sevgilinin yüzü lale bahçesi, boyu ise servidir.

Kaddünle ruhların görüben didi bağ-bân

Bî-rağbet oldı veh ki bizüm serv-ü-lâlemüz (Zâtî D., C. 2, G. 547, b. 6, s. 51)

“Senin boyunla yanağını görünce bahçıvan; eyvah ki bizim servi ve lalemiz rağbet görmez oldu, dedi.”

Boyuyla çemenin sultanı olan servi ve kırmızılığıyla etrafı donatan lale; sevgilinin çemene gelmesiyle bütün ihtişamını kaybeder. Çünkü hiç kimse böylesine al ve parlak yanaklar, uzun ve düzgün boy görmemiştir. Hayranlıkla sevgiliyi izleyenlerin gözü artık servi ve laleyi görmez. Sevgiliyi gören bahçıvan, ne yaparsa yapsın sevgilinin boyundan daha uzun bir servi, yanağının alından daha al ve güzel bir lale yetiştiremeyeceğini anlar. Sevgilinin yanağının ve boyunun övüldüğü beyitte; servi sevgilinin boyuyla, lale ise yanağıyla karşılaştırılır.

Ol boyu servin Hayâlî gözlemekden yolların

Lâle-i sahraların indi gözüne kara su (Hayâlî D., G. 456, b. 7, s. 248)

“O servi boylunun yollarını gözlemekten Hayâlî, çöl lalelerinin gözüne kara su indi.”

Âşık, umutla sevgilinin yolunu gözlemekte ve ona kavuşmayı arzulamaktadır. Âşığın bu hali, çölde servinin yolunu gözleyen laleleri anımsatır. Kendini çöl lalesine benzeten âşık, servinin yolunu gözlemekten gözlerine kara su indiğini söyler. Yaprakları kırmızı lalenin içi siyahtır. Âşığın, sevgilinin yollarını gözlemekten kan çanağına dönen gözleri lale, gözlerine kara su inmesi ise lalenin içinin siyahlıktır. Lale, çölde serviyi beklerken; âşık ise sevgilinin yolunu gözlerken kör olur. Beyitte sevgili, serviye; âşık ise çöl lalesine benzetilir.

Lâleler serv ayagın bâgda tutsa n’ola kim

Nev’iyâ bag ile bend olmasa hınnâ tutmaz (Nev’î D., G. 173, b.5, s.334)

“Ey Nev’î, laleler servinin ayağını bahçede tutsa ne olur ki; bahçe ile bağ (bağlama) olmasa kına tutmaz.”

Laleler, suyla akıp servinin ayağına dolanırlar. Âşık serviyi lalelerin bahçede tuttuğunu söyler. Serviyi ayaklarından tutan laleler, onun bahçeden gitmesine izin vermezler. Âşık bu durumu; bez ile ele bağlanan kınanın tutmasına benzetir. Serviyi bahçeye bağlayan lale, kınaya benzetilir. Kınanın tutması için bir bağ gereklidir; o da bağ yani bahçedir. Bağ kelimesinin tevriyeli kullanıldığı beyitte, lale hem gerçek anlamıyla kullanılmış hem de kınaya benzetilmiştir. Lalenin bahçede tuttuğu servi, âşığın gözünün önünden kaybolmasını istemediği sevgilidir.

Çıkup seyrâne dil-berler salınsa serv-kadlerle

Güzellense cihân bâğı çemenler lâlezâr olsa (Behiştî D., G. 477, b. 2, s. 489)

“Gönül alan güzeller gezmeye çıkıp servi boylarıyla salınsa; cihan bağı güzelliklerle dolsa, çemenler lale bahçeleri olsa.”

Gönül alıcı güzeller servi boylarıyla salınıp âşığın gönlünü alırlar. Âşığın arzusu da servi boyluları görmek ve onların güzellikleriyle cihanın dolmasıdır. Dünyadaki bütün bahçelerin salınan sevgililerle dolmasını isteyen âşık, aşk yolunda akıttığı gözyaşlarının da çemenleri lale bahçesine çevirmesini arzular. Kırmızı rengiyle âşığın gözyaşlarını hatırlatan laleler, o gözyaşlarının çokluğuyla lale bahçeleri oluştururlar. Âşık gözyaşlarını akıtıp etrafı lale bahçeleriyle donatmaya razıdır; yeter ki servi boylu güzeller salınmaktan vazgeçmesin. Beyitte sevgilinin boyu ve salınışı serviye; âşığın gözyaşları ise lale bahçelerine benzetilir.

Aglamakdan kara su olmuşken eşküm ey Sehî

Lâle-gün yaşımı ol serv-i gül-endâm eyledi (Sehî Bey D., G. 272, b. 5, s. 330)

“Ey Sehî ağlamaktan gözyaşım kara su olmuşken; o gül endamlı servi yaşımı lale renkli yaptı.”

Âşık, sevgiliye duyduğu aşkla büyük acılar çeker. Bu acılar gözlerinden yaş olur, akar. Âşık o kadar çok ağlar ki gözlerine kara sular oturur. Boyu gül fidanı gibi ince ve servi gibi uzun olan sevgili, yaptığı eziyetlerden vazgeçmez; aksine bunları artırır. Âşığa daha fazla cefa çektirir; merhamet etmez. Bu nedenle kara su olan âşığın gözyaşları, lale gibi kırmızıya dönüp kan olarak akmaya başlar. Açık istiare yoluyla sevgili yerine servi kullanılmış; lale ise âşığın akıttığı kanlı gözyaşlarına benzetilmiştir.

Bir boyu servün firâkından düşüp sahrâlara

Sîne sîne lâle gibi haste dil dâğın çeker (Muhîbbî D., C. 1, G. 220, b. 4, s. 149)

“Bir servi boylunun ayrılığında hasta gönül çöllere düşüp lale gibi yürek yarası çeker.”

Âşık, servi boylu sevgilisinden ayrı düşmenin acısına dayanamaz. Kendini çöllere atar. Aşk hastalığına tutulan âşığın gönlü çöllerde, lale gibi yaralar bağlar. Âşığın gönlünde göz göz olan lale gibi yaralar, sevgiliye olan aşkı kadar büyüktür. Boyu itibariyle sevgili beyitte serviye benzetilir. Aşk acısıyla çöllere düşen âşığın yüreğinde açılan yaralar ise rengi ve şekli nedeniyle laleye benzer.

Avnî, Cemâlî, Bâkî, Usûlî divanlarında örneği bulunmayan lalenin yüzyıllara ve şairlere göre kullanım sıklığı şöyledir: Ahmed-i Dâ’î 5; Ahmed Paşa 5; Cem Sultan 2; Karamanlı Aynî 2; Karamanlı Nizâmî 1; Mesîhî 2; Mihrî Hatun 3; Necâtî 6; Şeyhî 4; Behîştî 4; Fuzûlî 3; Hayâlî 8; Muhîbbî 3; Nev’î 2; Sehî 4; Zâtî 2.

15. yüzyılda 30, 16. yüzyılda ise 26 beyitte geçen lale; her şair tarafından servi ile ilişkili olarak kullanılmamıştır. Örnek beyitlerde hem âşık hem de sevgiliyle ilgili benzetme unsuru olarak yer alan lale; âşığın kanı ve gönül yarası, sevgilinin yüzü ve yanağı, kadeh için benzetilen olmuştur. İncelenen örneklerde sadece bir beyitte kına için benzetilendir. Söz konusu örnekler genel olarak değerlendirildiğinde; lalenin hem sevgili hem de âşık için benzetme unsuru olduğu görülür. Lalenin âşığın kanı olduğu örneklerde o kan, servi boylu sevgilinin ayaklarına akar. Lale bahçelerinin uzun boylu sevgilisi, yine servi olur. Servi, sevgilinin boyunu karşılayarak lale ile aynı beyitlerde bir araya gelir.

3.4.1.1.4. Nergis

Nergis; sarı ve beyaz renkli, başı önüne doğru eğik, güzel kokulu bir çiçektir. Hakkında mitolojik hikâyeler anlatılan nergisin narkoz etkisi gösterme özelliği vardır.

Nergis ismi, kendini beğenme anlamına gelen psikolojik terim narsisizm ile ilgilidir. Nergisin Divan şiirinde her zaman mest, mahmur, sarhoş ve kendine hayran olarak anılmasının nedeni; nergis ve bencillik ilgisinin anlatıldığı mitolojik hikâyelere dayanır (Pala, 2005, s. 356; Açıl, 2015, s. 16).

Divan şiirinde nergis, en çok konu edilen çiçekler arasındadır. Nergis, sevgilinin güzellik unsurlarından gözüne benzetilir. Sevgilinin mahmur ve sarhoş edici bakışları ile nergisin narkoz özelliği arasında ilgi kurulur. Şiirlerde sarhoş, mahmur, uykulu gibi sıfatlarla anılan nergis, âşığa sevgilinin mest edici gözlerini hatırlatır. Sevgili nergis bakışlarıyla âşığı kendinden geçirir. Sevgilinin gözünün bütün özellikleri nergiste de vardır; bu özelliklerle sevgili hatırlatılır. Hatta kimi zaman nergis, açık istiare yoluyla sevgiliyi karşılar. Nergisin şekil itibariyle kapanmayan bir gözü andırması ve uykusuz hali, sevgiliyi düşünmekten uykusuz kalan âşığa benzer. İnce yapısı ve sarı rengi ise âşığın sararmış benzi ve neredeyse kırılacak olan bedeni ile tenasüp ilgisi içindedir. Nergisin eğik duran başı, şairler tarafından âşığın toprakta olan gözüne benzetilir. Sevgiliden ayrı kalmanın acısıyla âşık, nergis gibi boynunu büker ve ölümü bekleyen hastalar gibi gözü toprakta, sevgiliye kavuşmayı umut eder (Çavuşoğlu, 2001, s. 290; Tolasa, 2001, s. 481-482; Sefercioğlu, 2001, s. 444-445; Bayram, 2007a, s. 214; Kurnaz, 2012, s. 331).

Nergis, altınla ilgili tamlamalarla birlikte kullanılır ve altınla arasında benzerlik ilişkisi kurulur. Başına altından taç takması, altın külah giymesi, çemene altın saçması bu kullanımlara örnektir. Şekli ve altına çalan rengiyle, altın kadehe benzetildiği örnekler de vardır (Çavuşoğlu, 2001, s. 290; Tolasa, 2001, s. 481-482; Sefercioğlu, 2001, s. 444-445; Kurnaz, 2012, s. 331).

Nergis ve servi şiirlerde, sevgilinin güzelliğini anlatan benzetme unsurları olarak kullanılır. Nergis ve serviyi aynı beyitlerde buluşturan anlam ilgileri, sevgili ve çemen odaklıdır. Nergis, sevgilinin gözüyken bazen uzun servinin tepesine kapak olur. Kimi beyitte nergis serviye baş olur. Mest bakışlı nergis, sevgili varken asla serviden yana bakmaz. Fakat bu bakışlar sevgiliye göz değirebilir. Servi ve nergis arasındaki anlam ilgisini yansıtan örnek beyitler şu şekildedir:

Gülzâr yüzlücem dahı gül-gûn yanaklucam

Nergis kapaklu kâmeti serv-i revâncugum (Ahmed-i Dâ'î D., G. 124, b. 2, s. 141)

“Gül bahçesi yüzlüm, (hem de) gül renkli yanakım; boyu nergis kapaklı salınan servim.”

Salınan servi boylu sevgilinin yüzü, gül bahçesini andırır. Gül yanaklı sevgilinin gözleri; servinin boyuna kapak olan nergise benzer. Sevgilinin servi boyundaki iki gözü, nergistir. Sevgilinin boyunun ve yürüyüşünün serviye benzetildiği beyitte nergis, şekli itibariyle kapağa benzetilse de; kapaktan kasıt sevgilinin gözleridir.

Figân ki nergis-i mesti bu serv-i lâle-ruhun

İçip şarâb-ı gurûr eylemez nigâh bana (Şeyhî D., G. 1, b. 6, s. 97)

“Feryat ederim ki, bu lale yanaklı servinin mest nergisi gurur şarabı içip bana bakmaz.”

Lale yanaklı servi boylu sevgilinin gözleri sarhoş bakışlıdır. Baygın bakışlı nergis gözler, âşıktan yana bakmaz, onu görmez. Âşık bu durumu, o nergis gözlerin gurur şarabı içmesine bağlar. Sevgilinin kibirli bakışlarını âşıktan esirgemesi, içtiği gurur şarabının etkisindedir. Beyitte sevgili, lale yanaklı servi olarak nitelenir. Sevgilinin nergise benzeyen gözlerini âşığa çevirmemesi hüsn-i talil yapılarak gurur şarabı içmiş olmasına bağlanır.

Nergis yetiştiği yere yüz sürdüğü bu kim

Sen serv-kâmetin yolunu zer-nigâr ede (Ahmed Paşa D., G. 280, b. 4, s. 254)

“Nergisin, yetiştiği yere yüz sürme nedeni bu ki sen servi boylunun yolunu altın resimlerle donatsın.”

Eteklerinde çiçek yaprakları topladığı bilinen servi gibi sevgilinin de ayaklarına nergisler yüz sürer. Sevgili çok kıymetlidir; onun kıymetini anlatmak için âşık, sarı nergisleri altına benzetir ve o nergislerle servi sevgilinin yoluna altına çevirir. Servinin yoluna dökülen nergisler, adeta altından bir resim çizer. Servi boylu sevgiliye yakışan da geçtiği yolların altınla donatılmasıdır. Beyitte nergis, renginin sarı olması nedeniyle altına benzetilir ve servi sevgilinin yolunu altınla bezer.

Nergis olan yerde meded salınmasın ol serv-kad

İzi tozuna göz değer çokdur cihânda görmedik (Necâtî Beg D., G. 291, b. 2, s. 281)

“O servi boylu, nergis olan yerde aman salınmasın; ne zamandır (onu) cihanda görmedik, izinin tozuna göz değer.”

Uzun zamandır göremediği sevgilisinin artık ortaya çıkıp salınmasını arzu eden âşık; bir yandan da endişelidir. Göze benzeyen nergislerin olduğu yerde salındığı takdirde, servi boylu sevgiliye göz degeceğinden korkar. Göz göz nergisler etrafta, servi endamlı sevgilinin yürüyüşünü izlerken, ona nazar değirirler. ‘Serv-kad’ tamlaması, açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır. Servinin geçtiği yerlerde, ona göz değiren nergisler ise göze benzetilir.

Çeşm-i şehlânı görelden bâğda ey serv-i nâz

Başı ditrer nergisün kim oldı bî-mârun senün (Avnî D., G. 42, b. 4, s. 145)

“Ey naz servisi, bağda şehla gözünü gördüğünden beri; nergisin başı titrer ki senin hastan, (âşığın) oldu.”

Güzel bir gözü andıran nergis, bağda naz servisinin gözlerini görünce o gözlere hayran olur. Naz servisi olan sevgilinin gözlerinin rengi ve mestliği, nergisin güzelliğini gölgede bırakır. Sevgilinin gözleri, nergisin başını döndürür; onu kendine âşık eder. Beyitte sevgilinin gözlerinin güzelliği anlatılır. Âşık sevgilinin gözlerinin övgüsünü, güzel gözlere benzeyen nergis üzerinden yapar.

Nergis çiçeklü serv-i sehî beste mîvelü

Boyun bigi bu bâğ-ı cihânda kaçan biter (Karamanlı Aynî D., G. 164, b. 2, s. 423)

“Düzgün boylu servi nergis çiçekli, kapalı meyveli; bu cihan bağında boyun gibi (bir ağaç) nerede biter?”

Âşık sevgilisini serviye benzetir. Sevgilinin gözlerini anlatabilmek için o serviye iki nergis çiçeği kondurur. Servinin meyvesi ise kapalıdır. Meyve vermeyen servi; sevgilinin âşığa olan ilgisizliğini ifade eder. Âşıktan meyvesini esirgeyen servi boylu sevgilinin nergis gözleri, âşığı kendinden geçirmeye yeter. Dünyanın bütün bahçelerinde sevgili gibi başka düzgün boylu bulunmaz. Servinin düz boyu ve meyvesiz olması sevgiliyle ilişkilendirilir. Servinin üzerindeki nergis çiçekleri ise, sevgilinin etkileyici gözleridir.

Kaldırıp başını bakmadı hasedden yukarı

Servün üstünde görelden iki ‘abher nergis (Karamanlı Nizâmî D., K. V, b. 26, s. 95)

“Nergis, servinin üstünde iki nergis çiçeği (göz) görünce kıskançlığından başını yukarı kaldırıp bakmadı.”

Servi boylu sevgilinin gözleri iri, siyah ve mest edicidir. Servi sevgilinin üzerinde bu etkileyici gözleri gören nergis, kıskanır. Kıskançlığından başını yukarı kaldırıp, sevgilinin gözlerine bakamaz. Beyitte açık istiare yoluyla servi, sevgiliyi temsil eder. Servinin üzerindeki gözlerin etkileyiciliği, nergisin kıskançlıktan başını önüne eğmesi ile anlatılır.

Çeşmün ile kâmetün kaşun tururken ey sanem

Nergis ü serv ü hilâle bakmaga `âr eyleyem (Mesîhî D., G. 166, b. 2, s. 224)

“Ey sevgili; senin gözün, boyun ve kaşın dururken nergise, serviye ve hilale bakmaya utanırım.”

Âşık, sevgilinin güzellik unsurlarından olan gözü, boyu ve kaşını; nergis, servi ve hilalle karşılaştırır. Rengi ve şekliyle güzel bir gözü andıran nergis, sevgilinin gözünün sarhoş ediciliği ve öldürücü bakışları gibi olamaz. Uzun ve düz boyuyla servi, sevgilinin ince ve göğe ulaşan endamına yetişemez. Sevgilinin etkileyici kaşları, yeni ayın şeklini hatırlatsa da; hilal, o kaşların güzelliği ile yarışamaz. Sonuçta âşığın gözü, sevgili karşısında dururken, ne serviye ne nergisi ne de hilali görür. Sevgilinin hayranı olan âşık, onlardan yana bakmaya utanır. Sevgilinin güzellik unsurları beyitte, servi, nergis, hilal arasında tenasüp ve teşbih ilişkisi kurularak anlatılır.

Sâye-i servün idübdür pâye-i bahtum bülend

Nergis-i mestün kılubdur hâne-i ‘aklum harâb (Zâtî D., C. 1, G. 63, b. 4, s. 63)

“(Senin) servi boyunun gölgesi bahtımın derecesini yükseltir; (senin) mest olan nergis (gözlerin) akıl evimi perişan eder.”

Âşık, servi boylu sevgilisinin gölgesinde olmak ister. Servinin uzun boyundan dolayı büyük gölgesi olur. Sevgili, âşığı gölgesine aldığı takdirde âşık, kendini bahtlı sayar; bahtının şansının arttığını düşünür. Sevgilinin gölgesinde olmak âşığa baht açıklığı verse de bu mutluluğu uzun sürmez; çünkü sevgilinin baygın bakışlı nergis gözleri, âşığın aklını başından alır ve onu perişan eder. Nergis gözler, öldürücüdür. Sevgili-servi arasında gölgesi ve boyu bakımından tenasüp ilişkisi kurulur; sevgilinin gözleri ise nergistir.

Nergisleri gülzâr-ı dünyâya verib zînet

Tarâvet kesb ede bağ-ı cihan serv-i revânından (Hayâlî D., G. 418, b. 2, s. 234)

“Dünyanın gül bahçesini nergisleri süsleyip; dünya bağı salınan servinden tazelik kazansın, alsın.”

Dünyanın gül bahçelerini, sevgilinin nergis gözlerinden çıkan bakışlar süsler. Tüm bahçelerin tazeliğini ise servi boylu sevgilinin salınışları dağıtır. Bağ ve bahçelerin tazeliği, süsü nergis gözler ve servi boydan gelir. Beyitte sevgilinin gözleri nergise, yürüyüşü salınan serviye benzetilir.

Bir dil-sitâne döndi bu gün sahn-ı gül-sitân

Kad serv ü çeşm nergis-i şehlâ ‘izâr gül (Bâkî D., G. 305, b. 3, s. 288)

“Bugün gül bahçesinin avlusu bir gönül alıcıya döndü; boyu servi ve gözü mest nergis, yanağı gül (sevgili geldi).”

Baharın gelişiyle gül bahçesinde görünen sevgili, orayı gönül alıcı bir yere çevirir. Sevgilinin gönül alıcılığı; servi boyundan, görenleri mest eden nergis gözlerinden ve gül yanaklarından gelir. Sevgilinin yüzünün güzelliğinin öne çıkarıldığı beyitte; boyu servi ve gözü nergistir.

Elüm hemîşe semâya güşâde serv gibi

Gözüm seher-zede nergis gibi temennadan (Nev'î D., K. LVIII, b. 8, s. 162)

“Elim her zaman servi gibi göğe açılmıştır; gözüm arzudan sabah vaktine yakalanmış nergis gibidir.”

Âşık, sevgiliye kavuşabilmek için ellerini servi gibi göğe açmış dua etmektedir. Uzun boyuyla Allah’a yakın olduğu düşünülen servi gibi, o da ellerini göğe kaldırıp Allah’tan yardım diler. Sevgilinin arzusuyla âşık, sabahlara kadar dua eder ve gözünü bir an olsun kırpmaz. Uykusuzluktan büyüyen gözleri, iri nergisleri andırır. Âşık beyitte, diğer örneklerden farklı olarak kendini serviye ve nergise benzetir. Sevgiliye kavuşma umuduyla ellerini servi gibi göğe açar, dua eder; gözleri uykusuzluktan, sevgilinin yolunu gözlemekten nergis gibi açılır.

Salınur serv uyur nergis ider gül hande

Kimi ser-hûş kimi tiryâki kimi hayrândur (Behiştî D., G. 188, b. 3, s. 330)

“Servi salınır, nergis uyur, gül güler; kimi sarhoş, kimi tiryaki kimi hayrandır.”

Sevgilinin uzun boyunu gören servi hayranlığından sarhoş olur; salınmaya başlar. Nergis, sevgilinin kendine hayran eden gözlerini görünce onun tiryakisi olur; mest bir şekilde uykuya dalar. Gül ise sevgilinin yanağının rengine hayran kalır. Sevgilinin bu güzellikleri servi, nergis ve gülü kendine âşık eder. Servi ve nergisi, sevgilinin güzelliğine sarhoş ve tiryaki yapan şair, böylece sevgiliyi üstün tutar.

Nergis gibi göz diken izün tozına cânâ

Sen durur iken serv ü semenden yana bakmaz (Sehî Bey D., G. 101, b. 3, s. 236)

“Ey sevgili, nergis gibi senin izinin tozuna göz diken; sen dururken servi ve yaseminden yana bakmaz.”

Nergis, sevgilinin güzelliğine göz diker. Sevgilinin alımlı duruşu, boyu, yasemin kokulu parlak teni nergisi mest eder. Bu güzellikte, sevgili karşısında dururken nergis ne servinin uzun boyunu görür; ne de yaseminin beyaz yapraklarından gelen mis kokusunu duyar. Nergis, sevgiliden gözlerini alamaz. Servi ve yaseminden üstün tutulan sevgilinin beyitte, âşıktan başka bir divanesi de ondan gözlerini ayıramayan nergistir.

Ger murâdun serv ise ol kamet-i bâlâyâ bak

Seyr-i nerkisden n'olur ol lûrlârı şehlâya bak (Muhibbî D., C. 2, G. 329, b. 1, s. 209)

“Eğer muradın servi ise o yüce boyluya bak; nergisi seyretmekten ne çıkar, (sen) o miskinlikleri şehla olana bak.”

Âşığın muradı, isteği servi boylu sevgiliye kavuşmaktır. Bu isteğine kavuşmak için âşık serviye değil; serviden daha uzun olan yüce boylu sevgiliyi gözlemelidir. Âşık nergisi seyretse de eline bir şey geçmez. Onu asıl etkileyen sevgilinin miskin bakan sarhoş edici gözleridir. Sevgilinin boyunu ve gözlerini servi ve nergisle kıyaslayan şair; âşığın asıl arzusunun servi ve nergis değil, sevgili olduğunu anlatır.

Nergis Cemâlî, Cem Sultan, Mihrî Hatun, Fuzûlî ve Usûlî divanlarında kullanılmaz. Diğer divanlarda ise kullanım sıklığı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ'î 8; Ahmed Paşa 3; Avnî 1; Karamanlı Aynî 1; Karamanlı Nizâmî 1; Mesîhî 1; Necâtî 7; Şeyhî 1; Bâkî 1; Behiştî 2; Hayâlî 3; Muhibbî 4; Nev'î 2; Sehî 5; Zâtî 1.

Çoğunlukla sevgilinin gözü için benzetme unsuru olarak şiirlerde ele alınan nergis; 15. yüzyılda 23, 16. yüzyılda 18 beyitte kullanılır. Servinin sevgili olduğu beyitlerde nergis, kimi zaman servi boylu sevgiliye bakışlarıyla nazar eder; kimi zaman ise servi üstündeki bir çift güzel nergis, sevgilinin gözleridir. Örnekler arasında tek beyitte nergis, âşığın gözü için benzetilendir. Kullanım sıklığına bakıldığında 15. yüzyıl şairleri nergise daha çok yer vermiş olsa da aradaki fark fazla değildir.

3.4.1.1.5. Sünbül

Sünbül koyu lila, mor, kırmızı ve beyaz gibi farklı renkleri olan, çiçeğinin yaprakları kıvrımlı bir bitkidir. Diğer tüm çiçekler gibi güzel görünümüdür ve hoş kokar. Divan şiirinde sünbül, gül ve laleden sonra en sık kullanılan çiçektir. Sünbül şiirlerde şekli, rengi ve kokusu itibarıyla sevgilinin saçları, kâkülü ile tenasüp ve benzetme ilişkisi içinde ele alınır. Koyu rengi ve kıvrım kıvrım oluşu, şairlere sevgilinin saçını hatırlatır. Sünbülün güzel kokulu bir çiçek olması, şiirlerde aynı zamanda misk/müşk ile birlikte anılmasına neden olur. Sünbül misk kokuludur ve kokusunun kaynağı sevgilinin saçlarıdır. Sevgilinin saçları, dağınık ve perişan olarak hayal edilir. Böylece sünbülün büklüm büklüm dağınık haldeki şekli ile anlam ilgisi içinde şiirlere yansır. Sevgilinin saçları, âşığın âhının yeliyle dağılmış halde, çiçeklerini açmış bir sünbüle benzer. Sünbül; koyu rengi, güzel kokusu, büklüm büklüm oluşu ve en doğal haliyle sevgilinin saçını niteler. Divan şiirinde sünbülün, renginin koyuluğu nedeniyle

toprak, gece, gölge, sevda gibi sözcüklerle de anlam ilgisi içinde olduğu görülür (Sefercioğlu, 2001, s. 446-447; Tolasa, 2001, s. 478-479; Pala, 2005, s. 414; Kurnaz, 2012, s. 330; Açıl, 2015, s. 15).

Sevgili gül yanaklı, sümbül saçlıdır. Gül yanakların üzerine sümbül saçlar dökülür. Bu nedenle gül ve sümbül şiirlerde sıkça birlikte anılır. Bazen sevgilinin saçı sümbül olur; bazen de sümbül, sevgilinin saçının güzelliğine erişmek isteyen bir çaresizdir. Sevgilinin saçını kıskanan sümbül, hiçbir zaman sevgiliden üstün olamaz. Servi ve sümbül ise çemenin iki vazgeçilmezi olarak, diğer çiçeklerle adeta bir harman içindedir. Servi boylu sevgili, güzel sümbülleriyle çemende salınır. O sümbül saçlara, âşık gönlünü bağlar. Gül renkli, sümbül kokulu sevgili, çemenin sultanı servidir. Uzun boylu servinin, yani sevgilinin saçları siyah kıvrımlı sümbüldür (Pala, 2005, s. 414). Sümbül ve serviyile ilgili örnek beyitlerden bazıları şunlardır:

Nûş it serv-i sehî boyluya kim 'anberîn saçı

Gül 'ârızına sümbül-i terdür nikâb-dâr (Ahmed-i Dâ'î D., G. 31, b. 2, s. 81)

“Doğru boylu serviyeye göster; peçe tutan gül yanağına (onun) anber kokulu saçı taze sümbüldür.”

Boyu düz ve ince olan servi, endamıyla sevgiliyi hatırlatır. Sevgilinin gül gibi olan yanaklarının üzerine düşen saçları ise anber kokuludur ve taze açmış sümbülü anımsatır. Saçların kıvrım kıvrım oluşu, etrafa güzel kokular yayması çemende biten sümbüllere benzer. O sümbül saçlar, sevgilinin gül yanaklarını bir peçe misali örter. Bu yönüyle sümbül saçlar, sevgilinin yüzünü âşıktan esirgediği için âşığa rakiptir. Beyitte açık istiare yoluyla servi olarak anılan sevgilinin saçları taze sümbüle benzetilir.

Hâk-i huşg üzre benefşe biter ü sümbül-i ter

Salsa ey serv-i revân sâyesini zülf-i hamın (Ahmed Paşa D., G. 158, b. 3, s. 194)

“Ey salınan servi, (sen) kıvrımlı saçının gölgesini salarsan; kuru toprak üstünde menekşe ve taze sümbül biter.”

Sevgilinin siyah, uzun ve kıvrımlı saçlarının gölgesi, servinin uzun boyuyla toprağa düşürdüğü gölgesine benzer. Servinin gölgesinin düştüğü toprakta büyüyen sümbül ve menekşe, sevgilinin saçlarıdır. Beyitte salınan servi diye anılan sevgilidir. Sevgilinin saçı; renk, koku ve şekil bakımından sümbüle ve menekşeye benzetilir.

Ne sebebdan dili sümbüllerine bağladı hat

Dil-güşâ derler idi serv-i revânın çemeni (Necâfî Beg D., G. 591, b. 3, s. 414)

“Ne sebeple (o) ayva tüyleri gönlü sümbüllerine bağladı; salınan servinin çemeni (için) gönül açan derlerdi.”

Sevgilinin ayva tüylerinin hevesine  şık, gönlünü sevgilinin sünbül saçlarına bağlar. Âşık, hangi sebeple gönlünün tehlikede olduğunu anlayamaz.  nk  o, servi olan sevgilisinin salındığı çemenin gönül açıcı olduğunu zanneder. Gönlünü açmak, mutluluğu bulmak için servisinin salındığı çemene gelen  şık, gönlünü o servinin sünbül saçlarına asılmış olarak bulur.

Güzellik b ği zeyni kadd   zülfün

Anun n servi sünbüller ana ad (Karamanlı Aynî D., G. 110, b. 6, s. 383)

“(Senin) boyun ve zülfün güzellik bağının süsüdür; onun için servi ve sünbül ona ad (olur).”

Sevgili, güzellik bağının süsüdür. Servi ve sünbül, ancak sevgilinin boyuna ve sa ına isimlerini verebilirler. Sevgilinin boyu servi, saçı ise sünbül diye anılır; ama ne servi onun boyuna erişebilir ne de sünbül onun saçının etkileyiciliği gibi olabilir. Servi ve sünbülün benzetme unsuru olarak kullanıldığı beyitte sevgilinin boyunun ve saçının güzelliği ön plandadır.

Reng-i gül   b y-i sünbül   cilve-i serv

Hükm eylemezem ki ola makb l-i hired (Fuzûlî D., Rubai (Rubâ’iyyat) 21, b. 2, s. 319)

“Gül renkli, sünbül kokulu ve servi cilveli ki; aklın makbul  olsun, (ben) h kmedemem.”

 şıklarının peşine takan sevgilinin yanakları g l gibi kırmızı, kokusu sünbül gibi baştan çıkarıcıdır. Onun yürüyüşü, nazlı bir salınıştır; yaptığı cilveler, nazla salınan serviyi utandırır. Âşık, bu güzel karşısında aklına hükmedemez; sevgiliye kapılıp aşkla yanar. Sevgilinin çektirdiği acılar, yaptığı eziyetler akla uygun olmasa da  şık ne aklına ne de kalbine söz geçirebilir; sevgiliye kavuşma umudunu kaybetmez.

Kanı ol günler ki bir serv-i b lend m var idi

S nb linden her gice boynumda bend m var idi (Zâtî D., C. 3, G. 1480, b. 1, s. 307)

“Hani o günler ki bir yüce boylu servim vardı; boynumda her gece (onun) sünbülünden (sa ından) bağım vardı.”

Âşık sevgiliyi andığında ise onun servi boyunu ve sünbül saçlarını hatırlar. Sevgilinin sünbül saçlarının boynunda bir bağ olduğu gecelere dönmek âşığın tek arzusudur. Sevgilinin Şekil ve koku itibariyle sünbüle benzeyen saçlarının âşığın boynunun bağı olması, sevgilinin âşığa çektirdiği acıların ifadesidir. Bütün  ektiklerine rağmen  şık, o günlere dönmek ve servi boylu sevgiliye kavuşmak ister.

Ahım yüzünde zülfünü kıldıkta târmâr

Ey serv salma başını sünbül havâ budur (Hayâlî D., G. 179, b. 5, s. 150)

“Ey servi ahım saçlarını yüzünde perişan edip dağıtınca; sünbül (sen) başını salma, (isteğim) bu havadır.”

Âşığın ah yeli sevgilinin saçlarını açar, dağıtır. Dağılan saçlardan çıkan güzel kokular havaya karışır. Sevgilinin saçını perişan edip misk kokusunu çıkaran ah yeli; bu güzel kokuyu âşığa geri taşır. Sevgilinin saçlarıyla yarışan sünbül ise; sevgiliyi kıskanıp başını salmak, kendini göstermek ister. Âşık, sevgilinin saçının kokusuyla dolan havanın böyle kalmasını; bu nedenle sünbülün, başını salmamasını söyler. Âşığın ahının yeliyle saçları dağılan sevgili yerine açık istiare yoluyla servi kullanılır. Beyitte sevgilinin saçları, sünbülle karşılaştırılarak öne çıkarılır.

Lebleri mül saçları sünbül yanağı berg-i gül

Bir semen-ber serv-i hôş-refât dersen işte sen (Bâkî D., G. 380, b. 2, s. 334)

“Dudakları şarap, saçları sünbül, yanağı gül yaprağı; bir yasemin tenli hoş salınan servi dersen, işte o sensin.”

Şair beyitte sevgilinin güzelliğini anlatır. Bu güzellik bir çiçek bahçesini andırır. Sevgilinin saçları sünbül, yanağı gül, teni yasemin, boyu servi, dudakları ise sarhoş edici şaraptır. Sevgilinin endamı, edalı salınan bir servidir. Teni yasemin kokulu, beyaz ve parlaktır. Servi boyunun üzerindeki al yanakları gonca gülleri kıskandırır. O yanakların üstüne düşen saçlar sünbül gibi büklüm büklüm ve çiçek kokuludur. Âşık, sevgilinin güzelliğini bir bahçeyi tasvir edercesine anlatır; sevgili, servi boylu sünbül saçlıdır.

Râh-ı çemene kıldı sabâ sünbülü cârûb

Sen serv-kad eyler diyü refât-ı çemenzar (Nev’î D., K. XIX, b.11, s.63)

“Sen servi boylu çimenlikte salınır, dolaşırsın diye; sabâ yeli çemen yoluna sünbülü süpürge etti.”

Bahar tasviri yapılan beyitte, tazeliği ile salınan servi çemene canlılık verir. Baharın habercisi sabâ yeli ise çemeni sünbüllerle donatır. Servi uzun boyuyla çemende salınırken sünbüller onun yolunu süpürür. Çemen, servi ve sünbüllerle baharın gelişini kutlar. Beyitte, sünbül süpürgeye benzetilir ve servinin yollarını sünbül süpürür.

Sevgisi ‘uşşâka kısmet olsa ol servün Sehî

Ol saç sünbülünden ancak bana bu sevdâ değer (Sehî Bey D., G. 85, b. 5, s. 228)

“Sehî, o servinin sevgisi âşıklara kısmet olsa; o saç sünbülünden bana ancak bu sevda değer.”

Servi boylu sevgilinin aşkı, diğer âşıklara kısmet olsa; âşıklar o sevgiliyi görüp sevseler de hiçbirisi âşık Sehî gibi sevgiliyi sevemez. Dünyanın bütün âşıkları sevgilinin sevgisini yüreklerinde yaşasalar bile âşık, içindeki kara sevda ile hepsini gölgede bırakır. Âşığın, servi boylu sevgiliye olan aşkının övüldüğü beyitte, sevgilinin saçları sümbül gibi kıvrım kıvrımdır ve saçlarının kokusu akılları baştan alır.

Saçların sümbül boyun serv ü tek berk-i semen

Hüsnüni kılan temâşâ eylemez seyr-i çemen (Muhibbî D., C. 2, G. 618, b. 1, s. 355)

“Boyun servi, saçların sümbül ve yasemin yaprağı; (senin) güzelliğini gören çemende dolaşmaz.”

Servi boynunu, sümbül gibi büklüm ve yasemin yaprağı gibi hoş kokan saçını görenler; sevgiliden gözlerini alamaz. Bu güzelliği izledikten sonra hiç kimse çemende dolaşmak istemez. Çünkü sevgili gibi çekici, görenin aklını alıcı bir güzellik çemende bulunmaz. Sevgilinin boyu ve saçları için benzetilen olmaları servi ve sümbülü bir araya getirir.

Avnî, Cemâlî, Cem Sultan, Mesîhî, Şeyhî, Behîştî ve Usûlî divanlarındaki beyitlerde örneği bulunmayan sümbülün diğer divanlara göre ne sıklıkta kullanıldığı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ’î 3; Ahmed Paşa 3; Karamanlı Aynî 2; Karamanlı Nizâmî 1; Mihrî Hatun 2; Necâtî 3; Bâkî 1; Fuzûlî 1; Hayâlî 2; Muhibbî 5; Nev’î 2; Sehî 3; Zâtî 4.

15. yüzyılda 14 ve 16. yüzyılda 18 beyitte geçen sümbül, örnek beyitlerin tamamında dolaylı veya doğrudan, sevgilinin saçları ile bağlantılı kullanılır. Nev’î’nin beytinde ise farklı bir örnek olarak sümbül süpürgeye benzetilir ve sevgilinin yolu sümbül ile süpürülür.

3.4.1.1.6. Diğerleri (Menekşe/Erguvan/Susen)

Koyu renkli, kısa boylu, güzel kokulu ve başı aşağı doğru eğik bir çiçek olan menekşe; Divan şiirinde sevgiliyle anlam ilgisi içinde, çiçek motifi olarak işlenir. Koyu renkli ve güzel kokulu oluşu, demet demet durduğundaki görüntüsü ile şiirlerde, sevgilinin saçları için benzetilendir. Renk ve koku itibarıyla aynı zamanda misk ile de birlikte anılır. Taşlık yerlerde yetişen menekşenin yine koyu rengi, sevgilinin beni ve ayva tüyü için benzetme unsuru olarak kullanılmasına neden olur. Sevgilinin beni, etrafa misk kokusu yayan bir menekşedir. Yere yakın, kısa boylu olması menekşenin ayırıcı özelliğidir; bu özelliği ile boynu eğri, beli bükük âşığı hatırlatır. Sevgiliye hasret olan âşık, çektiği çilelerden dolayı boynunu menekşe gibi bükük ve gözünü toprağa

diker (Tolasa, 2001, s. 477; Sefercioğlu, 2001, s. 442; Çavuşoğlu, 2001, s. 289; Pala, 2005, s. 305).

Menekşenin başının yere doğru eğik olması onun, âşık için benzetme unsuru olarak kullanılmasına neden olur. Aynı zamanda menekşenin zayıf, ince bir çiçek oluşu; âşığın zayıf ve güçsüz vücuduyla ilişkilendirilir. Menekşenin her an kopacakmış gibi incecik duruşu, çektiği cefa ve acılardan dolayı âşığın her an canını verecekmiş gibi olmasıyla bağlantılı olarak şiirlerde ele alınır. Sevgilinin eziyetleri, âşığı ölmekten beter eder; onun aciz duruşu beyitlerde, zayıf yapısından dolayı menekşe ile birlikte anılmasına sebep olur (Açıl, 2015, s. 17-18).

Menekşenin serviden ayrılan en belirgin özelliği kısa oluşudur. Servinin aksine onun boyu kısa ve eğridir. İkisi de sevgilinin güzellik unsurlarını karşılar. Servi boylu sevgilinin saçları, menekşe gibi siyah ve misk kokuludur. Menekşenin büklüm büklüm oluşu, sevgilinin saçlarını andırır. Çemenin baharı olan menekşe, sevgilinin saçlarını görünce kıskançlığından boyunu büker. Sevgili varken bahar getiren menekşeye ve endamlı yürüyüşüyle serviye çemenin ihtiyacı yoktur (Çavuşoğlu, 2001, s. 289; Sefercioğlu, 2001, s. 442; Tolasa, 2001, s. 477; Pala, 2005, s. 305).

Aşağıdaki örneklerde, servi ve menekşenin beyitlere yansıyan anlam ilişkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır:

İşitmedim ol kadd ile bu zülfdan özge

Bir serv-i gül-endâm ola ezhârî benefşe (Ahmed Paşa D., K. 25, b. 7, s. 81)

“O boy ile saçtan başkasını işitmedim, görmedim; (o sanki) çiçekleri menekşe olan bir gül endamlı servidir.”

Âşık; sevgilinin boyu gibi alımlısını, saçları gibi mis kokulusunu görmemiştir. Sevgilinin bu özelliklerini; endamı gülfidanı gibi olan menekşe çiçekleri açmış bir serviye benzetir. Sevgilinin boyu gülfidanı gibi ince, servi gibi uzun ve saçları menekşe gibi koyu ve güzel kokuludur. Sevgilinin güzellik unsurlarının üzerinde durulduğu beyitte; sevgili servi boylu, menekşe saçlıdır.

Şu günden kim boyun serv ü ser-i zülfün semen-bûdur

Çinâr ölmüş durur gider benefşe kara yaslıdır (Necâtî Beg D., G. 137, b. 1, s. 211)

“Boyun servi, saçın ise yasemin kokulu olduğu günden beri; çınar ölmüştür, menekşe ise kara yaslı (olarak) gider.”

Âşık, sevgilisine servi boylu diye seslenir. Bu benzetme, çınarı küstürür, öldürür. Saçları ise yasemin kokan sevgili, yaseminlerin ününe ün katarken; bunu gören

menekşe karalar bağlar, yas tutar. Şair, sevgilinin boyunu serviye, saçlarını yasemine benzetir. Servi-yasemin-çınar ve menekşe arasındaki tenasüp ilişkisinden yararlanarak şair; serviye çınardan, yasemini menekşeden üstün tutar.

Miskinlik ider servün ayağına koyub baş

Bakmaz oturub hiç sola sağa benefşe (Muhıbbî D., C. 3, G. 696, b. 4, s. 400)

“Menekşe, miskinlik edip servinin ayağına baş koyar; oturup hiç sağa sola bakmaz.”

Su kenarlarında bulunan servinin ayaklarına suyla birlikte gelen çiçek yaprakları dolandır. Bunlardan biri de menekşedir. Menekşe, servinin ayağına başını koyup miskinlik eder. Başını kaldırıp da hiç sağına soluna bakmaz. Menekşe ve servi kişileştirilerek bahçe tasviri yapılmıştır.

Menekşe örneğinin bulunduğu divanlar ve kullanım sıklığı; Ahmed-i Dâ’î 1, Ahmed Paşa 3, Cemâlî 1, Necâtî 2, Muhıbbî 2, Sehî 1 şeklindedir. Kullanım sıklığı verilen şairlerin dışındakiler, menekşeyi servi ile aynı beyitte kullanmamıştır. Kullanan şairler ise, sevgilinin güzellik unsurları doğrultusunda, bu iki bitki motifini bir araya getirir. Menekşe, incelenen beyitlerde en az kullanılan çiçek motiflerinden biridir.

Erguvan eflatun, lila ve kırmızı tonlarında çiçek açan, uzun dallı bir ağaçtır. Ağaçtan çok çiçekleri ile ön plandadır. Çünkü Divan şiirine renk ve şekil itibarıyla en fazla taç yaprakları konu olur. Diğer çiçekler kadar sık olmasa da erguvan, çeşitli anlam ilişkileri ile şiirlere yansır. Erguvanın şiirlerde ele alınan en belirgin özelliği rengidir. Özellikle kırmızı tonlarında olması, şarapla ilişkilendirilmesine neden olur. Şarabın yanı sıra; sevgilinin yanağı, kan, kanlı gözyaşı, yara, dil, dudak, ateş gibi farklı benzetmelere malzeme olur. Dallarının inceliği ve uzunluğu, kokusunun güzelliğinden dolayı sevgilinin boyu ve teni ile de tenasüp ilişkisi içindedir (Bayram, 2007a, s. 215; Açıl, 2015, s. 20).

Divan şiirinde sevgilinin yüzü, yanağı ve dudağı için en fazla gül ve lale benzetme unsuru olarak kullanılsa da; erguvanın bu güzellik unsurları için benzetilen olduğu örnekler vardır. Diğer yandan erguvan, âşığın kanlı gözyaşı ve kanla dolu gönlü ile birlikte anılır. Aşk acısı âşığa erguvan gibi kızıl, kanlı yaşlar döktürür ve âşığın gönlü erguvanla dolar. Divan şiirinde erguvan, rengi ile ön plandadır ve genel olarak hem sevgili hem de âşık için benzetilen olduğu farklı unsurlar şiirlere yansır (Demirel, 2009, s. 1003, 1006, 1009). Erguvan ve servinin bir arada kullanıldığı beyit örneklerinden bazıları şunlardır:

Sagrâkı sanki lâle durur câmı ergavân

Sâkını serv ü keffini dest-i çınâr kıl (Ahmed-i Dâ’î D., K. 6, b. 15, s. 14)

“Kadehi sanki lale, bardağı erguvan (gibi) durur; serviye ayağın, elini çınar eli yap.”
Sevgilinin kadehi laleden, bardağı ise erguvandandır. Ayağı servi gibi salınan, elleri çınar gibi göklere uzanan alımlı ve zarif sevgili, elindeki bardak ve kadehle sâkîdir. Beyitte servi, sevgilinin yürüyüşünü ve boyunu anlatmak için kullanılır. Sevgilinin elinde tuttuğu bardak ise şekil itibariyle erguvana benzetilir.

Dirler çemende nârven ü erguvân biter

Kimse dimez boyun bigi serv-i revân biter (Karamanlı Aynî D., G. 164, b. 1, s. 423)

“Çemende karaağaç ve erguvan biter derler; kimse (senin) boyun gibi salınan servi biter demez.”

Herkes çemendeki karaağaç ve erguvanın güzelliğini görür. Âşığa göre sevgilinin servi boyunun güzelliğini gören yoktur. Sevgiliyi sadece âşığın gözü görür. Çemenin uzun boyuyla salınan servisi sevgilidir. Âşık için çemendeki karaağaç ve erguvan, servi gibi güzel olamaz.

Ger idersem kadd ü ruhsârun yolında cân revân

Bitiser sinümde sînem üzre serv ü ergavân (Karamanlı Nizâmî D., G. 88, b. 1, s. 208)

“Eğer boyun ve yanaklarının yolunda canımı akıtırsam; mezarımda göğsümün üstünde servi ve erguvan biter.”

Sevgilinin boyu ve yanaklarının uğrunda can veren âşığın, sevgiliden tek isteği; onun yoluna canını verdiği kabri üstünde servi ve erguvan ağacının bitmesidir. Çünkü âşık bilir ki; servi, sevgilinin boyu erguvan ise yanağıdır. Ölünce bile bu güzelliklerden ayrı kalmak istemeyen âşık, başucunda bu iki ağacı ister.

Letâfet bağına serv ol giriftâr-ı hazân olma

Girip kanına uşşakın nihâl-i ergavân olma (Hayâlî D., G. 521, b. 1, s. 271)

“Güzellik bağına servi ol, sonbaharın esiri olma; âşıkların kanına girip erguvan fidanı olma.”

Âşık beyitte sevgiliye seslenir. Âşığın sevgiliden isteği, güzellik bağına servi olmasıdır. Güzellik bağında bir servi olan sevgili, sonbaharın esiri olmaz. Yemyeşil yapraklarını sonbaharda bile koruyan servi, endamının ihtişamıyla da sevgiliyi temsil eder. Âşık, sevgilinin âşıkların kanına girip erguvan fidanı değil servi olmasını arzu eder.

Serv-kadsin serve ‘âdet sebz-pûş olmag iken

Ergavânî câmeye girmek neden ey nev-cevân (Bâkî D., G. 390, b. 5, s. 341)

“Ey genç sevgili sen servi boylusun, servinin adeti yeşil giyinmek iken; erguvan gibi (olan) elbiseye girmek neden?”

Genç sevgiliyi âşık, boyunun güzelliği nedeniyle serviye benzetir. Yemyeşil yaprakları servinin elbisesidir. Bunu bilen âşık, serviye benzettiği sevgilisinin doğal olarak yeşil giymesini bekler. Sevgilinin servi gibi yeşil yerine, erguvan gibi kırmızı elbise giymesine âşık anlam veremez. Beyitte sevgili, servi boylu olarak anılır; erguvan ise servi boylu sevgilinin üstüne giydiği elbisedir.

Erguvan örneğinin bulunduğu divanlara göre kullanım sıklığı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ’î 1, Karamanlı Aynî 2, Karamanlı Nizâmî 1, Bâkî 3, Hayâlî 1, Nev’î 1. 15. Diğer şairlerin divanlarında erguvana örnek bulunmaz. Erguvan, 15. yüzyılda 4 ve 16. yüzyılda 5 beyitte geçer. Örnekler genel olarak değerlendirildiğinde erguvan, genellikle âşığın çektiği acılarla anlam ilgisi içindedir. Sevgilinin yaptığı eziyetler beyitlerde, rengi nedeniyle erguvanla ilişkili olarak verilir. Koyu kırmızı renkte olan erguvan, âşığın acısının göstergesidir.

Divan şiirinde işlenen çiçek motiflerinden bir diğeri sûsendir. Sûsen; koyu eflatun ve kırmızıya çalan renklerde, yaprakları kıvrımlı ve bol yapraklı bir çiçektir. Alacalı renkte olanları da vardır. Rengi ve şekli nedeniyle saçla bağlantılı olarak şiirlerde kullanılır. Sevgilinin saçı, sûsen gibi koyu renk ve kıvrım kıvrımdır. Sevgilinin saçının yanı sıra sûsen, daha çok kılıç, tığ, hançer gibi öldürücü nesnelere birlikte anılır. Bu benzetmelere sûsen, şeklinden dolayı konu olur. Kılıç ve hançerle birlikte anılması, yapraklarının sivri ve uzun olmasıyla alakalıdır (Sefercioğlu, 2001, s. 446; Tolasa, 2001, s. 480; Açıl, 2015, s. 19).

Kâmetün yâdnadur serv ile sûsen âzâd

Mest ü şehlâ gözüne cân ile çâker nergis (Ahmed-i Dâ’î D., G. 326, b. 6, s. 269)

“Boyunun anısına servi ile sûsen özgürdür; mest ve baygın bakan gözüne nergis canı ile köledir.”

Sevgilinin boyunu anan servi ve sûsen özgür kalır; servi başını yukarı diker, sûsen çiçek açar. İkisi de sevgilinin boyuna ulaşmaya çalışır. Mest ve baygın bakan gözleriyle âşığı kendinden geçiren sevgiliye, nergis canı ile köledir. Çünkü nergis, istese de sevgili kadar baygın bakamaz ve âşıkları onun gibi mest edemez. Nergise yakışan sevgilinin kölesi olmaktır. Sevgilinin boyunun ve gözlerinin övüldüğü beyitte servi ve sûsen, onun boyunu anlatmak için kullanılır.

Sensüz iy serv-i sehî bâg içre olsam bir nefes

Hancer olur çeşmüme sûsen gözüme hâr gül (Cem Sultan D., G. 199, b. 7, s. 156)

“Ey düz boylu servi, bağ içinde bir an (bile) sensiz olsam; gözüme sûsen hançer olur, gül (de) diken.”

Servi boyuyla sevgili, bahçede salınmadığı sürece, orada olmak âşığa eziyet gibi gelir. Sûsenler hançer olup âşığı yaralar; güller dikenleriyle onun üstüne yürür. Bahçenin bütün güzellikleri felakete dönüşüp âşığı kuşatır. Bahçenin âşık için tekrar huzur yerine dönmesini sağlayacak tek şey servi gibi düzgün boylu sevgilinin orada salınmasıdır. Beyitte ‘serv-i sehî’ tamlamasıyla sevgili kastedilir. Hançere benzetilen sûsen, âşığı yaralamak için pusuda bekleyen bir düşman gibidir.

Sûsen ü gül görelî sen serv-kaddi bâgda

Birisi gömgök delü biri kızıl dîvânedür (Mesîhî D., G. 85, b. 3, s. 172)

“Senin gibi servi boyluyu bağda görünce sûsen ve gül; biri aşırı derecede deli biri (ise) kızıl divanedir.”

Bağda servi boylu sevgili salınmaktadır. Sevgiliyi gören sûsen, onun boyunun güzelliğine deli olur. Gül ise sevgilinin yanağını görünce daha da kızarır, kızıl bir âşığa döner. Sevgilinin servi gibi hoş endamı ve al yanakları, sûsen ile gülü mest eder. Serv-kad tamlamasında sevgilinin boyuna teşbih yapılır. İnce ve nârin boylu sûsen ise servi boylu sevgilinin divanesidir.

Adûna sûsen-i âzâdeler kılıç çekti

Nihâl-i gonca tutar nîze serv tîr-i hadeng (Hayâlî D., K. 7, b. 19, s. 37)

“Özgür sûsenler (senin) düşmanına kılıç çekti; gonca fidanı mızrak, servi kayın ağacından (olma) ok tutar.”

Âşığın, sevgilinin düşmanı olarak gördüğü rakiptir, rakip âşığın da düşmanıdır. Çemende sevgilinin etrafında dolanan rakiplere özgür kalıp açılan sûsenler kılıç çeker. Narin gonca fidanı mızrak olur, rakibi hedef alır. Servi ise kayından yapılan oku ile rakibi tehdit eder. Âşık kendine, adeta çemenden bir ordu kurmuştur. Tek amacı ise sevgiliyi herkesten gizlemek, onun yanına kimseyi yaklaştırmamaktır. Boyunun uzunluğu nedeniyle servi, beyitte ok atıcı olarak anılır. Sûsen ise kılıca benzer.

Sûsenin, geçtiği divanlardaki kullanım sıklığı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ’î 3; Ahmed Paşa 1; Cem Sultan 1; Mesîhî 1; Behiştî 1; Hayâlî 2. Diğer şairler, beyitlerinde sûsen ve serviyi bir arada kullanmamışlardır. Sûsen; 15. yüzyılda 6 ve 16. yüzyılda 3 beyitte geçer. Taranan divanlardaki beyitlerde servi ve sûsenin birlikte kullanıldığı

örneklerde sÛsen; kılıç ve hançer için benzetilen olmasının yanı sıra, serviyle birlikte sevgilinin boyu ile anlam ilgisi içinde de kullanılır.

3.4.1.1.7. Çemen

Divan şiirinde çemen, gezme ve seyir yeridir. Çemenin ana unsuru yeşilliktir; bu nedenle ‘sebz, sebz-zâr’ gibi kelimelerle anılan çemen, yeşil otlarla kaplı alan anlamındadır. Çemen, bağ ve bostana benzer. Birçok tabiat unsuru çemende bir araya gelir. Böylece baharın gelişi, çemenin manzarasından belli olur. Çemenin kenarından su, ırmak akar; çemenin bu özelliği, servi ile arasındaki ilişkiyi diğer ağaçlardan ayırır. Servi, su kenarlarını seven bir ağaçtır; bağ ve bostandan çok çemende görülür. Divan şiirinde servi-çemen ilişkisine bakıldığında, beyitlerde bağ ve bostandan çok çemene yer verilmesi dikkat çeker. Çemen aynı zamanda bezmin, yani içki ve sohbet meclisinin bir unsurudur. Bezm, genellikle çemende kurulur. Bezmin baharda kurulması ve baharın önce çemende kendini göstermesi arasında ilgi vardır. Bu nedenle âşıkların sabırsızlıkla bekledikleri bahar ve bezm için çemen önemlidir. Bezmden sevgili sâkî olur, âşığı sarhoş edici içkiler sunar. Baharın güzellikleri, şarkılarla ve eğlence ile kutlanır. Ölen tabiatın baharda dirilişi, çemende yarattığı etki ile anlaşılır. Baharın getirdiği bütün güzellikleri kendinde barındıran çemen, bezmin kurulması için eşsiz bir yerdir (Kut, 2000, s. 616-618; Pala, 2005, s. 99).

Divan şiirinde çemen, sevgilinin güzellik unsurlarının bulunduğu yerdir. Çemende açan gül, lale, nergis ile servi, sanavber, şimşâd ağaçları sevgilinin güzellik unsurlarını yansıtan bitkilerdir. Böylece çemen, âşık için farklı bir önem arz eder. Sevgiliye hasret yaşayan âşık, çemendeki bitkilerde sevgilisini arar; sevgilinin çemene gezmeye gelmesi için gözleri kör olana kadar onun yolunu gözler. Çiçekler, ağaçlar bütün güzellikleriyle çemeni, bağı süslerken; her biri sevgilinin bir özelliğini karşılar. Uzun boyu, etkileyici endamı ve nazlı salınışıyla şüphesiz ki bu bağıın sultanı servidir. Servi dimdik duruşuyla diğer bütün çiçeklerin boynunu bükerek; nazlı nazlı salınıp çemende gezinmesi ile etrafını mest eder. Çemen, servinin ve diğer bütün bitkilerin evidir (Sefercioğlu, 2001, s. 453; Tolasa, 2001, s. 464-465).

Servi ve çemen beyitlerde, çeşitli mecazlarla ya da bahar ve bahçe tasvirleriyle bir araya gelirler; bunlarla ilgili seçtiğimiz örnekleri aşağıda değerlendirmeye çalışacağız:

Bâg-ı iremde serv mi var kâmeti sıfat

Gül mi biter çemende anun yanağı gibi (Ahmed-i Dâ'î D., G. 297, b. 2, s. 252)
 “İrem bağında onun boyu gibi servi mi var; çemende onun yanağı gibi gül biter mi?”
 Sevgilinin boyu gibi bir servi cennet bahçesinde bulunmaz. Gül yanaklı sevgili, çemendeki güllere de üstünlük sağlar. Çemende onun yanağının kırmızısı gibi bir gül yetişmez. Çemen, sevgilinin güzellik unsurlarından yanağının övgüsünü pekiştirmek için kullanılır. Açık istiare yoluyla sevgili yerine geçen servi, bu defa çemende değil cennet bahçesinde görülür.

Tâ boyun ile bûyun serv ü semen olmuşdur

Uş eşk-i revânımdan çevrem çemen olmuşdur (Şeyhî D., G. 27, b. 1, s. 123)

“Boyun ile kokun tıpkı servi ve yasemin olmuşdur; işte akan gözyaşlarımdan çevrem çemen olmuşdur.”

Âşığın sevgili uğruna döktüğü gözyaşları ırmak olur, taşar. Akan gözyaşları, âşığın çevresini çemene çevirir. Böyle olunca âşık, sevgilinin boyunu o çemendeki servide görür; kokusunu ise yaseminde duyar. Sevgilinin boyunu serviye, kokusunu yasemine benzeten âşık; bu durumu hüsn-i talil yaparak, akıttığı gözyaşlarıyla etrafını çemene çevirmesine bağlar. Servinin boyuyla salındığı, yaseminin misk kokuları yaydığı çemen, âşığın gözyaşlarından doğar.

Serverâ serv-i ser-efrâz olalı hem-ser sana

Ayağına yüz sürer yüz türlü lûtfuyla çemen (Ahmed Paşa D., G. 239, b. 2, s. 234)

“Ey sultan (sevgili), başı yukarda servi sana arkadaş olalı; çemen yüz türlü güzelliğiyle ayağına yüz sürer.”

Servinin sevgiliye arkadaş olması, sevgilinin boyuna biraz olsun yaklaştığını kanıtlar. Bu durum çemene canlılık getirir. Çemen çeşit çeşit çiçekleri ve bitkileriyle güzelleşir; çemenin bütün güzellikleri servinin kulu kölesidir. Çemen servinin ayaklarına yüzünü sürer, tüm hoşluğunu ona bahşeder. Çemenin servinin ayaklarına yüz sürüp emrinde olması, servinin sevgiliye olan benzerliğine bağlanır. Servi çemendeki bu itinayı, sevgiliye borçludur.

Serv-i çemenin sinesi endâzeden aştı

Nazüglüg ile kamet-i dildâra yanaştı (Necâtî Beg D., Kıt'a-87, b. 1, s. 147)

“Çemenin servisinin göğsü mertebesini aştı; naziklikle sevgilinin boyuna yanaştı.”

Sevgilinin boyunun güzelliğiyle en fazla yarışan çemenin servisidir. Daha da yükseğe çıkmak isteyen servi göğsünü yukarılara taşır. Boyunun uzamasıyla biraz olsun sevgiliye yaklaşmış olur. Nazikçe sevgiliye yanaşan çemenin servisi, sevgilinin

boyunun güzelliğini, ince ve uzunluğunu örnek alır. Sevgilinin boyu, çemenin servisi ile ilgi kurularak anlatılır.

Hattunı fikr eyler-iken kaddüni andum didüm

Râstı bu kâmete öykünimez serv-i çemen (Cem Sultan D., G. 236, b. 3, s. 175)

“Ayva tüylerini düşünürken boyunu andım, dedim (ki); bu doğru boya çemenin servisi özenemez.”

Âşık sevgilinin gençliğinin sembolü olan ayva tüylerini hayal ederken bir yandan da onun boyunu düşünür. Sevgilinin boyu; ince, uzun ve doğrudur. Bu özelliklere sahip olan sevgilinin boyuna çemenin servisi erişemez. Âşık bunun farkındadır; çemen servisinin o doğrulukta olması mümkün değildir. Beyitte sevgilinin boyu övülür. Sevgilinin boyunu öne çıkarırken şair, onu çemenin servisi ile karşılaştırır.

Bâgbân gördüğüçün sini bu mevzûn kad ile

Eyleyüp kat‘-ı nazar servi çemenden çıkarur (Karamanlı Aynî D., G. 133, b. 4, s. 400)

“Bahçıvan seni bu düzgün boy ile gördüğü için; (serviden) bakışını kesip serviyi çemenden çıkarır.”

Çemende uzun boylu servilerine bakıp hayran kalan bahçıvan, sevgilinin çemene gelip boyunu sergilemesiyle şaşkına döner. Çünkü daha önce böylesine güzel ve düzgün boy görmemiştir. Sevgilinin sarhoş edici güzelliği, serviyi çemenden kovdurur. Beyitte; bahçıvan âşığı simgeler. Sevgilinin boyunun önemini vurgulamak için âşık, onu servinin boyuyla kıyaslar. Bu kıyas, çemenin sevgiliden önceki sultanı serviyi çemenden eder.

Kaçan ki kaddün ile gül-sitâna sâye düşer

Çemende şerm ile gül serv için hayâya düşer (Cemâlî D., G. 47, b. 1, s. 106)

“Ne zaman ki boyun ile gül bahçesine gölge düşer; gül çemende servi için utanır.”

Sevgilinin büyüleyici endamı gül bahçesine gölgesini düşürür. Bu gölgeyi gören çemendeki gül, servinin boyuna bakıp onun yerine utanır. Sevgilinin gül bahçesine düşen gölgesi ile servinin boyunun çemendeki önemi karşılaştırılır; amaç ise sevgiliyi yüceltmektir.

Cân virdi meger serv-i çemen kaddi yolında

K’ider başı üstünde figân murg-ı seher-hîz (Karamanlı Nizâmî D., G. 46, b. 5, s. 165)

“Erkenci kuş, başı üstünde feryat eder ki; meğer çemen servisinin boyu yolunda can verdi.”

Çemenin servisi düz boyu, nazlı salınışıyla çemendeki herkesi kendine hayran bırakır. Bunlardan biri de servinin aşkıyla yanıp tutuşan kuştur. Sabahları erkenden aşk şarkıları söyleyip acıyla inlemeye başlayan kuş; çemenin servisinin yolunda canını vermeye hazırdır. Kuş ve servi, âşık ve mâşuk ikilisini simgeler. Âşığın âşıklığını gösterdiği, mâşuğun ise serviyeye benzetildiği yer ise çemendir.

Şöyle canlandılar erbâb-ı çemen kim servün

Ayağı bâğda olmasa iderdi refât (Mesîhî D., K. 8, b. 2, s. 42)

“Çemenin sahipleri öyle canlandılar ki; servinin ayağı bağda olmasa salınarak yürürdü.” Çemenin sahipleri, yani çiçekler ve ağaçlar hayat bulur, şenlenir. Bu, baharın gelişini müjdelir. Servi ise bu eğlenceye çok katılamaz. Ayağı bahçenin toprağında olan servi, yürüyemez. Baharın canlılığını gösterdiği en önemli yer çemendir. Beyitte çemenin sahipleri olarak bahsedilen çiçekler ve ağaçlardır. Bahar tasviri yapılan beyitte, servinin çemendeki hareketine dikkat çekilir.

Yine hengâm-ı çemendür gülşeni seyr eyle gel

Her taraf serv ü semen her gûşesi gülzâr gül (Mihri Hatun D., K. 12, b. 6, s. 204)

“Yine çemen zamanıdır gül bahçesini gel seyret; her taraf servi ve yasemin, gül bahçesinin her köşesi güldür.”

Çemen zamanı, bahar vaktidir. Baharın çemene nefes gibi dolup hayat verdiği zamana, çemen zamanı da denir. O dönem, çemenin en güzel zamanıdır. Her yer güllerle süslenir; tüm çiçekler açar, ağaçlar yeşile bürünür. Gül bahçesinin her köşesi gülle donanırken servi ve yasemin çemeni sarar. Âşık, bu görkemli ortamı görmesi için sevgiliyi çemene çağırır. Âşığın asıl amacı ise, bu vesileyle sevgiliyi görmektir. Beyitte bahar tasviri yapılarak çemenin coşkusu anlatılır. Çemeni süsleyen güzelliklerden biri de servidir.

Gül-i bahâr-i adâlet nihâl-i gül-şen-i cûd

Şikûfe-i çemen-i lutf ü serv-i bağ-i kerem (Fuzûlî D., K. 16, b. 10, s. 70)

“Adalet baharının gülü, cömertlik bahçesinin gül fidanı; hoşluk çemeninin açılmamış çiçeği ve kerem bağının servisi.”

Beyitte adalet, cömertlik ve güzellik gibi ifadelerle kasidede anlatılan kişinin övgüsü yapılır. O, adalet baharında bir güldür; etrafa adalet dağıtır. Cömert ve eli açık gibi özelliklere sahip olması ise cömertliğin bahçesinde bir gül fidanı olarak hayal edilmesine bağlanır. Kasidede övülen kişinin cömerliğinden, adil oluşundan ve iyiliğinden; bahçe tasvirinden yararlanılarak bahsedilir.

Gonca ağzı serv kaddi çeşmi nergis yüzü gül

Hatt-ı sebzidir çemen bir dilber olmuştur bahâr (Hayâlî D., K. 25, b. 11, s. 84)

“Ağzı gonca, boyu servi, gözü nergis, yüzü gül; çemen yeşilliğin resmidir, bahar gönül alıcı bir güzel olmuştur.”

Bahar gonca ağzılı, servi boylu, nergis gözlü ve gül yüzlü bir dilbere benzetilmiştir. Baharın getirdiği tazelik ve yenilik beyitte gonca, servi ve nergisin kişileştirilmesi ile anlatılır. gonca ağzıyla, servi boyuyla, nergis gözüyle ve gül yüzüyle çemende bir bahar resmi yaparlar. Bahar gönül alıcı bir güzelliğe bürünür.

Bâkî çemen-i cânda meger perveriş itdün

Bir ‘âlemi var rûh ile ol serv-i revânun (Bâkî D., G. 278, b. 6, s. 272)

“Can ile o salınan servinin bir dünyası var (ki); Bâkî meğer (sen) can çemeninde besledin.”

Âşığın canı bir çemendir; bu çemendeki dünyanın sahibi ise salınan serviye benzeyen sevgilidir. Âşık, o çemenden beslenir; âşığın hayat kaynağı orasıdır. Bu, âşığın sevgiliye canıyla bağlı olduğunu gösterir. Âşığın tek korkusu, salınan servinin o çemeni terk etmesidir. Sevgilinin salınan serviye benzetildiği beyitte; âşığın canı ise çemene benzetilir.

Kılmaga seyr-i çemen serv-i çemânun çıksun

Anı karşılamaga eşk-i revânun çıksun (Behiştî D., G. 396, b. 1, s. 445)

“Naz ile salınan servim çemende gezinmeye çıksın; onu karşılamaya akan gözyaşlarım çıksın.”

Sevgilinin kendini gösterip âşıkları mest ettiği yer çemendir. Bu gezintiye çıkarken onu karşılayacak olan ise âşığın gözyaşlarıdır. Hasret ve aşk acısı çeken âşık döktüğü gözyaşlarını, servi sevgiliye karşılaması için çemene akıtır. Çemen beyitte, nazlı servinin yani sevgilinin gezindiği, salındığı yerdir.

Yoğiken dahi gülistân u çemen bâğ ü bahâr

Sen boyu serv ayağına yüz sürüp dil bağladum (Muhibbî D., C. 2, G. 493, b. 2, s. 292)

“Daha gül bahçesi, çemen, bağ ve bahar yokken (ben); sen servi boylunun ayağına yüz sürüp gönlümü bağladım.”

Âşık, sevgiliye olan aşkının ne kadar uzun zamandır olduğunu anlatmak için; henüz bağlar, bahçeler ve çemen yokken o servi sevgiliye âşık olduğunu söyler. Baharın, gül bahçesinin ve çemenin dahi olmadığı bir zamanda âşık, sevgilisinin ayaklarına düşer ve ona gönlünü bağlar. Sevgilinin en sadık âşığı odur. Servi ve sevgili arasında benzetme

ilgisi kurulan beyitte çemen, âşığın sevgiliye olan sadaketini anlatmak için kullandığı unsurlardan biridir.

Avnî, Usûlî ve Zâtî divanlarında yer almayan çemenin diğer divanlardaki kullanım sıklığı şöyledir: Ahmed-i Dâ'î 9; Ahmed Paşa 8; Cemâlî 5; Cem Sultan 7; Karamanlı Aynî 13; Karamanlı Nizâmî 6; Mesîhî 9; Mihrî Hatun 9; Necâtî 46; Şeyhî 5; Bâkî 16; Behiştî 6; Fuzûlî 2; Hayâlî 7; Muhîbbî 11; Nev'î 11; Sehî 21.

15. yüzyılda 117, 16. yüzyılda 74 beyitte geçen çemen, şairler için vazgeçilmez benzetme unsurlarındandır. 15. yüzyıldaki şairlerin diğer yüzyıla göre çemen ve serviyi bir arada daha çok hayal ettikleri görülür. Bu durum, 15. yüzyılda bahçe, bağ süslemelerinin ve çiçek yetiştiriciliğinin gelişmeye başlamasına bağlanabilir. 15. yüzyıl şairlerinin 16. yüzyıl şairlerine nazaran doğayla daha çok iç içe oldukları ve bu nedenle çemeni şiirlerine daha fazla yansıttıkları düşünülebilir. Çemenin, servi motifinde önemli bir rolü olduğu örnek beyitler doğrultusunda görülse de; çemen ve serviyi birlikte hiç kullanmayan şairler dikkat çeker. Diğer şairler içinse çemen, servinin bütün özelliklerini gösterdiği yerdir. Bunun yanı sıra servi boylu sevgili, güzelliklerini çemene saçır ve âşık için çemeni aşk yuvasına çevirir.

3.4.1.2. Ağaçlar

3.4.1.2.1. Çınar

Bağ ve bahçelerde bulunan, yabani bir ağaç olan çınarın en belirgin özellikleri; uzun boylu ve geniş yapraklı olması, su kenarlarında yetişmesi, sonbaharda yapraklarını dökmesi ve meyve vermemesidir. Divan şiirinde çınarın bu özellikleri, çeşitli benzetmelere ve mecazlara konu edilmesine sebep olur. Bunların başında boyunun uzunluğu ile sevgilinin boyunu karşılaması, beyitlerde sevgilinin boyunun çınar ağacı ile anılması gelir. Çınarın dalları uzun, yaprakları geniştir; dalları kola, yaprakları ise ele benzetilir. Bu haliyle çınar, her zaman dua eder; duada ve niyazdadır. Çınarın el açıp dua etmesi şiirlerde âşık ile ilişkilendirilir. Çınarın duada ve niyazda olan hali hizmet etmesine bağlanır; böylece âşığın her zaman sevgilinin hizmetinde olması ve onun iyiliğine dua etmesi akla gelir (Çavuşoğlu, 2001, s. 282; Sefercioğlu, 2001, s. 433; Tolasa, 2001, s. 470).

Divan şiirinde, çınarın sonbaharda yapraklarını dökmesi saçı saçması diye yorumlanır. Gölgesinin büyüklüğü ile lütfü; yapraklarını dökmesiyle cömertlik; geniş yapraklı olmasıyla eli açıklık arasında ilgi kurulur. Çınar da servi gibi meyvesiz bir

ağaçtır. Servi ve çınar, çemenin iki önemli ağacıdır. Su kenarlarında oluşları ve meyve vermemeleri ortak özellikleridir. Birçok beyitte çınar ve servi bir arada kullanılır. Çınar da servi gibi uzun boyludur; sevgilinin boyuna benzetilir. Sevgilinin boyunu gören aşığın gözleri, bahçede ne serviye ne de çınarı arar. Çınarın elleri, kimi zaman servinin boyuna erişemez. Servi ve çınar boylarının uzunluğunu çemende yarıştırlar (Çavuşoğlu, 2001, s. 282; Sefercioğlu, 2001, s. 433; Tolasa, 2001, s. 470).

Servi ve çınarın birlikte konu edildiği beyitlerden bazılarını aşağıda veriyoruz:

Kametün sevgüsine bende gerek togru olam

Yâ sanavber talı yâ serv ü çınâram kime ne (Ahmed-i Dâ'î D., G. 112, b. 2, s. 133)

“Boyunun sevgisine benim de doğru olmam gerek; ya sanavber dalı ya servi ya da çınarım kime ne.”

Sevgilinin boyu uzun ve doğrudur. Onun doğruluğu karşısında âşık, kendinin de doğru olması gerektiğini düşünür. Doğru ve düzgün boylarıyla bilinen ağaçlardan sanavber, servi ve çınardan biri olacağını söyler. Sevgilinin boyuna ulaşabilmek için çareyi bunda bulur. Çınar ve servi, âşığın kendini benzediği ağaçlar olsa da; âşık beyitte, çınar ve servinin adını sevgilinin boyunu övmek için anar. Çünkü âşık, ne kadar uğraşsa da sevgilinin boyunun doğruluğuna erişemeyeceğini bilir. Bu beyitte diğer beyitlerden farklı olarak âşık kendini, sanavber, servi ve çınarla ilişkilendirir.

Bâlânı bâğa arza kıl olsun çenâr pest

Sal sâyen ile serv-i ser-efrâzı server et (Şeyhî D., G. 9, b. 6, s. 105)

“Yüce boyunu bahçeye arz et, çınar alçak olsun; gölgeni sal, başı dik serviye sultan yap.”

Sevgili yüce boyuyla bahçeye geldiğinde onu beğenmeyen kalmaz. Çınar, sevgilinin salınan boyunu görünce alçalır, boyunu sevgilinin önünde eğer. Çınarın boyunu büken sevgili saldığı gölgesiyle serviye bahçeye sultan eder. Şair sevgilinin boyunun ve gölgesinin yüceliğini anlatırken sevgiliyi, servi ve çemenle anlam ilişkisi kurar. Servi, sevgilinin lütfuyla bahçeye sultan olurken; onun boyunun güzelliği karşısında çınar ise boynunu büker.

Nâz ile çınâr attı kolun boynuna servin

Bir yerde iki âşık u ma'suk idi gûyâ (Ahmed Paşa D., K. 37, b. 16, s. 105)

“Çınar naz ile kolunu serviye attı; bir bakıma iki âşık ve mâşuklardı güya.”

Baharın canlılığı ve verdiği coşku; servi ve çınarın iki sevgiliye benzetilmesiyle anlatılır. Çınar, dallanıp budaklanmış, yeşil yapraklarıyla çemende nazlanır. Servi ise

hem boyunun uzunluğu hem de yapraklarının yeşilliğiyle çınardan üstündür. Çünkü çınar âşık, çınarın âşık olup kolunu boynuna doladığı servi ise mâşuktur. Servi ve çınarın baharın iki önemli ağacı olduğuna dikkat çekilir. Şair, serviyi çınardan üstün tutar ve çınarı servinin âşığı yapar.

Nergis çemende gözün açıp gördüğün anar

Kaddin katında anmadı serv ü çenârını (Necâtî Beg D., G. 607, b. 6, s. 422)

“Nergis çemende gözünü açıp gördüğünü anar; (senin) boyunun katında servi çınarı anmadı.”

Çemende açılan nergisler, göz olup çemenin güzelliklerini anlatırlar. Nergis ancak gördüklerini söyler; gözünün görmediğini anlatmaz. Çemende gözünü açmasıyla gördüğü şey sevgilinin boyudur. Böylesine bir boyu gören nergis, servi ve çınarı anmaz. Sevgilinin endamına dikkat çekilen beyitte; servi ve çınar ikilisinin boyuyla ilgi kurulur.

Ben umardum sidre kaddün sâyesinde hoş geçem

Yoksa her bir bâgda serv ü çenâr eksük degül (Cem Sultan D., G. 209, b. 4, s. 161)

“Ben (senin) sidre boyunun gölgesinden hoş geçeyim (diye) umardım; yoksa her bağda servi ve çınar var.”

Sevgilinin boyu cennet ağacı olan sidreye benzetilir. Sevgilinin yüce boyunun gölgesinden geçen muradına ermiş, saadeti bulmuş olur. Bunu bilen âşığın tek arzusu sevgilinin gölgesinden geçebilmek, onun lütfuna erebilmektir. Âşığın isteği sadece bir uzun boylunun gölgesi olsa, her bahçe servi ve çınar doludur. Onların gölgesinin hiçbir önemi olmaz. Sidre boylu sevgilinin gölgesi, servi ve çınarı önemsizleştirip onlarla kıyas yapılarak övülür.

Niçe çenâr olubanı nâra düşüp yanmayayum

Eşk-i revânım bigi bir serv-i revânı severem (Karamanlı Aynî D., G. 353, b. 3, s. 566)

“Nasıl (olur da) çınar olarak ateşe düşüp yanmayayım; akan gözyaşlarım gibi bir salınan servi severim.”

Âşık sevgilinin hasretiyle gözyaşları döker, o gözyaşları ırmak olup akar. Akan gözyaşlarını salınan sevgilisine benzeten âşık, sevgiliyi servi diye anar. Salınan servinin aşkına ne kadar gözyaşı akıtsa da içindeki ateşi söndürmeye yetmez. Kendini ise çınara benzeten âşık, ateşlere düşüp tutuşur. Çınarın belli bir zaman sonra kendi kendine yanmasıyla kendini bağdaştıran âşık, kendini ateşler içinde yanan bir çınar olarak hayal eder. Beyitte çınarın kendi kendine yanmasına telmih yapılır. Ateş-su tezadından

yararlanıp servi-çınar ilgisi kurarak âşık, sevgiliye olan aşkının büyüklüğünden bahseder. Beyitte sevgili serviye, âşık ise çınara benzetilir. Âşığın kendini çınara benzetmesi, servi olan sevgiliye yakın olma isteğine bağlanabilir.

Hevâ-yı serv ü çemenden çınâr çekmege el

Yazıldı hall ile evraka nâme-i ibrâ (Cemâlî D., K. 1, b. 23, s. 58)

“Servinin arzusundan ve çemenden çınar el çekmesin; aklanmanın yazısı karar ile yapraklara yazıldı.”

Âşık kendini çınara benzettiği beyitte, servi boylu sevgiliden el çekmeyeceğini ve çemende sevgiliyi görme umuduyla yaşayacağını anlatır. Âşık, aşkı için sınanmış ve çektiği acılardan geçerek âşıklığını kanıtlayıp aklanmıştır. Bunun haberi ise çınarın yapraklarına yazılır. Beyitte çınar âşık, servi ise sevgilidir. Çemende salınan servi sevgilinin aşkıyla âşık, çınar gibi el açıp serviye ulaşmaya çalışır.

Du`âlar itmege sen serv-kadde

Çenârün cismi başdan başa eldür (Mesîhî D., G. 54, b. 2, s. 150)

“Sen servi boyluya dua etmek için çınar, baştan başa eldir.”

Yaprakları ele benzeyen çınar, baştan başa yeşil yapraklarını el gibi açıp duaya başlar. Çınarın ellerini duaya açtığı, servi boylu sevgilidir. Çınar, sevgilinin iyiliği, sağlığı ve ona kavuşmak için dua eder. Bu nedenle çınar, âşığı temsil eder. Servi boylu tamlamasıyla bahsedilen sevgilidir; sevgili için ellerini açıp dua eden çınar ise âşıktır.

Serve baş indürmezem tûbâya boynum egmezem

Müntehâ kaddün gibi ra'nâ çenârüm var iken (Mihri Hatun D., G. 129, b. 2, s. 281)

“Yüce boyun gibi güzel çınarım varken; serviye baş indirmem, tûbâya boyun eğmem.”

Çınar boylu sevgilinin âşığı, sevgilinin boyuyla yarışan servi ve tûbâya başını indirip boyun eğmez. Âşık, çınar gibi sevgilisinin yanında servinin ve tûbânın boyunu görmez. Boyu nedeniyle servi, tûbâ, sanavber vb. ağaçlarla anılan sevgili, bu beyitte çınarla anılır. Sevgili yerine açık istiare yoluyla çınar kullanılır.

Eli üstine çinârün güzelüm el yog iken

Dimedi kaddine sen serv-i revânun irilür (Zâtî D., C. 1, G. 198, b. 4, s. 198)

“Güzelim, çınarın elinin üstüne el yokken; sen (gibi) salınan servinin boyuna erişilir demedi.”

Çınarın uzun dallarındaki yapraklar onun elleridir. Yüksek dallarıyla çınarın elleri diğer ağaçlara göre yukardadır. Onun elinin üstünde el yoktur. Çınar bu durumdayken bile salınan servinin boyuna erişemez. Salınan servi, sevgilidir. Sevgilinin boyunun

övüldüğü beyitte çınar, elini sevgiliye yetiştiremez. Servi boy itibariyle çınardan üstündür.

Servi boyuna dest-i çınâr ere mi ey döst

Tûbâ dahi ol kadd-i hırâmâna erişmez (Hayâlî D., G. 218, b. 4, s. 164)

“Ey sevgili, servi boyuna çınarın eli erebilir mi; Tûbâ bile o salınan boya erişemez.”

Yaprakları ele benzetilen çınar, ellerini ne kadar uzatsa da serviye yetişemez. Çınar değil gökleri aşıp cennete ulaşan tûbânın bile ona ulaşma ihtimali yoktur. Âşık, sevgilinin salınan servi boyunun eşsizliğini bilir ve onu hayranlıkla izler. Uzun boylarıyla anılan iki ağaç olan servi ve çınar arasından; bu beyitte de servi, sevgilinin boyuna benzetilerek öne çıkar ve çınardan üstün görülür.

Tâze cân buldı cihân irdi nebâtâta hayât

Ellerinde harekât eyleseler serv ü çenâr (Bâkî D., K. 18, b. 2, s. 39)¹²

“Servi ve çınar ellerini hareket ettirsin; dünya bitkilere kavuştu, hayat taze can buldu.”

Bahar tasviri yapılan beyitte; çemene gelen tazelikten, bitkilerin can bulduğundan bahsedilir. Boylarının uzun ve güzel oluşuyla bilinen servi ve çınar da yeşil yapraklarıyla salınmaya başlarlar. Bu coşkuyu servi ve çınar, ellerini sallayıp etrafa güzel kokularını yayarak yaşarlar. Servi ve çınarın yaprakları ele benzetilir. Baharın getirdiği coşkuyu ve canlılığı, onlar da ellerini sallayarak kutlarlar.

Hele serv ü çenâra benzedürdüm kadd-i dildârı

Eger serv ü çenârın olsa dilber gibi refâtı (Nev’î D., G. 549, b. 1, s. 552)

“Gönül alan sevgilinin boyunu servi ve çınara benzetirdim; eğer servi ve çınarın sevgili gibi yürüyüşü olsaydı.”

Âşık gönül alan sevgilisinin boyunu servi ve çınara benzetmek ister. O mest edici salınışlar sevgiliye özgüdür; âşığın aynı hoş salınışı servi ve çınarda araması boşunadır. Dolayısıyla âşık servi ve çınarı, sevgilisine benzetmeyi yakıştırmaz. Servi ve çınar beyitte, sevgili ile karşılaştırılır.

Gel ol serv-i revâna ey çenâr öykünmeden el çek

Senün gibi çoğ olur bu cihânda gölgesi gökcek (Behiştî D., G. 270, b. 1, s. 375)

“Ey çınar gel, o salınan serviye özenmeden el çek; bu dünyada senin gibi gölgesi güzel çok olur.”

Çınarın uzun boylu ve büyük gölgeli olduğunu bilen âşık, yine de onun servi ile kendini kıyaslamaması, ona benzemeye çalışmamasını söyler. Çünkü sonuçta çınarın

¹² Ağaçlarla ilgili farklı beyit örnekleri için bk. Halil Çeltik, *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tetkikati*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

üzüleceğini bilir. Dünyada çınar gibi gölgesi büyük, boyu uzun ağaçlar olsa da; servi boylu sevgilinin gölgesinin güzelliğine, yüceliğine erişebilen yoktur. Çınar da serviye özenmeyi bırakıp bu hevesten elini çekmelidir. Açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılan salınan servi, beyitte çınardan üstün tutulur. Servinin çınardan boy ve gölge itibarıyla üstün olması, servinin sevgiliyi temsil etmesine bağlıdır.

Seyr iderken gül-şeni ruhsâr u kaddün görmesem

Gözlerüme gül diken olur çenâr u serv has (Sehî Bey D., G. 104, b. 3, s. 238)

“Gül bahçesini seyrederken yanağını ve boyunu görmesem; gözlerime gül diken (gibi), servi ve çınar ot (gibi) görünür.”

Âşık, sevgiliyi görme arzusuyla gül bahçesini seyre dalmıştır. Gül bahçesinde sevgiliyi bulamayan âşığa, güller diken olur. Sevgilinin boyunu göremedikten sonra servi ve çınar ise ot gibi görünür. Âşığın nazarında gül bahçesi, bütün güzelliğini sevgiliden alır.

Öğünürse boyuna serv ü çınar

Her biri kurusun kadid olsun (Muhibbî D., C. 2, G. 601, b. 4, s. 347)

“Servi ve çınar boylarından övünürlerse; her biri kurusun, canlı cenaze olsun.”

Servi ve çınarın bahçedeki ünleri boylarının görkemindedir. Düzgün, uzun boyları, büyük gölgeleriyle servi ve çınar bahçede nam salar. Onların boylarıyla övünmesi, âşık için hiçbir şey ifade etmez. Âşık eğer övünürlerse servi ve çınarın kuruyup gitmesi, canlı cenazeye dönüp canlılıklarını yitirmesi için beddua eder. Sevgilinin boyuna hayran olan âşığın, bedduasına maruz kalan servi ve çınar, âşığın gözünde sevgilinin boyuyla birlikte anılamazlar.

Çınara divanlarında yer vermeyen Avnî, Karamanlı Nizamî, Fuzûlî ve Usûlî dışındaki divanlarda, çınarın serviyle bir araya geldiği örneklerin kullanım sıklığı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ’î 3; Ahmed Paşa 6; Cemâlî 1; Cem Sultan 1; Karamanlı Aynî 10; Mesîhî 9; Mihrî Hatun 6; Necâtî 9; Şeyhî 3; Bâkî 2; Behiştî 3; Hayâlî 3; Muhibbî 4; Nev’î 3; Sehî 13; Zâtî 4.

Çınar; 15. yüzyılda 48, 16. yüzyılda 32 beyitte geçer. Çınar ve servinin bir arada kullanıldığı beyitler genel olarak değerlendirildiğinde; örneklerde çınarın hem sevgili hem de âşık ile ilişkili şekilde işlendiği görülür. Âşık bazen çınar olur, çınar gibi el açar ve servi sevgiliye dua eder; bazen de servi ve çınar, sevgilinin boyu ile yarışır.

3.4.1.2.2. Şimşâd

Şimşâd (şimşir ağacı) uzun boylu, yeşil yapraklı bir ağaçtır. Bağlarda yetiştirilen şimşâd, baharda yemyeşil olur. Divan şiirinde genellikle servi ve ar'arla birlikte anılır. Şiirlerde ele alınan bir özelliği de yapraklarıdır; yaprakları ele benzetilir. Şimşâdın üstünde kuşlar öter. Boyu dik ve düzgün olan şimşâd genellikle sevgilinin boyu için benzetilendir. Etrafında nergis, reyhan gibi çiçeklerin bulunduğu şimşâdın, şiirlerde açık istiare yoluyla sevgiliyi karşıladığı da görülür. Servinin sevgiliye benzetilen özelliklerini, şimşad ağacı da karşılar. Servi ve şimşadın birlikte kullanıldığı beyitlerde, sevgilinin uzun boyunun övüldüğü ve bu ağaçların endamları ile çemeni büyülediği görülür. Bunların yanında şimşad; kimi beyitte, servinin boyuna kimi beyitte ise sevgilinin boyuna erişemez (Çavuşoğlu, 2001, s. 284; Sefercioğlu, 2001, s. 435; Tolasa, 2001, s. 470).

Çemen içre yürür ol kâmeti şimşâd meğer

Kim ayak üzre durup serv ana hayrân bigidir (Şeyhî D., G. 49, b. 7, s. 145)

“O şimşad boylu çemene doğru yürür; meğer ki servi ayağının üstünde durup ona hayran gibidir.”

Şimşad boylu sevgili çemene gider. Servi, sevgilinin şimşad boyunun güzelliği karşısında hayranlığını gizleyemez. Olduğu yere çakılıp kalan servi, sevgilinin salınışlarını hayran hayran izlemeye başlar. Sevgili, şimşad boyludur. Sevgilinin şimşad boyu, âşığı olduğu gibi serviyi de kendine hayran eder.

Ahmed edelden temâşâ hadd ü kaddin vafını

Bâğ u bostân seyirin anmaz serv ü şimşâd istemez (Ahmed Paşa D., G. 116, b. 5, s. 174)

“Ahmed (senin) yanağının ve boyunun güzelliğini seyrettiğinden beri; bağ ve bostanda gezinmeyi anmaz, servi ve şimşadı istemez.”

Âşık sevgilinin kırmızı yanağına ve boyunun güzelliğine hayrandır. Sevgilinin güzellikleri karşısında âşığın gözü, ne bağı görür ne serviyi ne de şimşadı. Sevgilinin özelliklerinden boyu ve yanağını öven şair, servi ve şimşadın boyunu beğenmez. Beyitte sevgilinin boyu, servi ve şimşad ile karşılaştırılıp üstün tutularak verilir.

Ey kâmeti şimşâd elin üstüne el yok

Âzade yürü serv-i hırâmanlar içinde (Necâtî Beg D., G. 553, b. 3, s. 397)

“Ey boyu şimşad (sevgili) elin üstüne el yok; salınan serviler içinde hür yürü.”

Sevgili, şimşad boyludur. Eli andıran yapraklarıyla şimşadın üstüne el yoktur. En uzununu, elini en yükseğe kaldıran odur. Şimşad, boyuyla sevgiliyi temsil eder. Şimşadın elinin üstünde el olmaması; sevgilinin güzelliğine kimsenin erişememesini anlatır. Şimşad boyuyla sevgili, serviler içinden başı dik ve gururlu yürür. Çünkü salınan serviler, onun karşısında boylarını eğer; kendi boylarından utanırlar. Beyitte sevgilinin boyu şimşada benzetilir. Bu defa şimşad, serviden üstün tutulur.

Serv-kaddün bendesidür ey niçe âzâdlar

Kâmetün efgendesidür serv ile şimşâdlar (Avnî D., G. 21, b. 1, s. 79)

“Ey nice özgürler servi boylunun kölesidir; servi ve şimşadlar (senin) boyunun düşkünüdür.”

Sevgilinin uzun ve ince boyu en yüksek, en başı dik ve özgür ağacı bile kölesi yapar. Onun boynunu gören servi ve şimşad mest olur. Sevgilinin düşkün olan şimşadla servi, onun endamı karşısında yıkılır, kollarını kırar. Servi ve şimşadı, sevgiliye düşkün yapan şairin asıl amacı sevgilinin boynunu övmektir.

Şîve-i reftârını sorsam sabâ dir râstı

Nârvende servde şimşâdda Tûbâ'da yok (Cem Sultan D., G. 176, b. 3, s. 141)

“Yürüyüşünün nazını sorsam, sabâ yeli der (ki); (onun gibi) doğru, karaağaçta, servide, şimşadda, tûbâda yok.”

Âşık, sevgilinin yürüyüşündeki nazı, boyunun güzelliğini sabâ yeline sorar. Uzun, ince, düzgün ve alımlı boyun haberini alan âşık; sevgilinin boynunu ne karağaca ne serviye ne şimşada ne de tûbâyâ benzetebilir. O, eşsizdir. Ondaki boy güzelliği bu ağaçların hiçbirinde yoktur. Sevgilinin boynunu etrafındaki ağaçlardan servi ve şimşadda bulmaya çalışan âşık, en sonunda onun boyunun alımına erişebilecek bir ağaç olmadığını anlar.

Gam-gîn dilüm şâd eylegil iy kadd-i şimşâdum benüm

Ben bendenem bin cân ile sen serv-i âzâdum benüm (Karamanlı Aynî D., G. 344, b. 1, s. 559)

“Ey şimşad boylum benim kederli gönlümü sevindir; ben bin canım ile senin kölenim, sen benim hür boylu servimsin.”

Sevgiliden ayrı âşığın kederini mutluluğa çevirecek olan şimşad boylu güzeldir. Âşığın bin canı olsa hepsi ile sevgilinin kölesi olur. Çünkü âşık, sevgiliye kavuşmak için canını vermeye hazırdır. Beyitte sevgili, boyu itibarıyla ve açık istiare yoluyla hem şimşada hem de serviye benzetilir.

Serv kaddün ‘âşıkâ nahl-i cihân-ârâ yeter

Hiç ‘ar’ar bitmesün ‘âlemde şimşâd olmasun (Karamanlı Nizâmî D., G. 87, b. 4, s. 207)

“Dünyayı süsleyen servi boyun âşığa yeter; alemde hiç ar’ar bitmesin, şimşad olmasın.”
Âşık için sevgilinin boyundan daha güzel ve alımlısı olamaz. O nedenle âşık, dünya bağında ne şimşad ne de ar’ar görmek ister. Boylarının güzelliğiyle bilinen bu ağaçlar sevgilinin servi boyunun yanında anılmaz. Sevgilinin boyu; servi, şimşad ve ar’ar ağaçları arasında tenasüp ilişkisi kurularak anlatılır.

Bâga çün seyr eyleyüp ol sâye-i kâmet düşer

Serv ü şimşâd u çenârün cânına hayret düşer (Mesîhî D., G. 78, b. 1, s. 167)

“Çünkü bağa o boyun gölgesi düşer; servi, şimşad ve çınar (onu) seyredince canlarına hayret düşer.”

Bahçeye gölgesini düşüren sevgilidir. O gölge o kadar büyüktür ki bahçede uzun servi, şimşad ve çınar bile onun gölgesinde kalır. Servi ve şimşadın canına hayret düşmesi, sevgilinin boyunun kendi boylarından daha güzel olduğuna inanmadıklarını anlatır. Bahçedeki gölge bunun kanıtıdır. Âşık, servi ve şimşadı hayretlere düşürerek sevgilinin boyunu öne çıkarır.

Ra'nâlık ile kâmet-i şimşadı kılan yâd

Olmaz mı hacil serv-i hırâmânını görgeç (Fuzûlî D., G. 53, b. 3, s. 156)

“Güzellik ile şimşadın boyunu anan; (senin) salınan servi boyunu görünce utanmaz mı.”
Şimşad ağacının boyunu güzel diye anan, belli ki sevgilinin boyunu görmemiştir. Çünkü sevgilinin servi boyunu gören şimşadı beğenmez. Sevgilinin yürüyüşü ve uzun boyu, başını göklere dikmiş salınan bir serviye andırır. Şimşadın adı, sevgilinin boyunun yanında anılmaz. Sevgilinin boyu beyitte, salınan servi tamlamasıyla anlatılır; servi, yani sevgilinin boyu, şimşada üstünlük sağlar.

Her kaçan servüm mu’âllim-hânedan âzâd olur

Sâyesinden reh-güzârı ser-be-ser şimşâd olur (Zâtî D., C. 1, G. 297, b. 1, s. 297)

“Her ne zaman servim öğretmen evinden çıkar; yolu (onun) gölgesinden geçen baştan başa şimşad olur.”

Öğretmen evinden çıktıktan sonra gezinen servinin (sevgilinin), gölgesinden yolunun üstü baştan başa şimşad olur. Beyitte açık istiare yoluyla servi, sevgili yerine kullanılır.

Bir nihâl-i tâze sevdim bağbân-ı dehr iken

Gülşenin âzâd kıldım servini şimşâdını (Hayâlî D., G. 623, b. 2, s. 305)

“(Ben) dünya bahçıvanı iken bir genç fidan sevdim; gül bahçesinin servisini, şimşadını özgür bıraktım.”

Âşık, dünyadaki bahçelerin bahçivanıdır. Etrafında o kadar uzun ve güzel boylu ağaçlar, hoş kokulu çiçekler varken; o, gönlünü gözüne her şeyden daha güzel görünen genç, fidan boylu sevgiliye kaptırır. Sevgili genç, misk kokan, naz ile salınan, uzun boylu bir gönül alıcıdır. Onun etkileyici güzelliği karşısında gül bahçesinin gülleri solar. Âşık, bahçenin uzunları servi ve şimşadı özgür bırakır. Çünkü dünya bahçelerinin en güzel endamlısı artık sevgilidir. Âşığa göre genç, fidan boylu sevgili, boyunun yüceliğiyle servi ve şimşadı gölgede bırakır.

Yüri ey serv-i ser-efrâz yüri

Kad-i bâlâna irişmez şimşâd (Bâkî D., G. 37, b. 4, s. 123)

“Ey başı dik servi yürü; şimşad senin yüce boyuna erişemez, yürü.”

Çemenin diğer uzun ağacı olan şimşad, servi boylu sevgilinin yanında kısa kalır. Yüce boylu sevgiliye ulaşmak için boşuna uğraşan şimşad, böylece çemendeki yerini serviye bırakır.

Reftârını seyr eyleyelüm ey boyı şimşâd

Gülşende hele serv-i dil-ârâ turı tursun (Nev’î D., G. 368, b.3, s.449)

“Ey şimşad boylu, senin salınışını seyredirim; gül bahçesinde gönül alıcı servi hele bir tarafta dursun.”

Şimşad boylu, sevgilidir. Salınışı, uzun boyuyla nam salmış olan servi, şimşad boylu sevgiliyle yarışamaz. Âşık, sevgilinin şimşad boyunu seyre dalar; serviyi unuttur. Servi ve şimşadın karşılaştırıldığı beyitte; şimşad sevgilinin boyuna benzetilir. Servi ise sevgilinin boyunun övgüsünü pekiştirmek için kullanılır.

Seyr-i gülşen gönlüm almaz serv ü şimşâd istemez

Eylesem ben haste-dil o kamet-i mevzûnı yâd (Muhîbbî D., C. 1, G. 68, b. 3, s. 72)

“Benim hasta gönlüm o düzgün boyluyu ansa; gönlüm gül bahçesini gezmeyi, servi ve şimşadı istemez.”

Âşığın gönlü aşk acısıyla hastadır. Âşık, sevgiliyi andıkça, onun güzel boyunu hatırladıkça gül bahçesini gezmek istemez. Güzel boylu sevgilinin anısıyla dolu olan gönlü, gül bahçesindeki servi ve şimşadı görmez. Âşığın gönlünün tek arzusu, düzgün boylu sevgilidir. Servi ve şimşada âşığın gönlünde artık yer yoktur.

15. yüzyılda 27, 16. yüzyılda ise 25 beyitte geçen şimşâd ağacı Ahmed-i Dâ’î, Cemâlî, Mihrî Hatun, Behişî ve Usûlî divanlarında yer almaz. Diğer divanlara göre kullanım sıklığı ise şöyledir: Ahmed Paşa 2; Avnî 1; Cem Sultan 2; Karamanlı Aynî 4; Karamanlı Nizâmî 2; Mesîhî 3; Necâtî 12; Şeyhî 1; Bâkî 8; Fuzûlî 3; Hayâlî 1; Muhîbbî

5; Nev'î 3; Sehî 3; Zâtî 2. Şimşâd örnek beyitlerin tamamında dolaylı ya da doğrudan sevgilinin boyu ile ilişkilidir.

3.4.1.2.3. Sanavber

Sanavber, uzun boylu bir ağaçtır. Divan şiirinde bazı beyitlerde servi ile birlikte anılması, boyunun uzunluğundandır. Sevgili bazen sanavber boyludur; bazen de sevgilinin endamını gören servi ve sanavber, kendi boylarından utanıp boyun bükerek. Uzun, düzgün, ince boylu sevgili şiirlerde, çeşitli ağaçlarla birlikte anılır; sanavber de o ağaçlardan biridir. Fakat sanavber, şairler tarafından servi kadar rağbet görmez. Bu nedenle sevgili önce servi, daha sonra sanavber boyludur. Serviye konan kumru ve fâhte kuşları sanavbere de konar. Bazı örneklerde âşığın gönlü fâhte olur ve sanavber boylu sevgiliye uçup ona konar (Sefercioğlu, 2001, s. 435; Tolasa, 2001, s. 470). Sanavberin serviyle birlikte kullanıldığı beyit örnekleri şu şekildedir:

Didüm boyun nihâli sanavber midür yahod

Bâğ-ı iremde serv-i çemen didi ikisi de (Ahmed-i Dâ'î D., G. 280, b. 2, s. 240)

Dedim boyun nihâl-i sanavber midir yâhûd

Bâğ-ı İremde serv-i çemen dedi ik'si de (Şeyhî D., G. 150, b. 2, s. 246)

“Boyun sanavber fidanı mıdır, ya da İrem bağında çemen servisi midir dedim; ikisi de, dedi.”

Sevgilinin boyu sanavber fidanı ve İrem bağındaki çemen servisine benzetilmiştir. de sevgilinin boyunu yansıtır. Âşık sevgiliye, boyun sanavber midir yoksa servi mi dediğinde; sevgili her ikisi de der. Çünkü sevgilinin boyu; sanavber gibi narin, servi gibi yüce ve doğrudur. Beyitte tam anlamıyla sevgilinin boyu öne çıkarılır. Sanavbere ve serviye benzetilen boy, sevgilinin en önemli güzellik unsurudur.

Yukarıda, aynı iki beyti yazan şairler; serviyle ilgili aynı hayali kurmuşlardır. Bu haliyle servinin kalıplaşmış bir benzetme unsuru olarak şiirlere yansıdığı düşünülebilir.

Sen sanavber-kâmete âşık olalıdan gönül

Kanda kim görürse bir serv-i hırâmân sarmaşır (Necâtî Beg D., G. 194, b. 6, s. 238)

“Gönül (senin gibi) sanavber boyluya âşık olduğundan beri; nerede bir salınan servi görse (ona) sarılır.”

Âşık, hasretle sevgilisini her yerde ararken; onun sanavber boyuna kavuşmanın arzusuyla nerde bir servi görse sarılır. Etrafındaki salınan servileri, uzun ve düzgün

boylarından dolayı sanavbere, yani sevgilinin boyuna benzeten âşık; çareyi servilere sarılmakta arar. Ama âşığın asıl aradığı sevgilidir. Serviler onu avutamaz. Âşık, sanavber boyluya ulaşmak için kendini bağlara, çemenlere atar.

Ger sanevber hizmet-i kaddünde kıldıysa hilâf

Serv kaddünçün çevir başundan âzâd eylegil (Avnî D., G. 44, b. 2, s. 151)

“Eğer sanavber, (senin) boyuna hizmette kusur ettiyse; servi boyun için (onu) başından çevir, özgür bırak.”

Sevgili servi boyludur. Onun boyu sanavberin boyundan çok daha uzun ve düzgündür. Bu nedenle sanavber, sevgilinin ancak hizmetlisi olabilir; varlığıyla ona hizmet eder, karşısında boyunu eğer. Sanavber, sevgiliye karşı boyu gibi doğru olmazsa; servi boylu sevgili onu başından savmalıdır. Sevgili servi boylu, sanavber ise boyuyla onun hizmetindedir.

Geldi bahâr-ı müşg-dem gül gülşene basdı kadem

Çekdi sanevberler ‘alem serv-i revânüm kandadır (Karamanlı Aynî D., G. 153, b. 2, s. 415)

“Gül, gül bahçesine ayak bastı, misk nefesli bahar geldi; sanavberler bayrak çekti, salınan servim nerededir.”

Gül baharın habercisi, tazeliğin ve canlılığın sembolüdür. Baharın gelişiyle sanavber ağaçları yeşile boyanıp bayrağın sancağa çekilişi gibi boy atarlar. Bütün bunlar olurken âşık, gül bahçesinde salınan servisini, yani sevgiliyi arar. Gül bahçesinin tek ve en önemli eksigi uzun ve ince boyuyla salınan servidir. Baharın güzelliklerinin içinde sevgili yerine açık istiare yoluyla servi kullanılır. Sancağa benzetilen sanavberlerin yeşile bürünmesi ise beyitte, baharın gelişini müjdeleyen unsurlardan biridir.

Bâlâ kadüni gördi meger tarf-ı çemende

Hayretde turur serv ü sanavber dahi yek-pâ (Mihri Hatun D., K. 5, b. 19, s. 191)

“Servi ve sanavber tek parça olarak hayretle durur; meğer yüce boyunu çemende görmüşler.”

Boylarının uzunluğu ve doğruluğu ile bilinen servi sanavber; bazen oldukları yerde salınsalar da sevgilinin yüce boyunu gördüklerinden beri yerlerinde sabit dururlar. Çemene gelip yüksek ve ihtişamlı boyuyla salınan sevgili, güzelliği ile servi ve sanavberi hayrete düşürür.

Sanevber servüne öykündügiyçün

Bu gün neccâr gördüm anı yondı (Zâtî D., C. 3, G. 1659, b. 3, s. 420)

“Sanavber servi boyuna özendiği için; bugün gördüm, marangoz onu yonttu.”

Sanavber, sevgilinin servi boyuna özenmeye çalıştığında, bunun haddi olmadığını düşünen âşık, bir marangoz gibi sanavberin boyunu yontar. Âşığın gözünde, sevgilisinin boyunun güzelliğine yetişebilen yoktur. Beyitte âşık, marangoza benzetilir; sevgili yerine ise açık istiare yoluyla servi kullanılır.

Açıl bâgun gül ü nesrîni ol ruhsârı görsünler

Salın serv ü sanavber şîve-i reftârı görsünler (Bâkî D., G. 55, b. 1, s. 134)

“Açıl bağın gülü ve yaban gülü o yanağı görsünler; salın servi ve sanavber nazlı salınışını görsünler.”

Bahçedeki güllerin açılması, sevgilinin yanağını hatırlatır. Sevgilinin yanağı, açılan güller gibi kırmızı ve tazedir. Asıl güzellik ondadır ve herkes bunu görmelidir. Bahçede servi ve sanavberin salınışı ise sevgilinin yürüyüşüdür. Onların salınışı, sevgilinin edalı ve nazlı gezinmelerine benzer. Sevgilinin nazlı salınışını görmek isteyen servi ve sanavberi izler. Beyitte sevgilinin yanağı ve yürüyüşü anlatılır. Sevgilinin salınışı, servi ve sanavber ile birlikte anılır.

Hevâ-yı serv-i kadünle ölürsem ey kaşı yâ

Yürekde olan okun üstüme sanavber ola (Sehî Bey D., G. 255, b. 2, s. 321)

“Ey kaşı yay (olan), servi boyunun hevesiyle ölürsem; yüreğimde olan okun, üstüme sanavber olsun.”

Âşık, sevgiliye kavuşmayı ümit ederken, onun yay gibi olan kaşlarından fırlayan oklarla yüreğinden yaralanıp ölür. Ölümü sevgilinin elinden olan âşık, sevgiliden gelen okun sanavber olup mezarının üstünde büyümesini istemesi; sevgiliden bir parçanın hep kendisiyle kalmasını arzu etmesinden dolayıdır. Beyitte, uzun ve düz boyu nedeniyle sanavber, oka benzetilir. Servi boylu sevgilinin hevesiyle ölen âşığın son isteği, onu öldüren okun sanavber olup yanında, mezarında kalmasıdır.

Gözin nerkis yanağın gül olaldan

Boyuna bendedür serv ü sanavber (Muhîbbî D., C. 1, G. 222, b. 2, s. 150)

“Gözün nergis yanağın gül olduğundan beri; servi ve sanavber boyuna köledir.”

Gözleri nergis, yanağı gül olan sevgilinin boyuna servi ve sanavber köledir. Çemende boylarıyla öne çıkan servi ve sanavber, sevgilinin boyunu görünce onunla yarışamayacaklarını anlarlar. Nergis gözlü ve gül yanaklı sevgilinin boyunun övüldüğü beyitte; şairin, servi ve sanavberi onun kölesi yapması, bu övgüyü pekiştirmek amaçlıdır.

15. yüzyılda 19 beyitte, 16. yüzyılda 10 beyitte servi ile birlikte kullanılan sanavbere yer veren divanlar ve kullanım sıklığı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ’î 6; Avnî 1;

Karamanlı Aynî 1; Mihrî Hatun 1; Necâtî 8; Şeyhî 2; Bâkî 6; Muhîbbî 2; Sehî 1; Zâtî 1. Bu şairler dışında, beyitlerinde sanavberi kullanan şair yoktur. Sanavber incelenen beyit örneklerinin tamamında, sevgilinin boyu ve sevgili ile benzetme ilgisi kurularak işlenir.

3.4.1.2.4. Ar'ar

Ar'ar, yaban servisi veya dağ servisi olarak tanınır. Andız olarak da bilinen ar'ar, servi kadar olmasa da uzun boyludur. Hatta kimi kaynaklarda servi ve ar'ar aynı ağaç olarak gösterilir. Bir servi çeşidi kabul edilen ar'ar, Divan şiirinde servi gibi sevgilinin boyu ile birlikte anılır. Sevgilinin boyu kimi zaman ar'ar, servi, şimşâd olur; kimi zaman ise sevgilinin boyu bu ağaçlara üstünlük sağlar. Sevgilinin güzellik unsurlarında biri olan boyu; düzgün, uzun, dik ve ince olma gibi özellikleriyle, ar'ar ağacıyla anlam ilgisi içinde şiirlerde konu edilir (Tolasa, 2001, s. 470; Pala, 2005, s. 25).

İy serv-i sehî kâmet viy kaddi güzel 'ar'ar

İy la'l-i lebi yâkût iy gönli katı mermer (Ahmed-i Dâ'î D., G. 36, b. 1, s. 84)

“Ey boyu düzgün servi (olan), vay boyu güzel ar'ar (olan); ey dudağının alı yakut ey gönlü katı mermer (olan sevgili).”

Sevgili; servi ve ar'ar boylu, yakut dudaklı ve mermer kalplidir. Sevgilinin dudağı, kırmızı bir yakut gibidir. Bu özellikleriyle âşığı sarhoş eden sevgili, mermer kalbiyle acımasız ve merhametsizdir. Âşığa yüz vermez; ona acı çektirir. Servi ve ar'ar, aynı beyitte sevgilinin boyunu anlatmak için kullanılır.

Şive-i reftâr ile kadd-i dil-ârâ râstı

Eğdi serv-i ser-keşi şimdi nazar ar'ardadır (Necâtî Beg D., G. 172, b. 4, s. 228)

“Gönül alan boylu (sevgili), salınışının edası ile başı dik servinin doğruluğunu eğdi; şimdi bakışı ar'ardadır.”

Sevgili etkileyici boyuyla salınca onu izleyen başı dik servi eğilir. Onun güzelliği önünde servi, doğru boyunu eğer. Serviyi kendine köle eden sevgilinin bakışları artık ar'ardadır. Ar'ar da aynı servi gibi sevgilinin endamının mest ediciliği karşısında boynunu bükmeye hazırdır. Beyitte sevgilinin boyu karşısında; servi ve ar'arın onun önünde boylarını eğip, bir bakıma ona köle olmayı kabul etmeleri anlatılır.

Serv ü 'ar'ar bâg içinde gerçi bî-hadd çok durur

Yok durur kaddi bigi bir serv kim mevzûn ola (Karamanlı Aynî D., G. 11, b. 6, s. 307)

“Gerçi bahçe içinde hadsiz servi ve ar’ar çoktur; (onun) boyu gibi bir servi yok ki düzgün olsun.”

Sevgilinin boyu, serviden ve ar’ardan daha düzgün, daha güzeldir. Sevgilinin boyunun üstünlüğünü bilmeyen hadsiz servi ve ar’ar, bahçede çoktur. Bu hadsizliklerini âşık, boylarının düzgün olmaması ile açıklar. Bahçede sevgilinin boyu gibi düzgün bir servi yoktur. Beyitte, sevgilinin boyunun düzgünlüğü anlatılır.

Kaddüne kim baksa cânâ serv ü yâ ‘ar’ar sanur

Haddüni kim görse eydür yâsemindür yâ semen (Karamanlı Nizâmî D., G. 86, b. 6, s. 206)

“Ey sevgili, boyuna kim baksa servi ya da ar’ar sanır; yanağını kim görse iyidir, yasemindir ya da yasemin kokuludur.”

Servi ve ar’ar ağacının boyu uzun, doğru ve o kadar güzeldir ki; sevgilinin boyunu görenler onu, servi ya da ar’ara benzetir. Sevgilinin yanağı ise misk kokusu ve parlaklığıyla yasemine gibidir. Sevgili bu özellikleriyle bir çiçek bahçesini andırır. Onun servi ve ar’arı hatırlatan boyu ve yasemin yanağı, etrafına iyilik, hoşluk saçar. Sevgilinin güzellik unsurlarında boyu ve yanağı beyitte; servi, ar’ar ve yasemine benzetilmiştir. Beyitteki bu benzerlik ilgisi, tenasüp ilişkisi ile kurulur.

Kâmeti cân gülşeninde serv ü ‘ar’ar bağlamış

Hüsünün şemsi cihân bâgına enver bağlamış

Ruhlarında kâkül-i müşgîni ‘anber bağlamış

Hâledür kim devr idüpdür mâh-ı tâbânı dürüst (Mihri Hatun D., Murabba‘lar/1, dörtlük (d.) 3, s. 325)

“(Onun) boyu, can gül bahçesinde servi ve ar’ar bağlamış; güzelliğinin güneşi dünya bağına nur bağlamış; yanaklarındaki misk kokulu kâkülü anber bağlamış; tam parlak ayı devr eder ki, o hâledir.”

Sevgilinin boyu, âşığın gül bahçesini andıran canında bir servi ve ar’ardır. Onun güzelliği güneş gibidir; dünya bağlarına nur gibi doğar. Yanaklarına düşen misk kokulu kâkülleri, anber bağlar; onun yanakları anberin ana vatanıdır sanki. Sevgili, dolunay etrafında beliren hâle gibi parlak, temiz ve saftır. Şair beyitte; sevgiliyi tasvir eder. Sevgilinin güzelliğini en nadide benzetmelerle anlatan şair, onun boyunu serviye ve ar’ara benzetir. Âşığın can bahçesinin servisi ve ar’arı sevgilidir.

Ey serv-i sehî sen geleli seyr ile bağa

Baş çekmedi ar’ar (Fuzûlî D., Müstezad, b. 1, s. 280)

“Ey düzgün boylu servi sen bağa gelip dolaşalı; ar’ar baş çekip büyümedi.”

Bağın boyunun hoşluğu ile bilinen bir diğer ağacı ar'ar, serviyi görünce olduğu gibi kalır. Servinin boyuna erişemeyeceğini, onun gibi nazlı salınamayacağını bilen ar'ar, büyümeyi, başını yukarı kaldırmaz; serviye boyun eğer. Beyitte servi, açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır. Ar'ar ağacına üstünlük sağlayan servi, sevgilidir. Sevgili, endamının güzelliği nedeniyle beyitte servi olarak anılır.

Hacletinden yire geçsün göreyin serv-i sihî

Şîve-vü-nâz ile ol kâmeti 'ar'ar yürüsün (Zâtî D., C. 3, G. 1099, b. 3, s. 60)

“Düzgün boylu servi utancından yere geçsin, göreyim; eda ve naz ile o boyu ar'ar yürüsün.”

Edalı yürüyüşü, nazlı hareketleri ile sevgili, uzun boylu ar'ardır. Onun bahçede salınışı, serviyi kışkırtır. Servi, boyunun düz ve uzun olmasına rağmen ar'ar boylu sevgiliyi görünce boyundan utanır. Servinin o uzun boyu, sevgilinin karşısında yerin dibine geçer. Beyitte sevgili, ar'ar boyludur. Ar'arı gören servi ise boyundan utanır; bu nedenle sevgilinin boyunu temsil eden ar'ar, serviden üstün görülür.

'Aceb ey serv-i ser-keş sen ne nahl-i 'âlem-ârâsın

Ki kaddün dikmesidür gökde Tûbâ yirde 'ar'ar hem (Bâkî D., G. 343, b. 4, s. 312)

“Ey inatçı servi acaba sen dünyayı süsleyen narin sevgili (misin); ki senin boyunun aynısı gökte tûbâ, yerde ar'ar ağacıdır.”

Sevgilinin boyu; narinliği, inceliği ve alımı ile serviye benzer. Sevgilinin boyunu dünya bağında servi, gökte tûbâ, yerde ise ar'ar ağaçları temsil eder. Onun boyu servi gibi dik, tûbâ gibi yüce ve ar'ar gibi düzgündür. Beyitte sevgilinin boyu servi, ar'ar ve tûbâ ağaçlarına benzetilir. Serviye, ‘Sen narin sevgili misin?’ diyerek âşık, tecahül-i ârif yapar.

Sîm-i hâlisden boyun bir nahl-i güldür râstî

Kaddüne kim nisbet eyler şâh-ı serv ü 'ar'arı (Sehî Bey D., G. 265, b. 2, s. 326)

“Boyun saf gümüşten bir gül fidanıdır gerçekten; servinin sultanını ve ar'arı kim senin boyuna benzetir.”

Sevgilinin boyu, servi ve ar'ara benzemez; çünkü sevgilinin boyu her bakımdan servi ve ar'ardan üstündür. Servinin sultanı olan yüce boylu servi bile sevgiliye erişemez. Servi ve ar'ar beyitte, sevgilinin boyunun güzelliğine ve yüceliğine benzetilmez. Onun boyu, servi ve ar'ardan daha üstün olan gümüş, saf, parlak bir gül fidanı gibidir.

Bâğbâna nisbet itme serv ü ar'ardan n'olur

Bâğ-ı hüsn içre biten ol kamet-i bâlâyı gör (Muhibbî D., C. 1, G. 89, b. 3, s. 82)

“Bahçivana servi ve ar’ardan kıyas yaptırma ne olur; güzellik bağında biten o yüce boyluyu gör.”

Bahçenin iki uzununu servi ve ar’ar, boylarının güzelliğiyle öne çıkarlar. Güzellik bağında biten yüce boylu sevgili ise bahçivan için eşsizdir. Sevgilinin boyu, servi ar’arla kıyas götürmez. O, güzellik bağının hoş endamlı, nazlı, yüce boylusudur. Bahçivan, sevgiliyi görünce bahçedeki ar’ar ve servinin onun boyuyla yarışamayacağını bilir. Bahçivan, âşıktır.

Ar’arla ilgili örnek beytlere yer veren divanlardaki kullanım sıklığı şu şekildedir: Ahmed-i Dâ’î 2; Karamanlı Aynî 1; Karamanlı Nizâmî 2; Mihrî Hatun 2; Necâtî 4; Bâkî 2; Fuzûlî 1; Muhîbbî 2; Sehî 1; Zâtî 1. Ar’ar; 15. yüzyılda 11 ve 16. yüzyılda 7 beyitte kullanılmıştır. Sevgilinin boyu için benzetilen olsa da şiirlerde, servi kadar sık geçmez. Sevgili bazen ar’ar boyludur; bazen ar’ar, sevgilinin boyunun güzelliğine erişmeye çalışan bir zavallıdır. Dolaylı ya da doğrudan sevgilinin boyuyla anlam ilgisi içinde olan ar’ar, bazı örnek beyitlerde ise açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır.

3.4.1.2.5. Bîd

Bîd, diğer adıyla söğüt büyük, uzun, yaprakları aşağı doğru sarkan bir ağaçtır. Divan şiirinde, su kenarında olması ve yapraklarının titremesi ile konu edilir. Yaprakları ince ve uzundur; bu yapraklar aynı zamanda hançere benzer. Divan şiirinde söğüt, farklı özellikleriyle ve çoğunlukla sevgiliyle ilişkili olarak beyitlerde işlenir. Sevgilinin boyu birçok ağaçla birlikte anılır. Bunların başında servi gelir; söğüt ağacı da sevgilinin boyunu anlatmak için kullanılan ağaç motiflerinden biridir. Sevgili, uzun boyuyla ve büyük gölgesiyle söğüt gibidir. Meyvesiz bir ağaç olan söğüdün salmış ise sevgiliye bağlanır (Tolasa, 2001, s. 471; Kurnaz, 2012, s. 329).

Söğüdün yapraklarının hançere benzemesi, şiirlerde en çok konu edilen özelliğidir. Kimi zaman söğüt boylu sevgili, hançer yapraklarını âşığa saplar; kimi zaman ise âşık, söğüt gibi hançer olur ve sevgiliyi korur. Servi ve söğütü beyitlerde bir araya getiren en önemli sebep, şüphesiz ki sevgilidir. Sevgili ya da sevgilinin boyu; bazen servi bazen ar’ar ve şimşad bazen de söğüt olur (Tolasa, 2001, s. 471; Kurnaz, 2012, s. 329).

Servi ve söğütü bir araya getiren anlam ilgileri, örnek beyitlerle birlikte açıklanacaktır:

Beni söğüt gibi başdan ayağa hançere sancar

Hey ol serv-i hevâ-bahşa hevâ-dar olmasın kimse (Ahmed Paşa D., G. 269, b. 2, s. 248)

“Hey o heves bağıslayan serviye (sevgiliye) ulaşmaya kimse heves etmesin beni baştan ayağa söğüt gibi hançere saplar.”

Âşık servi boylu sevgilinin nazla salınıp görenleri kendine ulaşama hevesine düşürdüğünü ancak kimsenin ona ulaşmaya heveslenmemesi gerektiğini söyler. Çünkü sevgili âşığı, söğüt gibi baştan ayağa hançerlemiştir. Beyitte açık istiare yoluyla sevgili yerine servi geçer. Söğüt ağacının yaprakları hançere benzetilmiştir.

Sâye n’ola salsan eyâ serv-i sehî gün yüzlü mâh

Bu berg-i bîd olup senün üstüne lertzân olmışa (Karamanlı Aynî D., G. 424, b. 5, s. 620)

“Ey düzgün boylu servi, güneş yüzlü ay (sevgili); bu söğüt yaprağı olup senin üstüne titreyen (âşığa) gölge salsan ne olur?”

Boyu düzgün servi, yüzü güneş, ay gibi parlak olan sevgilinin hasretiyle âşık, ona yakın olmak için söğüt yaprağı gibi üstüne titrer. Âşığın isteği ise servi boylu sevgilinin, üstüne gölgesini salmasıdır. Onun gölgesinde olan kişinin saadete ereceğini bilen âşık, bu şanslının kendisi olmasını umut eder. Düzgün boylu servi olarak anılan sevgilidir; âşık ise beyitte, söğüte benzetilir, söğüt yağrağı gibi titrer.

Her arada ki serv-i kadun hoş-hırâm ola

Şimşad u serv ü bîde salınmak harâm ola (Mesîhî D., G. 247, b. 1, s. 276)

“Her ne zaman (senin) servi boyun hoş salınsa; şimşad, servi ve söğüde salınmak haram ola.”

Âşık, sevgilinin salınışını ve boyunu serviye benzetir. Onun hoş salınışı karşısında başka serviye, şimşad ve söğüde salınmak haramdır. Çünkü hiç birisevgiliyle boy ölçüşemez. Sevgilinin salınışının konu edildiği beyitte, sevgilinin boyu serviye benzetilir.

Ey serv bîd kaddüne benzer didüm didi

Zâtî bülend idi bu sözün olmasa hılâf (Zâtî D., C. 2, G. 632, b. 5, s. 136)

“Ey servi, söğüt (senin) boyuna benzer, dedim; Zâtî, bu sözün yüceydi (eğer) tersi olmasaydı, dedi.”

Âşığın servi diye seslendiği sevgilidir. Serviyi, söğüde benzeten âşık; sevgilinin servi boyuyla söğüdün boyunu bir tutar. Bu benzetmesinin yanlış olduğunu söyleyen sevgili, tam tersi olmasaydı yüce bir söz etmiş olacaktın diyerek âşığa doğruyu gösterir. Beyitte

servi ve söğüt boy itibariyle karşılaştırılır. Servi, sevgilinin boyunu karşıladığı için söğüt onun yanına yaklaşamaz, sadece gölgesinde kalır.

Görseler kâmet ü refâtârını gül-şende eger

Serv-i ser-keş kul ola emre hilâf itmeye bîd (Sehî Bey D., G. 34, b. 4, s. 200)

“Eğer gül bahçesinde boyunu ve yürüyüşünü görürlerse; dikbaşı servi (sana) kul ola, söğüt emrine karşı çıkmaya.”

Gül bahçesinin inatçı servisi ve emre itaat etmeyen söğüdü, sevgilinin gelişyle bahçedeki güçlerini kaybederler. Çünkü sevgilinin hoş endamı ve cilveli salınışı, gül bahçesindeki herkesi mest eder. Onun bahçeye gelişyle servi ve söğüdün köle olmaktan başka şansları yoktur; çünkü sevgiliye karşı üstünlük sağlamaları imkansızdır.

Serv-i kaddün ile dâvâ eylemiş

Bîd işidüb yüzüne hançer çeker (Muhîbbî D., C. 1, G. 120, b. 2, s. 97)

“Servi boyun ile yarışıp davalık olmuş; söğüt, bunu işitip yüzüne hançer çeker.”

Servi, sevgilinin yüksek, düzgün ve zarif boyuna erişmeye, üstünlük sağlamaya çalışmış. Söğüt bunu duyup onun yüzüne hançer çeker ve sevgilinin boyu ile yarışamayacağını söyler. Davanın sonucunu söğüt belirlemiş olur. Sevgilinin servi boyuyla yarışılmayacağı bir kez daha kanıtlanır.

Söğüdün yer aldığı divanlardaki beyit örneklerinin kullanım sıklığı; Ahmed Paşa 1, Karamanlı Aynî 3, Mesîhî 3, Muhîbbî 1, Sehî 2, Zâtî 2 şeklindedir. Söğüt; örnek beyitlerde hem sevgilinin boyu hem de âşıkla ilgili benzetme unsuru olarak görülür. Âşığın söğüt gibi sevgilinin üstüne titrediği ya da rakipleri sevgiliden uzak tutmak için söğütten hançer kesildiği beyitlerde sevgili, servidir. Söğüt 15. yüzyılda 7, 16. yüzyılda 5 beyitte servi ile birlikte kullanılır.

Bitki motifleri genel olarak değerlendirildiğinde; taranan divanlarda bu motiflerin kullanım sıklığı şöyle sıralanabilir: Gül 355, Yasemin 64, Lale 56, Nergis 41, Sünbül 32, Menekşe 10, Erguvan 9, Sûsen 9, Çemen 191, Çınar 80, Şimşâd 52, Sanavber 29, Ar’ar 18, Bîd (Söğüt) 12.

Bitkilerin şairlere ve yüzyıllara göre dağılımı, ilgili başlıklar altında verilmiştir. Genel toplama bakıldığında ise, çalışmada servi ile birlikte en fazla kullanılan motifin bitkiler olduğu görülür. Bunun nedeni, servinin de bir bitki olmasına bağlanabilir. Bunun yanı sıra sevgilinin güzellik unsurlarının Divan şiirinde en çok çiçeklerle anlatılması ve servinin sevgilinin boyu için benzetilen olması; servi ve bitki motiflerinin şairler tarafından sıkça bir araya getirilmesine neden olur. Çiçek motiflerinden gül, en

çok kullanılan çiçektir. Divan şiirinde çiçeklerin sultanı olarak gül; ağaçların sultanı olarak ise servi anılır.

3.4.2. Hayvanlar

Dünyada her şey bir denge içinde yaratılmıştır. Dolayısıyla doğada hiçbir şey bir diğerinden bağımsız değildir. Diğer tüm canlılar gibi belirli bir denge ve amaç içinde varolan hayvanlar, farklı nedenlerle sanata ve edebiyata konu olmuştur. Hayvan motifleri sadece Türk Edebiyatı'nda değil, dünya edebiyatında da yer alır. Bu motifler şairlerin, yazarların benzetme ve hayal dünyalarında önemli yere sahiptirler. Kimi şairler vermek istedikleri mesajları hayvanlar aracılığıyla, onların özelliklerinden faydalanarak iletirler. Kelile ve Dimne¹³ örneğinde olduğu gibi bazı sanatçılar, eleştiri yapmak için eserlerinin başrollerine hayvanları koyarak istedikleri eleştirileri yaparlar. Edebiyat dünyasında, eserde anlatılmak istenenin hayvan motifleri ile verildiği pek çok örnek vardır (Eğri, 1999, s. 741, 743, 745; Çetindağ, 2002, s. 172).

Türk dünyasına bakıldığında; Türklerin yüzyıllar içerisinde hem göçebe hem de yerleşik hayatı benimsemeleri nedeniyle, her dönemde hayvanlarla iç içe oldukları görülür. Bundan dolayı hayvanlar, Türk dünyasında ayrı bir öneme sahiptir. Sosyal, ticarî, toplumsal alanlarda ve savaşta at, arslan, koç, kartal, geyik, tavşan, kurt, koyun, kaplan vb. pek çok hayvanın, Türklerde maddi ve manevi önemi vardır. Türk edebiyatının her döneminde özellikle kuşlar, çeşitli benzetmelere konu edilip önemli motifler olarak kullanılır (Eğri, 1999, s. 741, 743, 745; Çetindağ, 2002, s. 172; Gür, 2012, s. 431).

Divan şiirinde ise şairler, hayvanları hayal dünyaları için önemli bir malzeme olarak görürler. Divan şairleri hayvan motiflerini, hayal dünyaları ile birleştirerek şiirlerine aktarmışlardır. Pek çok değişik konu, Divan şairlerinin ilgisini çektiği gibi hayvanlar da bu ilgiye dahildir. Bazı şairler, sadece hayvanları konu alan eserler yazmış ve hayvanların alegorik özelliklerinden yararlanmışlardır. Kimi zaman da hayvanların çeşitli nitelikleri, şiirlerde benzetme unsuru olarak kullanılmıştır (Eğri, 1999, s. 741, 743, 745; Çetindağ, 2002, s. 172). Divan şiirinde çok sık konu edilen hayvan motiflerinin, serviyile ilişkili olarak da kullanıldığı tespit edilmiştir.

¹³ Hintli filozof Beydaba tarafından III. yüzyılda yazılan, politik-didaktik eserdir. Ayrıntılı bilgi için bk. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 265.

3.4.2.1. Kuşlar

3.4.2.1.1. Mürg

Mürg Divan şiirinde âşığa, âşığın gönlüne veya canına benzetilir. En çok kullanılan tabir ‘gönül kuşu’dur. Âşığın gönlü bir kuş olur; canını da yanına alarak sevgiliye uçar. Sevgilinin bakışları, saçı ve kirpikleri ise bu kuşu avlar. Âşık, sevgili tarafından avlanmaktan mutludur; bu durumdan asla şikayetçi olmaz. Sevgiliye ve âşığa ait bazı özellikler kuş ile ilişkilendirilir. Mürg; ötüşü, tuzağa düşmesi, yüksekten ve alçaktan uçması, yuva yapması, avlanması, yeşilliklerde ve çiçekliklerde gezinmesi, kafese konulması, kolunun kanadının kırılması vb. yönlerden şiirlerde konu edilir (Sefercioğlu, 2001, s. 413; Tolasa, 2001, s. 453; Pala, 2005, s. 342; Kurnaz, 2012, s. 315).

Divan şiirinde kuş sadece âşığı temsil etmez. ‘Murg-ı hoş-elhân’ olarak şiirlerde bahsedilen şairin kendisidir. Şair, güzel sözleri ve şiirleriyle hoş şakıyışları olan bir kuş gibidir. Kimi zaman kuşların çölde Mecnûn’un başına yuva yapmalarına da telmihte bulunulur. Bunların yanı sıra mürg, Divan şiirinde en fazla âşıkla ilişkili olarak öne çıkar (Kurnaz, 2012, s. 315).

Divan şiirinde genellikle konu edilen kuş, âşığın gönül kuşudur. Örnek beyitlerde geçen ‘mürg-i dil’ ve ‘gönül mürği’ âşığın gönül kuşudur. Gönül kuşu, dünyada döner dolaşır; konmak için servi boylu sevgilisini arar. O ancak çemenin sultanı olan servinin tepesinde öter:

Cân kumrusu bir servi havâsında uçarken

Sayd oldu gönül murguna uyup balabana (Ahmed Paşa D., G. 270, b. 4, s. 249)

“Can kumrusu bir servi etrafında uçarken; gönül kuşuna uyup balabana av oldu.”

Âşığın can kumrusunu, etrafında pervane eden servi boylu sevgilidir. Âşığın canı bir kumru olup sevgiliye uçar, buna neden olan ise âşığın gönül kuşudur. Gönül kuşu can kumrusunun aklını çeler; sevgilinin hevesine, yoluna âşık canını koyar. Bu yolda can kumrusu balabana, yani rakibe av olur. Can kumrusunun balabana av olması ile; sevgiliye kavuşma yolunda, âşığın rakiplerle girdiği mücadeleler anlatılır. Sevgili yerine açık istiare yoluyla servinin kullanıldığı beyitte; âşığın gönül kuşunun servi boylu sevgiliye kavuşma hevesi konu edilir.

Gönül mürğine ser-tâ-ser cihân bâğın tolandırdum

Ben anı âkıbet bir serv-i bâlâya tolandırdum (Avnî D., G. 50, b. 1, s. 171)

“Gönül kuşuna baştan başa dünya bağlarını dolaştırdım; sonunda ben onu uzun boylu bir serviye dolandırdım.”

Âşık gönül kuşunu tüm cihanda dolaştırır; sevgilisini her yerde arar. Dünyayı baştan sona dolaşan gönül kuşu, en son bir serviye konar. Servi, düzgün ve uzun boylu sevgilidir. Sevgilisini bulan gönül kuşu, artık hep onun etrafında uçar. Servinin dallarından kimse onu ayıramaz. Beyitte gönül kuşu âşığı, servi ise sevgiliyi ifade eder.

Âşiyân yaptı başı üstine kuşlar sanemâ

Serv mecnûn olalı serv-i hırâmânun için (Cem Sultan D., Müfredât, b. 10, s. 243)

“Ey sevgili; servi (senin) salınan servi boyun için Mecnûn olalı, kuşlar (onun) başının üstüne yuva yaptı.”

Servi, sevgilinin mest edici yürüyüşünü görünce ona âşık olur. Sevgilinin salınışına tutulan servi Mecnûn gibi kendini kaybeder. Mecnûn olan servinin başına kuşlar yuva yapar. Bu benzetmede, Leylâ'nın hasretiyle çöllere düşen Mecnûn'un başına kuşların yuva yapması olayına telmih vardır. Servinin üstüne kuşların konması hüsn-i talil ile; servinin sevgiliye aşkından Mecnûn olmasına bağlanır. Beyitte servi, sevgiliye hayrandır. Dolayısıyla sevgili, serviden salınış ve endam güzelliği bakımından üstün tutulur.

Şöyle hayrân itdi kaddün servi ey Leylî-hırâm

Kim başında yaptı Mecnûn gibi kuşlar âşiyân (Karamanlı Nizâmî D., G. 88, b. 2, s. 208)

“Ey Leyla yürüyüşlü, (senin) boyun serviye şöyle hayran etti ki; başında kuşlar Mecnun gibi yuva yaptı.”

Leyla yürüyüşlü sevgilinin boyunu gören servi ona hayran olur. Çölde kuşların Mecnûn'un başına yuva yapması gibi Leyla sevgilinin aşkından Mecnûn olan serviye de kuşlar yuva yapar. Beyitte sevgili, Leyla'ya benzetilir. Leyla'ya âşık Mecnûn ise servidir. Servinin Mecnûn'a benzetilmesi nedeniyle bu beyit ilgi çekicidir. Serviye yuva edinen kuşlar; aşkından divane olup çöllere düşen Mecnûn'un başına yuva yapan kuşları hatırlatır. Burada telmih vardır.

Yukarıdaki iki örnekte de beyitler sevgili-Leyla; âşık-Mecnûn-servi ilgisi üzerine kurulmuştur. Telmih yapılarak, serviye Mecnûn'un başlarına kuşların yuva yapması ortak özelliğinden yola çıkılarak benzerlik vurgulanmıştır.

Na'ra urdukça seher murgı meger te'sîr ider

Gonca güler serv salar başını oynar gül (Mihri Hatun D., K. 12, b. 7, s. 204)

“Sabah kuşu nara attıkça etkisi olur meğer; gonca güler, servi başını salar, gül oynar.”

Sabah vakti çemende öten kuş, baharın habercisidir. Bu haberi alan gonca gülmeye, servi başını sallayıp dans etmeye, gül ise oynamaya başlar. Goncanın gülmesinden kasıt açılmasıdır. Seher kuşunun ötüşleri goncayı açar; servi salınır, etrafa hoşluk ve güzellik saçar. Beyitte seher kuşunun baharla birlikte çemeni nasıl etkilediği anlatılır. Bahar tasviri yapılan örnekte servi gerçek anlamıyla kullanılır.

Serv-i bağ-ı saltanat kılmış seni ol kim beni

Midhatın gülzarına murg-ı hûş-elhân eyledi (Hayâlî D., K. 17, b. 19, s. 54)

“Seni saltanat bağının servisi kılmış ki; beni senin methinin bahçesinin hoş sesli kuşu etti.”

Âşık, beyitte aşkı anlatır. Onun aşkı o kadar büyük ve güçlüdür ki; sevgiliyi saltanat bahçesinin sultanı, kendini de o bahçede aşkla şakıyan hoş sesli kuş yapar. Sevgili, bağın sultanı servidir. Güzel endamı ve salınışıyla o, saltanatını sürer. Servinin aşkıyla yanıp tutuşan, aşk nağmeleri okuyup serviye övgüler yağdıran sesi güzel kuş ise âşıktır. Âşığın tek derdi, sevgiliye olan aşkı her daim anlatmaktır. Beyitte açık istiare yoluyla sevgili yerine ‘saltanat bağının servisi’, âşık yerine ise ‘ hoş sesli kuş’ tamlaması kullanılmıştır.

Eglendi biraz kaddi hevâsiyle çemende

Dil mürği konup serv-i hırâmâne salındı (Bâkî D., G. 510, b. 2, s. 417)

“Gönül kuşu (sevgilinin) boyunun arzusuyla çemende biraz eğlendi; (sonra) salınan serviye konup (onunla) salındı.”

Âşık her zaman olduğu gibi gönül kuşunu çemene uçurur. Sevgilisi serviyi görmek, onunla çemende salınmak gönül kuşunun tek arzudur. Çemende, servi boyluyu ararken bir yandan da eğlenir; serviyi bulunca eğlencesine onunla birlikte salınarak devam eder. Sevgili; çemende salınan servidir; âşık, o servinin hevesine gönül kuşunu çemene uçurur.

Çevürdi başdan gerçi dili ol serv idüp âzâd

Velî tıfl ellemiş bir mürğ-ı ser-gerdâna döndürdi (Nev’î D., G. 508, b.2, s.529)

“O servi, gönlü özgür bırakıp baştan çevirdi gerçi; ama çocuk elinde perişan bir kuşa döndürdü.”

Servi sevgili, âşığın gönlünü geri çevirir; kendince özgür onu bırakır. Fakat âşığın gönlü sevgili onu reddedince küçük bir çocuğu eline alıp başını döndürdüğü, örselediği bir kuşa benzer. Servi açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır; servinin etrafındaki perişan kuş da âşığın gönlünü simgeler.

Cân bendesi olmaga bir şâh-levend ister

Gönlüm kuşu konmaga bir serv-i büleml ister (Behiştî D., G. 133, b. 1, s. 299)

“Bu can, kölesi olmak için bir sultan ister; gönül kuşu konmak için yüce bir servi ister.”
 Âşık, kölesi olmak için sultanını, sevgiliyi arzu eder. Âşığın gönlünün sultanı, sevgilidir; âşık ise sultanının kölesidir. Gönül kuşu ise konmak için yüce boylu bir servi ister. Çünkü sevgili, boylu itibariyle serviyi andırır. Âşık, gönül kuşunu servi boylu sevgiliye kondurup sevgilisini gönlünün sultanı yapar. Beyitte ‘can kölesi’ ve ‘gönül kuşu’ âşık yerine kullanılır. Âşık köle, sevgili sultandır.

Akub cûlar yüzün sürse demâdem serv ayağına

Açılrsa her taraf güller kamû kuşlar hezâr olsa (Muhibbî D., C. 3, G. 750, b. 2, s. 427)

“Servi ayağına her zaman ırmaklar akıp yüzünü sürse; her tarafta güller açsa, bütün kuşlar bülbül olsa.”

Çemenin servisi su kenarındadır; onun ayaklarını her daim ırmaklar öper. Baharla birlikte coşan ırmaklar servinin eteklerine akar; her taraf güllerle donanır, bülbüller hoş nağmelerle şakımaya başlar. Bütün bunlar baharla birlikte canlanmayı, aşkı getirir. Âşığın isteği de budur. O, servi sevgilinin ayaklarından ırmakların, çemenden güllerin eksik olmasını istemez. Tüm kuşların da güle divane olan bülbül olmasını arzular. Âşığın bu istekleri; baharın güzellikleriyle içinde büyüyen aşkını ve sevgiliye olan hevesini gösterir. Beyitte servi; hem gerçek anlamıyla hem de açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır. Âşığın hayal dünyasında kuşlar ise; kendi gibi âşık olan bülbüllere dönüşür.

Yazamaz bir serv kim ola müşâbih kaddine

Gerçi kuşlar kondurur yazmakda nakkâş üstüne (Necâtî Beg D., G. 550, b. 3, s. 395)

“Bir servi senin boyuna benzer olamaz ki; gerçi nakkaş (senin) üstüne kuşlar kondurur, yazar.”

Sevgili ile servinin boyunu karşılaştıran âşık, sevgilinin boyunu över. Onun boyuna benzeyen, erişebilen yoktur. Servi yine de sevgilinin boyuna özenir. Bu durumu âşık, nakkaşların sevgilinin üzerine kuş çizmeleriyle açıklar. Serviye konan kuşları sevgilinin üzerinde hayal eden nakkaş, servi ile sevgiliyi bir tutar. Fakat âşık, sevgilinin güzelliğine ve endamına servinin yetişemeyeceğini bilir.

Yazmadı kaddün gibi bir serv-i ra'nâ râsti

Gerçi kuşlar kondurur serv üstüne nakkâşlar (Zâtî D., C. 1, G. 155, b. 4, s. 155)

“Gerçekte nakkaşlar (senin) boyun gibi bir güzel servi yazmadılar; gerçi servi üstüne kuşlar kondururlar.”

Her ne kadar servi, güzel ve uzun boyuyla bilinse de; nakkaşlar sevgilinin boyuna erişebilen bir servi yazamazlar. Uzunluğu ve endamının güzelliğiyle sevgilinin boyu tektir. Nakkaşlar benzersiz bir servi çizme iddiasında olup serviyeye kuş kondursalar bile sevgilinin boyu kadar güzel bir servi çizemediler. Kuş kondurmak deyimi, hem gerçek hem de mecazî anlamda kullanılır. Serviyeye gerçek anlamda kuşlar konar; ancak bu beyitte ‘kuş kondurmak’ deyiminde daha çok mecaz anlamı kastedilir. Mecaz anlamıyla anlatılan; bir şeyin en güzelini yapmakta nakkaşların iddialı olmasıdır. Bu deyim aracılığıyla kinaye sanatı yapılır. Sevgilinin boyunun övüldüğü beyitte servi boyunun özellikleri nedeniyle sevgili ile karşılaştırılır.

Yukarıdaki iki beyitte de ortak bir benzetme dünyası oluşturulmuştur. “Nakkaşlar servinin üzerine kuş kondurup onu en güzel şekilde çizmeye gayret etseler de asla sevgilinin servi boyunun güzelliğine ulaşamazlar” denilerek sevgilinin boyunun mükemmelliğine dikkat çekilir.

Ahmed-i Dâ’î, Cemâlî, Karamanlı Aynî, Mesîhî, Şeyhî, Fuzûlî, Sehî, Usûlî divanlarında kuş veya mürğ kelimelerine rastlanmaz. Diğer şairlerin beyitlerinde hem murg/mürğ hem de kuş kelimeleri kullanılmıştır. Bunların divanlara göre kullanım sıklığı şöyledir: Ahmed Paşa (mürğ 1); Avnî (mürğ 1); Cem Sultan (kuş 1); Karamanlı Nizâmî (mürğ 2, kuş 1); Mihrî Hatun (mürğ 1); Necâtî (mürğ 1, kuş 3); Bâkî (mürğ 7); Behîstî (mürğ 1, kuş 1); Hayâlî (mürğ 2, kuş 1); Muhîbbî (kuş 1); Nev’î (mürğ 2); Zâtî (mürğ 1, kuş 2). Toplamda 15. yüzyılda 11, 16. yüzyılda 18 beyitte kuş/mürğ servi ile ilişkilendirilerek beyitlerde yer alır.

Genel olarak değerlendirildiğinde servinin bulunduğu beyitlerde ‘kuş’ önemli bir yere sahiptir. Bunun nedeni; âşğın gönlünün kuşa benzetilmesi ve servi dallarının kuşların yuva yapmasına uygun olmasıdır. Âşğın gönül kuşu da diğer kuşlar gibi her yerde serviyi (sevgiliyi) arar durur.

3.4.2.1.2. Bülbül

Bülbül küçük, kül renginde, hızlı hareket eden, görülmesi zor ve güzel sesli bir kuştur. Sıcak havaya ve susuzluğa dayanamaz. Genellikle yaprak döken ağaçların, çalılıkların ve derelerin bulunduğu yerlerde yaşar. Yavrularını yılanlardan korumak için yuvasını sık yapraklı ve sık dallı ağaçlara yapar. Bülbülün bilinen birçok çeşidi vardır.

Bunlardan bazıları; dağ bülbülü, çalı bülbülü, benekli bülbül, İran bülbülüdür. Bir inanışa göre bülbül, Allah'ın bütün isimlerini öğrettiği kuştur. Kıyamete kadar güzel sesiyle Tanrı'nın isimlerini haykırır (Onay, 1992, s. 82; Ceylan, 2007, s. 61).

Bülbül, Divan şiirinde en çok sözü edilen kuştur. Divan edebiyatında bülbülle ilgili en meşhur hikâyelerden biri Gül ü Bülbül hikâyeleridir. Bu hikâyelerde bülbülün güle olan aşkı anlatılır. Daima aşk ateşiyle yanan bülbül, susuzluğa dayanamaz. Güle olan aşkı nedeniyle bülbülün en sevdiği mevsim bahar; yer ise bağ, bahçe ve gülşendir. Baharın gelişiyle bülbül, kendini gül bahçesinde bulur; nağmelerine ve ötüşlerine başlayarak goncanın açılmasını bekler. Gül bahçesinde ilgisiz karşılanan bülbül, aşkını haykırmaktan çekinmez. Gülün ilgisizliği, bu aşka karşılık vermeyişi o ötüşleri inlemeye çevirir. Onun bütün ilgisizliğine rağmen bülbül, gidip güle konar. Gülün dikenleri bülbülün bağırını delip kanatır. Bülbülün aşkı uğruna döktüğü kanlar, güle kırmızı rengini verir. Bülbülün ötüşleri acı ve ıstırap doludur. Aşkını haykırışları, gerçek âşığın aşkını gizli tutabilen olduğunu düşünen şairler tarafından ayıplanır. O yine de yakarmaktan, haykırıp inlemekten asla vazgeçmez. Gül, her ne kadar bülbülün aşkına karşılık vermese de; Divan şiirinde bülbül ve gül birbirinden ayrı düşünülemez. Biri mutlaka diğerini akla getirir. Bülbül bütün özellikleriyle âşığı temsil eder. Bazen âşığın kendisidir; bazen canı ya da gönlüdür. Bülbülün güzel sesi, âşığın güzel şiirleridir (Onay, 1992, s. 82; Kayaalp, 1999, s. 182; Çavuşoğlu, 2001, s. 275; Sefercioğlu, 2001, s. 414; Tolasa, 2001, s. 453; Pala, 2005, s. 77; Ceylan, 2007, s. 61; Kurnaz, 2012, s. 316; Dinç, 2013, s. 44).

Gül ile bülbülün aşk hikâyesi anlatmakla bitmez. Servi bu hikâyede bazen bülbülün arkadaşıdır; bazen de bülbül, nağmelerini servinin dallarında söyler. Bülbül birçok dala konar. Ancak Divan şiirinde, daha çok gül ve servi dalına konan bülbüllerden söz edilir. Gül ve servi dalı, onun aşkını dile getirmek için öttüğü yerlerdir. Yuvasını gül bahçesinde veya çemende kurmak isteyen bülbül uzun, düzgün boylu servinin dallarından da uzak kalmaz. Kimi zaman bülbül çemenin şarkıcısı, servi de rakkasıdır (Çavuşoğlu, 2001, s. 275; Sinan Nizam, 2010, s. 468).

Servinin sevgiliye bülbülün ise âşığa olan benzerliği, servi ve bülbülü aynı beyitlerde buluşturur. Gül bahçesinde, çemende servi nasıl salınırsa; sevgili de âşığın gönlünde öyle salınır. Bu salınışlarla kendinden geçen âşık, bülbül gibi inler. Kimi zaman bağı kanlı bülbül, servi boylu sevgiliden medet umar. Kimi zaman ise gülün ettiği eziyetler yüzünden servi dallarında inler. Çemenin sultanı servi, gönlü yaralı âşığı ise bülbüldür (Çavuşoğlu, 2001, s. 275; Sinan Nizam, 2010, s. 468).

İncelenen beyitlerde bülbül, andelîb ve hezâr kullanılmıştır. Serviyle bülbülü buluşturan örneklerden bazıları aşağıda verilmiştir:

Bülbül gibi âşüfte olur bu delü gönlüm

Bir gonçe agız serv-i gül-endâm ele girse (Ahmed-i Dâ'î D., G. 127, b. 4, s. 143)

“Bir gonca ağızlı, gül endamlı servi (sevgili) ele girse; bu deli gönlüm bülbül gibi perişan olur.”

Âşık gonca ağızlı, servi boylu bir sevgilinin yolunu gözler. Böyle bir sevgiliye kavuştuğunda güle âşık bülbül gibi kendinden geçip perişan olacağını bilir. Ama bu duruma da razıdır. Servi endamlı sevgilinin hevesine âşığın gönlü bülbüle döner; aşkını haykırmaya başlar. Bu haykırıışların tek amacı servi sevgilinin ilgisini çekip ona ulaşmaktır. Güzel endamı nedeniyle sevgili serviye; servi sevgiliye divane olan âşık bülbüle benzetilir.

Billah ey serv-i semen seyr et ki bostân vaktidir

Söze gel bülbül bigi gül kim gülistân vaktidir (Şeyhî D., G. 46, b. 1, s. 142)

“Ey yasemin (kokulu) servi (şimdi) salın ki vallahi bostan zamanıdır; bülbül gibi söze gel, gül ki gül bahçesi zamanıdır.”

Boyunun düzgün ve güzel olması nedeniyle serviye benzeyen sevgili yasemin gibi mis kokuludur. Servi boylu, yasemin kokulu sevgiliden âşığın isteği; bahar vakti gelince çemende salınmasıdır. Baharın gelmesi ‘bostan ve gül bahçesi zamanı’ tabirleriyle anlatılır. ‘Gül’ beyitte tevriyeli kullanılmıştır; hem bülbülün sevgilisi ‘gül’ düşünülebilir, hem de âşığın gülmesi akla gelir. Sevgili yerine ‘serv-i semen’ tamlaması kullanılmıştır. Sevgili serviye âşık bülbüle benzetilmiştir.

Hâr-ı cefâda bağırını kan etti bülbülün

Ey boyu serv ey yüzü gül-zâr kaçma gel (Ahmed Paşa D., G. 174, b. 4, s. 203)

“Bülbülün bağırını cefa dikeninde kan etti; ey boyu servi, yüzü gül bahçesi (olan sevgili) kaçma, gel.”

Sevgili, servi boyludur; yüzü gül bahçesidir. Yüzünün güzelliği ve kokusu güle benzer. O güle âşık olan bülbül, gülün cefa dikenleriyle bağırını deler. Gülün eziyetleri bülbülün bağırını kan doldurur. ‘Bağırının kan olması’, sevgilinin âşığa çektirdiği acıları, cefaları anlatmak için kullanılmıştır. Âşığın bülbüle benzetildiği beyitte servi ise sevgilidir; âşık ve sevgili, bülbül-servi olarak karşımıza çıkar.

Bâğ-bânâ gönlümü men etme kadd-i yârdan

Konsa bir bülbül nola serv-i hırâmân üstüne (Necâtî Beg D., G. 535, b. 7, s. 389)

“Ey bahçıvan, gönlümü sevgilinin boyundan men etme; salınan servi üstüne bir bülbül konsa ne olur ? ”

Âşık, sevgiliye kavuşma hevesindedir. Bağdaki servi olan sevgiliye kavuşmanın yolu, bahçıvanı ikna edip o bağa girmektir. Bu nedenle âşık bahçıvana halini anlatıp ondan medet umar. Bir bülbül olur ve salınan servinin üstüne konmak ister. Çünkü; sevgilinin boyunu görmekten mahrum kalmak istememektedir. Âşık-sevgili ikilisi beyitte, bülbül-servi olarak karşımıza çıkar.

Bâğa servini hırâmân itse ol ruhsârı gül

Na’ra-ı bülbülle gülşen sahnına gavgâ düşer (Avnî D., G. 13, b. 5, s. 54)

“O gül yanaklı, bahçede servi boyuyla salınsa; bülbülün narasıyla (birlikte) gül bahçesinin avlusunda kavga çıkar.”

Gül yanaklı sevgili, servi endamıyla gül bahçesinde salınırsa; mest olan bülbül aşkla şakımaya başlar. Sevgilinin güzelliği, bülbül ile rakipleri arasında kavgaya sebep olur. Sevgilinin gül yüzünü ve servi boyunu gören bülbül, aşkını gül bahçesine haykırır. Bülbülü duyan rakipler ise sevgilinin bahçeye geldiğini anlarlar. Bunun üzerine inlemeleriyle bülbüle dönen âşık ve rakipler arasında kavga çıkar. Sevgili servi boyuyla salınırken; âşık kendini, sevgilinin boyuna hayran olup öten bülbüle benzeter.

Hutbe-h^vân olmaga şâh-ı gül adına çün hatîb

İde gusn-ı serv üzre bülbüle minber cihân (Karamanlı Aynî D., K. 22, b. 16, s. 129)

“Hatip gül hükümdarı adına hutbe okumak için, servi dalının üstünü bülbüle dünya minberi yapar”

Sevgilinin sultan gül olduğu beyitte âşık, hutbe okuyan bülbüldür. Bülbül, servi dalını kendine minber yapar; oraya çıkıp sevgilisi olan güle bir hatip edasıyla hutbe okur. Bülbülün, gülün aşkıyla ötüşleri hutbe okumaya benzetilir. Benzetmelerin öne çıktığı beyitte; âşığı temsil eden bülbül hatip, güllerin sultanı sevgili, bülbülün üstüne çıktığı minber ise servidir.

Cem‘inde hatîb itmeg için bülbül-i mestî

Gül serv-i hırâmânı düzer minber-i a‘lâ (Cemâlî D., K. I, b. 10, s. 50)

“Gül; sarhoş bülbülü, meclisinde hatip etmek için salınan serviye yüksek minber yapar.” Gülün aşkıyla sarhoş olan bülbülün, aşkını haykırıp ötmesi için bir yere ihtiyacı vardır. Ötüşleriyle bir hatibi andıran bülbül için gül bahçesindeki servinin dallarından daha uygun bir yer yoktur. Gül, salınan servinin tepesini minber yapar; bülbülü de oraya

çıkarp bir hatip gibi aşkını anlatmasını bekler. Bülbülün güle olan aşkının anlatıldığı beyitte servi; dallarında ötmesine izin vererek bülbüle yardım eder.

Yukarıdaki iki örnekte de benzetme ve hayal ortaklığı vardır. Hükümdar (sevgili), hutbe okutmak, hatip, minber vb. unsurlar padişahların ilk tahta çıktıklarında kendileri için hutbe okutmalarını hatırlatmaktadır. Gül (hükümdar sevgili), bülbül (hutbe okuyan âşık), servi (minber) rolünü üstlenmiştir.

Yine dil bülbülü başladı figân eylemege

Meger ol serv-i gül-endâm u semen-ber geliser (Karamanlı Nizâmî D., G. 18, b. 2, s. 137)

“Gönül bülbülü yine feryat etmeye başladı; meğer o gül endamlı ve yasemin kokulu servi gelirmiş.”

Âşığın gönlü bir bülbüldür. Gül endamlı, yasemin kokulu, servi salınışlı sevgili çemende görününce; bülbül de feryatlarına başlar. Bütün haykırışları, servi boylu sevgiliye aşkını anlatıp onu insafa getirmek içindir. Beyitte bülbül; âşığın gönlüne benzetilir. Bülbülün uğruna feryatlar kopardığı sevgilisi ise servidir.

Dil bülbülü feryâd u figân itse demidür

Bir gonca-dehen serv-i hırâmân yetişdi (Mihri Hatun D., G. 183, b. 3, s. 308)

“Gönül bülbülü feryat ve figan etse zamanıdır; bir gonca ağızlı, uzun boylu salınan servi yetişti (büyüdü).”

Âşığın gönlü bülbülünün feryat ve figan etme zamanıdır. Çünkü bir gonca ağızlı salınan servi yetişti. Âşığın gönlü bülbül olur; büyüüp servi endamlı ve gonca ağızlı güzel olan sevgili için inlemeye başlar. Bütün kış, baharın gelmesini ve sevgilinin ortaya çıkmasını hayal eden âşık baharla birlikte ortaya çıkıp bülbül gibi öter.

Bülbül-i gam-zedeyim bağ u bahârım sensin

Dehen ü kadd ü ruhun gonca vü serv ü semenim (Fuzûlî D., G. 204, b. 6, s. 230)

“(Ben) gamlı bülbülüm, bağım baharım sensin; ağzın, boyun, yanağın; goncam(dir), servim(dir) ve yaseminim(dir).”

Gamlı bülbülün (âşığın) baharı güle benzeyen sevgilinin ortaya çıkmasıdır. Sevgilinin ağzı gonca, boyu servi, yanağı ise yasemindir. Sevgilinin hasretiyle kederlenen âşık; bağdaki çiçekleri ve serviyi sevgiliye benzetir. Âşık; bağda bülbül gibi aşk acısı çekerek gonca ağızlı, servi boylu ve yasemin yanaklı sevgiliyi bekler.

Hâr-ı gamdan ben belâlı bülbülün çekdiklerin

Sen de bir serve hevâdâr olmayınca bilmedin (Usûlî D., G. 73, b. 2, s. 169)

“Sen de bir serviye yâr (âşık) olmayınca, benim (gibi) belalı bülbülün gam dikenlerinden çektiklerini bilemedin.”

Bülbül gibi âşık olmayan ne acıdan ne de gamdan haberdar olur. Güle âşık olan bülbülün bağırını gam dikenleri deler, başı aşk belasından kurtulmaz. Aşk acısını ancak âşık olanın bileceğinin anlatıldığı beyitte servi, sevgili; âşığı ise bülbüldür.

Âşiyân-ı bülbülü şâh-ı gül etti tahtigâh

Karşı durmuş ona hizmetkârdır serv ü çenâr (Hayâlî D., K. 25, b. 3, s. 84)

“Gülün şahı bülbülün yuvasını taht yeri yaptı; servi ve çınar karşısında durup ona hizmetkâr olur.”

Gülün sultan olup tahtını da bülbülün yuvası yapmasıyla, bülbülün güle olan aşkı anlatılmak istenir. Bülbülün yuvası âşığın gönlü; o gönlün sultanı da sevgilidir. Gülün, tahtına çıkıp sultan olması karşısında servi ve çınar ona hizmetkar olurlar. Çemende uzun boylarıyla diğer çiçeklerden üstün görülen güle servi ve çınarın kul olmaları; sevgilinin üstünlüğünü ve çemenin gerçek sultanı olduğunu anlatmak içindir. Beyitte taht sahibi bir hükümdar ve hizmetkarlarından söz edilerek hükümdarın yaşantısına da telmih yapılmıştır.

Serv ü şimşâdı yürütmez ta‘n-ı bülbül bâgda

Seyr idelden cilve-i nahl-i hırâmânun senün (Bâkî D., G. 268, b. 2, s. 265)

“Senin salınan ince uzun boyunun cilvesini seyredince; bülbülün kınaması servi ve şimşiri bağda yürütmez.”

Sevgilinin boyunu, salınışlarını gören bülbül onun güzelliği karşısında servi ve şimşiri ayıplar ve onları sevgili gibi güzel olmadıkları için yürütmez. Bağda uzun, güzel boylarıyla anılan servi ve şimşir bile sevgilinin boyunun güzelliğini kıskanır. Bülbülün sevgiliye olan aşk nağmeleri onları utandırır, salınamaz olurlar.

Âşiyân-ı bülbül-i cândur elinde kâsesi

Bir yüzi gül kameti serv-i revândur kâse-bâz (Nev‘î D., G. 168, b. 2, s. 331)

“Kase ile oynayan, bir gül yüzlü(dür) boyu salınan servidir; elindeki kasesi (ise) can bülbülünün yuvasıdır.”

Sevgilinin yüzü gül, boyu ise servidir. Âşığın can bülbülünün yuvası ise sevgilinin elindeki kasedir. Âşığın canı bülbül olur; sevgilinin ellerinde yuva yapar. Sevgili, avucunun içindeki can bülbülüyle oynar. Âşığın canı, sevgilinin ellerindedir. Sevgili; servi boyludur ve servi gibi salınır. Güzellik unsurlarının konu edildiği beyitte sevgili, bülbüle benzetilen âşığın canıyla dalga geçer; ona acı çektirir.

Gönül kadün görüp kûyunda konmaga mekân ister

Ki bülbül sâye-i serv-i çemende âşiyân ister (Behiştî D., G. 175, b. 1, s. 323)

“Gönül, boyunu görüp köyünde, mahallende konmak için bir mekan ister; bülbül çemen servisinin gölgesinde yuva ister.”

Âşık, sevgilinin boyunu görünce ona erişebilmek için gönlünü onun bulunduğu mekân konmak isteyen bir kuşa olarak hayal eder. Kendisiyle çemende servi gölgesinde yuva sahibi olmayı isteyen bülbül arasında benzerlik ilgisi kurar. Dolaylı olarak beyitte âşığın gönlü bülbüle, sevgili ise serviye benzetilir. Âşık, servi endamlı sevgilinin gölgesinde yuva yapıp her zaman yakınında olmak isteyen bülbüldür.

Serv-kaddün hevâsıyla Sehî

Gül-şen-i hüsne ‘andelîb olısar (Sehî Bey D., G. 86, b. 5, s. 229)

“Sehî, servi boylunun hevesine güzelliğin gül bahçesine bülbül olur.”

Servi boylu sevgilinin aşkıyla Sehî, gül bahçesinde bülbül olmaya razıdır. Gül bahçesinin servisi güzelliğin timsalidir. Sehî bu güzelliğe karşı koyamaz ve uğruna bülbül gibi kendini gül bahçesinde bulur.

Bülbülüm tâ subh olunca âh ü figân eylerüm

Çünkü ol serv ü semen-gülzârı gördüm bir nazar (Muhibbî D., C. 1, G. 146, b. 2, s. 111)

“(Ben) bülbülüm, ta sabah oluncaya kadar âh ve figan ederim; çünkü bir an, o serviyi ve yasemin kokulu gül bahçesini gördüm.”

Bülbül, yasemin kokulu gül bahçesini ve serviyi görünce aşk feryatlarına başlar. Bülbülün ötüşleri baharın habercisidir. Baharın gelişiyle açan çiçekler ve salınan serviler gül bahçesine hayat verir. Gül bahçesindeki şenliği gören bülbül, sevgilisine kavuşma umuduyla şakımaya başlar. Aşk ve hasret dolu ötüşler bülbülün âhıdır. O âh dolu ötüşlerini, yasemin kokulu gül bahçesindeki servisi için yapar.

Cem Sultan divanında yer almayan bülbülün, servi ile birlikte anıldığı diğer divanlardaki sayısal değerleri ise şu şekildedir:

Ahmed-i Dâ’î 4; Ahmed Paşa 3 (hezâr/hezârân 2); Avnî 1; Cemâlî 1; Karamanlı Aynî 1; Karamanlı Nizâmî 1; Mesîhî 1 (hezâr/hezârân 1, andelîb 1); Mihrî Hatun 2; Necâtî 8; Şeyhî 2; Bâkî 1; Behiştî 5; Fuzûlî 1; Hayâlî 7 (hezâr/hezârân 1); Muhibbî 3 (hezâr/hezârân 1); Nev’î 2 (hezâr/hezârân 1); Sehî 12 (hezâr/hezârân 3, andelîb 3); Usûlî 1; Zâtî 1. Bülbül; 15. yüzyılda 28, 16. yüzyılda 42 beyitte geçer. Bu dağılım bülbül-servi motifinin en fazla 16. yüzyılda işlendiğini gösterir.

Divan edebiyatında âşığı simgeleyen bülbül, asıl olarak güle olan aşkıyla bilinse de şairlerin mecaz dünyalarında, serviyle birlikte anıldığı da olur. İncelenen beyitlerde;

bülbülün serviye âşık olduğu örnekler olduğu gibi servinin dallarıyla, bülbülün güle aşkını anlatmasına yardım ettiği de görülür. Beyitlerin tamamında bülbül, açık istiare yoluyla âşık yerine kullanılır; çoğunda ise âşık bülbül servi boylu sevgiliye konar. Sevgilinin gül olduğu kimi örneklerde servi, güzellik ve endam bakımından gül ile karşılaştırılır.

3.4.2.1.3. Kumru (Fâhte)

Güvercinden daha küçük bir kuştur. Divan şiirinde fâhte adıyla da anılır. Güvercinlerde olduğu gibi kumruların boğazında da gerdanlığa benzeyen doğal bir halka vardır. Sesleriyle meşhur kuşlardır ve eşlerine sadakatleriyle bilinirler (Ceylan, 2007, s. 171).

Kumrular, yırtıcı kuşlardan ve avcılardan korunmak için servi, söğüt ve çınar gibi yaprakları sık, yüksek ağaçlara konarlar. Üveyik kuşu olarak da bilinen kumru (fâhte), Divan edebiyatında servi ile birlikte anılır. Kumrunun, serviye doğal nedenlerle konması şairlere ilham vermiştir. Bülbülün güle, pervanenin muma olan hayranlığı, kumru ve servi arasında da görülür. Bu ilişkide servi, güzel ve uzun boyuyla sevgiliyi; sadakati ve aşk dolu inleyişleriyle kumru ise âşığı temsil eder. Sevgilinin boyuna şiirler yazan şairlerin sözleri; kumrunun, servinin boyuna övgüler yağdıran ötüşlerine benzer. Kumrunun boynundaki ‘tavk’ denilen halka şeklindeki tüyler, âşığın sevgiliye bağlılığı ve ona kul oluşuyla ilişkilendirilir. Fakat kumru âşıktan daha şanslıdır. Çünkü doğduğundan beri servinin elinde büyümüştür; asıl feryat etmesi gereken, sevgilisine kavuşamayan âşıktır (Sefercioğlu, 2001, s. 247; Ceylan, 2007, s. 171).

Servi ve kumru, tasavvufî boyutuyla da şiirlere konu olmuştur. Kumru, boynundaki kölelik halkasıyla Tanrı’nın kulu ve o kulun gönlünü temsil eder. Servi ise boyu ve özgürlüğüyle vahdetin, yani Tanrı’nın timsalidir. Kimi zaman servinin yüksek dalları minareye, kumru ise o dallara çıkıp çemendeki diğer kuşlara Kur’an’ı öğreten bir hocaya benzetilir (Ceylan, 2007, s. 174).

Servi ve kumru, pek çok anlam ilişkisi içinde şiirlerde bir araya gelir. İncelenen beyitlerde tasavvufî anlamına rastlanmamıştır. Aşağıdaki örnekler, kumru-servi ilgisini yansıtan beyitlerden seçilenlerdir:

Sâkiyâ câm-ı sabûhı tâze kıl bu demde kim

Servi raks eyler güler gül bülbül ü kumrî öter (Ahmed-i Dâ’î D., G. 38, b. 3, s. 85)

“Ey saki bu zamanda sabah içilen şarap kadehini taze kıl ki; servi dans eder, gül güler, bülbül ve kumru öter.”

Âşığın ‘bu zaman’ tabiriyle kastettiği bahar vaktidir. Bahar gelmiş; servi dansa, gül açılıp gülmeye, bülbül ve kumru ise ötmeye başlamıştır. Bütün bu güzelliklerin tadını çıkarabilmek için âşık, sâkî olan sevgilinin şarap sunmasını ister. Âşık, baharın güzelliklerinin yanı sıra bezmde şarap kadehi sunan sevgiliyi görmeyi ister. Beyitte servi kişileştirilmiş dans etme özelliği verilmiştir.

Kadd-i bülendin yâdına Ahmed yüceltir nâlişin

Serve çıkıp feryâd eder kumru ana âheng için (Ahmed Paşa D., G. 224, b. 7, s. 227)

“Ahmed, yüce boyunun hatırına inlemesini yükseltir; kumru ona ahenk olsun diye serviye çıkıp feryat eder.”

Âşık, sevgiliye nasıl hayransa kumru da serviye hayrandır. Fakat kumrunun aşkı, âşığinki gibi büyük olamaz. Kumrunun servinin aşkıdan inleyişleri, âşığın feryatlarının yanında ancak ahenk gibi kalır. Sevgilinin uzun boyu, serviye âşığın aşk inleyişleri ise kumruyu gölgede bırakır. Sevgili serviden, âşık ise kumrudan üstündür.

Kaddini öğmek Necâtî’nin değil haddi velî

Söylenir kumru gibi serv-i hırâmân üstüne (Necâtî Beg D., G. 536, b. 7, s. 389)

“Boyunu övmek Necati’nin haddi değil ama; salınan servi üstünde (Necati) kumru gibi söylenir.”

Âşık Necâtî, sevgilinin boyunu övebilmek için bir kumru olur. Servi boylu sevgilinin dalına konar ve sevgilinin boyuna övgüler yağdırmaya başlar. Sevgilinin boyu öylesine yüce ve düzgündür ki servi onun yanında ancak kölesi gibi kalır. Bunu bile âşık, ‘Senin boyunu övmek benim haddime değil.’ diyerek sevgiliye seslenir. Yine de sevgilinin güzelliği karşısında kumru gibi inlemekten kendini alamaz. Şair beyitte kendini divane kumruya, sevgilinin boyunu ise serviye benzetir.

Cân yuvasından usandı bu dil ol kaddi sevüp

İniler kumrı bigi servi budagında yatur (Karamanlı Aynî D., G. 195, b. 3, s. 447)

“Bu gönül can yuvasından usandı; o uzun boyluyu sevip kumru gibi inler, servi budagında yatar.”

Servi boylu sevgilinin aşkıyla yanıp tutuşan âşığın gönlü yerinde duramaz; adeta can yuvasını terk eder. Bu nedenle âşık, sevgili için canını bile vermeye hazırdır; gönlünü çıkarıp sevgilinin ellerine koymak ister. Yuvasını terk eden âşığın gönlü servi boyluyu görünce kumru gibi inlemeye başlar. Beyitte servi-kumru ilişkisi görülür. Kumrunun

serviye konması, ondan hiç ayrılmaması; kumrunun, servi budağında yatmasıyla anlatılır. Bu durumda serviden ayrılamayan kumru âşık, servi ise sevgilidir.

Fâhte çün ki elinde büyümişdür servün

Üstüne medh okıyup olsa hevâ-dârı ne var (Mesîhî D., K. 8, b. 8, s. 42)

“Üstüne övgüler söyleyip (onu) arzulayan olsa ne var; çünkü fâhte, servinin elinde büyümüşür.”

Fâhte serviye âşıktır. Fâhte servinin dallarında, onun güzel ve uzun boyuna övgüler yağdırıp aşkı haykırarak büyümüşür. Ona övgüler söyleyip hep onu arzular. Fâhtenin bu durumuna şaşılmaz. Serviden başka ağaca konmaması, onun serviye olan bu hayranlığını açıklar. Beyitte fâhte-servi aşkına telmih yapılır.

Cânımı itdüm revân bir kâmeti şimşâd için

Çıksa serv üzre revân kumrı nola feryâd için (Zâtî D., C. 3, G. 1086, b. 1, s. 52)

“Bir şimşad boylu için canımı akıttım, can verdim; kumru feryat etmek için servinin üstüne hemen çıksa ne olur.”

Âşık, boyunu şimşad ağacına benzettiği sevgilisinin yolunda canını verecek kadar acı çeker. Âşığın sevgilinin ilgisini görmek ve aşkına karşılık bulmak için yapmadığı kalmaz. Bu uğraşlarını âşık; serviye âşık bilinen kumrunun serviye çıkıp feryat etmesiyle karşılaştırır. Âşık, kendi yaptığı fedakarlıklar karşısında kumrunun feryatlarını kıymetli bulmaz. Âşık kendini kumrudan üstün tutup, en divane âşığın kendisi olduğunu söyler; şimşad boylu sevgilisi ise, kumrunun âşık olduğu serviden daha üstündür.

Subh-dem ey fâhte bîhüde efgân eyleme

Çün girürsin her gice bir serv-i bâlâ koynına (Bâkî D., G. 430, b. 2, s. 367)

“Ey fâhte, sabah vakti boşuna feryat etme; çünkü her gece uzun boylu bir servinin koynuna girersin.”

Sabah olunca fâhte, sevgilisi servinin hasretiyle inlemeye başlar. Şair, fâhtenin serviden ayrı düşüğüne inanmaz ve feryatlarını gereksiz bulur. Çünkü; serviden başka ağaca konmadığı bilinen fâhte, gece olunca yine kendini servinin koynunda bulur. Bu yüzden şair, fâhtenin ayrılık haykırımlarını boşuna yaptığına inanır.

Bu bezm şevkına girdi semâ’ a serv ü çenâr

Nevâya başladı kumrı terennüm itdi tuyûr (Sehî Bey D., K. 20, b. 6, s. 124)

“Bu meclisin coşkusıyla servi ve çınar sema etmeye başladı; kumru nameye başladı, kuşlar şakıdı.”

Baharın yeşilliklerle, hoş kokularla donattığı; servi ve çınarların salınıp kuşları, kumruları kendilerine hayran bıraktığı meclis eğlence meclisidir. Serviyi gören kumru aşk nağmeleri söylemeye; çınarı gören kuşlar da şakımaya başlar. Beyitte, boy itibariyle sevgiliyi hatırlatan servi ve çınardır; onlara hayran olan kuşlar ve kumru ise âşığı temsil eder.

Divan şiirinde şairler, gül-bülbül hikayesi kadar olmasa da servi ve kumrunun aşkını en güzel şekilde işlerler. 15. yüzyılda 14, 16. yüzyılda 6 beyitte geçen kumrunun beyitlere göre kullanım sıklığı ise aşağıdaki gibidir: Ahmed-i Dâ'î 1; Ahmed Paşa 4; Karamanlı Aynî 1; Mesîhî 2 (fâhte 2); Necâtî 4; Bâkî 0 (fâhte 3); Fuzûlî 1; Sehî 1; Zâtî 1. Taranan diğer divanlarda kumru örneğine rastlanmaz.

Örnek beyitler genel olarak değerlendirildiğinde; kumru-servi ikilisi üzerine kurulan aşk motifini görmek mümkündür. Servinin elinde büyüyen kumrunun bütün şakımaları aşk feryatlarıdır. Kumru bu divane haliyle âşığı yansıtıken; kumruya aşk acısı çektiren servi ise sevgiliyi temsil eder. Kimi zaman da sevgili serviden, âşık kumruda üstün tutulur. Servi endam güzelliğinde sevgili gibi olamaz; kumrunun inlemeleri âşığın feryatlarına yetişemez. Âşığın aşkı için çektiği çilelerin yanında, kumrunun aşkını haykırışları ninni gibi kalır.

3.4.2.1.4. Tûtî

Papağan adıyla da bilinen tûtî, şekerle beslenmesi ve konuşmasıyla öne çıkan bir kuştur. Tûtîye konuşma öğretilirken ayna kullanılmış. Bu sebeple Divan şiirinde tûtî, ayna ve şekerle birlikte anılır. Şekerle beslendiği için sözleri de tatlıdır. Renkli bir kuş oluşu da zaman zaman şiirlerde ele alınır (Kayaalp, 1999, s. 191; Pala, 2005, s. 461).

Tûtî çeşitli anlam ilişkileri nedeniyle; şair, âşık, sevgili, dudak vb. için benzetilendir. Hoş konuşması ve güzel sözleri bazen şairi anımsatır. Kafeste bulunuşu, tatlı dilli oluşu âşığa benzer. Bazen sevgilinin yanağı ayna, dudağı şekerdir. Âşık, tûtî gibi o aynanın karşısına geçip sevgilinin şeker dudağından bir parça alabilmek için tatlı dille konuşur. Tûtî, bahsedilen özelliklerinden farklı olarak değişik renkleri ve memleketinin Hindistan olması nedeniyle de şiirlerde işlenir (Sefercioğlu, 2001, s. 417).

Taranan beyitlerde tûtî, tatlı dilli sevgili benzetmesi ile kullanılmıştır. Fakat bu benzetmenin dışında, tûtînin serviye konduğu beyitler de vardır. İncelenen kaynaklarda, tûtî ve servi ilişkisine dair doğrudan bir bilgiye ulaşılmamış olmakla birlikte; Divan şairlerinin uçsuz bucaksız hayallerini ve zengin benzetmelerini göz ardı etmemek

gerekir. Sonuç olarak; bülbülü, kumruyu dallarında ağırlayan servi, tûtîyi de dalında misafir etmiştir.

Ârızî hattından ol servin su'al ettim dedi

Bûstan-ı Rûmda tûtî-i Hindûstân yatar (Ahmed Paşa D., G. 51, b. 4, s. 143)

“O servinin yanağının ayva tüyünden sual ettim; Rum bostanında Hindistan papağanı yatar, dedi.”

Sevgilinin yüzü Rum bahçesidir¹⁴. Gözleri menekşe, yanakları gül, dudağı gonca gibidir. Sevgilinin yüzündeki ayva tüylerinin içinde âşık, o bahçenin papağanı olur. Misk kokan ayva tüylerinin papağanı, güzel kokunun memleketi olan Hindistan papağanıdır. Tûtînin Hindistan’dan geldiği inancına da beyitte telmih yapılır. Sevgilinin güzel yanağından, ayva tüyünden ayrılamayan âşık, bir papağan olmuş ve güzellik bahçesine konmuştur. Yüz güzelliğine vurgu yapılan beyitte, sevgiliyi açık istiare yoluyla servi karşılar. Servi sevgilinin Rum bahçesini hatırlatan yüzünün papağanı ise âşıktır.

Kaddünde hadün hattı tutaldan berü mesken

Bir tûtîye benzer ki kona serv-i revâna (Cem Sultan D., G. 291, b. 2, s. 204)

“Boyunda, yanağının ayva tüylerini mesken tuttuğumdan beri; salınan serviye konan bir papağana benzer.”

Âşık, sevgilinin yanağındaki ayva tüylerini kendine mesken edinir. Çünkü sevgilinin güzel yüzünden ayrı kalmak istemez. Âşığın bu durumu, salınan bir serviye konan papağana benzer. Sevgili, servi boyludur; âşık ise o boya ve güzelliğe hayran olan papağandır. Serviye konup onun güzelliğini anlatır. Beyitte sevgilinin salınışını anlatmak ve boyuna dikkat çekmek için ‘serv-i revân’ tamlaması kullanılmıştır. Şair, diğer kuşlardan farklı olarak serviye papağanı kondurur. Papağan, servi boylu sevgiliye divane olan âşıktır.

Kâmet-i serv üzre konmuş al tûtîler midür

Âteşin her la’l kim ol sebz kaftânundadır (Nev’î D., K. XXIV, b. 6, s. 80)

“Servinin boyu üzerine konmuş kırmızı papağanlar mıdır ateşin; her dudak ki o yeşil kaftanındadır.”

Servinin yemyeşil yaprakları, yeşil bir kaftanı andırır. Servi bu kaftanı üzerinden hiç çıkarmaz. Beyitte; sevgilinin kırmızı dudakları ile papağan arasında ilgi kurulur. Sevgilinin kırmızı dudakları papağana benzer. Bu benzerlik sevgilinin papağan gibi tatlı

¹⁴ Divan şiirinde sevgilinin yüzü için Rûm (Roma) benzetmesi yapılır. Ayrıntılı bilgi için bk. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 380.

dilli, şeker dudaklı olmasına bağlanabilir. Sevgili yerine kullanılan yeşil kaftan giyinmiş servinin üzerindeki kırmızı papağanlar; sevgilinin al dudaklarını temsil eder. Beyitte sevgili, yeşillikler içindeki serviye; sevgilinin al dudakları ise servinin üzerindeki papağanlara benzetilir.

Vasf-ı leb-i la'lin işidüp bendeden ol serv

Didi ki Sehî tûtî-i şekker-şikenümdür (Sehî Bey D., G. 59, b. 5, s. 215)

“O servi kırmızı dudağının vasfını köleden (köle olan Sehî'den) işitip dedi ki; Sehî tatlı konuşan papağanımdır.”

Âşık, sevgilinin kırmızı dudağının niteliklerini, güzelliklerini anlatan bir papağandır. Aynı zamanda sevgilinin kölesi olan âşık, söylediği övgüleri sevgiliye duyurur. Böylece sevgili, âşığı tatlı dilli papağanı ilan eder. Sehî beyitte; kendini servi sevgilinin dudağını öven bir papağana benzetir.

Tûtî ile servinin aynı beyitte yer aldığı divanlarda, kaç kez kullanıldığı şu şekildedir: Ahmed Paşa 2; Cem Sultan 1; Nev'î 3; Sehî 1; Usûlî 1; Zâtî 2. Diğer şairlerin beyitlerinde tûtîye yer verilmemiştir.

Konuşması, tatlı dili, kafeste yaşaması gibi özellikleriyle Divan şiirinde yer alan tûtî (papağan), örnek beyitlerde âşık yerine kullanılır. Tûtî âşık her zaman servi sevgiliye konma hevesindedir. Servinin sevgili olarak hayal edildiği beyitlerde âşık, bir papağan olup serviye uçar; onun güzelliğini ve boyunu övmeye başlar.

3.4.2.1.5. Tâvûs

Tüylerini kabartması ve rengarenk oluşu ile tâvûs, çok güzel bir kuştur. Kanatlarının güzelliği ve renkliliğiyle şiirlere konu olur. Daha çok bağ ve bostanda görülür. Cennet kuşu adıyla da anılır. Bir rivayete göre cennette bir kuşken şeytanın cennete girmesine yardım eden tâvûs, Âdem'le Havva'nın yasak meyveyi yemelerinden sonra cennetten atılır. Cennetten atılırken, ayaklarının güzelliği Allah tarafından alınır. Bu nedenle çok güzel bir kuş olmasına rağmen ayakları çirkindir. Tâvûs, bostanda salınıp yürürken ayaklarını görünce âh edermiş. Bu nedenle tâvûsun ötüşü ‘âh’tır. Şiirlerde ‘Sidre tâvûsu’ ile kastedilen ise Cebrail'dir. Bunun dışında tâvûs Divan şiirinde, bazen sevgilinin saçıyla bazen de bire bir sevgiliyle anlam ilişkisi içinde işlenir. Tâvûsun güzelliği, sevgilinin güzelliğine benzer. Tüylerinin güzelliği kimi zaman da çiçek açmış bir ağaca ya da sevgilinin ayva tüylerine benzetilir. Âşık, kâkül, kaş ile arasında benzerlik ilgisi kurulur. Tüylerinin göz göz desenli olması, gözle

bağlantılı olarak şiirlerde yer almasına sebep olur (Tolasa, 2001, s. 456; Pala, 2005, s. 443; Kurnaz, 2012, s. 319).

Bütün benzetmelerden en fazla öne çıkan sevgili-tâvûs ilişkisidir. Sevgilinin genç oluşunu anlatmak için, tâvûsun tüyleri gibi güzel olan ayva tüylerinden yararlanır. Tâvûsun çemende gezinmeleri, sevgilinin salınışlarını hatırlatır. Örnek beyitlerde tâvûsun güzelliği anlatılır ve bu güzellik sevgiliye bağlanır:

Hıl'at-i hüsn egnine gey yaraşır ey serv-i nâz

Donanıp tâvûs-vâr etsen nola cevân-ı ıyd (Ahmed Paşa D., K. 34, b. 2, s. 97)

“Ey nazlı servi, güzellik kaftanını sırtına giy, yakışır; tavus gibi donanıp bayram gezmesine çıksan ne olur.”

Yeşilliklerle donanıp uzun boyuyla salınan naz servisi, üstüne adeta güzellik kaftanı giymiştir. Üzerindeki güzellik kaftanı ile servi, sevgilidir. Sevgilinin güzelliğinin renkleri tavusa benzer. Sevgilinin bütün albenisiyle nazlı salınışı serviye, güzelliği ise tavusa benzetilir. Servi boylu sevgilinin tavus gibi süslenip bayram gezmesine çıktığı hayal edilir.

Gördükçe serv-kâmetüni Sidre sanuram

Tâvûs-ı Sidre turre-i ‘anber-feşânunı (Karamanlı Nizâmî D., G. 112, b. 8, s. 232)

“Servi boyunu gördükçe Sidre sanarım; anber kokusu saçan saçını (da) Sidre tavusu (Cebrâîl) zannederim.”

Sevgilinin servi boyu cennet ağacı Sidre’yi hatırlatır. Arştan önceki son makam olan Sidre, faniler için çıkılabilecek en yüksek makamdır. Sevgilinin boyu da bu makama ulaşacak kadar uzun ve düzgündür. Sevgilinin Sidre boyunun üstüne dökülen anber kokulu saçları ise Sidre’nin koruyucusu olan Cebrail’e benzer. Beyitte ‘serv-kâmet’ tamlaması, sevgilinin boyunu anlatmak için kullanılır. Tâvûs-ı Sidre ile kastedilen Cebrail’dir¹⁵.

Bir altun güllü garrâ âsümânî câme geymiş yâr

Yiridür dirsem ol serve eger kim sidre tâvûsı (Zâtî D., C. 3, G. 1621, b. 2, s. 396)

“Sevgili altın, güllü, parlak, açık mavi bir elbise giymiş; eğer ki o serve sidre tavusu desem yeridir.”

Sevgilinin üzerine giydiği elbise renkli ve parlaktır. Bu haliyle sevgili, tavus kuşuna benzer. Boyu itibarıyla servi olan sevgilinin rengarenk görüntüsü, âşığın onu tavusa

¹⁵ Sidre-Cebrail-tâvûs ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 84, 404, 443.

benzetmesine neden olur. Beyitte servi ve sidre, sevgilinin boyunu anlatır; sevgilinin güzelliği ise sidre ağacının tavus kuşunu andırır.

Zülf-i miskîn kim salındı kadd-i cânân üstine

Kondı bir tâvûsdur serv-i hırâmân üstine (Sehî Bey D., G. 233, b. 1, s. 309)

“Misk kokulu saç sevgilinin boyu üstüne salındı ki; (sanki) bir tavus, salınan servi üstüne kondu.”

Sevgilinin uzun boyunun üstüne salınan misk kokulu, düz ve siyah saçları; salınan serviye konan bir tavus kuşunu andırır. Sevgilinin saçı, güzelliği ve açılması nedeniyle tavus kuşu gibidir. Tavusun parlak ve renkli tüylerini açması gibi, sevgili de parlak ve misk kokulu saçlarını savurur. Beyitte; sevgilinin boyu serviye, saçları ise tavusa benzetilir.

Tâvus-sıfat cilve kılub seyr-i çemen kıl

Tâ serv-i sehî öğrene senden salınışlar (Muhibbî D., C. 1, G. 184, b. 2, s. 131)

“Tavus gibi cilve yapıp çemende dolaş; sehî boylu servi senden salınışlar öğrensin.”

Sevgili, tavus kuşu gibi güzel ve ilgi çekicidir. O, güzelliğiyle çemende dolaşırken herkesi kendine hayran bırakır. Düz, uzun boylu servi bile sevgilinin salınışına öykünür. Düz boyuyla ne kadar hoş salınmak istese de servi, sevgili gibi güzel salınamaz. Servi salınışı sevgiliden öğrenebilir; ancak ne yaparsa yapsın onun gibi etkileyici olamaz. Beyitte sevgilinin güzelliği tavus kuşuna benzetilir. Salınışı, yürüyüşü ise servi ile kıyaslanarak üstün görülür, övülür.

Servi-tâvûs ikilisi beş şairin dışındaki divanlarda görülmez; örnek beyitlerin kullanım sıklığı ise şöyledir: Ahmed Paşa 1; Karamanlı Nizâmî 1; Muhibbî 2; Sehî 1; Zâfî 1. Güzelliği ile Divan şiirinde konu edilen tâvûs, incelenen örneklerde de yine bu özelliği ile ön plandadır. Tek örnekte Cebrail yerine kullanılmıştır. Sevgilinin güzelliğini anlatmak, onu övmek için tâvûs motifinden yararlanılır. Övülen sevgili ise örnek beyitlerde ya servinin kendisidir ya da servi boyludur. Kimi beyitte ise servi güzelliğini, üzerine konan tâvûs kuşundan alır.

3.4.2.1.6. Diğerleri (Kebk/Zağ/Hümâ/Şehbaz/Kebûter)

Keklik (kebk) bir av kuşu olarak daha çok şahin, şahbaz, doğan vb. kuşlarla birlikte anılır. Sesinin ve gövdesinin güzelliği ile söz konusu edilir. Bu tür keklıklere de ‘kebk-i derî’ denir. Divan şiirinde sevgili keklığe benzetilir (Pala, 2005, s. 264).

Kekliğin yürüyüşü beyitlerde, salınarak yürüme olarak tarif edilmiş ve sevgilinin salınması kekliğin yürüyüşüne benzetilmiştir. İncelenen beyitlerde kebk, hem ‘kebk-i derî’ olarak hem de salınışı ile söz konusu edilir:

Serv-i çemen görüp dedi âzâde kaddini

Ey kebk-i nâz bende-i refâtârınım senin (Ahmed Paşa D., G. 153, b. 3, s. 191)

“Hür, uzun boyunu çemenin servisi görüp, ey nazlı keklik ben senin salınan kölenim der.”

Çemenin servisi salınışı ve boyuyla çemende ün salmıştır. Fakat onun boyunun hürlüğü, güzelliği ve mest eden yürüyüşü sevgili çemene gelene kadardır. Sevgiliyi çemende gören servi, sevgilinin güzelliği karşısında bütün meziyetlerinden utanır. Onun önünde yenilgiyi kabul edip kendini nazlı bir kekliği andıran sevgilinin kölesi ilan eder. Bundan sonra servi, sadece sevgilinin kölesi olarak salınır. Beyitte sevgilinin yürüyüşü övülür. Servinin salınışıyla karşılaştırılan sevgili yerine açık istiare yoluyla nazlı keklik kullanılır. Bu durumda kekliğin yürüyüşü, servinin salınışından üstün tutulmuş olur.

Servi elinde vüs’ati yokdur ki sayd ide

Nâz ile kebk önünde hırâmân olup gezer (Nev’î D., G. 557, b. 6, s. 560)

“Servi elinde fırsatı yoktur ki avlasın; keklik(sevgili) naz ile (onun) önünde salınıp gezer.”

Salınışı ve nazıyla ünlü olan keklik, çemende gezinmeleri ile sevgiliyi andırır. Nazlı keklik (olan) sevgilinin ilgisini çekmek isteyen servinin amacı onu avlamaktır. Kekliğin av, servinin avcı olduğu beyitte; keklik sevgiliyi, servi ise âşığı temsil eder. Dallarına konması, kendisine ilgi duyması için âşık servinin eline bir fırsat geçse keklik sevgiliyi avlayacaktır. Beyitte keklik, açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır.

İder tâvus-veş cevelan boyu serv-i hırâmândur

Gören refâtârını ider meğer kebg-i derîdür bu (Muhibbî D., C. 2, G. 667, b. 2, s. 378)

“Boyu salınan servi ve tavus (gibi) olan sevgili dolaşır; onun salınışını gören, meğer bu yabani, dağ kekliğidir, der.”

Sevgilinin boyu serviye, güzelliği tavusa, salınışı ise kekliğe benzer. Sevgilinin servi gibi salınışı, tavus kuşu gibi nefes kesici güzelliği çemende dillere dolandır. Onu gören, bu yürüyüşünü serviden ziyade kekliğe benzetir. Yeşilliklerde, dağ eteklerinde yürüyüşünün güzelliği ile bilinen keklik, sevgiliyi hatırlatır. Beyitte sevgili, güzellik unsurlarından biri olan yürüyüşü nedeniyle hem serviye hem de kekliğe benzetilir.

Keklik, taranan divanlarda sadece üç şairde görülür. Örnek beyitlerin kullanım sıklığı; Ahmed Paşa 1, Muhibbî 1, Nev'î 2 şeklindedir. Yürüyüşü ile şiirlerde ele alınan keklik, örnek beyitlerde de bu özelliği ile görülür. Bazen servinin salınışıyla yarışan keklik üstün gelirken, bazen de ne kadar uğraşsa servi gibi güzel yürüyüp kendini gösteremez. Servi ve keklik beyitlerde, sevgiliyle ilişkili olarak işlenir.

Siyah renkli ve çirkin bir kuş çeşidi olarak nitelenen karga (zağ), Divan şiirinde en çok rakip ile ilişkilendirilir. Şiirlerde âşık, bülbül iken rakip ise karga olur. O, kötülüğün simgesidir. Âşığın Hümâ'ya veya bülbüle benzetildiği beyitlerde, rakibin karga olarak anılması arasında tezat ilgisi kurulur. Yüksekten uçan Hümâ ve güzel sesli bülbül ile alçaktan uçan, çirkin sesli karganın özellikleri birbirinin zıddıdır. Şiirlerde siyah rengi nedeniyle karga; sevgilinin kaş, hattı, saç, âşığın yarası ve gece için benzetilendir. Yine rengi itibarıyla kötü haber taşıdığına inanılır (Çavuşoğlu, 2001, s. 276; Sefercioğlu, 2001, s. 416; Tolasa, 2001, s. 457; Kurnaz, 2012, s. 318).

İncelenen beyitlerde karga, servi ile aşağıdaki örneklerde bir araya gelmiştir:

Ko zâga şûm hayâli mahaldür sen ey nigâr

Öykünme çâm ağacına serv-i bülend ile (Karamanlı Nizâmî D., G. 105, b. 6, s. 225)

“Ey sevgili senin hayalin uğursuz kargaya yerdir; yüce servin ile çam ağacına öykünme.”

Kargaya benzetilen rakip, sevgilinin hayalini kurar. Uğursuz rakibin bu hayaline âşık, sevgilinin karşılık vermemesini ister. Çünkü sevgili yüce, uzun servi boyuyla çam ağacına özenmemelidir; daha iyisi daha yücresi dururken aşağı olana meyletmemelidir. Eğer sevgili, rakibe karşılık verirse yüceliğini hiçe sayıp çam ağacı gibi olur. Yüce boylu servi gibi değerli kalmak isterse rakibi değil âşığı görmelidir. Beyitte zâg (karga), açık istiare yoluyla rakip yerine kullanılır. ‘Serv-i bülend’ tamlaması, sevgilinin yüceliğini anlatır; beyitte çam ağacı-servi ilişkisi ise rakip-âşık farkına dikkat çekmek için verilir.

Cânâ rakîbi lutf idüp el üzre tutma kim

Görmez kimesne zâga mahal serv talını (Mesîhî D., G. 252, b. 3, s. 279)

“Ey sevgili rakibe iyilik yap (onu) el üstünde tutma ki; kimse kargaya servi dalını yer olarak görmez.”

Rakip sevgilinin peşinde, onun ilgisini görmek için fırsat kollar. Âşığın en büyük korkusu ise sevgilinin rakibe ilgi göstermesidir. Rakibi el üstünde tutmak sevgiliye yakışmaz. Çünkü karganın servi dalını mesken tuttuğu görülmüş şey değildir. Bu

nedenle servi boylu sevgiliye karga olan rakibin erişmesi imkansızdır. Beyitte servi sevgiliye, zâg (karga) ise rakibe benzetilir.

Şâh-ı serv üzre çemenlerde hırâmân zaglar

Ehl-i dil habs-i kafes murg-ı şeker-hâlar gibi (Nev'î D., G. 541, b.3, s.547)

“Kargalar, servi dalı üstünde çemenlerde salınırken, gönül ehli,şeker yiyen kuşlar (papağanlar) gibi kafes hapsinde.”

Karga gibi rakipler sevgilinin etrafında dolaşırken gerçek âşıklar kafes kuşları gibi hapsedilmiştir. Asıl aşkı bilen, aşka tutsak olan ve servinin aşkıyla yanan kafese hapsedilmiş olanlardır. Karga, rakibin kendisidir. Âşık dururken rakip aşktan, tutsaklıktan, servi boylu sevgiliyi övmekten ne anlar.

15. yüzyıldan Karamanlı Nizâmi ve Mesîhî'nin birer beyit ve 16. yüzyıldan Nev'î'nin bir beyitte kullandığı zağ/karga, örnek beyitlerin tamamında rakiple anlam ilgisi kurularak ele alınır. Servi motifi işlenirken, servinin üzerine konan kuşlar arasında karganın da olduğu söylenemez; Nev'î'nin beytinde ise karga serviye konar. Nev'î sevgili-âşık-rakip ilişkisini, rakibi servinin üstünde hayal ederek verir. Diğer şairler ise beyitlerinde, beklendiği gibi karganın serviye konmadığına, konamadığına gönderme yaparlar.

Divan şiirinde, mitolojik kuşlar arasında en çok sözü edileni Hümâ'dır. Hint Okyanusu adalarında, Kaf Dağı'nda ve Çin'de yaşadığı düşünülen Hümâ; zor ele geçen, kanatlarını açarak uçan efsanevî bir kuştur. Başının üstünden geçip üzerine gölgesini bıraktığı kişiye saadet ve başarı taşır. Bu nedenle devlet kuşu olarak da bilinir. Çok yüksekte uçması, tuzağa düşmemesi, şans getirmesi ve diğer kuşlardan üstün olması Divan şiirinde öne çıkan özellikleridir. Huzurun, baht açıklığının, gücün sembolüdür. Bu özellikleriyle sevgiliyi andırır. Sevgili Hümâ gibi âşığa lütuf gösterirse, âşık saadete ve refaha ermiş olur (Batislam, 2002, s. 187; Kurnaz, 2012, s. 320).

Padişah övgülerinde de Hümâ'nın gölgesi konu edilir. Şair, kendini övmek istediğinde ise bir Hümâ kuşuna benzer. Bunların dışında Hümâ, en fazla sevgili ile birlikte anılır. Yüksekten uçması, sevgilinin erişilmezliği ile bağlantılı olarak konu edilir. Hümâ olan sevgili, gölgesini âşığa düşürmez ve onu saadetinden mahrum eder. Âşığın sevgilinin gönlünü çalamaması, Hümâ'nın yüksekten uçup avlanamaması ile yorumlanır (Batislam, 2002, s. 193).

Hümâ ve servinin bir araya geldiği örnek beyitlerden bazıları aşağıda verilmiştir:

Kâmet-i Tûbâ mıdır yâ Rab hümâ seyr ettirir

Yâ nihâl-i serv-i ra'nadır gül ü susen tutar (Ahmed Paşa D., G. 95, b. 2, s. 165)

“Ey Rab boyu Tûbâ mıdır, Hümâ kuşu seyrederek; ya da güzel servi fidanıdır gül ve susam tutar.”

Sevgilinin boyu aynı cennet ağacı Tûbâ gibi uzun ve hoştur. Hümâ kuşunun çok yükseklerden uçtuğu bilindiğinden âşık, sevgilinin boyunun uzunluğunu anlatmak için onu Hümânın seyrettiğini söyler. Boyu gökleri aşır cennete ulaşan sevgiliyi, en yüksekten uçan Hümâ bile görür. İkinci dize de ise yine sevgilinin boyu, servi fidanına benzetilerek övülür. Sevgili bir servi fidanıdır; onun etrafına sarmâşık gülleri ve susam dolandır. Gül ve susamın serviye tutunması, onların serviye hayranlığını gösterir. Sevgili de servi gibi hayranlarını kendine çeker. Beyitte servi ve Hümâ, sevgilinin boyunu övmek amacıyla birlikte anılır. Servi boy itibarıyla sevgiliye benzetilir. Hümâ ise onun boyunun yüksekliğini kanıtlar gibi sevgiliyi göklerden izler.

Hümâ-yi evc-i izzettir salarsa üstüme sâye

Çekem pehlûya sancak adlı bir serv-i hırâmânı (Hayâlî D., K. 21, b. 5, s. 58)

“Kudretin yüce Hümâsı üstüme gölge salarsa; yanıma salınan servi adlı bir sancak çekeyim.”

Üzerinde uçup gölgesine aldığına saadet ve mutluluk getirdiğine inanılan Hümâdan âşığın isteği, kendisinin üstüne de gölgesini salmasıdır. Hümânın gölgesinin kudreti ve yüceliği âşığa mutluluk getirecektir. Bu arzuyla yaşayan âşık, Hümânın verdiği güçle sevgiliye kavuşmayı hayal eder. Bu hayalini ise; yanıma sancağa benzeyen bir servi çekeyim, ifadesi ile anlatır. Boyunun uzunluğu ile sancağa benzetilen servi, salınışı ve endamını sergileyişi ile sevgiliyi andırır. Bu benzetmeden yola çıkarak âşığın asıl yanında olmasını istediği sevgilidir. Beyitte hümâ, âşığı saadete kavuşturacak olan efsanevî kuştur. Âşığın saadeti ise, salınan servi endamlı sevgilidir.

Hümâ'nın geçtiği beyitler yukarıdaki üç örnekle sınırlıdır. Bunlar; Ahmed Paşa 1, Hayâlî 1 ve Nev'î 1 beyit şeklindedir. Hümâ'nın mutluluğa kavuşmanın tek yolu olarak işlendiği beyitlerde servi, o mutluluk olan sevgilidir.

Şahin (şehbaz) bir av kuşudur. Elde taşınan şahin, ava başlamadan önce bağlı tutulur; daha sonra ipinden salınır. Genelde boynuna çingirak bağlanır ve kimi zaman gözü kapatılır. Şahinin av kuşu olması Divan şiirine yansıyan en belirgin özelliğidir. Avcı özelliği ile bu kuş, sevgilinin saçlarıyla ilişkilidir. Sevgilinin saçları şahine benzetilir; o saçlar şahin olup âşığın gönül kuşunu avlar (Tolasa, 2001, s. 456; Pala, 2005, s. 418).

Şahin yüksekten uçar; bu durum uzun boylu servi ile ilişkilendirilir. Servinin başı yükseklerdedir; başı tepede olan servi sevgilinin saçları ise şahindir. Yüksekten

uçan şahin saçlar için âşığın gönül kuşunu avlamak hiç zor olmaz. Şahin bunların yanı sıra, âşığın gönlü ile de anılır.

Togrı sözler söylen ol serv-i ser-efrâz üstine

Hôş haberler uçurun bu zülf-i şeh-bâz üstine (Zâtî D., C. 3, G. 1309, b. 1, s. 195)

“O yüksek başlı servi üstüne doğru sözler söyleyin; bu şahin saçlı üstüne hoş haberler uçurun.”

Servinin başı dik ve boyu oldukça uzundur. Boyu yükseklerde olan sevgilinin saçları; tepelerde uçan şahine benzer. Sevgilinin boyunu ve saçlarını anlatan âşık; kendi gibi herkesin sevgilinin bu özelliklerini övmesini ister. Sevgilinin üzerine doğru sözler söylenip ona güzel haberler gitmesini ister. Âşığın bu tutumu, sevgilinin hiçbir zaman üzülmemesini istemesine bağlıdır. Âşık, güzelliklerin ve doğruluğun hep sevgiliye dair olmasını arzular. Servi ve şahin beyitte, boy ve saç benzetmeleriyle sevgiliyi temsil eder.

Şahin ve serviyi aynı beyitte sadece Zâtî kullanır; söz konusu beyitler iki tanedir. Başlığın 2 örneği Zâtî’ye ait olmakla birlikte iki örnekte de şahin, ‘şeh-bâz’ şekliyle yer alır.

Kebûter genellikle ehli olması, avlanabilmesi, halhal takması ve posta kuşu olması gibi özellikleriyle şiirlere konu olur. Âşığın canı ve gönlüyle ilişkili olmasının yanı sıra şiirlerde; aşk, sevgili ve zülûf için benzetilendir. Âşığın gönlü bir güvercin olur; sevgiliye âşıktan haber taşır (Kurnaz, 2012, s. 319).

Taranan divanlarda sadece bir beyitte servi ile kebûter birlikte kullanılmıştır:

Misâl-i şâmî kebûter idindi sîmîn bâl

Nihâl-i serv-i nigâra uçup konar hâme (Sehî Bey D., K. 32, b. 13, s. 166)

“Şâmî kağıttan güvercin gümüşten kanat edindi; kalem servi endamlı sevgiliye uçup tepesine kondu.”

Beyitte şair; kağıttan yapılmış bir güvercin hayal eder. Bu güvercinin beyaz kağıttan olma kanatları vardır. Şam’da yapılan (şâmî) bir kağıttan olduğu için Şamlı olarak anılan güvercin canlanır; beyaz kanatları gümüşe döner. Sevgilinin aşkıyla canlanıp gümüşten kanat edinen güvercin, servi boylu sevgilisini aramaya başlar. Servisini bulan güvercin, artık onun tepesinden ayrılmaz. Güzel endamını anlatmak için sevgili, serviyi birlikte anılır. Sevgili, servi endamlıdır. Aşkla hayat bulup serviye uçan güvercin ise âşığı temsil eder.

Sehî Bey'in sevgiliyi serviye benzetip ona güvercin uçurduğu beyit, ilgili maddenin tek örneğidir. Güvercin incelenen divanlarda, servi ile birlikte en az anılan kuşlardan biridir.

3.4.2.2. Sürüngenler

3.4.2.2.1. Yılan

Yılan uzun yaşayan, kendini yenileyebilen, sürüngen bir hayvandır. Kendini yenilemesi hayat ve kutsallıkla; zehirli oluşu ve hızlı hareket etmesi ise sinsi, tehlikeli ve gizemli gibi özelliklerle yorumlanır. Efsanelerde ve mitolojilerde çok farklı şekillerde ele alınmıştır. Yılan farklı kültürlerde ölüm, yaşam ve sihirle ilişkilendirilir. Deri değiştirmesi, ölümsüzlüğe bağlanır (Gürkan, 2013, s. 527).

Divan şiirinde yılan, renk ve şekil yönüyle sevgilinin saçına veya âşığın âhının şekline benzetilir. Sevgilinin saçı yılan gibi uzun, kıvrımlı ve siyahtır. Hazinelerin yılanlar tarafından korunması inancı da beyitlere konu olur. Sevgilinin yüzü hazine, iki yanından dökülen saçları ise o hazineyi koruyan iki yilandır. Yılanların harabelerde yaşaması, âşığın gönlünün harabe olması ve sevgilinin saçının hayalinin o harabede yılanlar tarafından korunması birbiriyle ilişkili olarak şiirlerde işlenir. Ağzından ateş saçan, büyük yılan olarak bilinen ejderhâ/ejdehâ da sevgilinin saçlarına benzetilir. Birden çok başı olduğuna inanılan ejderhâ, sevgilinin saçının uçlarının fazlalığıyla ilişkilidir (Çavuşoğlu, 2001, s. 280; Sefercioğlu, 2001, s. 148, 429; Pala, 2005, s. 297). Ayrıca yılan, Divan şiirinde çeşitli özellikleriyle kılıca, feleğe, asâya ve nehre benzetilir (Sefercioğlu, 2001, s. 429).

Örnek beyitlerde yılan, sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan saç benzetilmesi ile öne çıkar. Yılan; otluk, çimenlik ve sulak yerlerde bulunur. Su kenarlarında bulunması serviyle ortak özelliğidir. Beyitlerde servinin sevgiliye, yılanın ise sevgilinin saçına benzetilmesi servi-yılan ilgisini kurar.

Kâmetün servindedür dil tıflı Hızır irsün hatun

Öldürür virmez amân bir ejdehâdur perçemün (Zâtî D., C. 2, G. 806, b. 4, s. 310)
“Gönül çocuğu servi boyundadır, (onu kurtarmak için) ayva tüylerin Hızır olup ersin (ulaşsın) (ama) perçemin aman vermez bir ejderhadır, (Hızır'ı) öldürür.”

Âşığın gönlü küçük bir çocuk gibi sevgiliye heveslidir. Servi boylu sevgilinin boyunda asılı duran bu gönül, servi sevgilinin koruyucusu gibi olan ejderha perçeminin eline düşer. Hızır olan hat âşığı kurtarmak ister; fakat o bile, koruyucu ejderhaları geçip

sevgiliye ulaşamaz. Sevgiliye erişmek imkansız ve ölümcüldür. Servi beyitte, sevgiliyi temsil eder. Servi endamlı sevgilinin perçemi bir ejderhadır ve sevgilinin servi boyunda takılıp kalan âşığı öldürmek için fırsat kollar.

Çenârı kaddine benzetme zinhâr

Sehî servi yıldıandan eylemez haz (Sehî Bey D., G. 117, b. 7, s. 246)

“(Ey sevgili), çınarı boyuna sakın benzetme; sehî boylu servi yıldıandan haz etmez.”

Şair beyitte mahlasını tevriyeli olarak kullanmıştır. Şairin hem kendine seslenmesi hem de servinin, boyunun düzgünlüğünü anlatan ‘sehî boylu’ olması akla gelir. Beyitte sevgiliye seslenen âşık, çınarın boyunu kendisiyle bir tutmamasını sevgiliye tembihler. Bunun sebebi olarak da servinin yıldıandan hoşlanmamasını gösterir. Çünkü sevgili, boyunun uzunluğu ile servi gibidir. Boyuyla çınara üstünlük sağlayan servinin yanında çınar, ancak bir yılan gibi kalır. Şair sevgiliye; ‘sen servisin, çınar senin boyuna yetişemez, o sadece senin etrafında dolaşan bir yılan olabilir.’ demektedir. Genellik saçla tenasüp ilişkisi içinde kullanılan yılan, bu beyitte sevgilinin boyunu övmek için serviyle birlikte anlam ilişkisi içerisinde bulunur.

Sehiyâ sunsam o servün saçı gencînesine

Mâr-ı zülfi kuşadur beni iki yanumdan (Sehî Bey D., G. 186, b. 5, s. 284)

“Ey Sehî, o servinin saçının hazinesine (kendimi) sunsam; beni iki yanımdan saçın yılanı kuşatır.”

Servi boylu sevgilinin saçı uzun ve siyahtır. Bu haliyle bir yılan gibidir. Sevgilinin iki yanına dökülen saçlar; onun hazinesi olan güzel yüzünü korur. Sevgilinin bütün güzellik unsurlarını bir arada tutan yüzü, onun hazinesidir. Bu hazinenin koruyucuları ise yüzünün iki yanından dökülen siyah, uzun saçlarıdır. Âşık Sehî, kendini sevgilisinin hazinesine sunmak istese de bunu başaramaz. Çünkü sevgilinin ay yüzünü görmek öyle kolay değildir. Hazinenin koruyucuları âşığı iki yanından kuşatır ve âşığın canını tehlikeye sokar. Servi açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılmıştır; sevgilinin saçları ise, hazinesini koruyan yılana benzetilir.

Yılan; Sehî ve Zatî divanında dört beyitte yer alır. Sehî; yılan sözcüğünü 1, mâr sözcüğünü 2 beyitte kullanır. Zatî divanında ise ejdehâ sözcüğü sadece 1 beyitte geçer.

Sehî Bey’in yukarıda verilen ilk örneği hariç diğer örneklerde yılan, sevgilinin saçıyla ilişkilidir. Söz konusu örnekte ise çınar ağacı, yılana benzetilerek beyitte sevgili-servi ilgisine dikkat çekilir. Sevgilinin saçının belirli özellikler nedeniyle yılana benzetildiği örneklerde servi, sevgili yerine ya da sevgilinin boyu yerine kullanılır.

3.4.2.2.2. Semender

Semender, ateşte yanmayan efsanevî bir hayvandır. Bir kuş olduğunu söyleyenlerin yanı sıra timsah olarak da bilinir. Semenderin büyüklüğü ve ne tür bir canlı olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bir kuş veya böcek türü olduğuyla ilgili bilgilerin yanı sıra kurbağa ya da kertenkele türünden bir hayvan olduğu da düşünülür. Nehir veya su kenarlarında tasvir edilir. Bir inanışa göre semender, ateşte yaşar ve ateşten çıkınca ölürmüş. Anka ve Hümâ kadar meşhur değildir; fakat ateşle olan ilişkisi nedeniyle ilgi çeker. Divan şiirinde sevgilinin saçına benzetilir. Sevgilinin yanağı ateş, saçları ise semenderdir. Ateşlere hükmeden semender¹⁶, şiirlerde âşğın içinde yanan aşk ateşiyle birlikte anılır. Âşık, aynı semender gibi ateşten korkmaz ve kendini aşk ateşine atar (Tolasa, 2001, s. 462; Pala, 2005, s. 399; Batislam, 2007, s. 128; Şahin, 2013, s. 18).

Servi ve semenderi bir araya getiren Ahmed Paşa'nın beytinde servi, yanağı ateşli sevgili; semender ise o yanağın ateşinde yaşayan kâküldür, sevgilinin saçıdır. Behiştî ise farklı bir benzetme ile semenderi serviye kondurur:

Nâr-ı ruhsârında ol servin sürer ömr-i dirâz

Benzer olmuştur semender kâkül-i müşgin-i dost (Ahmed Paşa D., K. 18, b. 10, s. 62)

“O servinin yanağının ateşinde (semender) uzun ömür sürer; sevgilinin misk kokulu kâkülü semender gibi olmuştur.”

Servi boylu sevgilinin yanağı kırmızı olması nedeniyle ateşe benzer. Sevgilinin uzun saçları ise yanaklarına döküldüğü için, ateşte yaşayan bir semenderi andırır. Sevgilinin saçlarının uzunluğu ve semenderin uzun ömürlü olması arasında tenasüp ilişkisi vardır. Misk kokan kâküller semender olur; sevgilinin yanağının ateşinde ömrünü sürerek âşıkları sevgilinin yanına yaklaştırmaz. Semenderin iki özelliği (ateşte yaşaması, uzun ömürlü olması) de beyitte yer alır. Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan saçıyla ilişkili olarak kullanılır; beyitte sevgiliyi ise servi temsil eder.

Şu'le kim şem'un başında efser-i zer gibidür

Bir gümüş serv üstine konmuş semender gibidür (Behiştî D., G. 100, b. 1, s. 282)

¹⁶ Semender hakkında ayrıntılı bilgi için bk. H. Dilek Batislam, “Divan Şiirinin Efsanevî Canlısı Semender”, *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, In Memoriam Şinasi Tekin I, haz. Yücel Dağlı, Yorgos Dedes ve Selim S. Kuru, C.31/1, Harvard Üniversitesi, 2007, s.127-139.

“Ateş mumun başında altından taç gibidir; (sanki) bir gümüş servi üstüne konmuş semender gibidir.”

Mum, ateş, servi ve semender arasında anlam ilişkisi kurulan beyitte; servi muma, semender ise ateşe benzetilir. Mumun üzerinde yanan ateş, altından bir taç gibidir. Mumun yanması şaire, gümüşten bir servi üzerindeki semenderi anımsatır. Mumun beyazlığından dolayı serviyi gümüşe benzeten şair, ateşte yaşayan semenderi o servinin üzerine kondurur. Mumun altın tacı ateşken, servinin altın tacı da semender olur. Birçok kuşun konuştuğu servinin üstünde bu kez semender görünür.

Örnek beyitlerden biri Ahmed Paşa’ya, diğeri Behîştî’ye aittir. Taranan divanlarda servi ve semenderi bir arada kullanan başka şair yoktur. İlk beyitte semenderin ateşte yaşaması ve uzun ömürlü olması özellikleri anlatılır. Servinin sevgili ile ilişkilendirildiği beyitte semender, sevgilinin saçındadır. İkinci beyitte ise semenderin serviye konuştuğu görülür. Bu beyit hayal bakımından daha ince ve özgündür.

3.4.2.2.3. Diğerleri (Esb/Âhû/Kaplan/Sincap)

At, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Tarih boyunca, özellikle Türklerin göçebe hayat yaşadıkları dönemde at, hem günlük hayatta hem de kutsal sayılması nedeniyle önemini korur. Efsanelerde, edebiyatta ve sanatta, her alanda at Türklerin hayatında kendini gösterir (Pala, 2005, s. 40). Divan edebiyatında çeşitleri ve eşyaları ile yer alan atın, hem kendi için hem de ilgili çeşitleri için birçok kelime kullanılır. Çeşitli adlarla anılan at, öncelikle süratli oluşu ve sevgilinin şehsüvara benzetilmesi ile şiirlerde işlenir. Sevgili, en iyi binicidir; onun atı rüzgârları deler geçer. Atın yavaş yürüyüşü de sevgilinin nazlı salınışına benzer. Bunların dışında atın, güç ve kudret temsili olduğu için padişahla, rengi nedeniyle şarapla, yürüyüşünün rüzgârla birlikte anıldığı da görülür (Sefercioğlu, 2001, s. 422; Tolasa, 2001, s. 458; Pala, 2005, s. 40).

Aşağıdaki beyitler servi-at ilişkisine yönelik örneklerdendir:

Bâd-ı sabâ irişmedi pâ-y-i semendüne

Serv-i sehî yitişmedi kadd-i bülendüne (Cem Sultan D., G. 274, b. 1, s. 195)

“Atının ayağının hızına sabâ yeli erişemedi; boyunun uzunluğuna sehî boylu servi yetişemedi.”

Sabâ yeli ne kadar hızlı eserse essin, sevgilinin atı gibi çabuk olamaz. Sevgilinin atının ayağı öylesine hızlıdır ki saba yeli onunla yarışamaz. Saba yeliyle hafifçe salınan

servinin düz ve uzun boyu ise sevgiliye yetişemez. Servinin uzayan düzgün boyu, sevgilinin ince ve zarif endamının yanında sönük kalır. Beyitte sevgili övülür. Sevgilinin atı saba yelinden, boyu ise serviden üstündür.

Murâdı sîneye ol serv-i sîm-endâmı çekmekdür

Semend-i tab^c-ı Bâkî bir gümüştend sîne-bend ister (Bâkî D., G. 143, b. 5, s. 191)

“Bâkî’nin yaradılışının atı gümüştend bir yürek bağı (yuları) ister; (onun) muradı, arzusu o gümüş endamlı serviyi yüreğine çekmektir.”

Âşık kendini, tabiatını bir ata benzetir; o atın ihtiyacı ise gümüştend bir yürek yularıdır. Âşığın arzuladığı gümüş yular, gümüş bedenli serviye benzetilen sevgilidir. Âşığın ruhunun atı, gümüş serviden başka yular istemez. Beyitte at, âşığın tabiatını ve kendini ifade eder. O at için arzulanan yular ise gümüş endamlı servidir. Servi, sevgili yerine kullanılır. Şair farklı bir benzetme ve hayalle, sevgiliye kavuşma isteğini anlatır.

Ol esb-i bâd-pây ile ol kadd-i ser-firâz

Bir cûybâr idi kim ide servi der-kenâr (Nev’î D., K. XIII, b. 22, s. 43)

“O ayağı çabuk at ve o uzun, yüce boylu (sevgili); bir akarsu idi ki serviyi kenarına aldı.”

Sevgili etrafta esip geçen, herkesi kendine hayran bırakan ayağı hızlı bir at gibi; boyu yüce ve düzgündür. Güzelliği, parlaklığı ve temizliğiyle akıp giden bir ırmağa benzer. Onun güzelliğinin timsali olan boyu, temiz ve parlak akarsu olan teni serviyi gölgede bırakır. Servi uzun boyuyla sevgilinin gölgesinde kalır. Sevgili akarsu olarak akarken servi ancak onun kenarında kalır. Sevgilinin övüldüğü beyitte, at ve servi sevgilinin özelliklerine dikkat çekmek için kullanılır.

Cem Sultan ve Nev’î’nin örnek beyitlerinde at, sevgilinin özelliklerinden biri olarak ele alınır. Aynı örneklerde servi ise sevgili yerine kullanılır. Bâkî’nin beytinde at, diğerlerinden farklı olarak sevgilinin değil âşığın atıdır. Taranan divanlarda, yukarıdaki örnekler dışında, burada açıklanmayan Necâtî’ye ait bir beyit vardır. Cem Sultan, Necâtî, Bâkî ve Nev’î dışındaki şairler ise, at ve serviyi beyitlerinde bir arada kullanmamışlardır.

Âhû güzel gözlü, avlanan, ürkek bir hayvandır. İri ve siyah gözleri vardır. Misk kokuludur. Âhûnun içine kan oturur ve bu kan miske dönüşür. Bu durum hüsn-i talil yapılarak âhûnun, sevgilinin saçının kokusunu kıskanmasına bağlanır. Kokusu itibarıyla âhû; Çin, Hıta, Hutun, Tatar isimleriyle anılır. Divan şiirinde bu özellikleriyle sevgiliye benzetilir. Sevgilinin yüzü Ka’be olarak düşünüldüğünde, Ka’be’de av yasak olduğu için güzel gözlü âhû (sevgilinin âhû gözleri) orada saklanır. Âhûnun avlanan bir hayvan

olması da sevgiliyle ilişkilendirilir. Sevgilinin etrafında onu avlamak için gezinen âşıklar ve rakipler vardır (Tolasa, 2001, s. 459; Pala, 2005, s. 14).

Örnek beyitte âhûnun avlanmasından söz edilmiştir. Sevgili hem âhûya hem de gül bahçesinin servisine benzer:

N' için rakibe hizmet edersin dedi dedim

Ahû seg ile avlanır ey serv-i gül-'izâr (Ahmed Paşa D., K. 33, b. 13, s. 95)

“Neden rakibe hizmet edersin dedi; Ey gül yanaklı servi, (çünkü) ahû köpek ile avlanır dedim.”

Âşığın rakibe olan ilgisini gören sevgili, şaşırır. Âşığın rakiple anılması alışılmış bir şey değildir ona hizmet etmesi imkansızdır. Âhûya benzettiği sevgilisini avlayabilmek için âşığın bir köpeğe ihtiyacı vardır. Bu köpek, rakiptir. Rakiple iyi geçindiği izlenimini veren âşığın asıl amacı rakibi kullanarak sevgiliye ulaşmaktır. Bunun nedenini soran sevgiliye ise hüsn-i talil yaparak cevap verir. Âhû, avlanması nedeniyle sevgili yerine kullanılırken servi, gül bahçesinin efendisi olma özelliğiyle sevgili için benzetilendir.

Servi-âhû ilişkisinin görüldüğü tek beyit Ahmed Paşa'nın beytidir. Çalışmadaki tek örnek olması bakımından, özgün sıfatını alan beyitlerden biridir. Beyitte, servi de âhû da açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır.

Türk kültüründe, göçebelikte ve yerleşik hayatta birçok hayvan önem kazanır. Güç ve kuvvet timsali olan kaplan da bu öneme sahip hayvanlardan biridir. Divan şiirinde çok sık rastlanmasa da derisinin güzelliğiyle anılır. Avcı ve yırtıcı olma özelliklerinden dolayı sevgilinin gözü ve gamzesi ile ilişkilendirilir (Kurnaz, 2012, s. 320-321).

Sâye-i serve güneş düşdüğe yaprakdan düşer

Bâga kaplanı nihâli yer yer altunlu zemîn (Sehî Bey D., K. 30, b. 6, s. 157)

“Servin gölgesine güneş vurdukça yapraktan yere bağ kaplanı gibi yer yer altınlı desen düşer.”

Servinin yapraklarından yansıyıp yere düşen gölgesi, bağ kaplanının derisindeki deseni andırır. Yaprığın gölgesi siyah olarak yere düşerken, aralarından ise güneşin sarılığı altın gibi yere vurur. Bu da adeta leopar deseni çizer. Şair bu deseni, güneş servinin gölgesine vurdukça yere altınlı bir zemin düşer, sözleriyle anlatır. Beyitte servi ağacının gölgesinin ve yapraklarının tasviri yapılır. Bu yapraklardan düşen gölge bağ kaplanına, onun derisinin desenine benzetilir. Servi ve kaplanı böyle özgün bir benzetmede bir araya getirmesi nedeniyle beyit, ayrıca dikkat çekicidir. Örnekte kaplan, derisinin güzelliğiyle ilişkili olarak farklı bir benzetmeye konu olur. Sehî Bey, servinin gölgesi

ile kaplanın derisi arasında çok hoş bir anlam ilgisi kurmuş ve özgün bir benzetme yapmıştır.

Divan edebiyatında sincap, kakum, vaşak gibi hayvanlar kürkleri nedeniyle ele alınır. Sevimli, küçük, ağaçlara tırmanan bir hayvan olan sincabın derisi, kürk yapımında kullanılır. Sincabın kürkü kıymetlidir (Kurnaz, 2012, s. 321). Ahmed-i Dâ'î, sincap kürkünü serviye giydirir ve onun yapraklarını kıştan bu kürkle korur:

Tag başı ak börk urundı egnine kâkum-nişîn

Hem vaşak sincâb ile her servi kaftan eyledi (Ahmed-i Dâ'î D., K. 17, b. 10, s. 47)

“Dağ başı beyaz kalpak giyindi; kakum kürkünde oturan her servi hem vaşaktan hem de sincaptan (kendine) kaftan yaptı.”

Kış gelmiş, dağlar beyaza bürünmüştür. Kışla birlikte bütün ağaçlar yapraklarını döker, kar sebebiyle beyaz elbise giymiş gibi görünürler. Bu ağaçlar içinde servi ise sadece dallarıyla kalmaz. Çünkü o, yapraklarını dökmez. Üstünde bir kürk taşımış gibi kendini soğuktan ve kıştan korur. Servinin yapraklarını koruması, kürkü değerli olan hayvanlardan kakum, vaşak ve sincaptan kendine kaftan yapıp giymesi olarak hayal edilir. Beyitte kışın yapraklarını dökmeyen ve beyaza büründüğünde ayrı bir güzelliği olan serviler tasvir edilir.

Taranan beyitlerde servi ve sincabın tek beyitte birlikte görülmesi, söz konusu örneği özgün yapmaktadır. Örnekte sincapla birlikte; şiirlerde sincap gibi kürkleriyle bilinen kakum ve vaşak da anılır.

Servinin farklı benzetme ve mecazlarla aynı beyitte kullanıldığı hayvanların beyitlere göre genel dağılımı ve sayısal değerleri şu şekildedir: Bülbül 70; Kuş/Mürg 29; Kumru 20; Tûtî 10; Tâvûs 6; Kebk 4; Zâg (Karga) 3; Hümâ 3; Şehbaz (Şahin) 2; Kebûter 1; Yılan 4; Esb(At) 4; Semender 2; Sincap 1; Kaplan 1; Âhû 1. Toplamda 158 beyitte servi ve hayvan motifleri birlikte yer alır. Bu toplamın yüzyıllara göre dağılımı ise 15. yüzyılda 50 beyit, 16. yüzyılda 108 beyit şeklindedir. Sayısal değerlendirmenin sonucunda; 16. yüzyıl şairlerinin serviyi, hayvanlarla daha çok hayal ettiği ve birlikte işlediği görülür.

BÖLÜM IV

SONUÇ

4.1. Sonuç

Servi, Divan Şiirinin hemen her döneminde şairlerin benzetmelerinde yararlandıkları bir tabiat unsuru olarak varlığını sürdürmüş ve önemini korumuştur. 15.-16. yüzyıllara ait 20 divandaki serviyle ilgili beyitleri derleyip değerlendirerek yaptığımız çalışmada, elde ettiğimiz veriler servinin yaygın bir benzetme ve hayal unsuru olarak Divan şiirinde sıklıkla kullanıldığını göstermiştir.

Taranan divanlardan elde edilen ve incelenen örnek beyitlerdeki servi ile ilgili benzetmelere bakıldığında, benzetmelerde servinin özelliklerinin, çeşitlerinin ve servinin diğer tabiat unsurlarıyla ilişkilerinin öne çıktığı anlaşılmaktadır. Serviyle ilgili temel özelliklerin tespitinde, servi redifli şiirler de önemlidir. Çünkü bu şiirlerde servinin redif kelimesi olması, şiirlerin daha çok redif etrafında örülmesine bağlı olarak serviyle ilgili hemen hemen bütün özelliklerden söz edilmesini gerektirmiştir. Redifli şiirlerde, bahariye kasidelerde servi gerçek anlamıyla da yer almıştır.

İncelediğimiz örnek beyitlerde benzetme unsuru olarak servi en çok sevgili ve sevgilinin boyu için kullanılmıştır. Servi kimi beyitlerde açık istiare yoluyla doğrudan sevgilinin yerini tutmuş; kimi beyitlerde ise onun boyu için benzetilen olmuştur. Şairlerin hepsinde en sık rastlanan benzetmeler de bu yolla yapılmış, açık istiare ya da teşbihten yararlanılmıştır. Örneği az olmakla birlikte; servinin âşık olarak kabul edildiği beyitlere de rastlanmıştır. Divan şiirinde sevgilinin boyu, geleneğe bağlı olarak çeşitli ağaçlara benzetilmiştir. Ancak bu ağaçlar içinde servinin ayrı bir yerinin olduğu da gerçektir.

Servinin özellikleriyle ilgili olarak hareketi, boyu, yaz kış yeşil kalması, meyve vermemesi vb. benzetmelerde benzerlik ilgisinin kurulması bakımından önemlidir. Şairler bu özelliklerden yola çıkarak farklı benzetme ve hayaller geliştirmişlerdir. Servi çeşitleri de şairler için benzetme yapmak açısından dikkat çekicidir. Serv-i sehî, serv-i nâz ve serv-i âzâd tamlamalarıyla ifade edilen servi çeşitleriyle sevgilinin özellikleri arasında kurulan ilgiye dayalı benzetmeler de, servi benzetmeleri arasında önemli bir yere sahiptir. Bu örnekler arasında ilgi çeken, Sehî'nin 'sehî'yi en çok kullanan şair olmasıdır. Sehî, diğer şairlerden farklı olarak serviye, özellikle mahlas beyitlerinde kullanmıştır. Düz, doğru anlamına gelen sehî kelimesini mahlas olarak seçen şair,

şairlerinin özellikle mahlas beyitlerinde servi motifiyle ilgili hayallere sıklıkla yer verir. Sehî kelimesi ile bir araya gelen servi, genellikle boyla ilgili benzetmelere konu olur. Mahlasına en çok yakışan bu tamlamaya, hatırı sayılır sayıda beyitte yer veren şair bu yönüyle özgündür.

Servinin genellikle; divan şiirinde boy, sevgili, sultan, âşık (Mecnun), gelin gibi tipler; su, rüzgâr, koku gibi tabiat unsurları ya da şekil benzerliğine dayalı âh, elif, minare vb. unsurlarla ilişkileri dikkate alınarak belirli kalıplar içinde kullanıldığı görülür. Servinin diğer tabiat unsurlarından bitkiler ve hayvanlarla da sıklıkla aynı beyit içinde farklı ilgilerle bir arada bulunduğu örnekler de vardır. Çiçeklerden gül, hayvanlardan ise ağaç olması nedeniyle servi üzerinde yuva yapan kuşlar ve diğer hayvanlarla çeşitli anlam bağlantıları kurularak benzetme yapılmıştır. Kimi örneklerde de serviyile ilgili bazı inanışlar öne çıkmıştır. Sık karşılaşılan bu benzetmeler arasında diğer çift kahramanlı aşk hikâyelerinde olduğu gibi servi-kumru ilgisi de dikkati çekmektedir.

Çalışmada elde edilen verilere göre servi en fazla bitkilerle bir arada kullanılır. Bunların içinde gül birinci sıradadır. Servinin gül ile birlikte çeşitli mecaz ve benzetmelere konu olması bu iki bitkinin, Divan şiirinde sevgili için benzetilen olarak sık kullanılmasındandır. Serviyle ilgili örneklerin tabiat unsurları başlığında yoğunlaşması ise servinin tabiatın önemli bir parçası olmasıyla alakalıdır. Şairler serviyi genellikle, içinde bulunduğu tabiatla birlikte hayal etmişlerdir.

Sıraladığımız sık kullanılan benzetme örneklerinin, bazı şairlerde geleneğe bağlı olarak birbirine çok yakın kullanıldığı görülmekle birlikte; az da olsa geleneğin dışına çıkan örnekler de vardır. Servinin kalıp benzetmelerle ele alınmasının yanı sıra kalıpların dışına çıkan örneklerin varlığı; servi motifinin şairlerin hayal dünyasında farklı pencereler açtığına kanıttır. Bunun en orijinal örneği ise servinin, sürahiye benzetilmesidir. Servinin bir nesne olan sürahiye benzetilmesi şekil itibariyledir.

Servinin bulunduğu beyitlerde rastlanan edebî sanatlar ise daha çok benzetmeye dayalı teşbih, açık istiare ve telmihtir. Servinin öncelikle sevgilinin boyu ile benzetme ilgisi içinde kullanılması, beyitlerde teşbih ve açık istiarenin çok yer almasını açıklar niteliktedir. Servinin, telmih unsurlarından en çok Leylâ ve Mecnûn'la birlikte ele alındığı görülür. Çünkü Mecnûn ile servi arasında her ikisinin de başlarına kuşların yuva yapmaları nedeniyle benzerlik ilgisi kurulur. Bunun dışında âb-ı hayat, çeşme-i hayvan, Ferhad ile Şîrîn, Tûbâ, Sidre, Nil ü Şatt, Sultan Süleyman, Hutun ve Tâtâr vb.

telmih unsurlarına da serviyle çeşitli yönlerden anlam ilgileri kurularak gönderme yapılmıştır.

Çalışmada taradığımız 15. yüzyıldan 11, 16. yüzyıldan 9 olmak üzere toplam 20 divandan elde ettiğimiz verilere göre, divanların şairleri ve yüzyılları dikkate alınarak servi ile ilgili örneklerin kullanım sıklığı şu şekildedir:

15. yüzyıl: Ahmed-i Dâ'î 94; Ahmed Paşa 137; Avnî 18; Cemâlî 27; Cem Sultan 55; Karamanlı Aynî 90; Karamanlı Nizâmî 34; Mesîhî 56; Mihrî Hatun 56; Necâtî 241; Şeyhî 43.

16. yüzyıl: Bâkî 119; Behiştî 78; Fuzûlî 90; Hayâlî 95; Muhîbbî 168; Nev'î 121; Sehî 243; Usûlî 34; Zâtî 249.

Taranan ve incelenen toplam beyit sayısı 2048'dir. Bu beyitlerin 851'i 15. yüzyıl divanlarına, 1197'si ise 16. yüzyıl divanlarına aittir. Bu sayısal verilere bakılırsa servi 16. yüzyıl divanlarında daha çok yer almıştır. Şairlerden serviye şiirlerinde en fazla yer verenler Necâtî, Sehî ve Zâtî'dir. Bu şairlerin divanlarında servi en sık kullanılan unsurlardandır ve içinde servi geçen beyit örneği her üçünde de 200'ü aşmaktadır.

Şairlerin çevreyi algılayışları, kültürleri, gelenek ve görenekleri serviyi işleyişlerini şekillendirir. Divan edebiyatının farklı dönemlerinde kullanılan servi motifinin, Osmanlı'da özellikle 16. yüzyılda fazla kullanılmasında bu dönemde bahçe kültürünün ve süslemelerinin gelişmesiyle birlikte, bitkilere verilen değer artmasının etkili olduğu düşünülebilir. 16. yüzyıla kadar belirli bir gelişim gösteren bahçe kültürü, bu yüzyılda en olgun dönemini yaşar. 16. yüzyıl şairlerinin bahçe kültüründe önemli bir yere sahip olan serviye şiirlerinde daha fazla yer vermeleri, bu dönemde bahçeyle ilgili bakış açısının gelişimine bağlanabilir.

Sonuç olarak yaptığımız çalışmayla; servinin Divan şiirinde sık kullanılan bir benzetme, hayal unsuru olduğunu ve şiirlerde çeşitli, orijinal benzetmelerle işlendiğini, bu nedenle Divan şiiri geleneğinde önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaya çalıştık.

BÖLÜM V

SERVİ REDİFLİ ŞİİRLER

5.1. Servi Redifli Şiirler

Divan şiirinde servi motifinin özellikleri ve şiirlere konu olan benzetmeleri en iyi yansıtan şiirler servi redifli şiirlerdir. Taranan divanlarda tespit edilen redifi servi olan dört kaside ve bir gazelde şiirlerin konusu servi etrafında şekillenir. Hem 15. Hem de 16. Yüzyıldan şairlerin servi redifiyle şiir yazması, bu motifin Divan şiirindeki önemine dikkat çeker. Kasidelerde övgüsü yapılan kişinin özellikleri servi ile bağlantılı olarak verilir. Bahar tasvirlerinin yapıldığı beyitlerde ise bahar, servinin çevresinde gelişen benzetme ve mecazlarla anlatılır.

Aşağıda verdiğimiz dört kaside metninden ikisi 15. yüzyıldan Necâti ve Mesîhî'ye, diğer ikisi ise 16. yüzyıldan Hayâlî ve Sehî'ye aittir. Servi redifli tek gazel örneği, 15. yüzyıl şairi Karamanlı Aynî'nin gazelidir.

Kaside-i Serv ve medh-i Hazreti Sultan Mahmud (K. 21)

Şol bûstânda kim ola bir gül-izâr serv
Her hâm-deste deme sakın zinhâr serv

Hoş-bûy olur meğer ki Huten sebze-zârıdır
Yer yer bi'tirdi nâfe-i müşg-i tatâr serv

Bir kâr-gâhdır bu ki bi-minnet-i direm
Ser-sebz olur serâmed ü zül'iktidâr serv

Serv ol durur ki harfine bir nokta konmaya
Azâdlıkla bulmuş ola iştihâr serv

Yâ Rab cihânda sebze kimdir kul olmayan
Kim tâc-dâr nergis ola şehriyâr serv

Değme kimesne değmez eline su koymağa

Nisân bulutlarına eder iftihâr serv
 Sahn-1 çemende serkeş ü sâbit-kadem sihî
 Bâğ-1 cihânda sâhib-i izz ü ve kâr serv

Arz itdi ağ çâderi sahrâda her şecer
 Eyledi ihtirâf yeşil tengtâr serv

Gülşen münevver oldu serâser Medine-vâr
 Kumrular anda mukrî olurlar menâr serv

Başdan ayağa hep hareket hep kirişmedir
 Durduğu yerde eyleyebilmez karâr serv

Dâ'im el oyunun oynamaz idi sabâ ile
 Ger başı taşra olmasa leyl ü nehâr serv

Sahn-1 çemende kalır ise şöyle ber-karâr
 Reftâra dahi duru duru el karar serv

Zâhid sözüne katlanamaz tab'-ı müstekim
 Kış şahnesiyle eyleyemez gir ü dâr serv

Tâ el verince bu gazel-i pâk ü dil-firib
 Çekti benimle kâfiyede intizâr serv

Dün bâğa çıktı ol yanağı lâle-zâr serv
 Dik durdu geldi bir ayağ üzre hezâr serv

Ruhsâr ü hadd-i yâr gibi bulunur mu gül
 Reftâr-ı kadd-i yâr gibi kanda var serv

El elden üstün olduğun işitse dostum
 Bitirmez idi sebze de bir cûybâr serv

El arkasını yerde kodu pehlivân iken
Benzer ki oldu kâmetine dest-yâr serv

Benzettilerse kadd-i sanevber-hırâmına
Gönül götürmesin inen ey işve-gâr serv

Üftâdesine kâmetinin dest-gâr olur
Dâ'im yeşil giyerse nola Hızır-vâr serv

Ol zülf ü kadde karşı durup aşılırsa dil
Habl olur idi sünbül ana çûp-ı dâr serv

Ortaya aldı kendüyi şevkinle şem'i cem
Kaddin hevâsı ile çizelden kenâr serv

Kaddine vâlih olmağın aldı ele beni
Destândır etti kıssamı ol nâ-be-kâr serv

Güller çemende elden ele varmağın solar
Solmaz yerini beklemeğın ey nigâr serv

Sâgar durur çiçekler arasında filmesel
Çini surâhi dolu mey-i hoş-güvâr serv

Hep hâzır oldular ki gele sohbet eyleye
Ol gülsitân-ı saltanata kâm-gâr serv
Ser-sebz oldu işret-i bâğı şu resme kim
Sebz oldu kış ü yaz ü harif ü bahâr serv

Ey beğlerin yegânesi Mahmûd Pâdişâh
Sensin olursa sâye-i Perverd-gâr serv

Sensin cihânda ey gül-i gül-zâr-ı ma'dilet
Bostân-ı saltanatda bu gün mive-dâr serv

Cârûb-1 hâk-i der-gehine olmasa sebih
Sahnı çemende bulmaz idi i'tibâr serv

Bilse idi yüce dergehine el erişdigin
Bir lâhza eylemezdi çemende karâr serv

Durmazdı cûy-bâr kenârında olmasa
Aks-i katâr-1 esb-i Şeh-i tâc-dâr serv

Bir kerre hıdmetine teni-dest gelmeğın
Tutar elin yüzüne olup şermsâr serv

Da'vâyi nice eylesin devletinle hasm
Bostân-1 dehrde olabilmez çınâr serv

Nâ-gâh olaydı rûz-i cedel mazhar-1 gazab
Şeşper yerine ede idi kârzâr serv

Cûdun denizlerinden erişse sehâb-1 lûtf
Uzatmaz idi gayra yed-i iftikâr serv

Şahâ elinde büyümüş iken revâ mıdır
Kumruyu durup inilede zâr zâr serv

Adlin nesiminin gerek imiş himâyeti
Bî-i'tidâl olmaz imiş her diyâr serv

Koyup tabi-i 'adlün uyarsa havâsına
Yiğitliğinde kesb ede felc ü devâr serv

Sen Şâh doğrusu ise başsın ayağı berk
El vermesin hazân yeline zinhâr serv

Her şâhda terennüm eder bülbül-i hayâl

Devran çemenlerinde zihi yâdigâr-ı serv

Bir servdir bu kim varır okunduğu yere
Oldı egerçi adımın atmaga zâr serv

Bir tarz-ı hâs u şive-i reftâr gördü kim
Baş eğmeğe sabâ yeline etti âr serv

Doğrusu nazm içinde bu gün hasdır bu yol
Giymez bilirsiz elbise-i müste'âr serv

El kavşurup edeble ayağ üstüne durur
İşbu selis nazma edip i'tizâr serv

Sevin çemende bir nice elden libâsı var
Edindi devletinde şi'âr ü disâr serv

Ahdinde kalmadı eli yufka meğer çinâr
Devrinde salınırsa nola hâce-vâr serv
Bir hân yaşadı gülşen-i ahdinde Zülcelâl
Kim her kişiye gel beri der el salar serv

Sebze dilini debredüp ider du'a sana
Âmin için çemende durup el açar serv

Şâhâ Necâtî şi'rine kuşlar mı kondurur
Kim eyledi redifin anun ihtiyâr serv

Dökmüş kenâra gelmek için deste deste gül
Dikmiş nezâre kılmağ için bir katâr serv

Hoş gülsitân değil mi ki solmaya gülleri
Hoş bûstân değil mi serâser kenâr serv

Envâ ile hünerde eli var benim gibi
Müflis olursa nola Şehâ pişe-kâr serv

Zâr etme ben gedâyî ki çokdan ki kulunum
Çok durmağ ile olmaz ola hâr u zâr serv

Zihnim du'âda istedi tatâvil ede veli
Sürdü elin yüzüne edip ihtisâr serv

Âmin eder nesim açar ellerin çinâr
Pinhân sabâ du'alar eder âşikâr serv

Oldukça bûstânda bu lûtf ile kış ve yaz
Makbûl-i tab'-ı cümle sığâr ü kibâr serv

Makbûl ede cihânda seni Hayy-i lâ-yenam
Hoş hurrem ol hemîşe çü her-dem-bahar serv

Ali Nihad Tarlan, Necatî Beg Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.

Kasîde-i Serv Berây-i İbrâhim Paşa (K. 11)

Kaddine benzedir özünü ey nigâr serv
Kendiyi iken aşırı yüksek tutar serv

Gördü ki gül yakasını karşında etti çâk
Gülşende incinip ana başın salar serv

Sen kaddi nahl bana vefâ etmesen nola
Bâğ-ı cihânda olduğu yok meyve-dâr serv

Âb-ı revâna karşı durup râstı bu gün
Mevzûn okurdu bir gazel-i âbdâr serv

Ol şiri gûş ederken o dem geldi yâdıma
Bu nazm-ı türkî-kâfiyeyi derdi yâr-ı serv

Bâğ-ı cihanda vardır egerçi hezâr serv
Yohdur velî boyun gibi bir şivedâr serv

Zülf ü kadin gamından eger kendimi asam
Sünbül den eyleyen resenim ola dâr serv

Çün nev-arûs-ı gülşen-i bağ-i zemânedir
Yükün yukarı yıgar ise vechi var serv

Gül câmi olup durur ey gonca leb çemen
Mukri'dür anda bülbül-i şeydâ menâr serv

Ger bir şehin ele getirip hâk-i pâynı
Başına efsar edip ola tâcdâr serv

Kimdir o mâh-ı Sidre-nişin ü felek mekâm
Kim sevdi Tûbî boyunu bî-ihtiyar serv

Pâşâ-yi Şâh-ı adil ü Beglerbegi-i Rûm
K'oldu havâ-yi aşkı ile bî-karâr serv

Şâm-ı firâka sen mehi tuş olmasın deyu
El götürüp diler bunu leyl ü nehâr serv

Bir gün boyun nihalini seyr eylesem deyu
Yıllarla yollar üzre çeker intizâr serv

Meydân-ı rezmi hûn-ı adûn etti lâlezâr
Sen nizelerle diktin ana sad hezâr serv

Doğrusu bu durur ki bu gün bâğ-ı adlde

Sen şâh-ı gülsün ey yüzü gül Şehriyar serv

Bir servdir ki koşmadı hergiz havâya bar
Kim gördü bir anun gibi sâhib vakâr serv

Âlem ana kul olmağile fahreder bugün
Azâdelikle gerçi eder iftihar serv
Bâğ-ı ma'âni oldu kasîdem benim Şehâ
Gayrı diraht anda yoğ illâ ki var serv

Ben ol Hayâlîyim ki beni eğmeden cihân
Dikdim bu nazm bâğına bir yâdigâr serv

Serv oldu satri sâyesi hat tohumdur nukat
Her beytime desem nola ey gül-izâr serv

Ömrün nihâli tâze vü ter ola nitekim
Ser-sebz ü ser-ferâz ola vü ber-karar serv

Geldikçe berg-i sebz ile doğruluban Şehâ
Bu tekyegâh-ı âleme dervîş-vâr serv

Ali Nihad Tarlan, Hayâlî Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.

Kaside 18

Olmaga milket-i çemene şehriyâr serv
Dikdi livâ-yı sebz-i hilâfet-şi'âr serv

Bülbüller âşiyânına başında yir ider
Mülk-i çemende olmuş iken tâc-dâr serv

Çârûb gibi sâyesi düşdi çü yirlere
Kondurmaz oldu zerrece hergîz gubâr serv

Nakkâş-ı sun' yazmadı kaddüñ gibi misâl
Mecmû'a-ı zemânede bir yâdigâr serv

Kaddün gibi bulunmaya gülşende râstî
Serdâr u ser-ferâz-ı bülend-iktidâr serv

Togrusı olmasa idi kalbinde re'y-i kec
Bulurdu istikâmet ile i'tibâr serv

Nâgeh irişmesün diyü bâd-ı sabâ eli
Dâmen-keşîdedür yine perhiz-kâr serv

Derd ile gonca-veş cigeri pâre pâredür
İtmez derûn-ı sînesini âşikâr serv

Tîr-i kazâ ucındağı peykân gibi virür
Sensüz çemende hâtıruma inkisâr serv

Yazdum nihâl-i kâmeti vafında bir gazel
Geldi zebân-ı hâmememe bî-ihdiyâr serv

Öykünmeyeydi kaddüne ey gül-'izâr serv
Mülk-i çemende bulmaz idi iştihâr serv

Dil 'andelîbi görmedi kaddün gibi senün
Seyr itdi sebzezârda gerçi hezâr serv

Var gülşene salın k'ola şermende şâh-ı gül
Gel bâga sâye sal ki ola şermsâr serv

Kaddüñe istikâmet-i tab'ıyle râstî
Benzer diyeydüm olsa idi gül-'izâr serv

Fikri budur ki himmet ile kaddüne ire

Togrulug ile devlete irse ne var serv

Ol kâmetün irişmeye sa'y ile pâyna
Her nice el bir ide çemende çenâr serv

Ol şehriyâra hidmet için bûstânda
Turup dikildi karşısına bende-vâr serv

Gel gör safâ-yı meşrebini lutf-ı tab'ını
Âb-ı revân kenârın ider ihtiyâr serv

Gâlib ü şendi leşker-i bâd-ı hazândan
Sahn-ı çemende yaptı zümürüd hisâr serv

Bir sebz köhne câmeyi her yaz u kış giyüp
İtmez libâs-ı kisvetini müste'âr serv

O1 kadd-i ser-ferâza şebîh olmasa eger
Kat'â cihânda bulmaz idi i'tibâr serv

Kaddüne irmedin ölicecek bitüre benüm
Topragum üzre Hâlik-i perverdgâr serv

Var ey vefâ vü mihr uman ol dil-firîbden
Dünyâda ola mı ki vire berg ü bâr serv

Ruhsâr u kaddi fikri ile çeşm-i 'âşıkâ
Her gûşe berg-i gül görünür her kenâr serv

Kaddün ayırma dîdeden ey dost yaraşur
Âb-ı revân ile ki ola hem-civâr serv

Sen serv-kad gelür diyü her gün ümid ile
Gülşende nice nice çeker intizâr serv

Abdâl-ı ‘ışk olup yalun ayak başı kaba
Sahrâya düşdi ‘âşık-ı şûrîde-vâr serv

Eİ götürüp Mesîhî münâcât ider çenâr
K’ ola çemende devlet ile pâydâr serv

Her beyt-i âb-dârı bu nazm-ı kasidenün
Bir cûybârdur ki kenârında var serv

Gülzâr-ı dehre nice ki hüsn ü bahâ virüp
Gülşende ola mûcib-i nakş u nigâr serv

Bâg-ı cihânda devlet ile ser-ferâz ola
Sahn-ı çemende eyledügince karâr serv

Mine Mengi, Mesîhî Divanı, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995.

Medh-i Lutfî Paşa ve Sıfat-ı Serv (K. 31)

Sâlinsa gelse gül-şene ol gül’izâr serv
Turduğı yirde kırıya kala hezâr serv

Cennet fezâsı gibi olurdu fezâ-yı bâg
Sahn-ı çemende olalı her bir kenâr serv

Her dânesine nâfe-i misk-i Hutun dinür
Gül-şen içini itse n’ola müşg-bâr serv
Pür-nahldür egerçi ki serv-i sehî-misâl
Hey’etde nâz u şîvedür ol ‘işve-kâr serv

Serv ol durur ki dâmenine konmaya gubâr
Gül gibi pâk-dâmen ola ey nigâr serv

Ben bildüğüm nazarda güzel bî-bedel gerek

Güzellikile bulmuş ola iştiâr serv

El yukamaya tâ k'ana her nâ-terâşda

Pîrûzeden idindi yeşil bir hisâr serv

Bir 'ismet ehlidür harem-i gül-şen içre kim

Başdan başa bürindi zümürüdi çâr serv

Zâhirde eli yufka yog illâ meger çenâr

Ma'nî yüzinden olalı zü'l-iktidâr serv

Cârû misâl sâyesi gül-zâr sahnını

Sildi süpürdi komadı hergiz gubâr serv

Bir bezm-gâh k'anda leb-i cûy-ı âb olsa

Zînet virür o meclise bûy-ı bahâr serv

Kadd-i nigâra olduğu-çün bir pere şebîh

Bezm-i çemende buldı biraz i'tibâr serv

Zikr itdügince şi'rümi gül-şende 'andelfb

Vecd oluben safâyıla başın salar serv

Dün bâga geldi seyr ide ol gül-'izâr serv

Saf bagladı selâma durup bî-şümâr serv

Bâlâ-yı yâre benzeye mi tagda her çenâr

Reftâr-ı kadd-i yâre ne yüzden uyar serv

Kaddün gibi bulunmıya gül-şende bir nihâl

Boyun misâli bir dahi yok şîve-dâr serv

Bustân-ı 'ârızunda o sîb-i zenah nedür

Kim gördi ola sencileyin mîve-dâr serv

Kaddün kıyâmı lerze düşürdi vücûdına
Oldı hevâ-yı lutfunıla bî-karâr serv

Boyun görüp delürdi düşüp taga her çenâr
İtdi cihânda gûşe-i bâg ihtiyâr serv

Kaddün hayâli şevkı ile kanlar aglasam
Her katresinde görine suret-nigâr serv

Keşf eylemeye şîve-i reftârımı eger
İki biçilse cevır ile Cercîs-vâr serv

Öykündüğine kâmet-i dil-cûy-ı dil-bere
El kodı göği üzre ider i'tizâr serv

Sen ser-firâz ayagına îsâr itmege
Dâmânı tolu nâfe-i misk-i Tatâr serv

Rence-kadem buyur gele seyr eyle bâga var
Yüz sürmege izüne çeker intizâr serv
Cennet-misâl olurdu gülsitân-ı sahn-ı bâg
Salınsa gelse gül-şene Cem-iktidâr serv

Destûr-ı a'zam ol ki gülistân-ı 'adlde
Bitürdi âb-ı lutfi ile berg ü bâr serv

Âsaf-nişân-ı hazret-i gerdûn-iktidâr
Hûrşîd-menzilet meh-i Keyvân-medâr serv

Adıyla lutfi mazhar-ı lutf-ı İlâhidür
Gül-zâr-ı memleketde odur mîve-dâr serv

Sadr-ı sadâretün bezegi vü yaraşığı
Erkân-ı bâg-ı saltanata kâm-kâr serv

Ey gülsitân-ı ‘adle gül-i gülbün-i murâd
Vey bûstân-ı ‘izzete sâhib-vakâr serv

Baş üzere yir eyleyeli hâk-i pâyuna
Mülk-i çemende oldı şeh-i tâc-dâr serv

Sen serveri gelür diyü gül-zâra çın seher
Güller bezendi ayaga bindi hezâr serv

‘Adlün şu resme ‘âleme virmüşdür intizâm
Kim zerre denlü olmadı zâr u nizâr serv

Komaz yavuz yel esmege bâga himâyetün
Devründe dahi görmedi bir inkisâr serv

Tûbâ boyun misâlini gül-şende görelî
Buldı sa’âdetün ile hüsn-i civâr serv

Egninde devletünde bahârî libâsı vâr
Nev-rûzî hil’atıla ider iftihâr serv

Bir sofrâ çekdi gül-şen-i ‘adlünde lâ-yezâl
Kim her kişiyi toyladı bî-ihdiyâr serv

Her kişî devletünde uyar arkada yatur
Bek basup ideli ayagın üstüvâr serv

Çok kimse geldi gül-şen-i bâg-ı vezârete
Gelmedi dahi sencileyin nâm-dâr serv

Gül-zâr-ı midhatünde boyun vasfını yazup
Dökdüm kenâr-ı gül-şene nice katâr serv

Bir evdür iki karşılu beytüm ki kış u yaz

Evsâf-1 serv-kaddün ile anda var serv

Şol denlü yazmışam kad-i dil-cû-yı yâri kim
Toptolu oldu cümle yemîn ü yesâr serv

Bir tâze serv dikdi Sehî bâg-1 vasfa kim
Görmedi hergiz ancılayın rûzgâr serv

‘Adlün eliyle irse eger ana terbiyet
Bâg-1 zamânede ola bir yâdigâr serv

Koma ayakda ben kulı lutf eyle al elüm
Lâyık degül kapunda ola hâk-sâr serv

Serv-i redîf-i şi’rüne bir serv benzemez
Salınmagıla olmaya her şâh-sâr serv

Güller baş açdı sebzedede bülbül du’â diler
Âmîn ider nesîm-i sabâ el açar serv

Olsun hemîşe gülbün-i bâg-1 sa’âdetün
Ser-sebz nitekim ola kış u bahâr serv

Yâ Rabb bahâr-1 ‘ömrine irişmesün zevâl
Sahn-1 çemende dâ’im ola pâ-y-dâr serv

Hakan Yekbaş, Sehî Bey Divanı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.

Karamanlı Aynî-Gazel 405

Müntehâlık bâğına iy bûy-1 serv
Kâmetün virdi dimâğa bûy-1 serv

Kaddün itdi cüst u cû vü dökdi yaş

Gözlerüm her yirde oldı cûy-ı serv

Tan mı ellerden boyun başın çeke
Oldı ser-keşlik hemîşe hûy-ı serv

Sendedür sîb-i zekan sana iy sehî
Benzedeydüm olsa şeftâlû-yı serv

Dest-res yok kâmetün pâ-bûsına
Kim olur rif'atda hem-zânû-yı serv
Dermendündür gözüm göster kadün
K'oldı dermân derdine dârû-yı serv

Gel boyun 'AYNÎ temâşâ eylesün
Hoş teferrücdür bilürsin rûy-ı serv

Ahmet Mermer, Karamanlı Aynî ve Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.

KAYNAKÇA

- Açıl, B. (2015, Bahar). Klasik Türk şiirinde estetik bir unsur olarak çiçekler. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 5, 1-28. <https://www.academia.edu/13564241/KlasikT%C3%BCrk%C5%9EiirindeEstetikBirUnsurOlarak%C3%87i%C3%A7ekler>. Erişim Tarihi: 20.07.15.
- Ahmed-i Dâ'î Divanı* (2001). M. Özmen (haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Paşa Divanı* (1992). A. N. Tarlan (haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bâkî Divanı* (2011). S. Küçük (haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Batıslam, H. D. (1999). Gazellerdeki ölüm ve mezar konulu beyitler üzerine bir değerlendirme. *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyum* (s. 271-288). İstanbul.
- Batıslam, H. D. (2002). Divan şiirinin mitolojik kuşları Hümâ, Anka ve Simurg. *Türk Kültürü İncelemeleri*, 7, 185-208.
- Batıslam, H. D. (2003a). Divan şiirinde âşık, sevgili, rakip üçlüsü ve ölüm. *Folklor/Edebiyat*, IX, XXXIV, 186-199.
- Batıslam, H. D. (2003b). Divan şiirinde hazân. *Diriözler Armağanı, Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*, M. F. Köksal ve A. N. Baykoca (haz.). 155-174.
- Batıslam, H. D. (2005). Divan şiirinde sabâ. *Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu Armağanı*, 1-20.
- Batıslam, H. D. (2007). Divan şiirinin efsanevî canlısı Semender. *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, In Memoriam Şinasi Tekin I, Y. Dağlı, Y. Dedes ve S. S. Kuru (haz.). Harvard Üniversitesi, 127-139.
- Batıslam, H. D. (2013). Divan şiirinde su ve suyla ilgili unsurlar. N. Demir (ed.). *Geleneksel Türk sanatında ve edebiyatımızda su* (C. 5, s. 43-61). Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Aski Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Bayraktutan, L. (1997). Divan şiirinde sevgiliye mahsus estetik motifler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7, 13-20.
- Bayram, Y. (2006). "Servi" maddesi. *Türk dünyası edebiyat kavramları ve terimleri ansiklopedik sözlüğü* (C. 5, s. 279-282). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

- Bayram, Y. (2007a, Güz). Klasik Türk şiirinde duyguların dili: çiçekler. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(4), 209-219.
<http://www.turkishstudies.net/Makaleler/202204132514bayramyavuz.pdf>.
 Erişim Tarihi: 03.09.14.
- Bayram, Y. (2007b, Güz). Klasik Türk şairlerinin gözüyle meyveler. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(4), 220-227.
<http://www.turkishstudies.net/Makaleler/12874282615bayramyavuz.pdf>. Erişim Tarihi: 03.09.14.
- Baytop, T. (2007). *Türkçe bitki adları sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baytop, T. ve Kurnaz, C. (2003). “Lâle” maddesi. *DİA* (C. 27, s. 79-81). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Behîstî Divanı* (2000). Y. Aydemir (haz.). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Beşir, A. (2002). “Gül” maddesi. *Türkler ansiklopedisi* (C. 11, s. 856-870). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Beşir, A. (2013). *Güller kitabı*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Cem Sultan'ın Türkçe Divanı* (1989). İ. H. Ersoylu (haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cemâlî Hayatı, Eserleri ve Dîvânı, (İnceleme, Tenkidli Metin-Tıpkıbasım)* (1994). İ. Ç. Derdiyok (haz.). *Sources Of Oriental Languages And Literatures* 23, Harvard University.
- Ceylan, Ö. (2007). *Kuşlar divanı: Osmanlı şiir kuşları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (2001). *Necati bey divanının tahlili*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çeltik, H. (1998). *Ömer Ferit Kam ve âsâr-ı edebiye tetkikatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çetindağ, Y. (2002). Türk kültüründe hayvan ve bitki motifinin seyri. *Türkler Ansiklopedisi* (C. 4, s. 171-182). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Delikgöz, Ö. ve Alıç, F. (2010, Güz). Osmanlı İstanbul’unda bulunan bazı müslim ve gayrimüslim mezarlıklarındaki kimi semboller. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 113-131.
- Demirel, Ş. (2009, Güz). Divan şiirinde erguvân. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(8), 995-1014.

- http://www.turkishstudies.net/Makaleler/303925162_55demirel%C5%9Fener1508%28D%C3%BCzeltme%29.pdf. Erişim Tarihi: 21.10.14.
- Devellioğlu, F. (2002). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dinç, A. (2013). Nurullah Genç'in 'gül ve ben' isimli eserinde 'gül imgesi'. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Gül Özel Sayısı, 43-50.
- Divan-ı Muhibbî 1-2-3* (1980). V. Çabuk (haz.). İstanbul: Tercüman-1001 Temel Eser.
- Eğri, S. (1999). Klasik Türk edebiyatında hayvan motifleri. *Osmanlı ansiklopedisi* (C. 9, s. 741-749). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Elçin, Ş. (1993). *Türk edebiyatında tabiat*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Ergun, P. (2004). *Türk kültüründe ağaç kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Fatih Divanı ve Şerhi* (2011). M. N. Doğan (haz.). İstanbul: Yelkenli Yayınevi.
- Fuzûlî Divanı* (1990). K. Akyüz, S. Beken, S. Yüksel ve M. Cunbur (haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1990a). Divan edebiyatında çiçekler. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 13 (76), 222-225.
- Gökyay, O. Ş. (1990b). Divan edebiyatında çiçekler II lâle kitaplarından öğrendiklerimiz. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 13 (77), 290-295.
- Güfta, H. (2009, Güz). Bâkî divanında siyah renkli unsurlar. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(8), 1314-1373.
- <http://www.turkishstudies.net/Makaleler/157981855271g%C3%BCftah%C3%Bcseyin1271%28D%C3%BCzeltme%29.pdf>. Erişim Tarihi: 25.03.15.
- Güfta, H. (2013, Bahar). Fuzûlî divanında gül. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), 217-239.
- Gündüz, F. (2005). "Minare" maddesi. *DİA* (C. 30, s. 98-101). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gür, N. (2012). Osmanlı divan şiirinin göçmen kuşları. *Halk Kültüründe Göç-Uluslararası Sempozyumu* (28-29-30 Mayıs 2010) (s. 430-440). İstanbul.
- Gürkan, S. L. (2013). "Yılan" maddesi. *DİA* (C. 43, s. 527-529). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hayâlî Divanı* (1992). A. N. Tarlan (haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.

- Kaplan, M. (2001, Güz). Divan şiirinde ölüm düşüncesi. *Köprü Dergisi*, 76, 1-16.
- Kaplan, Y. (2010, Yaz). Divan şiirinde ölüm karşısında âşıkların istekleri. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3), 291-313.
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/135799278714kaplan_yunus.pdf.
 Erişim Tarihi: 11.12.14.
- Karahan, A. (1980). *Eski Türk edebiyatı incelemeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Karaköse, S. (2013). Bir elif çekmek: klasik edebiyatımızda elif. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2/1, 199-228.
- Karamanlı Aynî ve Divanı* (1997). A. Mermer (haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karamanlı Nizâmî-Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı* (1974). H. İpekten (haz.). Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kartal, A. (1998). *Klasik Türk şiirinde lâle*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kayaalp, İ. (1999). *Sultan Ahmed divanının tahlili*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kırman, A. (2007). Muhibbî'nin gül redifli gazellerinde gül tasavvuru. Y. Akpınar (ed.). *Tunca Kortantamer İçin* (s. 355-384). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Kocaçalışkan, İ. (1998). Mezarlıklara dikilecek bitkiler ve çevre sağlığı bakımından önemi. *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu* (s. 443-446). İstanbul: Mezarlıklar Vakfı Yayınları.
- Kurnaz, C. (1987). *Hayâlî bey divanı tahlili*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kurnaz, C. (1996). "Gül" maddesi. *DİA* (C. 14, s. 219-222). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurnaz, C. (1997). *Türküden gazele halk ve divan şiirinin müşterekleri üzerine bir deneme*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kurtoğlu, O. (2009). Klasik Türk şiirinde saç geleneği. *Milli Folklor Dergisi*, 81, 89-99. <http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/81/89-99pdf>. Erişim Tarihi: 20.07.15.
- Kut, G. (2000). Divan edebiyatında bezm, âlât-ı bezm ve âdâb-ı sohbet. *Osmanlı ansiklopedisi* (C. XXIV, s. 616-629). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Levend, A. S. (1984). *Divan edebiyatı kelimeler ve remizler-mazmunlar ve mefhumlar*. İstanbul: Enderun Yayınları.

- Mengi, M. (2007). Divan şiirinde hayal üzerine. Y. Akpınar (ed.). *Tunca Kortantamer İçin* (s. 69-92). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Mesîhî Divanı* (1995). M. Mengi (haz.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Mihri Hatun Divanı* (2007). M. Arslan (haz.). Ankara: Amasya Valiliği.
- Necatî Beg Divanı* (1992). A. N. Tarlan (haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nev'î Divanı* (1977). M. Tulum ve M. A. Tanyeri (haz.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Onay, A. T. (1992). *Eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı*. C. Kurnaz (haz.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özkan, M. (1996). "Gül ü Bülbül" maddesi. *DİA* (C. 14, s. 222-223). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pala, İ. (1999). *Aşina güzeller*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Pala, İ. (2005). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Savran, Ö. (2009). Klasik şiirimizde ölüm teması ve ölümle ilgili bazı adetler. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 170-188.
- Sefercioğlu, M. N. (1999). Divan şiirinin çevreye bakışı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, 67-86.
- Sefercioğlu, M. N. (2001). *Nev'î divanının tahlili*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sefercioğlu, M. N. (2002). Divan şiirinin gerçek hayatla bağlantısı. *Türkler Ansiklopedisi* (C.11, s. 664-681). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sehî Bey Divanı* (2010). H. Yekbaş (haz.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Sinan Nizam, B. (2010, Yaz), Divan şiirinin alegorik âşık ve maşuklarından Gül ü Bülbül. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3), 462-478.
<http://www.turkishstudies.net/Makaleler/51369318821nizamsinanbet%C3%BCI.pdf>. Erişim Tarihi: 03.03.15.
- Şahin, E. (2013). Klasik şiirde mitolojinin yeri. *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-20.
<http://www.akademikbakis.org/eskisite/38/08pdf>. Erişim Tarihi: 18.04.15.
- Şemseddin Sami (2010). *Kâmûs-ı Türkî*. P. Yavuzarslan (haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şenödeyici, Ö. (2012). *Osmanlı'nın görsel şiirleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Şeyhi Divanı* (1990). M. İsen ve C. Kurnaz (haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tanyu, H. (1988). "Ağaç" maddesi. *DİA* (C. 1, s. 456-459). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Tarhan, A. N. (2004). *Şeyhî divanını tetkik*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tolasa, H. (2001). *Ahmet Paşa'nın şiir dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tökel, D. A. (2003). *Divan şiirinde harf simgeciliği*. Ankara: Hece Yayınları.
- Turan, S., Akgül, A. ve Çetin, K. (2013). Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde gül ve gül bahçesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Gül Özel Sayısı, 75-94.
- Türe, M. (2003). *Divanlardaki bahariye başlıklı kasideler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi* (1990). "Servi" maddesi (C.7, s. 536-537). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2005). H. Ş. Akalın vd. (haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uludağ, S. (1996). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Usuli Divanı* (1990). M. İsen (haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Uzun, M. (1995). "Elif" maddesi. *DİA* (C. 11, s. 35-37). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazar, İ. (2009, Güz). Necâfî Bey'in gazellerinde açan çiçeklerin sultanı gül. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(8), 2369-2382.
<http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1631381774120yazarilyas11353%28D%C3%BCzeltme%29.pdf>. Erişim Tarihi: 17.03.15.
- Yeniterzi, E. (1999). Divan şiirinde ölüme dair bazı hususlar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 87-103.
- Zatî Divanı I. Cilt* (1968). A. N. Tarlan (haz.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Zatî Divanı II. Cilt* (1987). M. Çavuşoğlu ve M. A. Tanyeri (haz.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Zatî Divanı III. Cilt* (1987). M. Çavuşoğlu ve M. A. Tanyeri (haz.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Zavotçu, G. (2002). Türk edebiyatında gül ve bülbül. *Türkler Ansiklopedisi* (C.5, s. 896-902). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Zavotçu, G. (2006). *Klasik Türk edebiyatı sözlüğü*. Ankara: Aydın Kitabevi.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Gülümser ÖZERDEN
Doğum Yeri ve Tarihi : Adana, 1988
E-posta : ozerdengulumser@hotmail.com
GSM : 05337450924

EĞİTİM DURUMU

2011-2015: Tezli Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Adana.
2014-2015: Pedagojik Formasyon, Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İstanbul.
2005-2009: Lisans, Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana.
2002-2005: Lise, Şehit Temel Cingöz Lisesi, Adana.

İŞ DENEYİMİ

2015 - ... : İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi, İstanbul.
2014 (Ocak-Mayıs): Ghealthcare Reklam Ajansı/3P Yayıncılık, Redaktör, İstanbul.
2013-2014: Tokay Etüt Merkezi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Adana.